

Јасмина Трајкоска Наумоска
Јосипа Ризанкоска
Гордан Георгиев

ГРАЃАНСКА И ПОЛИТИЧКА ПАРТИЦИПАЦИЈА

ГРАЃАНСКА
И
ПОЛИТИЧКА ПАРТИЦИПАЦИЈА

АВТОРИ

Јасмина Трајкоска Наумоска

Јосипа Ризанкоска

Гордан Георгиев

2024

На Александра Трајкоска – Беба

СОДРЖИНА

БЛАГОДАРНОСТ	8
ПРЕДГОВОР	10

ГЛАВА 1.

ПРЕТСТАВНИЧКА, ДЕЛИБЕРАТИВНА, ПАРТИЦИПАТИВНА И АСОЦИЈАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА – Јосипа Ризанкоска 14

1.1. Еволуција на демократската мисла до претставничка демократија.....	18
1.2. Делиберативна демократија	27
1.2.1. Почетоците на делиберативната мисла.....	28
1.2.2. Дефиниција на делиберативната демократија.....	32
1.2.3. Цел на делиберативната (советодавна) демократија	37
1.2.4. Предности и недостатоци на делиберативниот метод.....	39
1.2.5. Делиберативни инструменти	42
1.3. Партиципативна демократија	43
1.3.1. Еволуција на партиципативната мисла.....	45
1.3.2. Партиципативно инженерство	49
1.3.3. Сличности и разлики меѓу делиберативната и партиципативната демократија	54
1.4. Асоцијативна демократија.....	57

ГЛАВА 2.

ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕС – КРЕИРАЊЕ ЈАВНИ ПОЛИТИКИ – Јосипа Ризанкоска 64 |

2.1. Дефиниција и анализа на јавните политики	65
2.2. Фази на процесот на јавна политика	68
2.2.1. Дефинирање на проблемот: појава на јавните проблеми и нивен влез на дневен ред (Agenda setting).....	70

2.2.2. Формулација на алтернативите.....	74
2.2.3 Донесување одлуки	75
2.2.4. Имплементација	77
2.2.5 Евалуација	81
2.2.6. Престанок и проследување на политиките.....	83
2.3. Отворен и затворен политички процес	84
2.3.1. Отворена влада	87
2.4. Кон јавен интерес и јавна вредност	92
2.4.1. Јавно добро, заедничко добро, глобално заедничко добро и јавен интерес	92
2.4.2. Јавна вредност.....	98

ГЛАВА 3.

ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА, ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И СОЦИЈАЛЕН КАПИТАЛ – Јосипа Ризанкоска	102
3.1. Политичка култура	103
3.1.1. Граѓанска култура	108
3.1.2. Изучување на политичката култура.....	111
3.2. Политичка социјализација.....	117
3.2.1. Агенси на социјализација	119
3.3. Социјален капитал	125
3.3.1. Компоненти на социјалниот капитал.....	127
3.3.2. Видови на социјален капитал	130
3.3.3. Социјални медиуми и онлајн социјални мрежи	133
3.3.4. Висок и низок, позитивен и негативен социјален капитал	134
3.4. Политичка култура, политичка социјализација и социјален капитал во Северна Македонија	135

ГЛАВА 4.

ГРАЃАНСКО ОПШТЕСТВО И АКТЕРИ НА

ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО – Јасмина Трајкоска Наумоска 138

4.1. Граѓанско општество (Ангажман во заедницата) 139

4.2. Основни функции на граѓанското општество 146

4.3. Важна ли е политиката? Зошто е важно и граѓанското општество и што се тоа засегнати страни? 149

4.4. Актери на граѓанското општество 161

4.5. Улогата на универзитетите како актери на граѓанското општество – Јосипа Ризанкоска 184

4.5.1. Политичките науки во потрага по сопствената релевантност 185

4.5.2. Изучувањето на граѓанскиот ангажман 190

4.5.3. Улогата на универзитетите во политичкиот систем 194

4.6. Улогата на тинк-тенк организациите како актери на граѓанското општество – Јосипа Ризанкоска 198

4.7. Улогата на граѓанските организации како актери на граѓанското општество – Јосипа Ризанкоска 204

4.8. Улогата на медиумите како актери на граѓанското општество – Јосипа Ризанкоска 208

4.9. Улогата на: граѓанинот, државните и јавните институции за развој на делиберативната и партиципативната демократија – Јосипа Ризанкоска 213

4.10. Активизам – Јасмина Трајкоска Наумоска 218

4.11. Општествени движења – Јосипа Ризанкоска 225

ГЛАВА 5.

ГРАЃАНСКА И ПОЛИТИЧКА ПАРТИЦИПАЦИЈА –

Јасмина Трајкоска Наумоска 238

5.1. Што претставува граѓанската партиципација? 239

5.2. Волонтерство и граѓанска и политичка партиципација 242

5.3. Филантропија 248

5.4. Што претставува политичката партиципација?	251
5.5. Принципи на граѓанската и политичката партиципација	254
5.6. Разлика меѓу граѓанската и политичката партиципација	258
5.7. Партиципативен јаз	259
5.8. Преглед на развојот и состојбата на граѓанската и политичката партиципација во Република Северна Македонија	264

ГЛАВА 6.

МЕХАНИЗМИ ЗА ДИРЕКТНА И ПАРТИЦИПАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА –

Јасмина Трајкоска Наумоска и Гордан Георгиев	274
6.1. Референдум	276
6.1.1. Референдум на државно/национално ниво во Република Северна Македонија.....	283
6.1.2. Референдум на локално ниво во Република Северна Македонија	286
6.1.3. Пракса за користење на референдумот како алатка за директна демократија во Европската Унија	295
6.1.4. Категории на референдуми според политиките на кои се однесуваат	296
6.2. Граѓанска иницијатива	299
6.2.1. Граѓанска иницијатива на национално ниво во Република Северна Македонија.....	300
6.2.2. Граѓанска иницијатива на локално ниво во Република Северна Македонија.....	303
6.2.3. Пракса за користење на граѓанска иницијатива како алатка во земјите на Европската Унија	305
6.3. Петиции.....	307
6.4. Recall election (Потсетување на изборите/избори за отповикување).....	309
6.5. Партиципативно акционо истражување	311

6.6. Е-партиципација (Електронско/онлајн учество)	314
6.7. Crowdfunding (онлајн групно финансирање)	326
6.8. Дополнителни можности за партиципативно учество на граѓаните на локално ниво во Република Северна Македонија	327
6.8.1. Собир на граѓани.....	328
6.8.2. Претставки и предлози.....	329
6.8.3. Јавни трибини, анкети и предлози.....	330
6.8.4. Партиципативно буџетирање	333
6.9. Дополнителни можности за партиципативно учество на граѓаните на централно ниво во Република Северна Македонија.....	334
6.10. Партиципативна уметност	340

ГЛАВА 7.

ПРИМЕНЕТИ МЕХАНИЗМИ ЗА ГРАЃАНСКА И ПОЛИТИЧКА ПАРТИЦИПАЦИЈА НА ДЕЛИБЕРАТИВНАТА ДЕМОКРАТИЈА – ФОРМИ НА МИНИЈАВНОСТ – Јасмина Трајкоска Наумоска

7.1. Што е минијавност?	345
7.1.1. Граѓанско собрание	351
7.1.2. Граѓански поротници/Граѓанско жири.....	359
7.1.3. Конференции за консензус	362
7.1.4. Граѓански совет	367
7.1.5. Граѓански иновативен преглед	369
7.1.6. Ќелии за планирање	372
7.1.7. Дебатни/делиберативни анкети.....	374
7.1.8. Дебатен/делиберативен форум	378
7.1.9. Погледи од целиот свет	380
7.2. Принципи на добри практики на делиберативни процеси	382
ИЗВОРИ.....	386

Благодарност

Реализацијата на нашата заложба да ја обработиме темата граѓанска и политичка партиципација и да го истражиме подлабоко прашањето „како до активно граѓанство“ немаше да биде дотолку успешна доколку не би постоеле професионалци и активисти кои би не разбрале и несебично би ни ја поддржале идејата. Луѓе кои со ентузијазам соработуваа со нас во деловите на содржината, пронаоѓањето на најсоодветните примери на делиберативна демократија на регионално и светско ниво, како и пионерските чекори кон партиципативната пракса во Северна Македонија.

Благодарност до проф. д-р Анита Глигорова, која имаше слух за воведување на предметот: Политичка партиципација, како избран предмет во III студиска година на Факултетот за политички науки при АУЕ-ФОН Универзитет во 2017 година и до Наставно-научниот совет кој ја поддржа предложената идеја.

Благодарност до проф. д-р Ненад Марковиќ кој беше секогаш достапен за нас и ни понуди богата академска почва за концептуализирање на феномените и прашањата коишто заслужуваат да се сместат под чадорот на обработените содржини во нашата монографија.

Благодарност до проф. д-р Ило Трајкоски, кој со нас сподели есенцијална литература и размисли на темата граѓанска и политичка партиципација.

Благодарност за Симонида Кацарска, директорка на Институтот за европска политика, која со нас ги сподели искуствата од првите примери за делиберативни анкети коишто се одржани во Република Северна Македонија.

Благодарност до Билјана Спасовска, директорка на Балканската мрежа за развој на Граѓанското општество, која во реално време со нас споделуваше материјали од Летната школа 2024, организирана од Центарот за демократија, развој и владеење на правото при Универзитет Станфорд во САД и беше секогаш подготвена да чита и коментира за време на нашата работа на книгата.

Благодарност до проф. д-р Марија Ветероска, која со задоволство прифати да ја дизајнира насловната страница на оваа книга и беше храбар поддржувач на идејата за изучување на политичката партиципација на Факултетот за Дизајн и мултимедија при АУЕ-ФОН Универзитетот.

Благодарност до Ирена Фикет, истражувачка на Институтот за филозофија и општествена теорија при Универзитетот во Белград, која несебично сподели со нас искуства од Република Србија и регионот.

Исклучителна благодарност до нашите рецензентки проф. д-р Анета Цекиќ и проф. д-р Ана Чупеска за професионалната и конструктивна соработка што ја остварувавме во текот на пишувањето на учебникот.

Конечна благодарност до нашите семејства без чија поддршка и трпеливост овие страници би останале празни. Особена благодарност до: Марко, Јаков, Лука, Ведан, Васја и Дуња на кои им украдовме часови детска игра за да вложиме во нивната здрава демократска иднина. Ним и на генерациите коишто доаѓаат им ги подаруваме овие алатки кои, се надеваме, активно ќе научат да ги употребуваат.

Предговор

Изборните процеси веќе долго време се највидливата варијабла за квалитетот на претставничката демократија. Изборите и сите елементи кои со себе ги влечат, се теми кои привлекле внимание на практичарите како и на академската заедница. Но, либералната демократија каква што ја познаваме веќе сè помалку успева да ги сокрива своите слабости и тука теориите на: делиберативната, партиципативната и асоцијативната демократија го наоѓаат својот развоен простор. Никогаш во историјата на човештвото немало време со повеќе гласачи повикани на гласање, па во таа смисла, 2024 година е историска година за демократијата. Сепак, трендовите на опаѓање на одзивот на гласачите на глобално ниво во изминатата деценија се негативен сигнал за демократијата. Изборите редовно се оспоруваат, а луѓето бараат и други начини да се вклучат во политичкиот систем надвор од гласачките кутии. Бројот на протести на глобално ниво се зголеми во 2024 година, а 7 од 10 луѓе на глобално ниво сметаат дека имаат мало влијание врз одлуките на нивната влада. Оттука, наметнуваме дека меѓу изборните процеси, квалитетот на демократијата сè повеќе ќе се потпира врз ангажманот и партиципацијата на граѓаните и граѓанското општество.

Механизмите за директна демократија иако се дел од демократските политички системи подолг период, многу ретко се присутни во пракса. Од друга страна, механизмите на партиципативната и делиберативната демократија, иако досега неформално се присутни, се новата надеж за одржливоста на демократијата. Граѓанската и политичката партиципација се сфатени како фундаментални за демократската практика во рамките на демократските политички системи. Проучувањето на политичката партиципација е фокус на поли-

тичките социолози и политолози; започнува со бихевиоралната револуција во 1950-1960 година и од тогаш интересот за проучување на оваа област е во континуиран пораст. Почетниот фокус на изборни политики и гласањето како основна форма на партиципација значајно се проширува со разни форми на активизам кои се „неизборни“. Сè позначајни и повидливи стануваат активистите на национално и глобално ниво, кои делуваат индивидуално или преку социјалните движења и индивидуалните неформални актери кои партиципираат и обликуваат различни институционални и културни контексти од кои произлегуваат политички вредности и одлуки. Зголемено е значењето и вреднувањето на невладините организации во нивната улога како партнер на владите, дополнително и различните интересни групи и нивното влијание врз креирањето на политиките за маргинализираните групи.

Предизвиците со кои се соочени политичките системи на национално ниво, како и глобалните предизвици со кои е соочено човештвото бараат ставање во функција на сите капацитети и ресурси кои ги имаат граѓаните како граѓански капитал за да се постигнат одржливи и ефикасни решенија. Овој учебник е компетиран во последните денови на октомври и почетокот на ноември 2024 година, во деновите кога светот е разнишан како од природни, така од воени катастрофи, како од политички предизвици, така и предизвици на новото време на вештачка интелигенција и желба за колонизирање на вселената.

Така, на пример, Шпанија во моментов се соочува со последиците од една од најголемите хидролошки катастрофи, кои особено ја погодија провинцијата Валенсија, каде за само 8 часа падна дожд колку за цела година и зеде повеќе од 200 човечки животи во првите две недели. Но, додека граѓаните од сите страни на кралството, со алати и средства за чистење, се упатуваат во поплавената зона за да пружат помош на своите сограѓани, а најситни клетки на граѓанското општество организираат донации за настраданите, политичката сцена на Шпанија ја тресат силни меѓупартиски препукувања и афективна поларизација. На Претседателските избори во САД повторно победува републиканскиот кандидат Доналд Трамп, со 312 електорски гласови (кои претставуваат 50,2 % од гласовите), наспроти 226 електорски гласови на демократската кандидатка Камила Харис (кои претставуваат 48,1 % од вкупните гласови на избирачите). Дебатата за тоа колку, и дали родот игра пресудна улога во гласовите, најверојатно е второстепена во однос на долгогодишната дебата за несразмерноста на репрезентативноста на гласот на електоратот во изборниот модел на САД. Во, досега, најсмртоносна војна за Палестинците во конфликтот меѓу Израел и Палестина, во само една

година, бројот на мртви во Газа достигна повеќе од 43.000, повеќе од половината жени и деца (над 11.000 деца). Покрај тврдењата на САД дека Израел не ги прекршил американските закони за блокирање на испораките на хуманитарна помош, Обединетите Нации предупредуваат дека количината на помош што доаѓа во Газа е на најниско ниво во една година. И, додека животот на земјата е или мраз, или оган, стремежот на човекот за достигнување на ѕвездите е незапирлив. Кина го лансирала вселенското летало „Шенжу 19“ до вселенската станица „Тиангонг“, а Ванг Хаозе е нејзината прва жена вселенски инженер и трета жена астронаут на бродот. Дополнително, првиот дрвен сателит во светот, кој ќе изгори при повторното влегување во орбитата, развиен од Универзитетот во Кјото за да се справи со вселенскиот отпад, е лансиран од вселенскиот центар „Кенеди“.

Оттука, неизбежно заклучуваме дека како што времето во коешто живееме е комплексно, што ја прави демократијата трансцендентална категорија, проучувањето на граѓанската и политичката партиципација мора да е мултидисциплинарно. Учебникот за граѓанска и политичка партиципација претставува новина во нашиот образовен процес. Се однесува на тема којашто е есенцијална за развој и одржливост на демократијата и преку која се споделуваат знаења и методи за поголемо граѓанско учество во процесите на одлучување на локално и централно ниво. Студентот е веќе свесен за улогата на технологијата во секојдневното живеење, политиката и сопствената можност да биде медиум и „активист од тресед“. Но, во овој учебник тој ќе осознае конкретни методи за негова вклученост во политичкиот процес и моќта што ја поседува како индивидуа за да ја менува политиката од која неминовно е дел. Сепак, практикувањето на методите за граѓанска и политичка партиципација не е можно без познавање на нивните механизми, како и поседувањето на критичка мисла од страна на граѓанинот. Овој учебник има амбиција да ја постигне таквата симбиоза.

Предметот: Политичка партиципација за првпат е воведен како избран предмет во Студиската програма на Факултетот за политички науки и дипломатија при АУЕ-ФОН Универзитет во 2017 година. Денес се изучува од страна на студентите на Факултетот за политички науки и на Факултетот за дизајн и мултимедија, како избран предмет во трета година од додипломските студии. Крајната цел е да биде учебник на сите факултети кои изучуваат општествено-хуманистички науки бидејќи главните насоки на меѓународната академска заедница, меѓународните институти и организации е токму зголемување на граѓанскиот активизам во општествата кои целат да станат или останат демократии.

ГЛАВА 1

ПРЕТСТАВНИЧКА,
ДЕЛИБЕРАТИВНА,
ПАРТИЦИПАТИВНА И
АСОЦИЈАТИВНА
ДЕМОКРАТИЈА

Јосипа Ризанкоска

”*„Дефинирањето на демократијата е важно бидејќи то утврдува она што го очекуваме од демократијата. Ако одлучиме демократијата да ја дефинираме нереално, никогаши нема да најдеме демократиска реалност.“*

Џовани Сартори¹

Според италијанскиот политиколог Џовани Сартори, судот за тоа кое општество е демократско, а кое не е, секогаш зависи од дефиницијата, или нашата идеја за тоа: што е демократија, што може да биде и што треба да биде. Затоа, нè уверува тој, ако само го преведеме концептот демократија од грчките зборови: *demos* – народ, *kratos* – моќ, интуитивно ќе заклучиме дека демократијата значи: моќ на народот, владеење на повеќето, на мнозинството. Сепак, ваквата дефиниција не одговара на важни прашања како што се: „Кој е народот?“, „Како се припишува моќта на народот?“, итн.

Демократијата, во науката за политиката се разликува на нормативен и емпириски план. Додека теоријата за демократијата ја дефинира истата како идеал, демократијата како реалност се анализира во компаративната политика преку емпириски и минималистички концепти. Сè додека можеме да го разграничување идеалот од реалноста, сосема е можно да се комбинираат двете гледишта.

Во поглавјето: „Демократија и недемократија“, Сартори² ја разгледува дефиницијата на демократијата како спротивност на (меѓу другите концепти): диктатурата, тоталитаризмот и авторитаризмот, и заклучува дека се работи за континуум на квалитети кои општествата може да ги имаат, а кои влегуваат меѓу двете спротивни оски (демократија – диктатура, демократија – тоталитаризам, демократија – авторитаризам). Но, кога се работи за автократијата, дефиницијата преку негација – демократија е не-автократија, има една силна страна, а тоа е дека демократијата е спротивност на автократијата и етаблира една потребна и вистинска карактеристика. Кога карактеристиката не-автократија е присутна, постои демократија, кога е отсутна, не постои. Затоа, кога се зборува за не-демократија како еднаквост на она што не ни се допаѓа кај демократијата, треба да сме свесни дека тоа не е логично. Имено, доколку во една демократија некој оценува дека не постои доволно: еднаквост, социјална правда или самоуправа, не треба да рече „ова не е демократија“, туку „во

¹ Sartori, G. 1987. *Qué es la democracia?* Nueva edición revisada y ampliada. 6 reimpression 2022. Taurus. Penguin Random House Grupo Editorial, S.A.U. стр. 17.

² Ибид, стр. 141-163.

оваа демократија (а тоа е затоа што не е автократија) има дефект на демократичност (во оваа или онаа смисла).

Преминувајќи на емпириската демократија, современите демократии и покрај нивните бројни разлики имаат минимум заеднички карактеристики што ги прави либерални демократии. Народниот суверенитет, политичката еднаквост, слободните избори, волјата на мнозинството и индивидуалните слободи се петте столбови врз кои се структурира либералната демократија. Според Роберт Дал,³ осумте институционални гаранции за постоењето на демократијата (која тој ја нарекува полиархија) се: слобода на здружување, слобода на изразување, право на глас, право да се биде избиран на политички позиции, право на политичките лидери да се натпреваруваат за гласови, на слободни и независни избори, слобода на информации со плурализам и постоење на институции чии политики се зависни од гласовите и други форми на изразување на преференции.

Во нормативната рамка за човекови права на Обединетите Нации: „вредностите на слободата, почитувањето на човековите права и принципот на одржување периодични и вистински избори со универзално избирачко право, се суштински елементи на демократијата. За возврат, демократијата обезбедува средина за заштита и ефективно остварување на човековите права.“⁴ Откако во 2000 година, Комисијата за човекови права препорача серија: законодавни, институционални и практични мерки за консолидирање на демократијата, таа во 2002 година како суштински елементи на демократијата ги прогласи:

- Почитување на човековите права и основни слободи;
- Слобода на здружување;
- Слобода на изразување и мислење;
- Пристап до власт и нејзино остварување во согласност со владеењето на правото;
- Одржување периодични слободни и фер избори со општо и тајно гласање како израз на волјата на граѓаните;
- Плуралистички систем на политички партии и организации;
- Поделба на власта;
- Независност на судството;

3 Dahl, R. A. 1971. Polyarchy: participation and opposition. Yale University Press.

4 Веб страница на Обединетите Нации. Достапно на: <https://www.un.org/en/global-issues/democracy>

- Транспарентност и отчетност во јавната администрација;
- Слободни, независни и плуралистички медиуми.

Демократијата денес е нераскинливо поврзана со слободите кои одат рака под рака со почитувањето на правата на човекот. Заштитата на основните слободи, како што се: слобода на печатот, здружувањето, собирањето, верување и религија, правично третирање на расните и културните малцинства, цврсто владеење на правото, слободно судство, доверливи органи за спроведување на законот, други институции кои би го контролирале потенцијалот за корупција кај владините претставници и живо и активно граѓанско општество, се сите суштински елементи на она што го нарекуваме „здрава“ демократија.

Емпириски, сепак, постојат разни мерачи на тоа колку едно општество е слободно или не, колку е демократско или не. Популарниот индекс на слободите на Фридом Хаус ги дели државите на: слободни, делумно слободни и неслободни според граѓанските слободи.⁵ The Economist Democracy Index,⁶ од друга страна, ги дели државите на: целосни демократии, неисправни демократии, хибридни режими и авторитарни режими. Во 2023 година, најголем дел од државите (35,3 %) биле авторитарни режими, а само 14,4 % биле целосни демократии. Тоа значи дека речиси 40 % од светското население живее во авторитарни режими, а само 8 % во целосни демократии. Неисправната демократија на Северна Македонија бележи благо подобрување од 2021 година, кога излегува од категоријата хибриден режим. Конечно, V-Dem⁷ обезбедува повеќедимензионална и разделена база на податоци што ја рефлектира сложеноста на концептот на демократијата како систем на владеење кој оди подалеку од едноставното присуство на избори. Во оваа база на податоци се собрани податоци за мерење на пет принципи на демократија на високо ниво: изборен, либерален, партиципативен, советодавен и егалитарен.

Оттука, согледуваме дека можноста на граѓаните за учество во изборни процеси е само дел од демократскиот развој на едно општество. Сите принципи на демократијата е потребно да се застапуваат континуирано за да се постигне нивна одржливост и ефективност. Егалитарноста се унапредува со принципот на партиципативност

5 Веб страница на: Freedom House. Freedom in the World Index. Достапно на: <https://freedomhouse.org/explore-the-map>

6 Веб страница на The Economist Democracy Index. Достапно на: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>

7 Веб страница на базата на Variety of Democracy V-Dem. Достапно на: <https://www.v-dem.net/>

заради поголемото уважување на потребите на различни општествени групи, либералноста со слободата за искажување на потребите и нивно предочување пред одлучувачите, а советодавноста во насока на користење на граѓанските капацитети како ресурс за креирање на подобри и поправични јавни одлуки.

Доколку студентот сака да ги проучи конкретните алатки за граѓанска и политичка партиципација може слободно да премине на Глава 6 и 7 и да се запознае со плејадата на инструменти кои се во негови раце за да биде и самиот важен дел од демократските процеси. Сепак, сметаме дека е од интерес на студентот да се запознае, пред сè, со суштината на граѓанската и политичката партиципација, актерите на граѓанските организации и нивните посебни улоги во демократските процес кои ќе ги најде во Глава 4 и 5. Конечно, убедени сме дека запознавањето со основните демократски концепти би ѝ дало смисла на практичната страна на демократијата каква што денес ја познаваме или кон која се стремиме (Глава 2 и Глава 3).

Оттука, целта на оваа глава е да го воведо студентот во концептите на двете главни поделби на демократијата: директна (непосредна) и претставничка. Тоа би овозможило натамошно разбирање на: делиберативната, партиципативната и асоцијативната демократија, како нови теоретски трендови преку кои се нудат инструменти кои би требало да ги премостат контрастите меѓу: условите, процедурите и резултатите од двата главни типа демократии.

1.1 ЕВОЛУЦИЈА НА ДЕМОКРАТСКАТА МИСЛА ДО ПРЕТСТАВНИЧКА ДЕМОКРАТИЈА

Директната демократија најпрво ја наоѓаме во античка Атина, а за нејзин татко се смета Клистен. Клистеновата реформа од 508 година п.н.е. ги помирува политичките борби меѓу аристократијата (еупатридите) и народот (демос), а со тоа го овозможува и патот до демократијата. Меѓу другото, тој го етаблирал системот на ждрепка на граѓаните за да ги пополнат владините позиции, наместо дотогашните практики на наследство или крвно сродство. Клистен, сепак, своите реформи не ги нарекувал демократија, туку *исономија* (еднаквост *vis à vis* законот), од зборовите *iso* – еднаквост и *nomos* – закон.

Парадоксално, владеењето на демосот (т.е. на многуте, на пленумот, популусот или мноштвото), на местата каде што се применувало,

било систем што истовремено бил силно партиципативен колку и ексклузивистички. Во ваквиот систем на владеење, граѓаните ја концентрираат целата моќ на градот-држава (полисот), благодарение на, речиси, неограничениот суверенитет на народното собрание и директното учество на сите граѓани во: законодавните, судските и административните функции. Тоа значело дека: домашните обврски ги извршувале жените; економијата се засновала на робовите; а возрасните мажи биле посветени на активности поврзани со заедничките работи на градот.

Античките филозофи, како што се: Аристотел, Полибиј и Цицерон, верувале дека секоја влада на мнозинството би имала тенденција да дејствува само за доброто на многумина, односно „сиромашните“. Според Аристотел, оние кои немаат економска независност или доволно средства за егзистенција, неизбежно би довеле до уништување на секоја можност за организиран општествен живот. Имплицитно или експлицитно, се претпоставувало дека сиромашните не биле способни да владеат бидејќи не биле способни да имаат цели кои ги надминуваат нивните лични интереси. Оттука, Аристотел разграничил три чисти и три корумпирани типови на власт. Монархијата, аристократијата и републиката спаѓале во чистите, а за три корумпирани типови ги сметал: тиранијата, олигархијата и демократијата. Причината зошто токму демократијата се наоѓала меѓу корумпираниите типови на власт е во разграничувањето на интересот на заедницата од посебниот интерес. Имено, општиот интерес на заедницата не бил замислен како обичен збир на одредени интереси, туку како израз на повисоко добро, отелотворено во доблест или закон, што овозможувало когнитивен и морален развој на граѓанинот како дел од градот-полис.⁸

Сепак, тогашните политички лидери, меѓу кои и Перикле (политичар и генерал во т.н. Златна епоха на Атина), ја сфаќале дискусијата не како „камен за сопнување на патот до акција“, туку како „нужна прелиминарност на патот до секоја паметна акција воопшто“. Дури и Аристотел ја бранел вредноста на процесот на јавна дискусија и одбраната на нивните закони едни пред други. Тој тврдел дека дебатата на обичните граѓани и заедничкото донесување одлуки може да достигнат подобра одлука од онаа што би ја достигнале сите експерти заедно. Сепак, тој ја гледал дискусијата како дел од аристократијата, кога дискутантите би биле покомпетентни, па така и делиберацијата попретфинета.

8 Gonzalo, E. & Requejo, F. 2021. Teoría de la democracia. En Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1

И, додека античката теорија на суверенитетот на државјанството зависи од малата заедница (полисот), каде што граѓаните би можеле да имаат лично присуство и да комуницираат усно, историската средина на модерната демократија се карактеризира со јавна институционална и административна структура што реагира на поголема демографија – државата (Левијатанот⁹). Концептот на демократијата што прогресивно се наметнува од 19 век, се однесува на односите меѓу државата и општеството, а не должностите на поединецот во однос на заедницата. Политичката моќ на државата поправо би му припаѓала на целото население, односно на народот.

Суверенитетот и народната власт се јасно дефинирани од 18 век и се во општа употреба до денес. Дидро и Даламбер¹⁰ аргументираат дека кога народот како тело има суверена власт во републиката, тоа е демократија, а кога суверената власт е во рацете на дел од народот, тоа е аристократија. Крајната цел на демократијата, според нив, би била: граѓаните да интервенираат, да ги контролираат и да ги дефинираат целите во однос на оваа политичка моќ, чија сопственост, наводно, подеднакво ќе им одговара во согласност со принципот дека владата мора да ја одразува и изразува волјата на народот.

Вака дефинираниот суверенитет има слаби точки, но оваа дефиниција го отвора патот кон претставничката демократија, која се карактеризира со постоење на збир на институционални гаранции во колективното одлучување. Оттука, разбираме дека суверенитетот во една демократија секогаш ќе биде суверенитет делегиран на владините институции, кои би практикувале авторитет во име на оние кои делегираат. Суверенитетот е еден од петте столба на либералната демократија, заедно со: политичката еднаквост, слободните избори, волјата на мнозинството и индивидуалните слободи.

Легитимноста на моќта е особено важен концепт за модерните демократии затоа што моќта е легитимна само ако е доделена одоздола. Владеењето на народот во мегалополис (т.н. осамена толпа¹¹), натрупани едни врз други, во осаменост и безличување, доведува до владеење на маси наспроти народ, или, како што Сартори го нарекува, не демократија, ами „масократија“.¹²

9 Hobbes, T. (1651). *Leviathan*. London: Penguin Books.

10 Diderot, D. & d'Alembert J.R. 2023. *Encyclopédie, Ou Dictionnaire Raisoné Des Sciences, Des Arts Et Des Métiers*, Volume 15. ISBN-10 :1022648144

11 Riesman, D., Glazer, N., Denney, R. 2020. *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character*. United Kingdom: Yale University Press.

12 Sartori, G. 1987. *Qué es la democracia? Nueva edición revisada y ampliada*. 6 reimpression 2022. Taurus.Penguin Random House Grupo Editorial, S.A.U.

Најраната позната форма на претставничка демократија во западниот свет ја наоѓаме во антички Рим. Римјаните својата држава ја нарекувале република (од латинскиот *respublica*, што буквално значи: „нешто што му припаѓа на народот“). За време на ерата на Римската република, која започнала во 509 п.н.е., состаноците се одржувале на јавен простор, познат како форум, во центарот на секој град на римската територија. Државјанството, вообичаено, им се доделувало со раѓање на сите мажи, доколку и двајцата родители биле римски граѓани, иако еден од нив, обично мајката, би можел да биде странец со право да склучи римски брак. Државјанството било доделено и со натурализација и со ослободување на поробени луѓе.¹³ Римската република се состоела од сложен механизам за распределба на овластувањата и функциите на Владата. Мала група на Сенатот имала вистинска власт, но била прифатена и поголема група поединци – плебејците, кои преку своите трибини имале и моќ на вето врз одредени одлуки на Сенатот.¹⁴

Оваа римска форма на демократија станала основа за повеќето современи репрезентативни демократии. Италијанските градови-држави кои се појавиле во вековите по падот на Римската империја во Западна Европа, како што се Венеција и Фиренца, одржувале избори за нивните лидери и се нарекувале себеси републики, иако и тие го ограничувале учеството само на дел од машката популација. Почнувајќи од идејата за слободата извлечена од Магна Карта (1215), во средновековна Англија, демократијата ја развива својата претставничка форма преку двата парламента на Симон де Монфор, во 1258 (кога група барони му ги одзеле неограничените овластувања на кралот Хенри III преку она што, всушност, беше првиот пишан Устав на Англија) и во 1265 година (вклучувајќи граѓани од англиските градови). Во текот на 17 век, Парламентот повторно се спротивставува на моќта на британскиот монарх за време на Граѓанските војни од 1642/51 година. Усвојувањето на т.н. *The Bill of Rights* во 1689 година, го овозможила славната револуција, која му дала владејачка моќ на Парламентот, а не на монархот на Велика Британија. По Американската револуција, во 1787 година, Соединетите Американски Држави (САД) усвоиле нов Устав, кој ги усвоил принципите на претставничката демократија, при што членовите на Претставничкиот дом биле директно избрани од граѓаните со право на глас. Франција ја усвоила Декларацијата за правата на човекот и граѓанинот во 1789 година, а пратениците кои ја сочинувале краткотрајната Национал-

13 Raikar, S. Pai. 2024. Representative democracy. Encyclopedia Britannica. Консултирано на 29.2.2024. <https://www.britannica.com/topic/representative-democracy>

14 Gonzalo, E. & Requejo, F. 2021. Teoría de la democracia. En Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1

на конвенција биле избирани преку универзалното машко право на глас во 1792 година.¹⁵

Фотографиите се направени во Катедралата на Сализбури, Обединетото Кралство, каде се чува еден од четирите примероци на Магна Карта од 1215 година. На левата е објаснување за побуната на бароните против кралот, а на десната се фотографии од четирите остани примероци од документот чувани на четири различни локации. Фотографии – Јосипа Ризанкоска, мај 2022 година.

Еволуцијата на демократијата како генерички поим „народна влада“ и како практика „претставничка демократија“, не е конвергентна, иако периодот на потеклото на овој концепт е релативно краток и е период во кој се формирала идејата дека легитимен политички поредок не може да се основа или да функционира без да се инкорпорира народната волја. Иако поимот народна власт имал свои варијанти од крајот на 18 век, неговата оптимална варијанта била директната демократија, а не претставничката демократија, затоа и потенцираме дека низ историјата не е постигнато нивно тесно доближување. Уставната, односно парламентарната власт презентирала некои од карактеристиките на претставничката демократија (поделба на власта, претставување, избори), но ги ограничила овластувањата на Парла-

15 Raikar, S. Pai. 2024. Representative democracy. Encyclopedia Britannica. Консултирано на 29.2.2024. <https://www.britannica.com/topic/representative-democracy>

Статуата на Милисент Фосет (1847-1929), англиска политичка активистка и писателка која водела кампања за право на глас на жените со законски измени и во 1897-1919 година ја водела најголемата британска асоцијација за правата на жените. Во 2018 година, еден век по Законот за претставување на луѓето, таа била првата жена наградена со статуа на плоштадот на Британскиот парламент во Вестминстер – Лондон. На памфлетот пишува: „Храброста повикува на храброст насекаде!“. Фотографија – Јосипа Ризанкоска (јуни 2022).

ментот и ги ограничила гласачките права заради имотното богатство. И двете демократии претпоставуваат корелација меѓу политичката и социјалната еднаквост, иако Парламентот на Англија во 17 век ги проширил застапеноста и правата на малите рурални земјопоседници. Француската револуција додадала застапеност на демократскиот републиканизам и за првпат Јакобинскиот устав (иако никогаш не бил усвоен) вклучил универзално право на глас за возрасната машка популација.

Денешната претставничка демократија се заснова на либерализмот и општествената транзиција од аграрно, во индустриско општество. Индустрijализацијата создаде нова работничка класа и направи чекор напред кон масовноста на политиката. И покрај тоа, Џон Лок (кој многумина го сметаат за татко на либерализмот) ја застапува уставната монархија и идејата за суштински олигархиски парламент. Оптималниот систем на владеење, според Лок, е држава со ограничени овластувања и, колку што е можно, предводена од способно малцинство кое може да се регрутира само на врвот на социјалната пирамида.¹⁶

16 Locke, J. 1884. Two Treatises on Civil Government: Preceded by Sir Robert Filmer. United Kingdom: George Routledge and Sons.

Бентам, околу 1820 година, ги обезбедува интелектуалните алатки за помирување на либерализмот со демократијата. Тој ја одвои политичката еднаквост од изедначувањето на општествените позиции (во капитализмот) и претставувањето на претставничката демократија како систем на владеење, што резултираше со одлуки кои беа и природни и корисни за мнозинството.¹⁷ Под влијание на Бентам, Џон Стјуарт Мил, уште еден утилитарец, го нуди т.н. „принцип на штета“ (*harm principle*) и тврди дека: „секој поединец има право да постапува според сопствената волја сè додека таквите дејствија не им штетат ним или штетат на другите“, односно дека поединецот мора да биде слободен да прави што сака сè додека тоа не му наштети на неговиот сосед. Во неговото дело: „За слободата“, Мил зборува за правилото на немешање, што се однесува не само на поединечни дејствија, туку и на збирот на поединечни дејства што би резултирале со штета на другите и што би ги отворило вратите за интервенција на државата да ја спречи оваа предрасуда. Тој придонесува и за идејата за „тиранијата на мнозинството“ и слободата на изразување. Мил ја брани слободата на говорот, како неопходен услов за социјален и интелектуален напредок.¹⁸

Во рамките на елитистичките теории за демократијата од 20 век е и теоријата на Острогорски,¹⁹ според која функциите на масите во демократијата не е да владеат, туку да ги заплашуваат властите. Тој тврди дека мало малцинство секогаш би владеело во демократијата исто како и во автократијата, затоа што природна одлика на моќта е да се концентрира, како закон за гравитација на општествениот поредок. Но, според него, неопходно е владејачкото малцинство да се држи под контрола. Михелс,²⁰ класичен елитист, е познат по својот „железен закон на олигархијата“, според кој сите организации се предмет на олигархиска доминација. А, во рамките на демократскиот елитизам се и теориите на Макс Вебер,²¹ кој тврди дека единствениот начин да се избегне доминацијата на неконтролираната бирократија е развојот на парламентаризмот. Вебер ја заснова својата теорија околу проблемот на лидерството, демонстрирајќи ги разликите меѓу моќниот лидер, избран со учество на целото население, и Парламентот како место каде групните интереси го наоѓаат својот

17 Gonzalo, E. & Requejo, F. 2021. Teoría de la democracia. En Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1

18 Mill, J. S. 2002. On Liberty. Dover Publications.

19 Ostrogorski, M., 1902. Democracy and the Organization of Political Parties, London.

20 Michels, R. 2017. Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. United Kingdom: Taylor & Francis.

21 Weber, M. (1994). Weber: Political Writings. (R. Speirs, Trans., P. Lassman, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

израз. Шумпетер,²² пак, верувал дека политичките партии не треба да се сфатат како групи кои ја следат јавната благосостојба преку принципите што тие ги усвоиле, туку како механизми на став на политичка компетенција. Стабилноста на демократијата би зависела од добри лидери, елита на професионални експерти, потпомогнати од стабилна и добро квалификувана бирократија. Избирачкото тело не треба да заклучува во одлуките на избраните лидери, ниту, пак, да им дава инструкции.

Од друга страна, плуралистите (Дал, Труман и Полсби) се разликуваат од елитистите по тоа што тврдат дека не постои само една, туку повеќе конкурентни елити, а натпреварот може да се одвива во општествен концепт заради тоа што постои основен консензус за правилата на играта и границите на политичката активност. Односно, постои демократска култура која го ограничува обликуваното делување на елитите врз населението. Оваа оптимистичка идеја за либералните демократии ја донесе тезата на Бел и Фукујама за крајот на идеологиите и историјата на идеите.²³

Како претставник на утопизмот на директната демократија, Жан Жак Русо ги развива своите гледишта паралелно со идеите за претставничката демократија. Така, неговата теорија се заснова на идејата за еднаква распределба на политичката моќ и изедначување на општествените позиции. И механизмот и идејата за претставување за Русо се различни. Покрај директното претставување, за него е важна и трансформацијата на општествените структури, инкорпорирајќи ја и идејата за граѓанска доблест и активно граѓанство типично за републиканската традиција од 16 или 17 век. Индустриската револуција и појавата на капитализмот, сепак, произведоа социо-економски промени кои со директната демократија се поврзани со првите разновидни идеологии на социјализмот. Маркс сметал дека: директната демократија како техника на колективно управување ќе произведе бескласно општество, распаѓање на државата и крај на политиката како доминација.

Повеќе од половина од државите во светот се некаков вид на претставничка демократија.

Претставничката демократија, во суштина е „политички систем во кој граѓаните на една земја или друг политички ентитет гласаат за претставници кои ќе ја водат законодавната и извршната власт и на

22 Schumpeter, J. A. 2012. *Capitalism, Socialism and Democracy*. United Kingdom: Taylor & Francis.

23 Gonzalo, E. & Requejo, F. 2021. *Teoría de la democracia*. En Caminal Badia, M. & Torrens X. *Manual de ciencia política*. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1

друг начин владеат во име на субјектите. Избраните претставници за возврат на ваквиот избор од страна на избирачите одговараат пред електоратот за своите постапки.“ Во претставничката демократија, за разлика од директната демократија во која сите граѓани директно гласаат за законите што треба да се донесат и за други прашања, ваквите избраници гласаат за регулативите и ги креираат истите.²⁴ „Меѓу најважните институции на претставничката демократија е пишаниот устав (документ) кој го специфицира процесот на избор и подобност на кандидатите и избирачите а, меѓу другото, ќе предвидува и ситуации во кои може да се користат методи на директна демократија (пример, референдум) и да се повторат изборите.“²⁵ Затоа е важно да има: слободни, фер и чести избори на кои граѓаните може да учествуваат како избирачи и како кандидати, да постои слобода на изразување, достапни извори на информации независни од владина контрола или на какви било поединечни групи, слобода на асоцијација и здружување (вклучително како дел од политички партии и интересовни групи) и независно судство кое поседува авторитет да ги прогласи за неуставни одлуките на носителите на одлуки.

Претставничката демократија, сепак, има две страни, првата е онаа на која изборот на претставници ги ослободува гласачите од товарот на секојдневното донесување одлуки. Така, од претставниците се очекува да ја следат волјата на мнозинството во процесите на донесување одлуки, а гласачите си го задржуваат своето право на изразување на своето мислење и да лобираат или да вршат кампања за своите гледишта. Од друга страна, откако ќе бидат избрани, претставниците не се законски принудени да ги рефлектираат желбите на граѓаните и може да бидат предмет на корупција и да направат штета на интегритетот на институциите. Тие може да одлучат да не ги исполнат ветувањата пред гласачите, сигурни во својата позиција до следните избори. Ваквото дистанцирање од електоратот може да направи граѓаните да се чувствуваат апатични и да не сакаат да гласаат на изборите, со што самите се одлучуваат да не партиципираат во демократските процеси. Исто така, гласачите може да се чувствуваат неслушнати и занемарени во случаи на длабока поларизација од страна на избраните претставници и така да се одлучат да го дигнат својот глас преку протести или штрајкови. Ова дополнително ни сугерира дека претставничката демократија не е доволна.²⁶

Преку овој краток еволутивен осврт на демократијата, начнуваме во

24 Raikar, S. Pai. 2024. Representative democracy. Encyclopedia Britannica. Консултирано на 29.2.2024. <https://www.britannica.com/topic/representative-democracy>

25 Ибид.

26 Ибид.

потребата од нови демократски теории и инструменти кои би ги дополнувале тие на директната и претставничката демократија со цел да се стигне до што поголема опипливост на концептот „моќ на народот.“ Затоа, во следните поглавја ќе бидат обработени концептите на три модели на демократија – делиберативната, партиципативната и асоцијативната, кои преку комбинација на методи на директната демократија и асоцијативизам се обидуваат да ги премостат недостатоците на претставничката демократија кон конечна вистинска реализација на нејзиниот идеал за суверенитет на народот.

ДА РАЗГОВАРАМЕ ЗА:

Зошто борбата за женски права е дел од демократските процеси?

Кои се вашите размислувања за добивањето на јавни позиции по наследното и крвно сродство (непотизам) во демократските општества?

Како активното и пасивното избирачко право е начин за поголема социјална и политичка еднаквост?

Размислете за концептите на „тиранија на малцинството“ и „тиранија на мнозинството“.

1.2 ДЕЛИБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА

Делиберативната демократија стана доминантен пристап на теорија и практика на демократијата, а размислувањето нашироко се наметнува како основна демократска процедура.²⁷ Но, како што во последните декади се зголемува теоретското внимание на делиберативната демократија, така светот се движи сè повеќе кон антиделиберативни и антидемократски правци. Дури и во места во кои нема репресија врз делиберативните процеси, сведоци сме на драстично зголемена поларизација (вклучително и најновиот тренд на афективна/емоцио-

27 Gutmann, A. & Thompson, D.F. 2004. *Why Deliberative Democracy?* Princeton University Press. Cohen 1989; Dryzek 2000;

нална поларизација)²⁸ што претпоставува неможност да се ислуша спротивната страна и да се аргументира со докази.

Делиберацијата внесува значајна комуникација во срцето на демократските процеси, не како наивна надеж, туку напротив, како признавање на вистинските капацитети и недостатоци на граѓаните, политичарите и политичките процеси. Таа може да се преведе како аргументирано размислување, расправа или советување. Таа не е просто дебата, туку, во суштина, е информирано одлучување базирано на: дискусија, разговор, дијалог, рационалност и аргументирана расправа меѓу политичките актери. Во македонскиот јазик сè уште нема општоприфатена терминологија и политиколозите на некој начин го одомаќинуваат концептот делиберативна демократија како таков, иако не би било погрешно да зборуваме за: советодавна, аргументативна, па дури и дискурзивна демократија. Делиберацијата минимално се дефинира и како меѓусебна комуникација која вклучува мерење и размислување за: преференциите, вредностите и интересите во врска со прашања од заеднички интерес.²⁹ Според Гатман и Томпсон:³⁰ реципроцитет, јавност и отчетност се трите услови на делиберација, кои, всушност, се принципи кои го регулираат процесот на политиката. Трите други принципи, кои ја даваат содржината на владеешето, се основните слободи, основните и фер можности.

1.2.1. ПОЧЕТОЦИТЕ НА ДЕЛИБЕРАТИВНАТА МИСЛА

Поимот „делиберативност“ за првпат бил употребен во смисла на политичка дискусија околу 1489 година и се однесувал на дискусија во мала ексклузивна група на политики лидери. Во: „Говорот до избирачите од Бристол“ од 1774, Едмунд Бурк изјавува дека: „Парламентот е делиберативно собрание“, што е славна одбрана на комбинирана делиберација и демократија, иако степенот на демократија што тогаш се толерирал останал многу ограничен по обем и членство.³¹

28 Druckman, J.N., Klar, S., Krupnikov, Y. et al. 2021. Affective polarization, local contexts and public opinion in America. *Nat Hum Behav* 5, 28–38. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-01012-5>

29 The Oxford Handbook of Deliberative Democracy Oxford Handbooks Editors André Bächtiger, John S. Dryzek, Jane Mansbridge, Mark E. Warren Publishep Oxford University Press, 2018 ISBN 0191064572, 9780191064579 816 pages

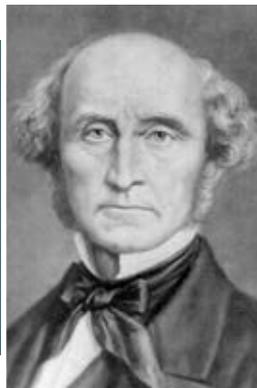
30 Gutmann, A., & Thompson, D. F. 2009. *Democracy and disagreement*. Harvard University Press.

31 Burke, E. 1776. Edmund Burke, Speech to the Electors of Bristol. The Works of the Right Honourable Edmund Burke. 6 vols. London: Henry G. Bohn, 1854–56. The Founders' Constitution. Volume 1, Chapter 13, Document 7. The University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch13s7.html>

Процесот на градење на теоретското поле на делиберативната теорија, зема простор меѓу 1980 и 1993, но историјата на делиберативната демократија не е линеарна. Најпроминентниот адвокат на „владеење преку дискусија“ во 19 век, Џон Стјуарт Мил, со право е сметан за еден од изворите на делиберативната демократија, иако и тој преферира таквата дискусија да се води меѓу подобро образованите.³² Дури во 20 век делиберацијата ѝ се приклучи на демократијата.

Едмунд
Бурк
(1729-1797)

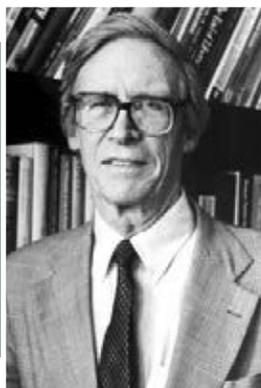
Џон
Стјуарт
Мил
(1806-1873)

Еден од татковците на делиберативната мисла е и Џон Ролс. Тој смета дека плурализмот е природен резултат на институциите на современите демократски општества и нивна трајна карактеристика. Идејата е дека би имало плуралност на спротивставени разумни сеопфатни доктрини, религиозни, филозофски и морални, што е нормален резултат на нејзината култура на слободни институции. Но, според него, постоењето на плурализмот е особено проблематично за делиберативната демократија затоа што имплицира дека барем некои сеопфатни доктрини меѓусебно би се исклучувале, а ако едно општество се смета за нелегитимно од страна на некои негови членови, тогаш, во најдобар случај, тоа општество би било нестабилно, а во најлош, неправедно. Ролс се обидува да го реши овој проблем со идејата за **јавен разум**.³³ Тој тврди дека може да има широко распространето несогласување на ниво на сеопфатни доктрини, т.е. широко споделени светогледи кои вклучуваат верувања и вредности во однос на: моралот, политиката, религијата, како и личните и политичките убедувања за тоа како треба да функционира едно општество.

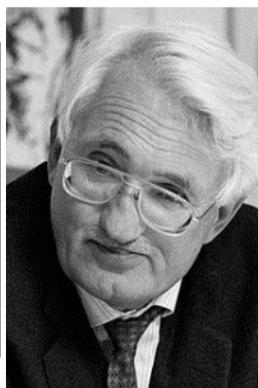
32 Gutmann, Amy & Thompson, Dennis F. 2004. Why Deliberative Democracy? Princeton University Press. стр. 9

33 Anderson, J. 2020. Thinking about Deliberative Democracy with Rawls and Talisse. Concordia Law Review 5 (1):134-161.

Ролс смета дека разновидноста на разумни сеопфатни религиозни, филозофски и морални доктрини пронајдени во современите демократски општества не е обична историска состојба која наскоро може да исчезне, туку трајна карактеристика на јавната култура на демократијата.³⁴ Ова е заради постоењето на плурализмот, кој овозможува т.н. „**преклопувачки консензус**“ на причини меѓу сите разумни доктрини. Ролс укажува на јавниот разум како на преклопувачки консензус.³⁵ Идејата за преклопувачки консензус се воведува кога се дискутира за прашањето за стабилност и единство на политичките општества. Преклопувачкиот консензус е поим со кој се објаснува како доброподреденото демократско општество може најправично да го зачува неговото единство и стабилност и покрај плуралноста како негова клучна особина. Тој цели да ја направи идејата за доброподреденото општество реалистично и во тек со историските и социјалните услови на демократските плуралистички општества. За да може едно општество да остане стабилно со текот на времето, конфликтните лојалности мора да доведат до заедничко разбирање на вредностите врз кои треба да се гради општеството, за што не е неопходно заедничко толкување на истите.

Џон Ролс
(1921-2002)

Јирген
Хабермас
(1929)

Јирген Хабермас својата демократска теорија ја нарекува „*дискурзивна теорија на демократијата*“.³⁶ Тој поаѓа од идејата дека политиката им овозможува на луѓето да го организираат својот живот заедно и да одлучуваат по кои заеднички правила ќе живеат. За да го направите ова, таа мора да ѝ даде видно место на политичката

34 Rawls, J. 1992. Political Liberalism, Columbia University Press. стр. 36

35 Rawls, J., 1997. The Idea of Public Reason Revisited, 64 U. OF CHI. L. REV. 765; и Joshua Anderson. 2021. Thinking About Deliberative Democracy with Rawls and Talisse, 5 Idaho L. REV. (2021). <https://digitalcommons.law.uidaho.edu/idaho-law-review/vol5/iss1/4>

36 Habermas, J. 1962. Escritos politicos. Tecnos, Madrid.

аргументација и оправдување. Бидејќи овие практики се инхерентно комуникативни, тие ги носат истите имплицитни претпоставки како и сите други форми на комуникација. Врз основа на тоа, можно е да се согледаат различни: норми, ставови и претпоставки кои луѓето мора да ги направат за да се вклучат во политичка аргументација. Во анализата на Хабермас, овие карактеристики на политичката практика формираат збир на „прагматични претпоставки“ што луѓето ги прават кога се ангажираат во политичка комуникација. Што е најважно, учесниците во дискусијата треба *да ѝ прејидојат дека секој може да учествува во дискусијата и секој може да воведат и да ѝ оспорат тврдењата што се изнесени таму*. Тие, исто така, мора да гледаат еден на друг како *рамноправни*, реципрочно давајќи еден на друг еднаков статус во размислувањето. Понатаму, тие мора *да ѝ прејидојат дека друштвото не се под никаква принуда* додека учествуваат, било со директна или имплицитна сила на другите. Учесниците не може да сметаат дека политичкиот аргумент е навистина оправдан ако некои луѓе, кои можеби имаат важни работи да кажат за тоа, биле исклучени од дискусијата или ако учесниците не гледаат еден на друг како на рамноправни страни во дискусијата, па така едни се убедени дека треба да се согласат со тврдењата што се искажуваат од страна на другите.

Хабермас опширно пишува за последиците од доминацијата на една од трите главни области од триаголникот на односи во кој се наоѓа делиберативната демократија (државата, пазарот и граѓанското општество). Интерактивна и движечка сила на државата е *моќта*, пазарот се *парира*, а граѓанското општество е *солидарност*. Делиберацијата е неопходна мерка за надминување на недоразбирањата меѓу овие три области. Во јавна дебата во слободно организиран простор, секоја страна мора да може да ги изнесе сопствените аргументи за тоа која политика треба да се применува во одредено општество, за потоа преку аргументација, докази „за“ и „против“ и почитување на другиот, да се донесе политика која е генерално валидна за сите и која никој не би можел да каже дека не е јавна, бидејќи е донесена преку дискусија со еднакво разгледување на аргументите на сите.³⁷

Хабермасовата делиберативна политика е цврсто заснована на идејата за популарен суверенитет. Фундаменталниот извор на легитимитет е колективниот суд на луѓето, кој не значи експресија на непосредна јавна волја, туку сет од дисциплини и практики на делибе-

37 Салатић, С.Ѓ. 2016. „Делиберативна демократија и форуми за учење и развој делиберативних врлина.“ Политичка ревија. Година (XXVIII) XV, vol 48, бр. 2/2016. стр. 19-34.

ративниот идеал. Оттука, во последните неколку декади, концептот на делиберативната демократија е сè почесто анализиран и дебатиран како алтернатива на чисто мнозинските практики на претставничката демократија.

1.2.2. ДЕФИНИЦИЈА НА ДЕЛИБЕРАТИВНАТА ДЕМОКРАТИЈА

Делиберативната демократија ги вклучува барањата делиберацијата да се одвива во контекст на: еднакво признавање, почитување, реципроцитет и доволно еднаква моќ за комуникациското влијание да може да функционира. Овие аспиративни идеали инспирираа многу теоретски и емпириски истражувања низ многу дисциплини и демократски иновации и практики во многу земји и култури. Гатман и Томпсон³⁸ во својата книга: „Зошто делиберативна демократија?“ ја дефинираат делиберативната демократија како „форма на владеење во кое, граѓаните и нивните претставници, слободно и еднакво, ги оправдуваат одлуките во процес во кој меѓусебно ги наведуваат причините кои се заемно прифатливи и општо достапни, со цел да се дојде до заклучоци кои се обврзувачки во сегашноста за сите граѓани, но се отворени за предизвик во иднина“.

Ваквата дефиниција се темели на комбинација на четири главни карактеристики:

- 1 Потребата од оправдување на одлуките;
- 2 Јавност и достапност на причините;
- 3 Одлуките се обврзувачки одреден период;
- 4 Процесот е динамичен, не застанува со донесување на одлуката.

Првата и најсуштинска особина на делиберативната демократија, според Гатман и Томпсон, е *пошребата да се оправдаат одлуките* донесени од граѓаните и нивните претставници, т.е. да се даде причина за законите што би ги наметнале едни на други. Делиберативната демократија, според нив, прави простор за многу други форми на одлучување (вклучувајќи пазарење меѓу групите и тајни операции наредени од извршните власти), сè додека употребата на самите овие форми во одреден момент е оправдана во еден делиберативен

38 Gutmann, A. & Thompson, D.F. 2004. Why Deliberative Democracy? Princeton University Press.

процес. Причините не се ниту само процедурални, ниту чисто суштински, туку тие треба да ги прифатат слободните и еднакви лица кои бараат фер услови за соработка. Така, моралната основа на овој процес е заедничка на многу концепции за демократијата – лицата не треба да се третираат само како објекти на законодавството (пасивни субјекти што треба да се управуваат), туку како автономни агенти кои учествуваат во управувањето со сопственото општество, директно или преку нивните претставници. Во делиберативната демократија не е доволно што граѓаните поседуваат моќ преку: договарање меѓу интересовни групи, гласање на избори или на референдум, туку тие бараат од носителите на одлуки причини за истите. Таквите причини треба да овозможат подеднаква оправданост на одлуките и да ја изразат вредноста од заемната почит.

Втора карактеристика на делиберативната демократија, според Гатман и Томпсон, е *јавноста*, т.е. причините наведени во овој процес да бидат достапни за сите граѓани до кои се упатени. Тоа подразбира самата расправа да „мора да се одржи јавно, не само во приватноста на нечиј ум“ и делиберацијата да не може да започне ако оние на кои се однесува не можат да ја разберат неговата суштинска содржина. Иако вообичаена појава во модерната влада е граѓаните често да мора да се потпираат на експерти и технички извештаи, тоа не значи дека причините или основите на причините се недостапни. Сè додека тие ја опишуваат основата за нивните заклучоци на начини кои граѓаните можат да ги разберат и доколку граѓаните имаат некаква независна основа да веруваат дека експертите се доверливи, тоа е легитимно.

Третата карактеристика на делиберативната демократија е дека нејзиниот процес има за цел да донесе *одлука која е обврзувачка за одреден временски период*. Во овој поглед, аргументираат Гатман и Томпсон, „расправата не е како разговор во некое шоу или академски семинар кога учесниците се расправаат заради аргументот. Тие, всушност, не се расправаат дури ни заради самата вистина, иако вистинитоста на нивните аргументи е неопходна цел во оправдувањето на нивната одлука и се смета за делиберативна доблест.“ Во делиберативниот процес, дискусија се води **за да се влијае на одлуката** што ќе ја донесе владата или врз процесот кој ќе влијае на тоа како се донесуваат идните одлуки.

Во еден момент, процесот на расправа природно запира и водачите донесуваат одлука, но четвртата карактеристика на делиберативната демократија, според оваа дефиниција, е дека *нејзиниот процес е динамичен*. Во делиберативниот процес постои отворена можност за континуиран дијалог во кој граѓаните ќе можат да ги критикуваат

претходните одлуки и да продолжат понатаму врз основа на таа критика. Иако одлуката мора да важи одреден временски период, таа е привремена во смисла дека мора да биде отворена за оспорување на некои точки во иднина. Според Гатман и Томпсон, одржување на процесот на донесување одлуки е отворен важно од две причини. Прво, во политиката процесите на донесување одлуки и човечкото разбирање од кое тие зависат не се совршени. Одлуките што ги носиме денес (па дури и одлуките што во моментот изгледаат најоправдани), благодарение на подоцнежни докази може да изгледаат помалку оправдани и правилни утре. Дури и во случај на оние кои се неповратни, како одлуката да се влезе во војна, повторното оценување на одлуката може да доведе до различни избори подоцна. Второ, во политиката повеќето одлуки не се консензуални. Оние граѓани и претставници кои не се согласуваат со оригиналната одлука е поверојатно да ја прифатат ако веруваат во тоа дека имаат шанса да ја сменат или менуваат во иднина.

Една важна импликација на оваа динамична карактеристика на делиберативната демократија е дека ваквата потреба за континуирана дебата ги минимизира разликите меѓу противниците (она што се нарекува „принцип на економија на морално несогласување“) и ја промовира вредноста на заемното почитување (што е во сржта на делиберативната демократија). И покрај несогласувањето, кое е ендемично во политичкиот живот, не значи дека граѓаните и нивните претставници не може да продолжат да работат заедно за да најдат заеднички јазик и да соработуваат.³⁹ Секако, мора да имаме предвид дека ваквата дефиниција за делиберативната демократија на Гатман и Томпсон не ја зема предвид вистинската состојба на јавните расправи, туку делиберативниот модел е идеал и нормативна аспирација.

Во насока за појасна практична дефиниција на делиберативноста, ОЕЦД⁴⁰ ја разграничува истата од дебатата и дијалогот. Делиберацијата се однесува на јавната расправа (наспроти внатрешното размислување) и на групното размислување (наспроти поединечното размислување), што ја нагласува потребата да се најде заеднички јазик. Прво, за да се разбере што е тоа, важно е да се разликува размислувањето од дебатата и дијалогот. „Во *debating*, целта е да се убедат другите, а на крајот и мнозинството, на сопствената пози-

39 Gutmann, Amy & Thompson, Dennis F. 2004. *Why Deliberative Democracy?* Princeton University Press.

40 OECD. 2020. *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/339306da-en>

ција.“⁴¹ Тоа е ситуација со победа/загуба, кога стимулациите се такви што ги охрабруваат учесниците да го задржат својот оригинален став, наместо да бидат отворени за измена на мислењето. *Дијалоџи*, пак, помага да се надминат некои од слабостите на дебатата, преку побавна граѓанска размена, споделување разбирања со добро слушање и градење односи.⁴² Со дијалог, акцентот е ставен на размената со почит, наместо на донесувањето одлуки.⁴³

Делиберацијата, затоа, вклучува и дијалог и дебата и има четири клучни карактеристики:

- 1 Потребно е внимателно да се измерат последиците од различните опции за акција и ставовите на другите;
- 2 Бара точни и релевантни информации, кои одразуваат различни перспективи. Може да вклучи дебата кога има поканети експерти кои расправаат за различни позиции;
- 3 Треба да постои широко споделени евалуациски критериуми за разгледување решенија и донесување одлуки, кои ги земаат предвид гледиштата на другите без оглед на тоа колку се различни;
- 4 Учесниците да ги применат овие критериуми за оценување на предложените решенија, да ги одмерат компромисите и да најдат заедничка основа за да донесат групна одлука.⁴⁴

Фундаменталната разлика меѓу делиберацијата и дебатата е во однос на целта, без разлика дали тоа е барање **консензус** како кај првата, или **нулта сума (zero sum)** како кај втората. Заради оваа причина, дијалогот е суштински елемент на делиберацијата.⁴⁵

41 Carson, L. 2017. Deliberation. NewDemocracy Research and Development Note, NewDemocracy Foundation. https://newdemocracy.com.au/wp-content/uploads/2017/03/docs_researchnotes_2017_March_nDF_RN_20170322_Deliberation.pdf.

42 Ибид.

43 Bone, Z., Crockett, J., & Hodge, S. 2006. Deliberation forums: a pathway for public participation. In R. J. Petheram, & R. Johnson (Eds.), Practice change for sustainable communities: Exploring footprints, pathways and possibilities (pp. 1-16). The Regional Institute Ltd.

44 Carson, L. 2017. Deliberation. NewDemocracy Research and Development Note, NewDemocracy Foundation. https://newdemocracy.com.au/wp-content/uploads/2017/03/docs_researchnotes_2017_March_nDF_RN_20170322_Deliberation.pdf.

45 Yankelovitch, D. 2001, The Magic of Dialogue: Transforming Conflict into Cooperation, New York: Touchstone. Oecd Library page. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/e133cc3c-en/index.html?itemId=/content/component/e133cc3c-en>

Табелата бр. 1 подолу ги нуди и главните сличности и разлики на особините меѓу овие три концепти.

Табела бр. 1. Карактеристики на дебатата, дијалогот и делиберацијата

ДЕБАТА	ДИЈАЛОГ	ДЕЛИБЕРАЦИЈА
Натпревар	Споделување	Мерење
Расправа	Дискусија	Избор
Промоција на мислење	Градење врска	Правење избори
Бара мнозинство	Разбира	Бара преклопување
Убедување	Бара разбирање	Бара заедничка основа
Копа	Дофаќа	Врамена да направи избори
Цврста структура	Лабава структура	Флексибилна структура
Изразување	Слушање	Учење
Обично брза	Обично бавен	Обично бавна
Разјаснува	Разјаснува	Разјаснува
Победник/губитник	Без одлука	Заедничка основа
Најкорисно кога: се застапува позиција или начин на дејствување; победата е целта.	Најкорисно кога: луѓето сакаат да разговараат заедно за нешто без да сакаат одреден исход од разговорот.	Најкорисно кога: потребна е одлука или критериуми за одлука, за најдобриот начин(и) за пристап до прашање или проблем.

Извор: OECD 2020 според Bone et al., 2006.⁴⁶

46 Bone, Z., Crockett, J., & Hodge, S. 2006. Deliberation Forums: A Pathway for Public Participation, in R. J. Petheram, & R. Johnson (Eds.), Practice Change for Sustainable Communities: Exploring Footprints, Pathways and Possibilities (pp. 1-16), Beechworth, Australia: The Regional Institute Ltd.

1.2.3. ЦЕЛ НА ДЕЛИБЕРАТИВНАТА (СОВЕТОДАВНА) ДЕМОКРАТИЈА

Општата кауза на делиберативната демократија е да обезбеди најоправдана концепција за справување со моралните несогласувања во политиката. За да ја постигне таквата кауза, според Гатман и Томпсон⁴⁷, делиберативната демократија има четири поврзани цели:

- 1 Да се промовира легитимноста на колективните одлуки;
- 2 Да се поттикне перспективноста на јавниот дух за јавните прашања;
- 3 Да се промовираат процесите на донесување одлуки со заемно почитување;
- 4 Да помогне да се исправат грешките при колективните акции.

Промоцијата на легитимноста на колективните одлуки како засебна цел е одговор на еден од изворите на морално несогласување во демократијата – недостатокот на ресурси. Според размислите на Гатман и Томпсон⁴⁸, граѓаните не би морале да се расправаат за тоа како е најдобро да се дистрибуира здравствена заштита или кој треба да добие трансплантација на органи кога овие стоки и услуги би биле неограничени. Во услови на недостиг, размислувањето може да им помогне на оние кои не го добиваат она што го сакаат, па дури и она што им треба, да го прифатат легитимитетот на една колектива одлука. Тешките избори што треба да ги направат јавните службеници треба да бидат поприфатливи, дури и за оние кои добиваат помалку отколку што заслужуваат, кога тврдењата на секого би се разгледувале според основаноста, а не според преговарачката моќ на партијата, сметаат

Втората цел на делиберацијата е да се поттикне перспективноста на јавниот дух за јавните прашања. Оваа цел одговара на друг извор на морално несогласување – ограничената великодушност. Малку луѓе се склони да бидат целосно алтруисти кога се расправаат за спорни прашања од јавната политика, како што се трошоците за одбрана или приоритетите за здравствена заштита. Делиберацијата во добро конституирани форуми ги охрабрува учесниците да преземат поширока перспектива за прашања од заеднички интерес. Полити-

47 Gutmann, Amy & Thompson, Dennis F. 2004. Why Deliberative Democracy? Princeton University Press.

48 Ибид., стр. 10

чарите, сепак, не се трансформираат автоматски од претставници на посебни интереси во повереници од јавен интерес како резултат на меѓусебните разговори, па затоа е критично важна позадината во која се одвива делиберацијата. Доколку советниците се добро информирани, имаат релативно еднакви ресурси и сериозно ги сфаќаат ставовите на нивните противници, делиберацијата е поверојатно да успее, но најчесто условите не се најповолни. Сепак, дури и во вакви неповолни услови, граѓаните имаат поголема веројатност да заземат поширок поглед на прашањата во процес во кој се тргува со морални причини, отколку во процес во кој политичката моќ е единствената валута.

Третата цел на размислувањето на овие автори е *да се промовираат процесите на донесување одлуки со заемно почитување*. Ваквата цел одговара на често занемарениот извор на морално несогласување – некомпатибилните морални вредности, пример прашања како: абортус, одење во војна, и слично. Размислувањето не може да ги направи некомпатибилните вредности компатибилни, но може да им помогне на учесниците да ја препознаат моралната заслуга во побарувањата на противниците кога тие тврдења имаат основаност.⁴⁹

Четвртата цел на размислувањето, според Гатман и Томпон, е *да им овозможи да се исправаат грешките при колективните акции* на граѓаните и функционерите, кои се неминовни. Оваа цел е одговор на четвртиот извор на несогласување – нецелосно разбирање меѓу засегнатите страни. Добро конституираниот советодавен форум дава можност за унапредување на индивидуалното и колективното разбирање. Преку давање и примање на аргументи, учесниците можат да учат едни од други, да се препознаат нивните индивидуални и колективни погрешни сфаќања и развиваат нови ставови и политики кои можат поуспешно да ги издржат критичните проверки. Кога граѓаните се пазарат и преговараат, можеби ќе научат како подобро да го добијат тоа што го сакаат, но кога размислуваат, можат да го прошират своето знаење, вклучувајќи го и нивното саморазбирање и нивното колективно разбирање за тоа што најдобро ќе им служи на нивните сограѓани. Ако одбиеме да дадеме шанса за размислување, не само што ја напуштаме можноста да дојдеме до вистински морален компромис, туку, исто така, се откажуваме од најодбранливата основа што би можеле да ја имаме за одржување на бескомпромисна позиција, дека прилично ги тестиравме нашите ставови против оние на другите.

49 Ибид.

1.2.4. ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАТОЦИ НА ДЕЛИБЕРАТИВНИОТ МЕТОД

Делиберативната демократија најдобро се сфаќа како „теорија од втор ред“. За разлика од т.н. „теории од прв ред“, кои „се обидуваат да го решат моралното несогласување покажувајќи дека алтернативните теории и принципи треба да се отфрлат“, теориите од втор ред „обезбедуваат начини за справување со тврдењата за спротивставените теории од прв ред“. Целта на теориите од втор ред не е да бидат осамена теорија способна за разрешување на морално несогласување (како, на пример: утилитаризмот, либертаријанизмот, либералниот егалитаризам, комунитаризмот, и сл.), туку тие „праваат простор за континуиран морален конфликт што теориите од прв ред сакаат да го елиминираат. Така, тие можат да се одржуваат постојано без да се отфрли широк опсег на моралните принципи изразени со теориите од прв ред.“⁵⁰

Водечките ривали на делиберативната демократија меѓу теориите од втор ред се познати како *агрегативни концепции за демократија*. Теоријата на агрегативна демократија тврди дека целта на демократските процеси е да ги побараат преференциите на граѓаните и да ги соберат заедно за да утврдат какви социјални политики треба да усвои општеството. Агрегативната концепција не бара оправдување за самите преференции, туку само бара да се комбинираат на начини кои се ефикасни и праведни. Некои преференции може да бидат намалени или дури и отфрлени, но само затоа што тоа што го праваат не произведува оптимален резултат, не затоа што не се оправдани со причини (за што би се залагала делиберативната теорија).

Како што Гатман и Томпсон елаборираат во својата „Зошто делиберативна демократија?“⁵¹, агрегативните теории нудат две, навидум, различни, но тесно поврзани *методи*. Првата е форма на мајоризација: прашањето се става на гласање од страна на народот (или истражување на јавното мислење), и според втората службениците ги забележуваат изразените преференции на народот и ги ставаат низ аналитички филтер (пример, анализата на трошоците и придобивките) кој има за цел да произведе оптимални резултати. Агрегативните концепции имаат важни *предности*.⁵² Во некои верзии на овој процес, може да се коригираат преференции засновани врз дезинформа-

50 Gutmann, Amy & Thompson, Dennis F. 2004. Why Deliberative Democracy. Princeton University Press. стр. 13-21.

51 Ибид.

52 Ибид.

ции или неисправна евристика. Тие произведуваат детерминирани исходи, барем во принцип, што не е мала предност во справувањето со проблемот на несогласување, особено во спорови кои не се решаваат под разумни услови. Делиберативните демократи обично ја потенцираат провизионалноста на политичките резултати повеќе од нивниот завршеток. Агрегатните теории, дополнително, се потпираат врз релативно неконтроверзни процедури за да решат несогласување. Тие ги земаат преференциите како дадени и методите (иако не им се морално неутрални како што тврдат) не заземаат позиции на најосновни прашања, со што не даваат морален суд за индивидуалните преференции. Затоа и се сметаат како помалку „попувачки“.

Сепак, агрегативната теорија има и свои маани. Агрегативната теорија фундаментално ја прифаќа, па дури и ја засилува, постојната дистрибуција на моќта во општеството. Оваа дистрибуција може да биде фер или нефер, но агрегативната теорија не нуди никакви принципи по кои би можеле да го одлучиме тоа и не нудат никакви решенија за можните промени во погледите на граѓаните за ваквата дистрибуција. Вториот проблем со оваа концепција е дека не нуди никаков метод за граѓаните да го предизвикаат самиот агрегатен метод (затоа што не сите прашања и одлуки може да се третираат на ист начин и да се сместат во анализа за придобивки и трошоци).

Делиберативната демократија, исто така, има свои главни *недостатоци* во однос на агрегативната теорија.⁵³ Прво, таа не обезбедува природен начин да се дојде до дефинитивен заклучок без консензус, туку, речиси, секогаш треба да се надополнува со други процедури за одлучување, особено на гласање, а тие сами по себе не се делиберативни. Освен тоа, делиберативната концепција се потпира врз експлицитно морални принципи, наместо навидум неутрални како кај агрегативните концепции (пример, реципроцитетот). Таа се повикува на суштински морални тврдења кои можат да не се совпаднат со преференциите на граѓаните.

Сепак, ниту една од овие недостатоци не е фатална за случајот на делиберативната демократија, напротив, тие може да се разберат и како нејзини *предности*. Фактот дека делиберативната демократија сама по себе не дефинира единствен метод за донесувањето на оправдан заклучок значи дека не признава ниту еден метод кој може да оправда било какви резултати од неговата имплементација. Не постои метод на донесување одлуки, на пример, кој би можел да оправда војна. Делиберативната демократија може да прими многу различни видови на процедури за донесување одлуки за да се донесат

53 Ибид.

конечни одлуки, вклучувајќи гласање и извршна наредба, под услов да се оправдани на советодавни трибини/форуми. Уште поважно, отворената природа на размислување им овозможува на граѓаните или законодавците да ги оспорат претходните одлуки, вклучително одлуки за постапките за донесување одлуки. Привременоста на делиберативната демократија ги проверува/коригира грешките на конечноста на конвенционалната демократија.

Во услови на несогласување, делиберативната демократија им кажува на граѓаните и нивните претставници да продолжат да размислуваат заедно. Ако несогласувањето може да се реши со реципрочни услови, поверојатно е дека размислувањето би произвело договор од агрегацијата. Ако тоа не е толку решливо, поверојатно е размислувањето отколку агрегацијата да произведе оправдан договор во иднина и да промовира меѓусебно почитување кога не е можен договор. Со вклучување во делиберација, граѓаните ја признаваат можноста дека можат да ги изменат своите преференции. Самата природа на делиберативниот процес на оправдување испраќа сигнал дека неговите учесници се подготвени да влезат во дијалог во кој имаат капацитет да го сменат мислењето.

Заклучуваме, најголемиот недостаток на делиберативниот модел на демократија е дефицитот на информации и неупатеноста на одлучувачките актери.⁵⁴ Многу често се носат колективни одлуки, кратки јавни расправи на неадекватен форум за одлучување, што претставува проблем и искривување на самиот демократски процес на делиберација. Граѓаните, преокупирани со егзистенцијални проблеми, често немаат време и потребни ресурси да се здобијат со точни информации неопходни за јавна дискусија. Многу често овие одлуки се носат предизвикани од медиумска манипулација со граѓаните. Индивидуалната рационалност и колективните причини зависат од комуникациското дејствување на актерите. Обично се смета дека сите актери би биле во иста позиција, но тоа најчесто не е така. Често некои актери во одлучувањето ги заведуваат другите актери за време на расправата и тие гласаат онака како што им одговара на другите.⁵⁵

54 Салатић, С.Ђ. 2016. „Делиберативна демократија и форуми за учење и развој делиберативних врлина.“ Политичка ревија. Година (XXVIII) XV, vol. 48, бр. 2/2016. стр. 19-34.

55 Gutmann, Amy & Thompson, Dennis F. 2004. Why Deliberative Democracy. Princeton University Press. стр. 13-21.

1.2.5. ДЕЛИБЕРАТИВНИ ИНСТРУМЕНТИ

Во практиката среќаваме повеќе делиберативни методи кои може да се поделат во два главни модели – микро (групни дискусии, како, на пример: семинари, состанок на комисија, и слично) и макро модели (пример: разделена јавна дебата).⁵⁶ Фишкин⁵⁷ го предлага т.н. делиберативен метод со кој тврди дека е можно да се зголеми нивото на делиберација ако не на целата популација, тогаш, барем, на еден случаен примерок. Делиберативниот метод (попознат како методот на Фишкин) е истражување кое на случајно избран примерок од гласачи им ги мери мислењата пред, и по процесот на делиберација. Преку ваквиот метод тој смета дека, барем, во минијатура им служи и на делиберацијата (која се потпира врз: учење, мислење и разговор) и на еднаквоста која доаѓа од случајниот примерок (политичката еднаквост тој ја сфаќа како еднакво земање предвид на преференциите на сите). Теоретски, во ваквото анкетирање, секој граѓанин има иста шанса да биде избран да учествува (во примерок кој ќе ја отсликува вистинската популација). Акцентот на овој метод е ставен на учењето (образованието) како предуслов за активна партиципација во политиката, чие отсуство, пак, е главниот предмет на загриженост, оттука и расправа, во партиципативната теорија за демократијата. (Повеќе за методот на Фишкин во Глава 7.)

ДА РАЗГОВАРАМЕ ЗА:

Што е политичка поларизација, а што афективна поларизација?

Зошто аргументацијата и оправданоста треба да се задолжителен дел од политичкото дејствување?

Зошто е важно издигнувањето на јавната свест за јавни прашања?

Што подразбирате под делиберативна демократија? Кои предности и недостатоци ги согледувате по осознавањето на поимот?

56 Chappell, Z. 2013. A tension between ideal and practice: re-evaluation of micro and macro models of deliberation. In Elstub, S. (Ed.). 2012. Democracy in Theory and Practice (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203718605>

57 Fishkin, J. S. 2003. Consulting the Public through Deliberative Polling. Journal of Policy Analysis and Management, 22(1), 128-133. <http://www.jstor.org/stable/3325851>

1.3 ПАРТИЦИПАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА

Неподготвеноста на граѓаните во денешните демократии да учествуваат во политиката е прашање на значителна загриженост за многу набљудувачи. Нивната загриженост се потхранува од два извора: прво, се подразбира дека оваа неподготвеност одразува ерозија на легитимноста на овие демократии и второ, според нормативното сфаќање на демократијата политичкото учество е нејзина конститутивна карактеристика. Сепак, постојат многу различни идеи за потребниот обем и вид на учество. Тие зависат од нормативниот модел кој служи како наша референтна точка. Прашањето на политичкото учество на граѓаните не може да се дискутира изолирано, тоа може значајно да се адресира само во рамките на нормативните модели на демократијата.⁵⁸

Главниот фокус на партиципативната теорија лежи во критиката на либералната концепција на демократијата како натпревар за политичка моќ меѓу одговорните елити. Оваа критика потекнува од доцните 1960-ти и раните 1970-ти, среде поголема културна потрага по повеќе демократија и социјална еднаквост. Теоријата за партиципација предвидува граѓани кои во голем број се вклучуваат во политичките одлуки и кои споделуваат чувство на колективна одговорност. Неговите протагонисти тврдат дека оваа визија може да се постигне со зголемување на можностите за учество преку институционални реформи.⁵⁹ Либерално-демократската теорија⁶⁰ гледа на преокупираноста со приватните грижи и на колебливоста за учество во јавните работи како квазиантрополошки константи на индивидуално ниво кои тешко може да бидат под влијание на институционалните рамки. Емпириските студии, пак, сугерираат дека граѓаните со напредно образование и натпросечен приход најверојатно ќе развиваат поголем интерес за политика и да се справат со комплексноста

58 Fuchs, D. 2006. Participatory, liberal and electronic democracy. In Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. *Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In?* United Kingdom: Taylor & Francis.

59 Pateman, C. 1970. *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press; Cook, T.E. and Morgan, P.M. (eds) (1971); *Participatory Democracy*, San Francisco, CA: Canfield Press.

60 Sartori, G. 1987. *The Theory of Democracy Revisited*, 2 vols, Chatham, NJ: Chatham House.

на модерниот политички живот.⁶¹ Од оваа перспектива, економскиот развој, наместо политичките институции, прави разлика во однос на учеството на граѓаните во политиката. Сепак, партиципативната демократија, исто така, претставува нормативен модел како и делиберативниот.

Според Пејтман,⁶² теоријата на партиципативна демократија е изградена околу централното тврдење дека поединците и нивните институции не можат да се разгледуваат изолирани едни од други. Постоенето на репрезентативни институции на национално ниво не е доволно за демократијата. Со цел да може да се развијат неопходните индивидуални ставови и психолошки квалитети потребни за максимално учество на сите на тоа ниво на социјализација, „социјалната обука“ за демократија мора се одвива во други сфери. Овој развој се одвива низ процесот на самата партиципација. Затоа, главната функција на партиципацијата е едукативна во најширока смисла, вклучувајќи го и психолошкиот аспект и стекнувањето пракса во демократски вештини и процедури. Тоа би овозможило стабилност на партиципативниот систем и самоодржливост преку едукативното влијание на партиципативниот процес.

Затоа, според Пејтман, за да постои демократско општество, неопходно е да постои партиципативно општество, т.е. „општество во кое сите политички системи се демократизирани и социјализацијата преку партиципација може да се одвива во сите области.“ Најважната област е индустријата затоа што повеќето поединци трошат голем дел од нивниот животен век на работа, а бизнисот на работното место обезбедува образование во управувањето со колективните работи кое е тешко достапно на друго место. Вториот аспект на теоријата на партиципативна демократија, оттука, е дека сферите, како што е индустријата, треба да се гледаат како политички системи сами по себе, нудејќи области на партиципација дополнително и на национално ниво. Ако сакаме индивидуите да имаат максимална контрола врз нивните животи и средината, тогаш владините структури во овие области мора да се организирани на тој начин што граѓаните би можеле да учествуваат во донесувањето одлуки.

Според Сартори, апатијата, како концепт во кој се содржи отсуството на партиципацијата во демократските општества, не е ничија вина.

61 Verba, S. and Nie, N. (1972) *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*, New York: Harper Row; Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. *Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In?* United Kingdom: Taylor & Fras.

62 Pateman, C. 1970. *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Но: Русо, Мил и Кол се потпираат на емпирија и тврдат дека неактивноста на луѓето, всушност, не е нешто што се случува без причина. Тие сметаат дека учиме да учествуваме во политиката преку учество и дека е многу веројатно дека чувството на политичка ефикасност би се развило во партиципативна атмосфера, што повторно нè враќа на образованието како алатка против тоталитаризација (или во најмала рака, против де-демократизацијата) на општеството.⁶³

1.3.1. ЕВОЛУЦИЈА НА ПАРТИЦИПАТИВНАТА МИСЛА

Партиципативната демократија потекнува од: „Изјавата на Порт Хјурон“, во 1962 година.⁶⁴ Изјавата на Порт Хјурон е политички манифест на американското студентско активистичко движење: „Студенти за демократско општество“ (СДО). Напишана е од членовите на СДО, а реализирана е на 15 јуни 1962 година, на првата Национална конвенција на Обединетите авто-работници, надвор од Порт Хјурон, Мичиген. СДО, во суштина, беше едно од главните претставници на движењето на т.н. „Нова левица“. Изјавата на Порт Хјурон беше широка критика на политичкиот и социјалниот систем на Соединетите Американски Држави и вклучуваше предлози за подобрување како на домашни, така и на надворешно-политички прашања. Документот, исто така, се залагаше за ненасилна граѓанска непослушност како средство со кое студентската младина може да го изнесе концептот на „партиципативна демократија“.⁶⁵

Во тоа време, во проучувањето на демократијата доминираше емпиријата демократска теорија според која граѓаните немаат склоност или способност за партиципација и дека демократијата е подобра токму поради ова. Шумпетер, на пример, не верувал дека граѓаните директно би ги почувствувале последиците од нивните политички преференции,⁶⁶ а Даунс сметал дека е многу малку веројатно тие да ги одредат конечните одлуки.⁶⁷ Тоа го разбирале како факт дека има

63 McLaverty, P. & Morris, S. 2006. The Scottish Parliament. A new era for participatory democracy? In Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In? United Kingdom: Taylor & Francis.

64 Mansbridge, J.J. 1980. Beyond Adversary Democracy, New York: Basic Books.

65 Lynd, S. 1965. The New Radicals and Participatory Democracy. Chicago: Students for a Democratic Society.

66 Schumpeter, J. A. 2012. Capitalism, Socialism and Democracy. United Kingdom: Taylor & Francis.

67 Downs, A. 1957. An Economic Theory of Democracy, New York: Harper.

малку стимулации за граѓаните да станат информирани учесници. Партиципативната демократија, сепак, застапа против емпириската демократска теорија тврдејќи дека граѓаните, во правилни околности, треба да можат, и ќе учествуваат ефективно во демократските процеси.⁶⁸ Партиципативните демократи тврдат дека ниту неспособноста на граѓаните да учествуваат, ниту нивниот рационален избор не доведе до политичка апатија, туку социо-економските нееднаквости што ги одредуваат нивоата на учество и степенот на можностите што им се достапни на граѓаните за учество. Покрај тоа, тие се на ставот дека можностите за директно учество во одлуките што ги засегаат ќе им овозможат на граѓаните: да стекнат вештини за учество, да обезбедат граѓаните да се интересираат за политиката, да обезбедат стимулации и можности да се информираат, а со тоа и да ги надминат инструменталните рационални бариери за политичко учество.⁶⁹

Партиципативни демократи се оние кои сакаат директно учество на граѓаните во регулирањето на клучните институции на општеството, вклучително и сферите на работа и заедницата. Затоа тие го издигнуваат учеството на граѓаните како главна политичка практика.⁷⁰ Основната партиципативна идеја е дека граѓаните во демократијата треба да се вклучат во суштината на законот и политиката, а не едноставно да делегираат одговорност за таков суштински ангажман на претставниците.⁷¹

Затоа, партиципативните демократи сакаат бројни можности за политичко учество: на работното место, заедницата, медиумите и државата.⁷² Според овие стандарди, политичкото учество во традиционалниот либерален демократски формат на гласање на избори се смета за недоволно по број и разновидност на прилики за учество.⁷³ Гласањето, исто така, се смета за премногу рестриктивно. Пребројувањето на гласовите, засновано на еднакви избирачки права, ги спречува граѓаните да можат да го покажат интензитетот на пре-

68 Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. *Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In?* United Kingdom: Taylor & Francis.

69 Böker, M. and Elstub, S. 2015. „The Possibility of Critical Mini-Publics: Realpolitik and Normative Cycles in Democratic Theory.“ *Representation* 51(1): 125-144.

70 Vitale, D. 2006. „Between Deliberative and Participatory Democracy: A Contribution on Habermas.“ *Philosophy and Social Criticism* 32(6): 739-766.

71 Cohen, J. 2009. „Reflections on Deliberative Democracy“, in *Contemporary Debates in Political Philosophy*, ed. T. Christiano and J. Christman (Oxford: Wiley-Blackwell), pp. 247-263.

72 Pateman, C. 1970. *Participation and Democratic Theory* (Cambridge: Cambridge University Press).

73 Della Porta, D. 2013. *Can Democracy Be Saved?* (Cambridge: Polity Press).

ференциите што ги имаат, додека партиципативната демократија обезбедува поголем капацитет за одлучување на оние кои се попосветени, а со тоа и повеќе учествуваат. Освен тоа, партиципативните демократи сакаат патишта за учеството на граѓаните да претставува вистинска можност за утврдување на колективните одлуки.⁷⁴ Овде се истакнува и „делумното учество“, со кое се постигнува влијание само ако учеството е искривено од социо-економски фактори, што е вообичаено. Карсон и Мартин⁷⁵ овие политички активни граѓани ги нарекуваат како „огорчени“, за разлика од оние кои се „целосно“ вклучени, за кои тие сметаат дека се „артикулирани“. Делумното учество може да е проблем од советувачка перспектива затоа што најмногу влијание добиваат оние кои викаат најгласно, наместо оние со најдобри причини.

Според Арнштајн,⁷⁶ едноставното зголемување на учеството на граѓаните во демократските процеси може да биде недоволно и ритуално, овозможувајќи им на граѓаните „да слушнат и да бидат слушнати“, но не и „да бидат послушани“, што може дури да резултира со манипулација ако не обезбедува вистинска моќ за одлучување на граѓаните. Разбирливо е дека овие можности за учество ќе треба да ги искористат граѓаните наместо да очекуваат да им биде дадена, бидејќи оние кои имаат моќ, вообичаено, сакаат да се држат до неа. Историски, таа морала да биде украдена од страна на немоќните, наместо да се понуди од страна на моќните.

Елстаб сумира три широки оправдувања за партиципативната демократија.⁷⁷ Прво, таа претставува поавтентична и нормативно построга интерпретација на демократијата, отколку либералната претставничка демократија. Доколку граѓаните носат колективни одлуки што ги засегаат самите нив, секаде каде што тие одлуки се носат во: политичката, социјалната и економската сфера, се зајакнува политичката еднаквост и личната автономија. Тоа го дава вистинското значење на демократијата како „владеење од страна на народот“. За возврат, демократијата се продлабочува и се подобрува бидејќи поголемото учество на граѓаните може да ја зголеми довербата во политичките институции, што овозможува поголема јавна поддршка.

74 Arnstein, S. 1969. „A Ladder of Citizen Participation.“ *Journal of the American Institute of Planners* 35(4): 216-224.

75 Carson, L. and Marin, B. (1999). *Random Selection in Politics* (Westport, CT: Praeger).

76 Arnstein, S. 1969. A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners* 35(4): 216-224.

77 Elstub, S. 2018. *Deliberative and Participatory Democracy*, in Andre Bächtiger, and others (eds), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, Oxford Handbooks.

Второ, се сугерира дека поголемото учество може да ги намали социо-економските нееднаквости, а со тоа да доведе до политичка еднаквост, следствено, посуштинска демократија.⁷⁸ Макферсон⁷⁹ го идентификува „маѓепсаниот круг“ како спирала од причина и последица, што ги продолжува социо-економските нееднаквости во политичкото учество. „Колку помалку одредени социо-економски групи учествуваат во политиката, толку помалку се способни да: организираат, формираат барања, артикулираат барања и да ги реализираат.“ Ова, пак, води до доминација во одлучувањето од доминантни или привилегирани социо-економски групи кои учествуваат, но не ги штитат интересите и потребите на неучесниците, па дури и може да ги ограничат можностите на овие групи да учествуваат. Оттука, решението би било „многу подемократско учество отколку што има сега“. Идејата е дека зголемувањето на еднаквоста ќе биде возвратено со зголемување на учеството, и обратно. Следствено, можеме да најдеме прекини во кругот каде што има или кумулативни зголемувања во еднаквоста, или во демократското учество.

Оттука и третото оправдување (според Елстаб) дека учеството во демократијата има едукативен ефект врз граѓаните. Се тврди дека патиштата за учество на граѓаните можат да бидат училишта за демократија, со зголемено учество што води до повеќе информирани и јавно свесни граѓани. Преку учеството во колективното одлучување граѓаните се способни да научат: нова самопочит, подлабок и понаметлив групен идентитет, јавни вештини и вредности за соработка и граѓанска доблест. Затоа, сè додека граѓаните ги учат вештините потребни за учество, учеството ќе раѓа учество. За партиципативните демократи ова значи и зголемување на, навидум, ниските капацитети на граѓаните во либералните демократии, во кои учеството во голема мера е ограничено на гласачките кутии бидејќи навиката за делегирање има тенденција да ги направи граѓаните не само поапатични, туку и поцинични и себични.⁸⁰

Пејтман⁸¹ сугерира дека делиберативната демократија го надмина и го подзема својот претходник – партиципативната демократија, но Томпсон⁸² спротивно на тоа, смета дека осврнувањето кон

78 Della Porta, D. 2013. *Can Democracy Be Saved?* (Cambridge: Polity Press).

79 Macpherson, C.B. 1977. *The Life and Times of Liberal Democracy* (London: Oxford University Press).

80 Elstub, S. 2018. *Deliberative and Participatory Democracy*, in Andre Bächtiger, and others (eds), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, Oxford Handbooks.

81 Pateman, C. 2012. „Participatory Democracy Revisited.“ *Perspectives on Politics* 10(1): 719.

82 Thompson, D. 2008. „Deliberative Democratic Theory and Empirical Political Science.“ *Annual Review of Political Science* 11: 497-520.

делиберативната теорија не ја помести партиципативната теорија, туку сега се концентрираме на односот меѓу двете демократии.

1.3.2. ПАРТИЦИПАТИВНО ИНЖЕНЕРСТВО

Иако свесен дека предлагачите на партиципаторната теорија се гледани како утописки сонувачи опседнати со прашањето како работите треба, наместо како може да бидат во реалниот живот, Томас Сител⁸³ е заговорник на идејата за политичка партиципација. Тој верува дека демократска реформа би можела да го зголеми квантитетот и квалитетот на политичката партиципација „затоа што граѓаните имаат потреба од учество во донесувањето одлуки, а не во едноставно избирање на делегати кои би одлучувале за нив“. Дитер Фучс,⁸⁴ од друга страна, скептичен во ваквата идеја, верува дека вистинско самоуправување е незамисливо и нереалистично во висококомплексните модерни општества. Тој тврди дека „голем дел од модерната демократска мисла сè уште е водена, или погрешно наведена, од идеалот за атинската демократија“ (олицетворението на самоуправувањето).

Доволна причина да верува во потребата од свртување кон нови методи на самоуправување за Сител е надолниот тренд на политичка партиципација во светот. Ова особено е видно со: намалениот тренд на излезност на изборите и апатијата, намаленото учество на граѓаните во организации и намалената доверба во политичките институции. Најновиот тренд во демократската мисла – партиципативната демократија, е одговорот на овие движења (кои, всушност, доаѓаат од недостатоците на либералната демократија).

Сител е застапник на **концептот на партиципативно инженерство** кој е поврзан со две основни претпоставки.⁸⁵ Првата е дека секоја политика за реформа на институционалната основа на демократијата треба да се заснова на емпириски докази во врска со ефектите од овие реформи врз политичкото учество, а втората е дека теоријата на партиципативна демократија обезбедува корисна гледна точ-

83 Zittel, T. 2006. Participatory democracy and political participation. In Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In? United Kingdom: Taylor & Francis.

84 Fuchs, D. 2006. Participatory, liberal and electronic democracy. In Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In? United Kingdom: Taylor & Francis.

85 Zittel, T. 2006. Participatory democracy and political participation. In Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In? United Kingdom: Taylor & Francis.

ка од која може да се разгледа ефективоста на партиципативното инженерство од теоретска перспектива. Ова, според Сител, значи дека „партиципативната теорија може да послужи како основа за специфицирање на конкретни институционални структури погодни за стимулирање на учеството и дека може да помогне да се поврзат со нивото на однесување на политиката на веродостојни начини.“ Еден пример за партиципативно инженерство е Предлог-законот на владината коалиција Црвено-зелена, од 2002, со кој се предвидувала измена на Германскиот устав, дозволувајќи мерки за директна демократија на федерално ниво. Овој Предлог-закон бил експлицитно промовиран како средство за ревитализација на намалениот интерес на германските граѓани за политичките работи. Овој пример, исто така, укажува на намерни обиди на политичките елити позитивно да влијаат на политичкото учество преку реформа на институциите на демократијата.

Оттука, Сител⁸⁶ предвидува три различни стратегии на партиципативен инженеринг кои нагласуваат различни механизми за поврзување со различни институционални опции кои треба да се спроведат во текот на демократските реформи:

- а) Интегративна демократизација;
- б) Експанзивна демократизација;
- в) Демократизација ориентирана кон ефикасност.

а) Стратегијата на *интегративна демократизација* го опишува односот меѓу поединечните актери и институциите. „Со цел да се зголеми политичкото учество, овој поим е поврзан со класичниот аргумент дека луѓето не се раѓаат како граѓани. Наместо тоа, демократијата мора да се научи и тоа може да се обезбеди само преку релевантни институционални рамки кои ги зајакнуваат луѓето преку нивно едуцирање.“ Индивидуалниот раст и самотрансформацијата на граѓанинот е особено важен (но и најтежок) аспект на партиципативната теорија. За да се избегне од замката на тоталитаризмот, проширувањето на правата на граѓаните да влијаат на изборот во политиката, треба да биде паралелно со процесот на политичка социјализација и самотрансформација. На тој начин би се балансираа потрагата по приватниот интерес со чувството за колективна одговорност. Изборот и образованието стојат во комплементарен однос наместо да си бидат меѓусеб-

86 Ибид.

на замена. Според „Пејтман⁸⁷, поимот *полиитичка ефикасност* е поврзан со субјективната верба во сопствената способност да се влијае врз донесувањето политички одлуки и да се направи разлика во јавниот живот. Како алтернатива на овој поим, концептот на Мансбриџ⁸⁸ за унитарна демократија ја нагласува идејата за *социјален/ојшисивен нагон*, што значи фокусирање на заедничките интереси и социјалната соработка врз еднаква основа како најосновна карактеристика на добриот граѓанин. Концептот на Хабермас⁸⁹ за *индивидуална автономија* ги комбинира двата поима за индивидуално зајакнување и општествена одговорност и може да се сфати како „трета визија за демократската личност.“ Општествените групи се јавуваат како јадро на градење на демократијата, бидејќи тие се јавуваат како централни агенти на социјализацијата. Од оваа перспектива, интеграцијата на поединците во групата е централен предуслов за градење доблести на граѓаните кои, пак, се директно поврзани со политичкото учество. Работничките задруги се сметаат за соодветни агенти за социјализација во демократијата бидејќи се карактеризираат со поголема хетерогеност на интереси и се смета дека се втемелени во светот на секојдневниот живот, покренувајќи реални светски проблеми на социјалната соработка.⁹⁰ Теоријата на делиберативна демократија е неодамнешна алтернатива на концептот демократија на работното место.⁹¹

- б) Стратегијата на *експанзивна демократизација* има за цел да ја зголеми корисноста на политичкото учество преку проширување на правата на учество. Дебатата за партиципативна демократија тврди дека апатијата е рационална одлука затоа што воспоставените права за учество во рамките на либералната демократија не нудат реални можности за остварување политичко влијание и со тоа нема реални придобивки. Понатаму, се претпоставува дека се заснова на фактот дека на поединците им недостасуваат ресурси, како што се време и енергија. Патеман смета дека партиципативната демократија не треба да се заснова на репрезентативни ин-

87 Pateman, C. 1970. *Participation and Democratic Theory*. Cambridge, Cambridge University Press).

88 Mansbridge, J.J. (1980) *Beyond Adversary Democracy*, New York: Basic Books.

89 Habermas, J. 1962. *Escritos politicos*. Tecnos, Madrid.

90 Pateman, C. 1970. *Participation and Democratic Theory* (Cambridge: Cambridge University Press).

91 Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. Introduction. *Democratic reform and political participation*. In Zittel, T. and Fuchs, D. *Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In?* United Kingdom: Taylor & Francis.

ституции (кои Русо ги сметал за некомпатибилни со принципот на јавен суверенитет). „Ова е најјасно наведено во познатата пресуда на Русо за англиските граѓани кои тој ги смета за слободни додека ги избираат своите претставници, но ги смета за робови веднаш по изборите, бидејќи тие ја предаваат својата политичка власт на избраните претставници.“⁹² Во партиципативната теорија, проширувањето на правата за учество има јасно квалитативна, а не квантитативна конотација. Не може да се зголеми само со зголемување на бројот на можности или канали за учество. Тоа е прилично зголемено со дозволување на одредени форми на учество за разлика од другите. Според партиципативната теорија, критериумот овде е пристапот до политички одлуки и способноста да се влијае на овие одлуки. За разлика од ова, секоја форма на учество што е поврзана со изборот на политички кандидати може да се гледа повеќе или помалку како извор на легитимитет за владејачките елити.⁹³

Политикологот Тед Бекер,⁹⁴ силен поборник на партиципативната политика верува дека „луѓето се желни да се вклучат во политиката кога тие веруваат дека нивните одлуки директно влијаат на нивната иднина.“ Далтон заклучува дека податоците на Евробарометар од 1997 година покажуваат дека во поголемиот дел од државите на Европската Унија солидно мнозинство од населението ја поддржува директната демократија на линијата на „Швајцарскиот модел“.⁹⁵ „Емпириски показатели сугерираат дека граѓаните во многу земји се обидуваат да го вреднуваат процесот на директна демократија и дека тие би можеле затоа да учествуваат во него во поголем број штом оваа опција ќе стане достапна за нив.“⁹⁶

- в) Стратегијата за *демократијација ориентирана кон ефикасност* ја нагласува концепцијата на политичките институции како системи за поттикнување кои го образуваат стратешкото однесување на актерите.⁹⁷ Оваа стратегија ја прифаќа основната претпоставка за експанзивна демократизација која ја гледа политичката апатија како резултат на негативна пресметка на трошоците и придобив-

92 Ибид.

93 Salisbury, R.H. 1975. Research on Political Participation. American Journal of Political Science, 19: 323–341.

94 Becker, T.L. 1981. Teledemocracy: Bringing Power Back to the People. The Futurist, December: 6-9.

95 Dalton, R.J., Bürklin, W., and Drummond, A. (2001) Public Opinion and Direct Democracy. Journal of Democracy, 12: 141-153.

96 Zittel, T. 2001. Elektronische Demokratie. Planskizze für eine Demokratie des 21. Jahrhunderts? Neue Politische Literatur, 46: 433-470.

97 Ибид.

ките, а со тоа и како „рационално незнаење“. Сепак, за разлика од експанзивната демократизација, стратегијата за демократизација ориентирана кон ефикасност гледа дека решението не лежи во зголемувањето на придобивките од учеството, туку во намалувањето на неговите трошоци. Така, цената на партиципативната демократија може да се долови теоретски со концептот на трансакциски трошоци (вклучувајќи ги трошоците за информација, за преговори и координација и трошоци од имплементација на резултатите од преговорите). Ако постоењето на партиите драматично ги намалило трошоците за информации за секој поединечен гласач во минатото, теоријата за политичката партиципација денес се потпира на идејата за намалување на трошоците. Концептот на електронска демократија, на пример, ја промовира употребата на интернетот со цел да ги зголеми можностите за политичко учество. Онлајн собранијата, гласањата, консултациите, привлекоа најголемо внимание во јавните и академските дебати. Далечинските избори на интернет ќе им овозможат на гласачите да го дадат својот глас од дома во било кое време. Оваа нишка на електронската демократија во никој случај не ја исцрпува агендата за пристап ориентиран кон ефикасност кон партиципативното инженерство.⁹⁸

ДА РАЗГОВАРАМЕ ЗА:

Кога управувачите/владеачите со јавните прашања и работи се легитимни?

Како образованието е алатка против тоталитаризам? Каде се учи, на кого и како му припаѓа авторитетот, кој може и зошто е авторитетен?

Студентското организирање во Република Северна Македонија денес се реализира во вид на Студентски парламент, наместо имањето единствено претседател на Студентски сојуз, кој беше директно гласан од студентите. На кој начин ова е вид на делиберативна и партиципативна демократија?

98 Ибид.

1.3.3. СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКИ МЕЃУ ДЕЛИБЕРАТИВНАТА И ПАРТИЦИПАТИВНАТА ДЕМОКРАТИЈА

Термините делиберативна и партиципативна демократија понекогаш се користат наизменично и со тоа ги збунуваат креаторите на политики и тие што не се навлезени подлабоко во академската дебата. Тие, сепак, не се исти и не треба да се употребуваат како синоними.

Главната сличност меѓу делиберативната и партиципативната демократија е дека и двете се однесуваат на директното вклучување на граѓаните во донесувањето политички одлуки, надвор од изборот на претставници преку избори. Затоа, двата пристапа кон демократијата го критикуваат актуелниот демократски систем и настојуваат да го реформираат со негово зајакнување. Во својата срж, и двата концепта на демократијата се системи во кои граѓаните ја имаат главната улога (се вклучени во владеењето). Така, и во двата система граѓаните имаат моќ да ги искажат своите ставови, да бидат слушнати и на тој начин да имаат тежина врз начинот на кој е владеена/управувана нивната заедница.

Сепак, делиберативната демократија е поширока политичка теорија која тврди дека политичките одлуки треба да бидат резултат на фер и разумна дискусија меѓу граѓаните. Гастил и Левин⁹⁹ тврдат дека „делиберативната демократија ги зајакнува гласовите на граѓаните во управувањето со вклучување на луѓе од сите: раси, класи, возрасти и географии во размислувањата кои директно влијаат на јавните одлуки.“ Партиципативната демократија, пак, бара поголемо учество во одлучувањето на владата (на пр. граѓански права, движења за ослободување на жените¹⁰⁰). Централен принцип на партиципативна демократија е дека таа мора да ги зголеми капацитетите на граѓаните за учество, што бара реформа на демократските институции за да се направи учеството позначајно. Оттаму, додека партиципацијата се фокусира на зајакнување на моќта на граѓаните за преземање акција, делиберацијата се фокусира на дискусија и дебата меѓу граѓаните и другите засегнати страни. Додека партиципацијата се фокусира на самата акција, делиберацијата се фокусира на процесот на донесување одлуки што им претстои на креирањето политики.

99 John, G. and Levine, P. eds. 2005. *The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the Twenty-first Century*. San Francisco: Jossey-Bass.

100 Pateman, C. 1970. *Participation and Democratic Theory*, Cambridge, Cambridge University Press.

Клучните разлики меѓу делиберативната и партиципативната демократија, според Карсон и Елстаб¹⁰¹, се во однос на: бројот на учесници, видот на учество и како се избираат учесниците.

- а) Според **бројот на учесници**, делиберативниот модел се заснова на релативно мали (но репрезентативни) групи на луѓе, затоа што е тешко да се постигне длабока делиберација меѓу голем број на луѓе, а партиципативниот на голем број на луѓе, идеално сите што се погодени од одредена одлука. Целта е да се постигне ширина.
- б) Според **типот на учество**, делиберацијата бара учесниците да се добро информирани за темата и да земат предвид различни перспективи со цел да стигнат до јавен суд/одлука (не мислење) за тоа во што можеме силно да се согласиме. Партиципативниот модел бара повеќе учество во сите аспекти на политиката, од сите граѓани кои одбираат да бидат вклучени; прифаќање и охрабрување на диверзитетот на можностите за политичка вклученост.
- в) Според **методот на селекција на учесниците**, делиберативноста вообичаено се прави по граѓанска лотарија/ждрепка, што комбинира со селекција на случаен избор со стратификација, за да се собере јавно тело – претставник на јавноста. Учесниците треба да бидат способни да разгледуваат перспективи, и да бидат неранливи на подредување од претставници на моќни интересовни групи. Партиципацијата се потпира на самоселектирање на учесниците со цел да се овозможи искуството да се сподели од, колку што е можно, повеќе луѓе.¹⁰²

Некои научници предложија начини за комбинирање на делиберативната и партиципативната демократија,¹⁰³ како што е употребата на отворено и широко распространето учество во првата фаза на развивање предлози, проследено со фокусирана делиберација меѓу помала, репрезентативна група на јавноста која: ќе ги разгледа, ќе најде консензус за конечните предлози и ќе одлучи.¹⁰⁴

101 OECD. 2020. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/339306da-en>.

102 Carson, L. & Elstub, S. 2019. Comparing participatory and deliberative democracy. NewDemocracy Research and Development Note, New Democracy Foundation. <https://www.newdemocracy.com.au/wp-content/uploads/2019/04/RD-Note-Comparing-Participatory-and-Deliberative-Democracy.pdf>

103 Elstub, S. 2018. Deliberative and Participatory Democracy, in Andre Bächtiger, and others (eds), The Oxford Handbook of Deliberative Democracy, Oxford Handbooks.

104 Fillet, S. 2023. What's the difference between deliberation and participation? Go Vocal. <https://www.citizenlab.co/blog/civic-engagement/whats-the-difference-between-deliberative-and-participatory-democracy/#:~:text=In%20short%2C%20we%20can%20state,process%20that%20precedes%20policy%2Dmaking>.

Кога зборуваме за разликите меѓу овие две демократии, исто така зборуваме за два спротивни концепти, т.н. „дебел ангажман“, наспроти т.н. „тенок ангажман“.¹⁰⁵ Во случајот со делиберацијата, вообичаено, крајната цел е постигнувањето консензус. Делиберацијата е „дебелиот ангажман“, што значи дека граѓаните треба да се зближат, да се организира конструктивна дебата и да им се понудат потребните ресурси за да ги измерат сите аспекти на дискусијата. Партиципацијата е „тенкиот ангажман“ и може да биде сè, од „лајк“, или споделување на социјалните мрежи, до распределба на партиципативен буџет. Иако може да бара значително помалку напор или организација отколку делиберацијата, тоа не секогаш гарантира натамошно вклучување или подлабок ангажман.

Третиот тип на граѓанско ангажирање е т.н. „конвенционално ангажирање“, тоа е она што денес се случува на повеќето јавни состаноци. „Граѓаните и функционерите се одвоени еден од друг, нема избивања или дискусии во мали групи и граѓаните имаат кратки можности, обично ограничени на две или три минути, да се обратат на целата група.“¹⁰⁶ Состаноците на училишните одбори, можеби, се најпознатата и највидливата форма на конвенционален ангажман во образованието. Лејнингер и Набачи аргументираат дека „конвенционалните процеси на учество се постари форми на ангажирање кои беа развиени за да се запази редот, одговорноста и транспарентноста. Ако „дебелото“ и „тенкото“ учество се дизајнирани да го зајакнат учеството на граѓаните (иако на различни начини), конвенционалното учество е наменето да им обезбеди на граѓаните проверка на моќта на владата.“

Една од главните бариери за делиберативноста е сложеноста на процесот, што го отежнува обемот и репродукцијата преку интернет. Новите дигитални алатки, обично, се дизајнирани за партиципација. Тие имаат за цел да допрат до голем број граѓани и се насочени кон акција (т.е. гласање), но не дозволуваат значајна длабинска дебата. Постојат начини да се комбинираат двете ако, на пример, се поканат луѓето да поднесат идеи и предлози онлајн за разгледување од учесниците кои се среќаваат лично. Спротивно на тоа, може да се надоврземе на препораките и идеите генерирани на советодавни настани за да ја формираме основата на напорите за дигитално учество. Исто така, можно е (и неопходно) да се преиспитаат дигиталните алатки за да се овозможи повеќе делиберација. Иднината на ангажманот на граѓаните не може да се потпира само на еден од овие концепти.

105 Nabatchi, T. & Leighninger, M. 2015. Public participation for 21st century democracy. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

106 Ибид.

Партиципацијата што се користи заедно со делиберацијата обезбедува значаен ангажман во голем обем, со што им дава централно место на граѓаните во процесот на донесување одлуки.

Односот меѓу партиципативната демократија и делиберативната демократија е постојано испитуван. Елстаб аргументира дека иако се различни пристапите кон демократијата, на крајот е корисно, но не и суштинско, да се комбинираат. Затоа, Фишкин¹⁰⁷ сугерира дека врската е агностичка. Партиципацијата е корисна, но не и суштинска за реализација на советодавните норми, помагајќи да се обезбеди согласност од сите и да се вклучат сите причини. Слично на тоа, делиберацијата е корисна, но не и суштинска за реализацијата на партиципативните норми, помагајќи да се едуцираат граѓаните и да се бори против нееднаквоста, притоа давајќи ѝ на партиципативната демократија покохерентен фокус.

Партиципативната демократија ни кажува дека граѓаните треба да управуваат, а делиберативната демократија дека одлуките треба да се носат со размислување. Кога ќе се соединиме, имаме партиципативна делиберативна демократија и став дека граѓаните треба да владеат преку размислување. Секако дека има предизвици во нивното комбинирање, но неубедливите докази за нивната компатибилност не даваат доволна причина да не се обидеме со оглед на придобивките од легитимноста што би можеле да се акумулираат доколку бидат успешни. Елстаб смета дека комбинирани, тие обезбедуваат побогата алтернатива за подобрување на демократијата во потрага по политичка легитимност, и дека можеби се нашата најдобра надеж за спас на демократијата.¹⁰⁸

1.4 АСОЦИЈАТИВНА ДЕМОКРАТИЈА

Заради недостатоци на механизмите на репрезентација на либералната демократија, поточно партиципативниот модел, партиципативната и делиберативната демократија се јавуваат како нормативни модели кои од една страна ја критикуваат, а од друга страна предла-

107 Fishkin, J.S. 2009. *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation* (Oxford: Oxford University Press).

108 Elstub, S. 2018. *Deliberative and Participatory Democracy*, in Andre Bächtiger, and others (eds), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, Oxford Handbooks.

гаат свои решенија: учество на граѓаните и делиберација во процесите на донесување одлуки, следствено. Трет таков модел на демократија кој предлага алтернатива на претставничката демократија е асоцијативната демократија или асоцијативизмот. Претставена е како „реален трет пат“,¹⁰⁹ различен од неолибералната приватизација и дерегулацијата во видовите на социјалдемократијата (Блер – Шродер) и од конзервативните видови (Реган – Тачер – Камерон).

Според Хирст,¹¹⁰ асоцијативната демократија е нормативна политичка теорија која демократијата ја гледа можна доколку се исполнат следните основни предлози:

- 1 Што повеќе социјални активности да бидат пренесени на самоуправни доброволни здруженија;
- 2 Тоа ќе ја намали сложеноста на државата, па класичните механизми на демократска репрезентативна влада ќе можат да работат подобро;
- 3 Самоуправувањето на доброволни здруженија треба, кога и да е можно, да ги замени формите на хиерархиска корпоративна моќ. Ова ќе им даде на погодените интереси глас и со тоа да ја промовираат владата со согласност низ општеството, а не само формално во државата;
- 4 За многу основни јавни функции, како што се: здравственото обезбедување, образованието и благосостојбата, доброволните здруженија треба да ја обезбедат услугата и да добијат јавни средства за работа.

Оттука, асоцијативната демократија е политичка теорија чиј главен предлог е колку што е можно повеќе општествени активности да се пренесат на самоуправувачките волонтерски организации. Асоцијативистите тврдат дека услугите треба да се јавни и јавно финансирани, отворени за сите, но недржавни. Асоцијациите треба да бидат слободни да се натпреваруваат меѓусебно за членови за услугите што ги обезбедуваат, а членовите ќе донесат пари со себе според честата пер-капита формула. Така, тврдат асоцијативистите, наместо една социјална држава, би постоеле толку колку што граѓаните ќе посака-

109 Hirst, P., and Bader, V. (eds) 2001 Associative Democracy. The Real Third Way. London: Frank Cass.

110 Hirst, P. 2002. Renewing Democracy through Associations. Political Quarterly, 73(4), 409-21.

ат да организираат (одговарајќи на различните вредности на луѓето, но базирани на заеднички елементи).¹¹¹

„Ваквите демократски самоуправувани организации би можеле да бидат високо партиципативни или минималистички, но сите би имале основно право да го изберат управувачкиот одбор, а членовите периодично би имале можност да излезат од организацијата, доколку не се задоволни. Во ваквата демократија, асоцијациите наместо државата или корпорациите би ги контролирале најголем дел од социјалните одредби и голем дел од економските активности. Со тоа државата и пазарот би биле ограничени на оние улоги кои тие можат да ги одиграат најефикасно и би биле предмет на демократска контрола на потрошувачки суверенитет.“ Тука гледаме нова категорија на суверенитет, „суверенитет на потрошувачите“, со која асоцијативната демократија оперира надвор од дотогашниот познат суверенитет на народот, за кој зборувавме во првата глава. Во асоцијативната демократија авторитетот би бил што е можно подецентрализиран и популаризиран, но со централна држава која би била доволна за одржување на јавниот мир и владеење на правото.

Најголемата предност на асоцијативната демократија споредена со другите теории е нејзината поврзаност со скорешни социјални научни истражувања, како што се социолошките студии за нови форми на корпоративизам, новата политичка економија на различни видови на капитализам, студии за корпоративно владеење, преговарачко владеење и политика на повеќе нивоа во социологија на администрацијата и во политички студии. Сепак, таа не е лек за сè и има свои недостатоци. Пол Хирст¹¹² аргументира дека враќањето на асоцијативната демократија обезбедува „единствена политичка доктрина која е добро адаптирана да се справува со проблемите на демократска отчетност во културно шарено, индивидуализирано, постлиберално општество. Под предизвикот на длабоко организациското општество, асоцијативизмот обезбедува алтернативи за подобар перформанс и зголемен легитимитет на предоминантно институционалниот микс на претставничка демократија и слободниот пазар. Повторно и тука, асоцијативизмот преку своите реформи се смета дека би се справил со политичката апатија и интензивираното незадоволство кај граѓаните од западните демократии. За разлика од другите демократски теории, асоцијативизмот е тесно поврзан со специфични институционални промени, реформи, и со тоа со емпи-

111 Bader, V.2001. Introduction, Critical Review of International Social and Political Philosophy, 4:1, 1-14 <http://dx.doi.org/10.1080/13698230108403335>

112 Hirst, P. 2002. Renewing Democracy through Associations. Political Quarterly, 73(4), 409-21.

риското прашање за тоа дали тие функционираат или не, со што би требало да изгради мост со новиот институционализам во општествените науки.

Асоцијативната демократија како парадигма во политичката теорија се развива во 80-тите и 90-тите. Таа е неодоива од различните теоретски гранки на институционалниот плурализам на 19 и 20 век, како: Германската историска школа (Гиерке, Керн и Макс Вебер), францускиот институционализам во правото и социологијата (Дигви и Дуркхајм) и англискиот плурализам (Мајн, Мејтланд, Фигис, Кол и Ласки).¹¹³ Асоцијативизмот се гради, исто така, и врз модерните теории, како што се: федерализмот и консоцијалната теорија, критичкиот легален плурализам и критичките правни студии.¹¹⁴ Тој настапува како одговор на колапсот на две интелектуални и политички традиции кои доминираа со левицата во 20 век – марксизмот/ленинизмот и колапсот на постојниот државен социјализам, од една страна, и падот на кејнзијанистичката благосостојба, од друга страна. За разлика од различните неолибералистички политики и срамежливата модерна социјалдемократија, т.н. „Трет пат“, асоцијативистите сметаат дека носат поизводливи, поефикасни и задоволувачки теоретски решенија на итните проблеми на модерните општества. Генерално, тие сметаат дека преобладавајќите политички теории не се во тек со реалноста на функционалноста и на културните разлики на државите-општества во глобален контекст. Затоа, споредено со претходните традиции на институционален либерализам, асоцијативизмот е експлицитно либерален и демократски.

Како и во случајот со партиципативната и делиберативната демократија, асоцијативизмот се преплетува со другите теории во практичните инструменти кои ги застапуваат. Еден предлог на Лоиа¹¹⁵ е асоцијативната демократија да се комбинира со делиберативната демократија со цел групите да се вклучат активно во донесувањето на одлуки и да се зголеми репрезентацијата на историски исклучените, географски маргинализираните и слични малцински групи. Така, предлогот е асоцијативната демократија да се комбинира со делиберативната демократија преку создавање на трета комора во парламентот која би била конституирана од назначени претставници на активни општествени движења. Ваквиот механизам се смета дека би го направил поопиплив идеалот за владеење на народот.

113 Bader, V. 2001. Introduction, Critical Review of International Social and Political Philosophy, 4:1, 1-14 <http://dx.doi.org/10.1080/13698230108403335> стр. 5.

114 Bader, V. 2001. Introduction. In: Hirst P and Bader V (eds) Associative Democracy – The Real Third Way? CRISPP 4(1) стр. 5.

115 Lóia, L. 2020. Associative democracy and political representation. UCP/FCh/CeFh <https://orcid.org/0000-0003-4328-7251>

Сепак, асоцијативната демократија „страда“ од, таканаречениот, демократски парадокс кој ја става под знак прашање внатрешната демократија во асоцијациите. Имено, Хирст аргументира дека правилата што се применуваат за управувањето со здруженијата мора да спречуваат угнетување на сопствените членови и негирање на нивниот избор. „Во пракса, ова значи: гарантирање на правото на излез, обезбедување на еден член, еден глас, почитување на правилата и годишно објавување на ревидираните сметки. Многу од правните форми усвоени од здруженијата не бараат никаков степен на демократска структура.“¹¹⁶ Дополнително, Хирст сугерира дека постои „опасност од институционален изоморфизам доколку пропишите за внатрешните правила и практики се строго пропишани.“¹¹⁷ Една од карактеристиките по дефиниција на социјалната економија е нејзината разновидност на организациски форми и практики, кои често вклучуваат различни засегнати страни. Деталната регулатива за внатрешните практики, сепак, веројатно ќе го ограничи експериментирањето и ќе создаде поттик за здруженијата да усвојат релативно стандардизирани форми. И, конечно, посилните правила и процедури кои бараат демократско учество може да почиваат на нереални очекувања на граѓаните. Дали има, и дали некогаш ќе има широка поддршка за повисоки нивоа на учество надвор од (на пример) годишно гласање за членови на одборот? Дали повеќето луѓе навистина ќе сакаат да играат активна улога во самоуправувањето на здруженијата како што е пропишано од демократските теоретичари со попартиципативна нијанса? На ова, Хирст¹¹⁸ одговара дека „асоцијативната демократија дава можност за поинтензивно учество во благосостојбата и економското управување, но дека тоа не го бара, за разлика од другите демократски теории кои претпоставуваат драстично зголемување на нивото на граѓански ангажман.“

Ова е интересен и предизвикувачки парадокс на користење на регулативата за да се промовира демократскиот ангажман преку асоцијативната демократија. Сепак, желбата да се обезбедат високи стандарди за демократска партиципација би можеле да го поткопаат демократскиот потенцијал на асоцијативниот модел со поткопување на добрата на слободата на избор и плурализација на моќта.

116 Smith, G., & Teasdale, S. 2012. Associative democracy and the social economy: exploring the regulatory challenge. *Economy and Society*, 41(2), 151–176. <https://doi.org/10.1080/03085147.2012.661627>

117 Hirst, P. 1994. *Associative Democracy*. London: Polity Press.

118 Ибид. стр. 199.

ДА РАЗГОВАРАМЕ ЗА:

Кои се клучните разлики меѓу: делиберативната, партиципативната и асоцијативната демократија?

Како може да се надолнуваат/комбинираат: делиберативната, партиципативната и асоцијативната демократија?

Колку демократскиот капацитет на едно здружение кое предвидува правно: делиберативна, партиципативна и асоцијативна демократија може да ги оствари формално предвидените цели доколку демократските капацитети на членовите се слаби?

ГЛАВА 2

ПОЛИТИЧКИ
ПРОЦЕС –
КРЕИРАЊЕ
ЈАВНИ
ПОЛИТИКИ

Јосипа Ризанкоска

2.1

ДЕФИНИЦИЈА И АНАЛИЗА НА ЈАВНИТЕ ПОЛИТИКИ

Студиите на јавните политики се појавиле прво во САД, каде се создала можноста за истражување на административните проблеми, па потоа во: Обединетото Кралство, Франција и Италија. Во педесеттите години на XX век, барајќи преориентација од наука за политиката кон студии на јавните политики, Харолд Ласвел¹¹⁹ станал еден од пионерите на ова поле. Истражувачите на јавните политики, сепак, сè уште не биле согласни во однос на единствената дефиниција на поимот. Постои и иницијален терминолошки проблем кога станува збор за поимот политика, кој кај многу неаглосаксонски јазици (вклучувајќи го и македонскиот) се употребува за три различни димензии на политиката, за кои Англосаксонците имаат посебни зборови. Така, концептот политика кај нас се употребува за кој било од трите можни концепти: *polity*, *politics*, *policy*.¹²⁰

Polity се користи кога се зборува за политичката структура или за политичкиот систем, додека ***politics*** се проширува за да се објасни политиката како политички актери и нивното јавно однесување во креирањето на консензусот и борбата за моќ. ***Policy*** (во множина – *policies*) се користи за да се именуваат поконкретните владини активности преку јавните политики и јавното управување во специфични полиња, како што се: здравството, одбраната или високото образование.¹²¹ Кога се зборува за ***policy***, се зборува за јавна политика.

Терминот политики може да се користи во широка смисла за да се однесува на поле на активност, како што е социјалната политика или надворешната политика, и за изразување на: многу специфична политичка цел (намалување на буџетскиот дефицит), владина одлука (проширување на помошта за земјоделците), акциона програма (Национален хидролошки план) или резултатите добиени со одредена програма или закон.¹²² Оваа широчина на употребата кореспондира

119 Lasswell, H. D. 1951. The Policy Orientation. In D. Lerner, & H.D. Lasswell (Eds.), The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method (pp. 3-15). Stanford, CA: Stanford University Press.

120 Повеќе кај Тренеска Дескоска, Р., Трајковска-Христовска, Ј. Кртолица, М. 2023. Политички систем. Фондација „Фридрих Еберт“, Канцеларија Скопје.

121 Fernandez, A. 2021. Análisis de políticas públicas. En. Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :721

122 Hogwood, B.W. & Gunn, L. 1986. Policy Analysis for the Real World, Oxford University Press, Oxford.

со голем број академски дефиниции, дотолку што има автори кои тврдат дека е поважно да се практикува анализата на јавните политики отколку да се троши време обидувајќи се да ги дефинираат.¹²³ Една од најпопуларните дефиниции е онаа која вели дека јавната политика е резултат на активноста на власта доделена со јавна моќ,¹²⁴ додека други тврдат дека таа е проектирана програма на: вредности, цели и практики. Најшироката дефиниција, сепак, е формулирана од Дај:¹²⁵ „Јавната политика е сè што владите одлучуваат да го прават или да не го прават“. Тоа значи ставање на исто место и на владината акција и отсуството на истата, под хипотезата дека и неактивноста може да постигне влијание врз општеството исто толку важно, како она на акцијата.

Плурализмот на дефинициите е комплементарен на бројноста на школите на теоретски и методолошки план. Првата голема поделба е меѓу оние што ги проучуваат политиките со прописни цели и оние кои се стремат кон објаснувачки фокус. „Првите се познати како *policy analysis*, додека вторите *policy sciences*. Кога би им се дода-ла методолошката варијабла (дедуктивни или индуктивни) добиваме четири пристапи на студиите на јавните политики: *policy analysis*, рационален избор (*rational choice*), инкрементализам и анализа на јавните политики“ (види Табела 2).¹²⁶

Табела 2. Четири пристапи/методи за изучување на јавните политики

		МЕТОД	
		ДЕДУКТИВЕН	ИНДУКТИВЕН
ЦЕЛ	ПРЕСКРИПТИВНА	Policy analysis	Инкрементализам
	ДЕСКРИПТИВНА	Рационален избор	Анализа на јавните политики

Извор: Fernandez, A. (2021)

Фернандез аргументира дека „зад името **policy analysis** стои комплет на инструменти и техники чија цел е да ја одредат најадекватната ал-

123 Wylldawsky, A. 1979. *The Politics of Budgetary Process*, Little Brown, Boston.

124 Meny, Y., & Thoenig, J. C. 1992. *Las Políticas Públicas*, Ariel, Barcelona. , *decisiones y soluciones*, FCE, México.

125 Dye, T.R. 1992. *Understanding Public Policy*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.

126 Fernandez, A. 2021. *Análisis de políticas públicas*. En. Caminal Badía, M. & Torrens X. *Manual de ciencia política*. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1:730

тернатива за секој случај и да го направат возможно исполнувањето на целите и програмите на јавната администрација. Нејзината цел е инструментална и се врзува за изнаоѓањето на оптимално решение за секој јавен проблем преку аналитички шеми и рационални техники кои произлегуваат од економијата на благосостојба и кои се стремат кон политичка неутралност.“

Инкрементализмот се јавува како алтернатива на моделите кои се засноваат на рационално решавање на проблемите со цел да ги избегнат нивните грешки. Така, овој пристап се залага за одлуки донесени како последица на прагматичен модел чија цел е повеќе „излегување од неволја“, отколку глобално решение. Најдоброто разбирање на еден јавен проблем според овој модел е она што обезбедува последователни споредби на претходните политики и одлуки, со цел да ги модифицираат.

Школата, т.н. **rational choice (рационална одлука)**, има само една сличност со policy analysis. Имено, иако и двете претставуваат обид да се применат принципите кои произлегуваат од областа на економската наука за проучување на јавните политики, тие значително се разликуваат од моментот кога основната претпоставка од којашто започнуваат теоретичарите на рационалниот избор ја одржува неможности да постои социјална благосостојба (она што, всушност, тврдат инспираторите на економијата на благосостојба). За овој пристап, светот на политиката нема различни правила од економијата. И тука, како и во економијата, актерите на полето на јавната активност (без разлика дали се: функционери, политичари или гласачи) ќе се држат до принципот на корисност и ќе се однесуваат како бизнисмените и потрошувачите на пазарот (како што сугерира Даунс во неговата теорија на демократијата).¹²⁷

Конечно, **анализата на јавните политики** е пристап повеќе близок на политичките науки. Досега постојат две различни групи на истражувачи внатре во самиот метод. Првата група се центрира на анализа на содржината (output) и детерминантите на јавните политики,¹²⁸ а втората¹²⁹ на анализа на различните фази или етапи на јавните политики и особен фокус на актерите и стиловите на одлучување.¹³⁰

127 Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper. ISBN 978-0-06-041750-5.

128 Dye, T.R. 1992. *Understanding Public Policy*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.

129 Jones, C.O. 1984. *An introduction to the study of public policy*. Brooks/Cole Publishing, Monterrey.

130 Fernandez, A. 2021. *Análisis de políticas públicas*. En. Caminal Badia, M. & Torrens X. *Manual de ciencia política*. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1

Ваквиот краток осврт на пристапите на истражување на јавните политики не е со намера целосно да воведо во анализата на јавните политики, но служи како вовед во она што се нарекува public policy process, а ние го среќаваме како: политички процес, процес на одлучување или циклус на јавни политики.

2.2 ФАЗИ НА ПРОЦЕСОТ НА ЈАВНА ПОЛИТИКА

Како што веќе споменавме претходно, анализата на јавните политики истражувачите ја изработувале преку два главни пристапа, анализа на содржината и анализа на фазите на процесот на одлучување. Иако анализата на содржината има неспорна објаснувачка сила, една политика не е изолирана од својот процес туку се две страни на иста монета. Затоа е потребен аналитички модел кој би ни дозволил да го изолираме секој дел од процесот без да ја изгубиме од вид целината. Шемата во Табела 3, предложена и адаптирана од Џонс¹³¹ и Мени и Тонинг,¹³² вклучува пет фази и не претпоставува линеарно однесување на политичкиот процес. Процесот е жив елемент и фазите не следуваат една по друга според предодреденост, ниту, пак, постоењето на една фаза ја условува другата. Како што некои политики никогаш не поминале од фазата на формулирање, така други, можеби, се редефинираат попатно, во функција на сопствените резултати и слободната игра на актерите во текот на процесот. Во ваквата шема секогаш е можно да се вратите назад или да прескокнете одредена фаза напред.

131 Jones, C.O. 1984. An introduction to the study of public policy. Brooks/Cole Publishing, Monterrey.

132 Meny, Y., & Thoenig, J. C. 1992. Las Políticas Públicas, Ariel, Barcelona, decisiones y soluciones, FCE, México.

Табела 3. Процес на јавните политики

Идентификување на проблемот	Формулирање на едно прашање	Донесување одлука	Аплицирање на акцијата	Евалуација на резултатите
Дефинирање на проблемот	Елаборирање на алтернативите	Формирање на коалиција	Егзекуција/спроведување	Реакции на акцијата
Собир на интереси	Студија на можни решенија	Легитимација на избраната политика	Менаџирање и администрирање	Суд за вредноста на ефектите
Организација на побарувачката			Продуцирање на ефекти	
Репрезентација и достапност пред властите				
Побарувачка на јавната акција				
Влез во јавната агенда	Предлог решение		Влијание на терен	Прилагодување на политиката или нејзино укинување
↓	↓	↓	↓	↓
↔				

2.2.1. ДЕФИНИРАЊЕ НА ПРОБЛЕМОТ: ПОЈАВА НА ЈАВНИТЕ ПРОБЛЕМИ И НИВЕН ВЛЕЗ НА ДНЕВЕН РЕД (AGENDA SETTING)

Спротивно на популарното верување дека јавните проблеми се очигледни и дека не постои друга опција освен да се претпостави нивно постоење и да се донесат соодветни одлуки, Антони Фернандез¹³³, потсетува дека јавните проблеми сами по себе не постојат и нивната објективност е повеќе претпоставена, отколку реална. „Сите проблеми не стануваат јавни проблеми и сите јавни проблеми не стигнуваат до категоријата на теми (issues) околу кои се ослободува процес кој може да кулминира со јавни одлуки.“ Оттука, интуитивно го насетуваме прашањето, зошто трансформацијата на фактичката состојба во јавен проблем секогаш не зависи од нејзиниот степен на објективна сериозност. Фернандез го дава примерот на Шпанија, каде со години наназад кралството е на опашката на стапката на наталитет во Европа (со 1,16 деца по жена во 2022, повисока само од Малта, во која една жена има 1,08 деца). Но, овој објективен факт за низок наталитет меѓу шпанското население, досега, не станал проблем за јавна политика, ниту е дел од владините приоритети кои се јавуваат во, таканаречената, „јавна агенда“, чие формирање претставува суштински елемент во оваа фаза од процесот на креирањето на јавни политики.¹³⁴

Јавната агенда вклучува проблеми кои добиле сериозно и активно внимание од владата како можни прашања за јавна политика.¹³⁵ Сепак, агендата не е формален програмски документ, ниту, пак, претпоставува постоење на хиерархија во проблемите. Јавната агенда не гарантира дека вклучувањето на некој проблем неминовно би резултирал со одлука, ниту дека тој би останал таму уште долго време затоа што динамиката на политичкиот живот резултира со влегување на некои прашања и излегување на други во таквата агенда.

Интересовните групи, самите влади, бирократиите, политичките партиите и други актери, работат постојано на тоа некои прашања да стигнат на дневен ред, а други не. Затоа, ако еден проблем успева да го достигне највисокото ниво што му овозможува да влезе на јавната агенда значи дека успеал да ги надмине горенаведените, т.н. чувари на јавната агенда, или поставувачите на агенда (agenda setters).

133 Fernandez, A. 2021. Análisis de políticas públicas. En. Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :79

134 Ибид.

135 Cobb, R. W., and Elder, C. D. (1972). Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda-Building. Boston: Allyn & Bacon.

Прашањето, значи, се здобило со некои квалитети кои го направиле неговото појавување на дневен ред незапирливо.

Според Хогвуд и Ган¹³⁶ квалитетите што треба да ги поседува едно прашање за да има подобри шанси да се смести на агендата:

- Прашањето достигнало размери на криза;
- Се здобило со одредена особеност;
- Има емоционални аспекти;
- Се чини дека има широко влијание;
- Допира прашања поврзани со моќта и легитимноста, со висока симболична содржина;
- Претставува модерна тема.

Понекогаш, некои специфични ситуации може да овозможат влез на агендата кога ќе се јават, т.н. прозорци на можности (policy windows) или влезни прозорци кои остануваат отворени само краток временски период. Тоа може да се случи, на пример, кога ќе дојде до промена на власта. Проблемите имаат тенденција да се јават во „семејства“ каде што вклучувањето на еден проблем влече со себе на агендата и други проблеми од слична природа.

Коб и Елдер¹³⁷ прават разлика меѓу „системска агенда“ (исто така наречена „јавна агенда“) и „институционална агенда“ (исто така наречена владина агенда). Јавната агенда го опфаќа збирот прашања што општеството смета дека го заслужуваат вниманието на јавните овластувања и спаѓаат во опсегот на легитимната јурисдикција и моќ на постојната власт. Таа има привремен карактер. Но, дури и пред некое прашање да стигне до системската агенда, тоа мора да задоволува голем број критериуми: јавноста мора да биде свесна дека постои проблем (често преку медиумско покривање), мора да има консензус дека треба да се преземе акција, а владата мора да се гледа како способна да направи нешто во врска со тоа. Владината агенда, од друга страна, е составена од прашања со кои владата редовно се занимава, преку перманентната работа на политичките и административните институции. Ваквата агенда има тенденција да расте и да се одолговлекува, освен ако некоја кризна ситуација

136 Hogwood, B.W., & Gunn, L.A. 1991. Policy Analysis for the Real World. Oxford University Press.

137 Cobb, R. W., and Elder, C. D. 1972. Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda-Building. Boston: Allyn & Bacon.

не предизвика прилагодување. На пример, структурата на јавните буџети може да предизвика преоптоварување на политичкиот систем, при што владите се подложени на дополнителни притисоци да решаваат тешки проблеми и без доволно ресурси за тоа. Институционалната агенда, затоа, е онаа листа на точки кои се експлицитно наменети за активно и сериозно разгледување на авторитативните носители на одлуки. Кога некое прашање ќе го привлече вниманието на: извршната, законодавната или судската власт, тоа е претходник на можноста за промена на политиката. Тогаш, јавната агенда е важна за да го одрази поширокиот сет на грижи во општеството за кои се смета дека треба да се решат. Ова за возврат се влева во „проблематичната струја“¹³⁸ на грижи што ги преокупира носителите на одлуки во, и околу владата.

Динамиката на промени во јавната агенда може да биде спорадична и брза или бавна и постепена. Вообичаено, вниманието врз одредено прашањето има тенденција да се движи побрзо од преференциите.¹³⁹ На пример, нападите на растројство или појавата на опасен напад на куче, може да предизвикаат „морални паники“ и прекумерни реакции за воочените проблеми или закани.¹⁴⁰ Настани што може да резултираат со ненадеен пораст на вниманието (т.н. „фокус настани“) се ненадејни, релативно ретки настани што предизвикуваат интензивно медиумско и јавно внимание заради нивната голема закана или штета што ја откриваат. Такви се, на пример: природните или вештачките катастрофи, несреќи, скандали, терористички напади, финансиски кризи, протести или други инциденти. Зголемувањето на вниманието може да доведе до притисок врз креаторите на политиката да преземат акција во оние домени кои се карактеризираат со стабилност. Јавната агенда може да се движи и бавно, бидејќи вниманието постепено се прилагодува како одговор на долгорочните трендови или циклуси на социјални и економски промени (пример, вниманието кон економијата има тенденција да го следи расположението на потрошувачите, додека загриженоста за инфлацијата и невработеноста директно ги следат овие индикатори).

Ако политичката агенда се состои од оние теми или проблеми кои се во фокусот на креаторите на политиката во даден момент во времето, тогаш јавната агенда поконкретно се однесува на прашањата што

138 Kingdon, J. 1984. *Problem Stream. Agendas, Alternatives, and Public Policies*. New York: Harper Collins.

139 Jones, B. D. 1994. *Reconceiving Decision-Making in Democratic Politics: Attention, Choice, and Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press.

140 Cobb, R. W., and Elder, C. D. 1972. *Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda-Building*. Boston: Allyn & Bacon.

се на врвот на умот на јавноста, или на грижите и вознемиреноста распространета во поширокото општествено милје. Кога некое прашање ќе се најде на јавната агенда, поверојатно е да се стави на формалната политичка агенда.¹⁴¹ Но, колку што е важно внесувањето и трајноста на проблемот на јавната агенда, толку е важно истиот и правилно да се дефинира.

Дефинирањето на една ситуација како проблем на јавната политика претпоставува, во суштина, формулирање на нејзиното хипотетичко решение. проблемот може да остане ништо повеќе од еден жален факт доколку неговата дефиниција не обезбеди изводливо решение, во согласност со: расположливите ресурси, доминантните општествени вредности и техничките можности. Ова бидејќи техничкиот развој овозможува прифаќање како нерешливи проблеми, така и редефинирање на веќе постојните проблеми,¹⁴² па дури и појава на нови проблеми благодарејќи на достапноста на нивното решение.

Фернандез нуди еден интересен пример за важноста на точното дефинирање на проблемот и неговото решение: проблемот со застојот во сообраќајот во центрите на големите градови. „Не е исто дали би го дефинирале како ситуација произлезена од недостатокот на доволен простор за автомобили или како производ на прекумерен број возила кои циркулираат по улиците. Првата ситуација може да вклучи изградба на поголем број коловозни ленти и изградба на поголем број на паркинг места во центарот, додека втората може да вклучи политика на ограничување на паркирањето и пристапот на возилата до центарот на градот и создавање пешачки зони.“¹⁴³

Пазарциите, соседите, редовните возачи, пешачките здруженија или производителите на автомобили може да не се согласуваат во врска со дефиницијата на проблемот и да се обидат да се осигурат дека тој ги исполнува нивните вредности, критериуми и интереси. Оние што ќе се здружат за да промовираат одредена јавна политика стануваат коалиција за застапување (advocacy coalition).¹⁴⁴ Постојат поединци, т.н. „бизнисмени на политики“ или „политички претприемачи“ кои дејствуваат внатре во групите или придонесуваат за нивно форми-

141 Baumgartner, F.R., Breunig, C., and Grossman, E. (eds). 2019. Comparative Policy Agendas: Theory, Tools, Data (Oxford, 2019; online edn, Oxford Academic, 21 Mar. 2019), <https://doi.org/10.1093/oso/9780198835332.001.0001>

142 Hogwood, B.W., & Gunn, L.A. 1991. Policy Analysis for the Real World. Oxford University Press.

143 Fernandez, A. 2021. Análisis de políticas públicas. En. Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :730

144 Sabatier, J., y Jenkins-Smith, H. C. 1993. Policy change and learning: An advocacy coalition approach, Westview Ppress, Boulder.

рање, а чија улога е да промовираат нови прашања, да преговараат и да го креираат неопходното мислење за проблемите да достигнат јавна димензија во согласност со одредена дефиниција според нивните интереси.

2.2.2. ФОРМУЛАЦИЈА НА АЛТЕРНАТИВИТЕ

Кога одредена ситуацијата ќе достигне категорија на проблем на јавната политика, одлуката за дејствување бара, како прелиминарен чекор, проучување на различните можни алтернативи и пресметка на нивните последици и трошоци. На тој начин се очекува предвреме да се знаат консеквенциите од одредена политика. Во оваа фаза особено е важна улогата на: експертите, советниците, службениците со високи технички квалификации и аналитичари од компании и истражувачки институции. Тие се стремат таквата тешка задача на проектирање на последиците од сегашните дела врз иднината да ја извршат точно. Задачата на формулација што ја извршуваат може да има „три главни форми: проекции, предвидувања и претпоставки“.¹⁴⁵

- **Проекциите** се прогнози кои се засноваат на екстраполација на сегашни или историски трендови, врз основа на податоци презентирани во форма на линеарни временски серии.
- **Предвидувањата** се засноваат на прифаќање на: теории, предлози и аналогии, кои ги објаснуваат колку причините, толку и последиците. Предвидувањата користат различни техники, како што се: анализата на input-output, регресија, проценка на интервал и анализа на корелации.
- **Претпоставките** ја примаат формата на експертски судови за иднината на општеството и нивните аргументи се интуитивни, дури и мотивациски, во согласност со своите вредности и цели, а го користат методот Делфи, бура на идеи (brainstorming), или конструкција на сценарија.

Релевантноста што техничарите ја стекнуваат во оваа фаза не принудува да го поставиме проблемот на односот меѓу аналитичарите на политиките и политичарите. Општо земено, аналитичарот има тенденција да работи на критериуми кои следат или збирна економска ефикасност (рационални модели) или индивидуална оптимизација (јавен избор), но ги игнорираат проблемите на распределба на трошоците и придобивките. Од друга страна, за политичарот податоци

145 Dunn, W.N. 1994. Public Policy Analysis. An Introduction. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

од најголем интерес се токму трошоците и добивките бидејќи ги сметаат граѓаните за потенцијални гласачи кои мора да бидат задоволни (свесни дека нивниот реизбор зависи од нив), па следствено, не може да бидат рамнодушни кон ефектите на политиките врз групите кои ја сочинуваат нивната изборна база и на кои сака да им угоди. Оттука, многу е вообичаено формулирањето на политики со високо-концентрирани придобивки, иако неефикасни на агрегатно ниво, но со широко распределени трошоци. Затоа, аналитичарот не само што треба да ја препорача најдобрата алтернатива, туку и да ја вклучи во својата анализа најдобрата политичка стратегија за да се обезбеди одржливост на нејзиното ефективно спроведување.¹⁴⁶

Постои широка палета на техники кои не се ексклузивни, туку комплементарни. Во една група се оние во кои емпириските податоци и теоријата имаат централна улога (мапирање на теоријата, каузални модели, регресивна анализа, проценки на интервали и анализа на корелација), а во друга, оние што дозволуваат проспективно вежбање засновано на интуиција (метод на Делфи, анализа на вкрстени влијанија и судење за веродостојноста).¹⁴⁷

2.2.3 ДОНЕСУВАЊЕ ОДЛУКИ

Во политичкиот свет сè има тенденција да ја сакрализира одлуката¹⁴⁸ и да ја прецени важноста на моментите во кои, на формален начин, властите кои имаат правен легитимитет да го сторат тоа одлучуваат да започнат решителна политика. Има богата серија студии за моќта кои придонесуваат за демистификација на формалната одлука. Меѓу нив се издвојува истражувањето на Дал за Њу Хевн, во кое тој го демонстрира влијанието на вонинституционалните актери во процесите на одлучување, како и често цитираното истражување на Бахрач и Барац,¹⁴⁹ кое ја истакнува вредноста на „неодлуките“ во политичкиот процес. Во рамките на обемната литература за јавните одлуки, главната неусогласеност се јавува околу прашањето за рационалноста на оној што одлучува. За некои автори, процесот на

146 Fernandez, A. 2021. Análisis de políticas públicas. En. Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :731

147 Dunn, W.N. 1994. Public Policy Analysis. An Introduction. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

148 Meny, Y., & Thoenig, J. C. 1992. Las Políticas Públicas, Ariel, Barcelona. , decisiones y soluciones, FCE, México.

149 Bachrach, P. & Baratz, M. S. 1962. Two Faces of Power. The American Political Science Review Vol. 56, No. 4 (Dec., 1962) , pp. 947-952

одлучување има своја референца во рационални модели, за други во инкременталните.

А) Модел на рационална одлука

Доколку моделот на апсолутна рационалност се земе како референца, мора да се претпостави дека носителот на одлуки дејствува во секое време според критериуми кои му овозможуваат објективно да ја избере најсоодветната алтернатива преку вежба која се состои од првичен избор на преференции и цели, исцрпно пребарување за алтернативи и евалуација на предностите и недостатоците на секоја од нив, за конечно да ја усвои одлуката од која има најмногу корист. Ваквото одлучување, несомнено, е идеализирање, но има докази и за нејзината нереалност и непрактичност. Фернандез, оттука, аргументира дека моделот се критикува заради:

- Постоенето психолошки ограничувања кај индивидуите, што ги спречува да ги поседуваат потребните вештини за без грешка да ги реализираат сите операции на моделот;
- Недостаток на доволно информации;
- Прекумерните трошоци, и економски и временски, предизвикани од потрагата по информации;
- Ограничувањата на рационалноста што ги поставуваат сопствените вредности на носителот на одлуки;
- Тежината на ситуациите во кои се развива одлука која не може да избега од влијанија, неговите преседани, ниту, пак, на очекувањата и интересите во игра.¹⁵⁰

Добар пример е оној на буџетските одлуки кога рационалноста би советувала усвојување на „буџетирање базирано на нула“. Меѓутоа, сите администрации, од година во година, одобруваат буџети кои не се засноваат на реалните потреби (претходно рационално анализирани), туку на ниво на расходи утврдени за одделот во претходниот буџет.¹⁵¹ Пристапот, пак, заснован на „ограничена рационалност“ е пореален и според него одлучувачот не бара максимизирачко или оптимално решение, туку само задоволително. Пример за задоволително решение може да се најде во социјалните или здравствените

150 Fernandez, A. 2021. Análisis de políticas públicas. En. Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :733

151 Hogwood, B.W., & Gunn, L.A. 1991. Policy Analysis for the Real World. Oxford University Press.

политики. Кај нив, одлуката обично се заснова на претходни студии и анализи, но тие никогаш не се доволно исцрпни за да се обезбеди целосна ефикасност на направената инвестиција.¹⁵²

Б) Не-синоптичка одлука

Линдблом¹⁵³ навлегува подлабоко во критиката на моделите на рационална одлука кои ги смета за нереални. Во плуралистичките демократии, во кои има потрага по компромиси преку практикување на меѓусебно партиско прилагодувања, наместо да се стреми кон оптимални решенија, најадекватното средство за прилагодување на интересите на различните групи и политички актери претставува инкременталниот пристап на „мали напредоци“, наместо на крајни, „оптимални решенија“. Уште порадикален во негирањето на сета рационалност на процесот на одлучување е предлогот за модел на одлучување во кој каузалноста е главниот фактор на одлучување, т.н. модел на „корпа за отпадоци“. Ваквиот модел овозможува деблокирање на одредена ситуација и редефинирање на проблемот во случај на сомнеж во ефектите и целите.¹⁵⁴ Во суштина, само контингентната визија, која ја зема предвид природата на проблемот и неговиот контекст, овозможува да се прилагоди одлуката на еден или друг модел, без да биде можно залагање во корист на еден.

2.2.4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА

Во оваа фазата јавните политики се извршуваат или се применуваат. Додека, како што веќе видовме, одлуката традиционално се вреднуваше како клучна фаза, а со тоа и вредна за проучување, на имплементацијата ѝ се посвети многу помалку внимание, како да е сведена на чиста техничка процедура, спроведена од администратори без политичко значење. Сепак, сознанието дека многу политики, и покрај нивните добри намери, едвај одат подалеку од зборови или постигнуваат цели далеку под планираните, придонесе за развој на студијата за процесот на имплементација на политиките. „Постоенето на чести празнини во спроведувањето на политиките (implementation gap) придонесува за дискредитација на владите и

152 Fernandez, A. 2021. Análisis de políticas públicas. En. Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :732-733

153 Lindblom, C. E. 1991. El proceso de elaboración de políticas públicas. INAP, Madrid.

154 Fernandez, A. 2021. Análisis de políticas públicas. En. Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :733-734

зголемување на недовербата во бирократијата.¹⁵⁵ Сепак, напорите насочени кон подобрување на имплементацијата се судираат со опстојувањето на идеалниот модел составен од политичка и бирократска фаза на моделот. Значи, додека во рамките на административниот процес политичката фаза кулминира со одлука, чисто техничко-административната фаза се состои од верно извршување на она што одлучиле политичарите. Логиката на овој модел во екстремна граница претпоставува дека неуспесите во политиките се само дефекти во фазата на нивната формулација, што би била одговорност на политичарите, а дека бирократите се однесуваат неефикасно, без да се земат предвид други објаснувачки променливи. Едноставноста на шемата заснована на синцир: политичка одлука, техничка имплементација, ефекти, се раскинува кога ќе се признае важната улога што во имплементацијата ја игра постоењето на мрежи на актери, групи и институции кои учествуваат и се засегнати од процесот на имплементација. Тоа е, т.н. мрежа на политики (policy network), која е класифицирана како заедница на јавни политики или мрежа на прашања/теми, чие постоење и активност играат фундаментална улога во резултатите.

Исто така, уште еден фактор што треба да се земе предвид е дека постоењето на различни нивоа на власт им дава зголемена тежина на, таканаречените, „меѓувладини односи“ кои претставуваат дополнителен, особено напорен проблем во сложените држави, во кои честото отсуство на хиерархиски односи меѓу различните нивоа на влада го отежнува спроведувањето на одредени политики кои бараат меѓуинституционална соработка.

Два главни пристапи на имплементација на јавните политики во науката се познати како top down и bottom up пристапи.

Пристапот што ја опишува имплементацијата како процес кој оди од горе (политичко ниво) надолу (техничко ниво) е познато како пристап **top down** или од врвот надолу. Тоа е линеарен или административен модел,¹⁵⁶ повеќе идеален отколку реален, бидејќи не зема предвид дека во реалноста тешко дека ќе постојат условите што овозможуваат совршена имплементација.¹⁵⁷ Според Хогвуд и Ган таквите услови се:

155 Ибид.

156 Meny, Y., & Thoenig, J. C. 1992. Las Políticas Públicas, Ariel, Barcelona. Decisiones y soluciones, FCE, México.

157 Hogwood, B.W. & Gunn, L. 1986. Policy Analysis for the Real World, Oxford University Press, Oxford.

- 1 Надворешните околности на агенцијата за спроведување да не претпоставуваат парализирачки ограничувања;
- 2 Програмата да има доволно време и ресурси;
- 3 Потребната комбинација на ресурси да е достапна во тоа време;
- 4 Политиката што треба да се спроведе да се заснова на валидна теорија на причина и ефект;
- 5 Врската меѓу причината и последицата мора да биде директна, со минимални врски;
- 6 Да постои единствен и јасен извршител, со целосна слобода на движење;
- 7 Да постои разбирање и согласност за целите на политиката;
- 8 Задачите да бидат целосно прецизирани, во согласност со точен редослед;
- 9 Да постои совршена комуникација и координација;
- 10 Одговорната јавна власт задолжена за имплементацијата да поседува совршена послушност.

Студијата на Пресман и Валдавски¹⁵⁸ заклучува дека како што се зголемува бројот на актери вклучени во синџирот на извршување, се зголемува бројот на потребни договори, се продолжува времето потребно за извршување и се зголемуваат шансите за неуспех на имплементацијата на една јавна политика. Бардах, во „Играта на имплементација“¹⁵⁹, пак, тврди дека за да се подобри имплементацијата, центарот мора да предвиди отпор и да има доволна поддршка и капацитет за посредување меѓу актерите. Имплементацијата ја сфаќа како игра во која учествуваат различни актери, од кои секој се обидува да има пристап до елементи на програмата и да ги држи под нејзина контрола. Сепак, ваквите „игри“ имаат и неколку можни негативни ефекти, како што се: пренасочување на ресурсите, искривување на целите, отпор на административна контрола и дисипација на личните и политичките енергии.

158 Pressman, J. L., Wildavsky, A, Quade, E. S. 1989. Análisis de formación de decisiones políticas, Instituto del Estudios Fiscales. Implementación, FCE, México.

159 Bardach, E. 1977. The Implementation Game, MIT Press. Cambridge.

Bottom up пристапот е критика на претходниот административистички **top down** пристап, на кој му се препишува дека се заснова на воспоставување на механизми за контрола и координација во текот на процесот на имплементација без да ги земе предвид неизбежните ограничувања на самите програми и комплексноста на имплементирачката инстанца.¹⁶⁰ Ваквиот алтернативен пристап се нарекува одоздола-нагоре, токму заради тоа што поаѓа одоздола, од влијанието на политиката врз реалноста, за да се искачи во анализата од дното нагоре, ставајќи акцент на: актерите, нивните односи, цели, преговори и сила. Поддржувачите на овој пристап ја истакнуваат улогата на локалните интереси и меѓусебната адаптација на вработените во јавниот сектор кои работат лице в лице со граѓаните (бирократија на ниво на улица) за да ги: пренасочат, приспособат или попречат програмите и покрај напорите на политичката и административната хиерархија. Јавните менаџери, како што се: полицијата, наставниците или шалтерскиот персонал, можат, според оваа визија, да ја одредат судбината на политиката, нејзиниот успех или неуспех.

Проблемот со овој алтернативен модел не го покренуваат неговите описни елементи, со кои е лесно да се согласиме, туку некои прописни каприци на неговите бранители, кои се приклонуваат кон предностите на имплементациониот модел кој ги привилегира договорите со преговарање, над хиерархискиот легитимитет. Соочени со оваа позиција, Хогвуд и Ган¹⁶¹ посочуваат дека преговорите треба да бидат дел од процесот пред имплементацијата, без да биде пожелно постоењето на постзаконодавна герила, затоа што, на крајот на краиштата, оние кои одлучуваат се демократски избрани.

Најчесто, бирократиите се машинеријата во чии раце е извршувањето на јавните одлуки. Според Вебер, улогата на бирократијата е да дејствува на неутрален начин, без вредностите на неговите членови да влијаат на резултатот од нивните постапки, додека пристрасноста, пресметката да се добијат предности за себе или за група која е застапена, се карактеристики на различна работа: онаа на политичарот. Се претпоставува дека бирократијата е технички компетентна, што е гаранција за нејзината ефикасност во споредба со другите аматерски форми на административно организирање или во споредба со патримонијалните бирократии на стариот режим што тие ги заменуваат, но сè е неутрално. Меѓутоа, реалноста отстапува од моделот и ни ја покажува бирократијата која е вклучена во проце-

160 Meny, Y., & Thoenig, J. C. 1992. *Las Políticas Públicas*, Ariel, Barcelona. , decisiones y soluciones, FCE, México.

161 Hogwood, B.W., & Gunn, L.A. 1991. *Policy Analysis for the Real World*. Oxford University Press.

сите, без разлика на официјалното ниво, често корпоратизирано и со елитистички регрутирања. Така, тежината во формулирањето и спроведувањето на политиките е непобитна ако не се спуштиме до последните скалила на бирократијата на ниво на улица.¹⁶²

2.2.5 ЕВАЛУАЦИЈА

Изразот евалуација, кој се однесува на јавна политика или програма, има различни значења. Од една страна, се соочуваме со евалуација сфатена како постојана активност спроведена од мноштво субјекти, како што се: новинари, политичари, бирократи или граѓани, кои секојдневно оценуваат или, со други зборови, формулираат вредносни судови за владините политики. Од друга страна, веќе извесно време сме сведоци на зголемениот број студии за евалуација на јавните политики (истражување за евалуација), спроведени од специјалисти според методи кои се специфични за општествените науки, преку кои се планира да се добијат научни знаења од резултатите што, всушност, се добиваат од јавните политики.

Овој тип на евалуација првично е развиен во САД, каде што самата администрација ја систематизираше неговата употреба, а во Европа, интересот за оценување се разви подоцна, иако досега има достигнато забележителен развој во земји како: Шведска, Франција, Холандија и Обединетото Кралство. Во овие земји, по правило, министерствата за финансии ја промовираат иницијативата за евалуација, со очигледна цел да се подобри економската ефикасност на јавните програми.

Корисноста на евалуацијата е несомнена бидејќи ги принудува оние кои имаат моќ да одлучат да се грижат за ефектите од нивните избори, додека публицитетот на оценките става алатка за демократска контрола на владите во рацете на граѓаните.¹⁶³

Во рамките на научната евалуација на политиките, Баларт разликува:¹⁶⁴

- 1 Евалуација на концептуализацијата и дизајнот на програмите;
- 2 Евалуација на реализацијата на програмите;

162 Fernandez, A. 2021. Análisis de políticas públicas. En. Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :738

163 Ибид.

164 Ballart, X. 1992. Cómo evaluar programas y servicios públicos. MAP. Madrid.

- 3 Евалуација на ефективноста или влијанието на програмите;
- 4 Евалуација на ефикасноста на програмите.

Во однос на методот, научната евалуација ја сочинуваат различни фази, кои Фернандез¹⁶⁵ ги набројува како:

- a) Идентификување на целите;
- b) Анализа на проблемите со кои мора да се соочи;
- v) Опис и стандардизација на активноста;
- г) Мерење на нивото на промената што настанала;
- д) Утврдување дали забележаната промена се должи на оценетата или на било која друга кауза;
- ѓ) Формулирање на една индикација за времетраењето на ефектите.

Овој модел на евалуација, кој поаѓа од целите за да ги спореди со добиените резултати, бил критикуван заради поаѓање од претпоставки, како што се: дека целите на секоја политика се јасни и може да се дефинираат, дека е лесно да се идентификуваат нејзините индикатори и дека тие можат да бидат измерени. Алтернативниот модел е тој на „плуралистичко оценување“ кој воведува политичка димензија, без која, се тврди, знаењето произведено со евалуацијата нема никаква корист. Соочени со грижата за методолошката валидност на истражувањето типично за класичната евалуација по цели, плуралистичкото оценување се грижи за мислењата на засегнатите актери и одговара на нивните потреби за информации, користејќи квалитативни методи на истражување.¹⁶⁶

165 Fernandez, A. 2021. Análisis de políticas públicas. En. Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :739

166 Ибид.

2.2.6. ПРЕСТАНОК И ПРОСЛЕДУВАЊЕ НА ПОЛИТИКИТЕ

По евалуацијата, логично би било да се донесе одлука за продолжување, редефинирање или прекинување на јавната политика или програма. Сепак, реалноста покажува дека има значителни тешкотии за да се обезбеди одредени јавни програми да престанат во ефект на нивната активност и покрај тоа што нивната оценка е негативна или проблемот што тие сакале да го решат исчезнал. Редифинирањето на проблемот и последователноста на една политика од друга е многу почеста, наместо нејзиното исчезнување, ситуација која не треба да се меша со појава на една нова политика.

Тешкотиите што се спротивставуваат на раскинувањето се од различни типови:¹⁶⁷

- Интелектуална неподготвеност на оние кои се емотивно вклучени. Малкумина сакаат да слушнат за грешки или големи промени во програмите што се дизајнирани да работат.
- Институционална трајност произлезена од фактот дека специјализираните организации се дизајнирани за да траат.
- Динамичен конзерваторизам практикуван од организации кои го прилагодуваат своето работење за да преживеат.
- Коалиции против прекинување кои може да бидат составени и од самата внатрешна бирократија и од надворешни корисници.
- Правни пречки во форма на закони кои спречуваат против произволно раскинување.
- Високи трошоци кои завршувањето на една политика може да ги донесе заради потребниот зголемен политички напор.

Програмите, сепак, исчезнуваат или не, во зависност од политичките критериуми, а не од ефективноста,¹⁶⁸ додека техниките, кои предвидуваат прекинување на јавната програма од моментот на нејзиното одобрување, малку се применуваат.

167 Оригиналната класификација е на Де Леон, а цитатон на Фернандез (2021) му е преземен од Jones, C.O. 1984. An introduction to the study of public policy. Brooks/Cole Publishing, Monterrey.

168 Meny, Y., & Thoenig, J. C. 1992. Las Políticas Públicas, Ariel, Barcelona. , decisiones y soluciones, FCE, México.

ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА НА ЗНАЕЊЕТО ОД ОВОЈ ДЕЛ – СИМУЛАЦИЈА НА ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕС.

Да поставиме еден заеднички проблем со кој сте соочени вие како студенти;

Да го дефинираме;

Да размислиме за алтернативни решенија, да ги видиме аргументирано сите предности и недостатоци на решението;

Да донесеме одлука;

Да видиме како ќе се имплементира и да оцениме дали сме одлучиле правилно.

2.3 ОТВОРЕН И ЗАТВОРЕН ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕС

Политичкиот процес може да биде затворен (неинклузивен) и отворен (инклузивен). Првиот е предоминантен модел на донесување одлуки и креирање политики, додека тенденцијата за отворено креирање политики е во подем.

„Отвореното креирање политики“ нема широко договорена дефиниција и, како и со сите такви поими, постои опасност да значи сè и ништо одеднаш. Во суштината на отвореното креирање политики е развивањето и испорачувањето на политика во брз и сè помрежен и дигитален свет преку користење на заеднички пристапи во процесот на креирање политики. Таквата политика се заснова на знаење што доаѓа од широк опсег на информации и експертиза и ги задоволува потребите на корисниците.

Отвореното креирање политики им помага на државните службеници да креираат и испорачуваат политики што ги задоволуваат барањата на брзиот, сè помрежен и сè повеќе дигитален свет. Тоа значи дека една политика е подобро информирана и подобро дизајнирана и за владата и за корисниците. Отвореното креирање политики е можно преку:

- Користење на заеднички пристапи во процесот на креирање политики, така што политиката се базира на широк опсег на информации и експертиза и ги задоволува потребите на корисниците;
- Примена на нови аналитички техники, увиди и дигитални алатки, така што политиката е водена од податоци и базирана на докази;
- Тестирање и повторливо подобрување на политиката за да се задоволат сложените, променливи потреби на корисниците и да се осигуриме дека може успешно да се имплементира.¹⁶⁹

„Можеби најлесниот начин да се размислува за отвореното креирање политики е да се стави во директна спротивност со доминантниот модел на затворено креирање политики и да се подели отвореноста во два правца – транспарентност и учество (како што подолку ќе видиме, столбовите и на отворената влада). Стандардната позиција на затворениот модел, во секоја фаза од процесот на креирање политики, е изолираност и тајност, и во однос на транспарентноста и учеството. Затвореното креирање политики ги спречува оние однадвор да знаат, меѓу другото: кои опции се формулираат, под чие влијание е политиката и на кој начин, кои докази се користат (или игнорираат) во политиката и зошто, какви совети добиваат носителите на одлуки и какво влијание има една политика врз заедницата. Во исто време, влезот во процесот на креирање политики, од идентификација на проблемот, до евалуација на политиката, обично е ограничен на, колку што е можно, помала група на луѓе и помал опсег.“¹⁷⁰

Со отворениот политички процес се оддалечуваме од оваа стандардна позиција. За секоја фаза на креирање политики постојат низа можни степени на отвореност. Се разбира, постојат и легитимни причини и размислувања што би објасниле зошто процесот на креирање политики не би можел да биде отворен во целост во одредени ситуации, но одобрувањето на отвореното креирање политики може, барем, да сугерира премин од претпоставка на затвореност, кон претпоставка на отвореност.

И отвореното креирање политики и јавниот дијалог споделуваат повеќе исти двигатели, како што е промената на односот меѓу граѓа-

169 Department for Environment, Food & Rural Affairs. 2016. Defining Open Policy Making. [An introduction to Open Policy Making and design - Guidance - GOV.UK](#). Government of UK.

170 Burall, S., Hughes, T., & Stilgoe, J. 2013. Experts, publics and open policy-making: Opening the windows and doors of Whitehall. Sciencewise, Didcot. <https://sciencewise.org.uk/wp-content/uploads/2018/12/Experts-publics-and-open-policy-Jul13.pdf>

ните и државата и променливата улога на владата во контекст на 21 век. Бурал и останатите аргументираат дека и двата концепта признаваат, до одреден степен, дека:

- Моделот на политика од горе-надолу преку централен диктат повеќе не е доволен и/или прифатлив;
- И двете поаѓаат од слична позиција дека политиката и управувањето би се зајакнале со вклучување на поголема разновидност на инпути и предизвици во процесот;
- И двете делумно реагираат на зголемената сложеност на општеството и на прашањата и проблемите што треба да се решат;
- И двете се поврзани со идејата за демократизирано знаење и признаваат дека релевантните докази и знаење постојат во многу различни форми. Знаењето, увидот и доказите се многу полесно достапни за секого во мрежен и глобализиран свет.

Јавниот дијалог има голем број карактеристики кои, се чини дека добро се вклопуваат со отворениот пристап за креирање политики.

Јавниот дијалог, според Бурал и останатите¹⁷¹, претпоставува:

- Информираност – на учесниците им се обезбедуваат информации и пристап до експерти;
- Двонасочност – учесниците, креаторите на политиките и експертите сите даваат нешто и одземаат нешто од процесот. Дијалогот не е ниту само информирање на јавноста, ниту извлекување информации од нив;
- Олеснет процес – процесот е внимателно структуриран за да се осигури дека учесниците ќе го добијат вистинскиот збир и детали од информациите, дека се слушаат и се земаат предвид разновидните гледишта и дека дискусијата не е доминирана од одредени поединци или прашања;
- Делиберативност – учесниците ги развиваат своите ставови за некое прашање преку разговор со други: учесници, креатори на политики и експерти;
- Различност – учесниците имаат тенденција да бидат регрутирани за да се осигурат дека претставуваат различен опсег на позадини и ставови (учесниците не се избираат сами);

¹⁷¹ Ибид.

- Наменски дијалог – дијалогот ја ангажира јавноста во фаза во процесот на донесување одлуки во политики од кои може да бидат засегнати;
- Непристрасност – јавните дијалози често се: договараат, дизајнираат, спроведуваат и олеснуваат од независни поединци или организации со цел да се помогне процесот на обезбедување непристрасност во корист на одреден исход;
- Експанзивност – јавниот дијалог ги отвора разговорите, наместо да ги затвора.

Сепак, отвореното креирање политики е многу поширока идеја од јавниот дијалог, иако потенцијално претставува корисна рамка под која може да се одвива јавниот дијалог.

2.3.1. ОТВОРЕНА ВЛАДА

Фразата отворена влада (open government) не е нешто ново. Нејзините најблиски претходници може да се локализираат на средината на 20 век. Една од првите референции на истата е натписот на Валас Паркс, во кој транспарентноста подразбира право на пристап до владини информации и на одговорност (accountability). Оттука, принципот на отворена влада е аплицирањето на правото да се знае според уставот. („The open government principle: applying the right to know under the Constitution“).¹⁷²

Вир и Битам¹⁷³ ја сметаат отворената влада како стожер на репрезентативната демократија сметајќи ја како слободно остварување на цивилните и политичките права. До 90-тите години се одржа уверувањето дека отворената влада им овозможува на граѓаните информации во врска со јавната администрација, за нормите, законите и владината активност воопшто. Експоненцијалниот раст на интересот и развлекувањето на новата парадигма за отворена влада, сепак, се јавува во 2009 година, кога Барак Обама прокламира Меморандум за транспарентноста и отворена влада, насочено кон сите извршни оддели и федерални агенции за тие да спроведат акции кои ќе ги

172 Mesa, A., Alvarez, G., Novo, A., Mara, L.C., Lujan, E., de la Peña, A. 2021. Políticas públicas sectoriales. En Caminal Badia, M. y Torrens, X. (eds). Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. Madrid.

173 Weir, S. & Beetham, D. 1999. Political Power and Democratic Control in Britain: The Democratic Audit of the United Kingdom. Democratic audit of the United Kingdom. Psychology Press.

Претседателот Барак Обама на Иницијативата за отворена влада, 20 јануари 2009.

Лого на Иницијативата отворена влада

имплементираат принципите на „транспарентност, партиципација и соработка“. Велика Британија, Австралија, Нов Зеланд, Финска, Грција, Мексико, итн., ги следеа ваквите чекори. Со тоа: транспарентноста, партиципацијата и соработката станаа столбовите на отворената влада.

Од концептуален аспект, отворената влада најмногу се споменува како „политичко-административна филозофија“, т.е. како нова парадигма и модел на однос меѓу: владетелите, јавната администрација и општеството. Исто така, се смета за: нов појавен тип на организација во јавниот сектор, нова култура на комуникација и нов начин на социо-политичка интеракција. Всушност, сегашниот концепт на отворена влада не може да се разбере без присуство на информатички и комуникациски технологии, или попознато како „електронска влада“.

На почетокот, **електронската влада** значеше масовно присуство на веб страници на различни јавни субјекти и организации, за подоцна да се отстапи место на посоефицирани начини на користење на електронските алатки. Европската комисија ја дефинира „електронската администрација“ како употреба на информатички и комуникациски технологии во јавната администрација, комбинирајќи организациски промени и нови вештини, со цел да се подобрат јавните услуги и демократски процеси и зајакнување на поддршката за јавните политики. Други дефиниции го нагласуваат факторот на подобру-

вање и оптимизација во обезбедувањето услуги и административни реформски процеси.¹⁷⁴

„Електронската влада“ е поделена во три димензии:

- 1 Електронска администрација (eAdministration);
- 2 Електронска демократија или партиципативна (eDemocracy);
- 3 Електронско владеење (eGovernance).

Во **е-администрацијата** владата ја одразува нашироко својата улога како давател на услуги и мора да ги приспособи своите структури за да одговара на новите промени и потреби со воведување на технологиите за комуникација и информации (преку: официјални портали, интранет, екстранет, итн.) (Criado, Ramilo v Salvador, 2002).

Е-демократијата, од своја страна, подразбира користење на технологиите за комуникации и информации за да се отстапи место за нови канали на комуникација и информации меѓу: граѓаните, избраните претставници, владата и јавната администрација (мејлови, списоци за дистрибуција, веб форуми, онлајн разговори, анкети, итн.). Управувањето, како трета димензија, се однесува на употребата на овие технологии како олеснувачи на релационата влада и преку нив, поддршка и стимулирање на доброто владеење.

Не постои единствена стратегија за развој на **е-влада**. Различните стратегии мораа да бидат флексибилни и прилагодливи на конкретната реалност на секоја од владите и одделенијата за администрација. Според ОЕЦД,¹⁷⁵ „отворената влада“ може да се дефинира како платформа за спроведување на цврсти правни, институционални и политички рамки кои го регулираат пристапот до: информации, консултации и учество на јавноста. Ова ќе придонесе за: подобрување на дизајнот и формулирањето на јавните политики, борбата против корупцијата и зголемување на довербата на општеството во јавниот сектор.

Иако Меморандумот на Обама од 2009 година не е почетокот на отворена влада, игра голема улога во експоненцијалното растење на популарноста на оваа нова парадигма. Оттогаш, овој поим ќе го има преку своите три столба: транспарентноста (како знаење), партици-

174 Mesa, A., Alvarez, G., Novo, A., Mara, L.C., Lujan, E., de la Peña, A. 2021. Políticas públicas sectoriales. En Caminal Badia, M. y Torrens, X. (eds). Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. Madrid:746

175 OECD (2003), The e-Government Imperative, OECD e-Government Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264101197-en>

пацијата (како земање учество) и соработката (како давање придонес). Транспарентноста ја промовира и поттикнува отчетноста на администрацијата пред граѓаните, учеството е насочено кон промовирање на правото на граѓаните да учествуваат во формирањето на јавните политики, а соработката ги вклучува граѓаните во акциите на владата преку тоа што ја охрабрува администрацијата да го искористи искуството и знаењето на граѓаните, агентите на јавни активности и приватните организации на различни нивоа на власт. Транспарентноста е повеќе поврзана со владата, а учеството и соработката повеќе се поврзана со корисниците.¹⁷⁶

Марк Фенстер¹⁷⁷ ја гледа транспарентноста како доблест на демократијата, елемент на човековите права и, исто така, како алатка за промовирање на политичкиот и економскиот просперитет. Таа делува и како превентивен механизам против корупцијата, едно од прашањата што предизвикува најголема загриженост кај граѓаните. Отчетноста, исто така, се издвојува како една од главните карактеристики на транспарентноста. Таа, затоа, често се преведува и како одговорност. Одговорноста, сепак, е нецелосен израз бидејќи отчетноста опфаќа повеќе од обична одговорност за управување (на пример, внимание или не, на основните потреби на граѓаните, адекватно соочување со технолошките предизвици, итн.).¹⁷⁸

Голем дел од литературата смета дека другите два столба на отворената влада (учество и соработка) сè уште не се соодветно дефинирани и разграничени еден од друг и затоа често се ограничува на транспарентноста (како визија) и учеството/партиципацијата (како глас).¹⁷⁹

Принципот на учество, кој веќе се појавува во Европското владеење од 2001 година, е основен елемент на кој треба да се одржи оваа нова парадигма. Општо кажано, партиципацијата укажува дека граѓаните (индивидуално или колективно) преземаат активна улога и се вклучуваат во колективните јавни прашања на различни начини (формулирање предлози, спроведување решенија, итн.).

176 Mesa, A., Alvarez, G., Novo, A., Mara, L.C., Lujan, E., de la Peña, A. 2021. Políticas públicas sectoriales. En Caminal Badia, M. & Torrens, X. (eds). Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. Madrid: 747

177 Fenster, M. 2006. The opacity of transparency, 91, Iowa. L.Rev. 885. <http://scholarship.law.ufl.edu/facultypub/46>

178 Mesa, A., Alvarez, G., Novo, A., Mara, L.C., Lujan, E., de la Peña, A. 2021. Políticas públicas sectoriales. En Caminal Badia, M. & Torrens, X. (eds). Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. Madrid: 747

179 Meijer, A.J., Curtin, D. & Hillebrant, M. 2012. Open Government. Connecting vision and voice. International Review of Administrative Sciences. 78(1), 10-29. DOI: 10.1177/0020852311429533.

Следејќи го Колино,¹⁸⁰ може да се посочат различни степени на учество:

- 1 Добивање, издавање и ширење на информации;
- 2 Добивање мислење преку консултација;
- 3 Консултации кои овозможуваат администрацијата да има придонеси (како заинтересирани експерти) за граѓаните (на пр. Локална агенда 21);
- 4 Соодлучување, што би значело најинтензивен вид на учество на граѓаните и би го заменил авторитетот при донесување одлука (на пр. партиципативни буџети).

Како што може да се види, постои јасна градација (од помала, кон поголема вклученост) во различните наведени партиципативни форми. Има многу алатки за учество. Има пример за нивна употреба на локално ниво, од: телефонска линија, јавни форуми, е-пошта, социјални мрежи, специфичен портал за учество, до институционална страница, итн.

„Соработката (третиот столб на отворената влада) почнува да се манифестира во форма на копродукција на политики и учество во владините акции: коменаџмент (Crowdsourcing), кодизајн, кокреација, копродукција, Crowdfunding (масовно финансирање, партиципативно покровителство, интероперативност (пресметување со отворен код-облак, сето ова сè уште е во почетна форма.“¹⁸¹

Ако пристапот на отворена влада се разгледува како вид на јавна политика, тој се врти врз две оски: Отворени податоци (Open Data) и влада 2.0 (Отворен процес). „**Отворените податоци** се поврзани со отворени (информации) и интероперабилни формати (поврзано со електронската влада), односно информациите се: целосни, слободно достапни и неограничени, од друга страна. **Отворениот процес или владата 2.0**) обезбедува алатки за соработка со одредени административни задачи (социјални информации, анкети и платформи за учество на граѓаните, како резултат на тоа, со оглед на релевант-

180 Colino, C. 2017. Las administraciones públicas y los ciudadanos. In Olmeda, J. A. et. all. 2017. Las administraciones públicas en España. Tirant lo Blanch, Valencia, 2a ed.: 283

181 Cruz Rubio, C. N. & Ramirez-Alujas, A. V. 2012. ¿Políticas públicas abiertas? Apuntes exploratorios para el análisis y transformación de los diseños políticos bajo los principios del gobierno abierto. GIGAPP-Working papers (WP-2012-16), Instituto Universitario de Investigación Ortega y Gasset (IUIOG)

носта на технолошките алатки за информации и комуникација).“¹⁸² После сè, отворената влада генерално може да се смета за нова парадигма и модел на односи меѓу: владетелите, јавната администрација и општеството што се заснова на принципите на: транспарентност, учество и соработка како столбови кои се надополнуваат меѓусебно, инкорпорирајќи ги технологиите за информации и комуникации како неопходна алатка. Накратко, отворената влада е модел на владеење кој се обидува да држи чекор со општеството во постојана (а понекогаш и радикална) трансформација. Таа понекогаш е сфатена како паметно општество кое е инклузивно и демократско.

2.4 КОН ЈАВЕН ИНТЕРЕС И ЈАВНА ВРЕДНОСТ

2.4.1. ЈАВНО ДОБРО, ЗАЕДНИЧКО ДОБРО, ГЛОБАЛНО ЗАЕДНИЧКО ДОБРО И ЈАВЕН ИНТЕРЕС

Концептите: јавно добро, заедничко добро, јавен интерес, јавна корист, јавна цел, и сл., често се користени наизменично и границите меѓу овие концепти знаат да бидат матни (особено кога ги развлекуваме географски и јазично).

Иако специфичниот термин „заедничко добро“ не е присутен во текстовите на Платон, во текот на неговото пишување е јасно дека тој силно верувал дека постои одредена заедничка цел во општеството и во политиката. Така, на пример, според него, најдобриот политички поредок е оној што промовира социјален мир во средина на соработка и пријателство меѓу различни општествени групи, од кои секоја има корист и придонесува за општото добро.¹⁸³ Во „Република“, Сократ тврди дека најголемото општествено добро, целта на активноста на оние што го даваат законот, претставува „кохезијата и единството“ што „произлегуваат од заедничките чувства на задоволство и болка што ги добивате кога сите членови на општеството

182 Mesa, A., Alvarez, G., Novo, A., Mara, L.C., Lujan, E., de la Peña, A. 2021. Políticas públicas sectoriales. En Caminal Badia, M. & Torrens, X. (eds). Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. Madrid:748-9.

183 Simm, K. 2011. The Concepts of Common Good and Public Interest: From Plato to Biobanking, Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics, 20(4), pp. 554-562. doi:10.1017/S0963180111000296.

се радуваат или жалат за истите успеси и неуспеси.“ За Аристотел, живеењето добар живот не е можно во изолација, туку бара дружење со другите, со поголема заедница, и што овозможува да се живее целосен среќен живот. Во христијанската мисла, особено во римокатолицизмот, заедничкото добро продолжува да биде централно за верата.

Вирџинија Хелд¹⁸⁴ ги сумира ваквите теории под концептот „унитарни теории“ и ги сумира преку следните три одлики:

- 1 „Заедничкото добро се смета за објективно и нормативно. Тоа не е предмет на дискусија и дебата, туку е закон на природата (и на нашите природи). Како закон на природата, општото добро е нешто што треба да се открие, а не да се измисли, и обезбедува природна или од Бога дадена цел за општеството и политиката внатре.
- 2 Не постои фундаментална спротивставеност меѓу општото добро и индивидуалното добро. Сите поединечни добра се содржани во општото добро. И во случаи кога индивидуалното добро е во конфликт со заедничкото, последното добро би имало предност.
- 3 Знаењето за општото добро лежи кај добрите владетели. Единствената вистинска закана за општото добро се јавува кога владетелите (било да се филозофи или црковни водачи) дејствуваат за свои себични интереси.“

Современите либерали гледаат проблем со ваквата дефиниција во сеопфатното единство на поединецот и општото добро заради претпоставката за постоење на вистински потреби и интереси кои можат, и треба да се остварат во корист и на поединецот, и на општото добро. Во современиот свет, од друга страна, луѓето навистина имаат интереси кои се во спротивност со интересите на другите, и во многу случаи овие контрадикторни интереси се оправдани. Иако овие интереси не можат да му служат на општото добро, тие може да се сметаат за легитимни. Но, колку е посилна самоидентификацијата со заедницата, толку е помала веројатноста за конфликти меѓу личните и заедничките интереси.

Дефинирањето на концептот на јавен интерес зависи од суштината на концептот јавно добро. Научниците продолжуваат да го следат значењето на јавното добро, а перспективата на Грин¹⁸⁵ е онаа во која

184 Held V. The Public Interest and Individual Interests. New York: Basic Books; 1970.

185 Green, Richard T. 1992. „Constitutional Jurisprudence: Reviving Praxis in Public Administration“. Administration & Society 24: 3–21.

се здружуваат различни интереси за да формираат заедничка основа. Овој нормативен пристап се фокусира на трајните вредности на општеството, како што се режимските вредности кои ја поттикнуваат одржливоста на јавното добро. Компромисот и последователните политики, за Ерлер, го сочинуваат јавното добро.¹⁸⁶ Грин и Ерлер го нагласуваат присуството на трајни општествени вредности во јавното добро.

Голем дел од литературата за јавниот интерес го гледа јавното добро како опфатено во јавниот интерес. Гудсел¹⁸⁷ го опишува јавниот интерес како субјективно заснован, во споредба со објективната природа на јавното добро. Морган¹⁸⁸ го гледа јавното добро како дериват од јавниот интерес, а не составен од него. Како и Гудсел, Даглас¹⁸⁹ го гледа јавниот интерес како инкорпорирање на јавното добро. Пристапот на Гудсел вклучува објективни придобивки и субјективни посакувани исходи од политиката во јавен интерес; јавното добро ги занемарува пошироките интереси на оние на кои политиката е обврзана да влијае.

Сите тројца научници ја нагласуваат објективноста на јавното добро, во споредба со субјективноста присутна кога се повикува на јавниот интерес. Централно место и во рамките на Гудсел и на Даглас е свеста на сите граѓани кои ќе бидат засегнати од политичката одлука. Појдовна точка е прашањето дали јавното добро или јавниот интерес ја обезбедува оваа широка проценка на влијанието. За Гудсел, тоа е јавен интерес, бидејќи целосното разгледување на јавните придобивки може да се постигне само преку инкорпорирање на желбите на луѓето. Наспроти Гудсел, Даглас го гледа јавното добро како обезбедување на тоа внимание на желбите и објективните придобивки, и го перципира како повеќе од збир на приватни интереси, тврдејќи дека треба да се третира како „повисоко добро од она на поединецот“. Реципрочната природа на јавното добро се одржува со неговата способност да им овозможи на поединците да живеат подобро, да го подобрат квалитетот на животот во индивидуално ниво, притоа, истовремено, придонесувајќи за одржливоста на општеството.

186 Erler, E. J. 1981. „The Problem of the Public Good in The Federalist.“ *Polity* 4, 649-667.

187 Goodsell, C. T. 1990. „Public Administration and the Public Interest.“ In *Refounding Public Administration*, edited by Gary L. Wamsley, Robert N. Bacher, Charles T. Goodsell, Philip S. Kronenberg, John A. Rohr, Camilla M. Stivers, Orion F. White, and James F. Wolf, pp. 96-113. Newbury Park, Calif.: Sage.

188 Morgan, Douglas F. 2001. „The Public Interest“. In *Handbook of Administrative Ethics*, 2d ed., edited by Terry L. Cooper, pp. 151-178. New York: Marcel Dekker.

189 Douglass, B. 1980. „The Common Good and the Public Interest“. *Political Theory* 8: 103-117.

Современите студии ги покажуваат нераскинливите врски меѓу јавното добро и јавниот интерес. Во срцето на овој однос, сепак, е прашањето дали јавното добро или јавниот интерес е најсоодветен во дадените ситуации. Јавното добро отелотворува нешто што е, наместо нешто што треба да биде. Следствено, еден начин да се разјасни ваквата матна линија меѓу двата концепта е преку принципот на „опипливост“.

„Принципот на опипливост бара директните опипливи придобивки за секој член на општеството да ги надминат неизбежните агенциски или приватни интереси за тој да придонесе за јавното добро. Без разлика дали по природа или администрација, дејствијата за јавно добро мора да имаат забележливи и објективни манифестации, наместо индиректни или субјективни, како што е случајот со јавниот интерес.“¹⁹⁰ Правдата, како пример за јавно добро, може да биде нематеријална како концепт, но нејзините директно забележливи манифестации се поврзани со процес и владеење на правото, т.е. општеството има целосен пристап до опсегот на придобивки што ги обезбедува живеењето во праведно општество. Опипливоста на придобивките се однесува на јавното добро и барањата за јавна употреба на добрата, а јавниот интерес, алтернативно, се однесува на нематеријални придобивки. Квалификатор за јавното добро, според Епштајн,¹⁹¹ е што тоа е нешто што го споделува целата јавност, со што резонира со принципот на опипливост. Јавното добро може да биде неделиво по својата природа, како што е обезбедување на заедничка одбрана преку воена заштита, или може да биде неделива од неговата администрација, како со јавните паркови.

За да ја доловиме комплексноста на одлуката за тоа што е јавно добро (public good), што заедничко добро (common good), а што јавен интерес (public interest), ќе почнеме со еден едноставен пример за третманот на образованието наведен на страна на Меѓународниот институт за високо образование во Латинска Америка и Карибите, на УНЕСКО (IESALC). Имено, во Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права од 1976, се наведува дека: „Високото образование треба да биде подеднакво достапно за сите, врз основа на индивидуалните капацитети, со сите соодветни средства, а особено со прогресивно воведување на бесплатно образование“ (член 13, клаузула 2в). До денес, ниту правото на пристап до високото образование, ниту неговата бестрашна природа не се институционализирани

190 Olejarski, A. M. 2011. Public Good as Public Interest? *Public Integrity*, 13:4, 333-352, DOI: 10.2753/PIN1099-9922130403

191 Epstein, R. A. 1982. „Not Deference but Doctrine: The Eminent Domain Clause“. *Supreme Court Review*, 351-380.

во повеќето национални закони. Затоа, ова може да се смета како морално, но не и законски задолжително за да се спроведе. Затоа, според својата визија, UNESCO IESALC се стреми да биде меѓународно признат институт за промоција на високото образование како јавно добро и универзално право. Така, во согласност со системот на вредности на ОН, на конференциите за високото образование, истото било дискутирано како јавно добро, но тоа се сметало како спорно од економска смисла, бидејќи со образованието може да се тргува и тоа може и да исклучува. Дури се докажало дека квалитетот во високото образование често се демонстрирал со исклучување. До Извештајот за преиспитување на образованието за 2015 година, беше изнесен аргументот дека би било корисно образованието и знаењето да се земат предвид како глобални заеднички добра во контекст на променлив (приватизирачки) свет, за да се потврди колективната димензија на образованието како заедничка одговорност.

Извештајот за иднината на образованието за 2021 година дополнително ја развива оваа рамка, наведувајќи дека образованието мора да се зајакне како јавен потфат и општо добро. Генерално, останува актуелната визија дека високото образование мора да се третира и како јавно добро (public good) и како општо/заедничко добро (common good). Високото образование мора да се потврди како заедничко добро бидејќи го промовира развојот на инструментите на партиципативна демократија и става поголем акцент на мрежите на солидарност меѓу граѓаните и групите за да се надминат утилитарните и индивидуалистичките пристапи што ги донесе комерцијализацијата на високото образование во последните децении. Овој пример е презентираан со цел да се согледа таа нежна граница меѓу концептите јавно добро и општо добро.¹⁹² Во Табела 4 се наведени разликите меѓу концептите: јавно, општо и глобално општо добро според Обединетите Нации.

192 Sabzalieva, E., & Quinteiro, J.A. (2022). Public goods, common goods and global common goods. A brief explanation. UNESCO IESALC. <https://www.iesalc.unesco.org/en/2022/04/10/public-goods-common-goods-and-global-common-goods-a-brief-explanation/>

ТАБЕЛА 4. Одлики и разлики меѓу: јавни, заеднички и глобални заеднички добра според УНЕСКО.

	ЈАВНИ ДОБРА	ЗАЕДНИЧКИ ДОБРА	ГЛОБАЛНИ ЗАЕДНИЧКИ ДОБРА
ОДЛИКИ	<p>Достапни за сите, другите не можат да бидат спречени да уживаат во нив (неисклучено);</p> <p>Подеднакво корисни за корисниците кои платиле и оние кои не придонеле за нивното финансирање или придонеле во помала мера;</p> <p>Употребата на јавни добра не ја намалува нивната вредност или достапност (неривалски);</p> <p>Бара медијација; сопственоста е на државата, не на пазарот;</p> <p>Одредбата кореспондира со државата, но може да се делегира на трети лица (приватни компании);</p> <p>За разлика од заедничките добра, не пренесува чувство меѓу групата или поединецот, туку повеќе политичко спојување колективно оформено во конкретното општество (обично држава).</p> <p>Економската рамка е критикувана за фокусирање на индивидуалната благосостојба. Еден различен пристап е „глобалните јавни добра“ кои имаат корист на сите во светот во сегашноста и иднината и се фокусираат на планетарната благосостојба.</p>	<p>Достапни без трошоци за секој што сака да ги искористи (не се исклучуваат);</p> <p>Промовира корист за сите (не дава предност на една група или класа), но ако едно лице ги користи овие ресурси, тоа ја намалува способноста на друго лице да ги користи (ривалски);</p> <p>Сопственоста им припаѓа на сите - споделени ресурси; управувани од: обичаи, традиција, практики од грасрут, итн.;</p> <p>Меѓутоа, кога ќе станат поретки, владите може да го користат својот суверенитет во рамките на нивните јурисдикциски граници и да интервенираат (на пр.: воспоставување квоти, регулативи и други контролни и дистрибутивни механизми);</p> <p>Може да се создаде со истражување на јавни или приватни добра (на пример: истражувањето може да создаде заеднички добра);</p> <p>Во единина, терминот е разбран како колективно барање/желба на кое било општество. Дури уште потешко е да се дефинира затоа што неговото значење се изменило со текот на времето.</p> <p>Потребна е нова рамка на „заедничко добро“, но тоа е тешко да се постигне во денешните големи и плуралистички општества. Политиката на општото добро е сведена на ниво на заедници или, најмногу, на ниво на земја.</p>	<p>Како и јавните добра, глобалните општи добра, исто така, се неисклучиви и неривалски, но се разликуваат по тоа што имаат бенефиции кои ги преминуваат границите или по тоа што се глобални по обем;</p> <p>Како заедничките добра, глобалните општи добра имаат споделен или заеднички интерес;</p> <p>Кога таквото заедништво е поврзано со заедничките вредности на: спроведување, производство, дистрибуција, пристап, чувствување, заштита, итн. за глобалните општи добра, ние, исто така, зборуваме за глобално граѓанство;</p> <p>Државите не можат да дејствуваат екстериторијално по глобалните заеднички добра без глобален консензус;</p> <p>Државите би можеле да ги признаат правата на светските граѓани, на нивните граѓани, но тешко е да се постави „глобален чувар“ на ваквите добра затоа што државите може да спроведуваат моќ на принуда само во рамки на својата територија.</p> <p>Да се конструира рамка за глобални општи добра, затоа останува високо аспиративно. И покрај постоењето на Обединетите Нации скоро сите акции во однос на глобалните јавни добра се меко право и не се легално обврзувачки (освен конвенциите).</p>

ПРИМЕРИ	УПОТРЕБА НА ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ	
<ul style="list-style-type: none"> ■ Улично осветлување ■ Народна одбрана 	<p>Правото на пристап до високо образование е јавно добро. Не можеме да спречиме други луѓе да бидат носители на истото право (неисклучиво), ниту, пак, остварувањето на таквото право од страна на едно лице може да ја намали способноста на друго да го оствари истото (неривалско)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ Риболов ■ Шуми ■ Плажи <p>Високото образование во целина, исто така, е општо добро. На пример, според аргентинскиот закон, сите луѓе по завршувањето на средното образование имаат право да влезат на Универзитетот (просекот на оценката не е важен и нема приемни испити). Тоа не е исклучено, но е ривалско затоа што јавната понуда не расте со иста стапка како и побарувачката.</p>
<ul style="list-style-type: none"> ■ Човекови права ■ Океани ■ Озонската обвивка ■ Антарктик (единственото средство заштитено со меѓународен договор) 	<p>Знаењето го поттикнува создавањето на натамошно знаење и е клучно за човековиот развој. Од таа причина, се смета за глобално заедничко добро. Така, некои знаења може да бидат заштитени со Правото на интелектуална сопственост, на пр. патент ставен на нов лек. Сепак, верувањето дека знаењето, во широка смисла, е глобално општо добро, и е толку вкоренето што одредени производи заштитени со права на интелектуална сопственост се оспорени од социјалните движења.</p>	

Извор: Sabzalieva, E., & Quinteiro, J.A. (2022).

2.4.2. ЈАВНА ВРЕДНОСТ

Јавната вредност е вредност за јавноста. Индивидуалната јавна вредност е составена од специфични преференции, интереси и определби на индивидуите за: правата, обврските и бенефициите што им следуваат. Од друга страна, општествена јавна вредност е онаа која обезбедува нормативен консензус за:

1. Правата, бенефициите и прерогативите што им следуваат на граѓаните;
2. Граѓанските обврски кон општеството и државата;
3. Принципите на кои треба да се темели власта и јавните политики.¹⁹³

На широко ниво, јавната вредност е опишана како сеопфатен пристап за размислување за јавното управување и за континуирано подо-

¹⁹³ Bozeman, B. 2007. Public values and public interest – Counterbalancing economic individualism. Georgetown University Press.

брување на јавните услуги, а се однесуваа на вредноста создадена од владата преку услуги, закони и други активности.

Различни научници, различно ја дефинираат и изучуваат јавната вредност. Но, главно, се на исто стојалиште во однос на тоа дека јавната вредност не смее да биде предмет на преговори. Во процесот на креирање политика, таа не смее да биде жртвувана (ниту, пак, напуштена) за сметка на: буџетот, интересите на политичките партии или општо политичките интереси. Тука е коренот на разликата меѓу јавниот интерес и јавната вредност. Јавниот интерес (за кој веќе зборувавме погоре) се генерира во процес на одлучување и е интерсубјективен и најчесто консензуален, а јавната вредност е врзана за содржината на јавните политики. Таа се презентира преку: уставот, законите, мерките, и сл. Јавната политика треба да остварува и да создава јавна вредност кога се занимава со јавниот интерес.¹⁹⁴ Мур¹⁹⁵ смета дека задачата на менаџерите во јавниот сектор е да создаваат јавна вредност, следствено, го истоветува менаџерскиот успех во јавниот сектор со иницирање и преобликување на претпријатијата од јавниот сектор на начини кои ја зголемуваат нивната вредност за јавноста и на краток, и на долг рок. Сепак, останува и натаму проблемот со наоѓање јасна мерка на јавната вредност.

Фолкнер и Кауфман¹⁹⁶ ја дефинираат јавната вредност преку четири клучни димензии:

- 5 **„Постигнување на исходот**, т.е. степенот до кој јавното тело ги подобрува јавно ценетите резултати во широк спектар на области (пример: социјални исходи, економски исходи, еколошки исходи, културни исходи);
- 6 **Доверба и легитимност**, т.е. степенот до кој на организацијата и нејзините активности им веруваат и се сметаат за легитимни од јавноста и од клучните засегнати страни (пример: доверба во организација, транспарентни и фер процеси, се перципира како легитимен);

194 Ристеска, Марија. 2017. „Јавна политика, анализа на јавни политики и јавна вредност“, Марија Ристеска, Скопје, Фондација „Конрад Аденауер“.

195 Moore, M. 1995. *Creating Public Value – Strategic Management in Government*. Cambridge: Harvard University Press.

196 Faulkner, N. and Kaufman, S. 2018. *Avoiding Theoretical Stagnation: A Systematic Review and Framework for Measuring Public Value*. *Australian Journal of Public Administration*, 77: 69-86. <https://doi.org/10.1111/1467-8500.12251>

- 7 **Квалитетот на испораката на услугите**, т.е. степенот до кој услугите се доживуваат како испорачани на висококвалитетен начин што е внимателен за потребите на корисниците (пример: задоволство на клиентот, одговорност, соодветен ангажман на граѓаните, пристапност, погодност, итн.);
- 8 **Ефикасност**, т.е. степенот до кој организацијата постигнува максимални придобивки со минимални ресурси (пример: вредност за парите, минимална бирократија, придобивките ги надминуваат трошоците).“

Јавната вредност повеќе не е ограничена само на јавниот сектор, туку ја користат сите видови организации, вклучително и невладините/граѓанските организации и фирмите од приватниот сектор. Затоа, истражувачот на јавната вредност Тимо Мејнхард го користи терминот за да го постави прашањето за придонесот на организациите за општото добро. Тој верува дека сегашните концепти на управување, како што се: вредноста на акционер, вредноста на засегнатите страни, вредноста на клиентите, одржливоста или корпоративната општествена одговорност, треба да се легитимираат во однос на нивното влијание врз општото добро. Во неговиот (социјално)психолошки заснован концепт, јавната вредност за поединците произлегува од искуствата направени во општествените структури и односи, и затоа може да се гледа како предуслов за успешно живеење.¹⁹⁷

ДА РАЗГОВАРАМЕ:

Што е јавно добро во Република Северна Македонија? Што е јавно добро во Европската Унија, а што на глобално ниво?

Што е јавна вредност во Република Северна Македонија? Што е јавна вредност на Европската Унија?

197 Meynhardt, T. et al. 2017. Public Value Performance: What Does It Mean to Create Value in the Public Sector? In: Andešner, R., Greiling, D., Vogel, R. (eds) Public Sector Management in a Globalized World. NPO-Management. Springer Gabler, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-16112-5_8

ГЛАВА 3

ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА,
ПОЛИТИЧКА
СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И
СОЦИЈАЛЕН КАПИТАЛ

Јосипа Ризанкоска

3.1 ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА

Со текот на времето, понекогаш дури и кога се сменети структурните услови, членовите на одредена заедница или политичката група покажуваат неверојатно слично однесување. Затоа, понекогаш се прашуваме: „Како е можно во некои западни земји монархиите да ги преживеале современите револуции задржувајќи ја поддршката од народот, а во други не?“ Која е причината за повторното заживување на националистичките појави (во последните декади и на екстремната десница)? Овие и слични прашања може да се одговорот токму преку дефинирањето на поимот политичка култура.

Иако претходниците на поимот политичка култура ги наоѓаме назад во антиката, од Платон и Аристотел, до Плутарх, па до Макијавели и Русо, концептот политичка култура има за цел односот меѓу културата и политиката да го третира со научна постапка. Во историјата на мислата, во една или друга форма, отсекогаш била присутна идејата за збир на политички вредности и политички убедувања кои ги споделува одредена заедница и нејзината важност во функционирањето и еволуцијата на политичкиот систем.¹⁹⁸

Политичката култура, генерално, е „збир на споделени ставови и нормативни судови што ги има населението во однос на неговиот политички систем. Поимот политичка култура не се однесува на ставовите кон конкретни актери, како што се претседателот или премиерот, туку повеќе означува како луѓето гледаат на политичкиот систем како целина и нивните верувања во неговата легитимност. Американскиот политиколог Лусијан Пај¹⁹⁹ ја дефинира политичката култура како композит од: основните вредности, чувства и знаење кои се во основата на политичкиот процес. Оттука, градежните блокови на политичката култура се: верувањата, мислењата и емоциите на граѓаните кон нивната форма на владеење.“²⁰⁰

Првите пишани студии на тема политичка култура, всушност, се јавуваат во 1960-тите, а постојат најмалку две групи фактори што помага-

198 Verba, S. 1965. Comparative political culture. In Pye, W.L. & Verba, S. 1965 Political Culture and Political Development. Princeton University Press. Princeton; Almond, G., & Verba, S. (1989). The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. London: Sage.

199 Pye, W.L. (1965) „Cultura politica“. D.L.Shils, Enciclopedia Internacional de las Ciencias sociales (1968) Vol.3. Aguilar, Madrid

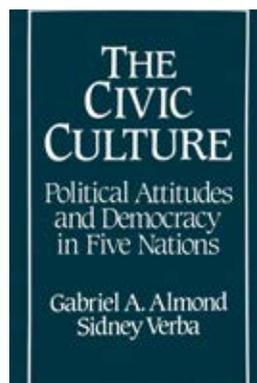
200 Winkler, J. R. 2024. (August 1). Political Culture. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/political-culture>

ат да се разбере забележителната бројност на овие студии: политичката ситуација и интелектуалниот контекст во општествените науки.

Што се однесува на политичката ситуација, Втората светска војна е трауматично искуство кое општествените науки морале да го објаснат. Загриженоста за подемот на тоталитаризмот, трагичниот колапс на демократијата во Италија и Германија и, во помала мера, нестабилноста на француската Трета република во повоениот период, го стимулира истражувањето фокусирано на проучување на основите на демократскиот систем и механизмите неопходни за негово правилно функционирање. Во овој историски период, деколонизација и раѓање на нови политички системи се случува и во Азија и Африка, со мноштво процеси на политичко-социјален развој и воспоставување демократски режими.²⁰¹ Заради неспособноста на традиционалната наука за политиката да ги објасни ваквите брзи промени, неопходно било да се пристапи кон овие нови ситуации со поинаков концептуален инструмент.²⁰² Алтернативните алатки ќе претрпат важна методолошка обнова што се случува во рамките на општествените науки, со акцент на бихевиоралниот метод и подобрувањето на техниките за статистичко заклучување.

Парадигмата на политичката култура, оттаму, тесно е поврзана со овие текови на мислата и анализата, па кон крајот на педесеттите и почетокот на шеесеттите беше спроведена првата голема студија за политичката култура во пет земји (САД, Велика Британија, Германија, Италија и Мексико), избрани како примери за различни ситуации во: економскиот, социјалниот и политичкиот развој.

Истражувањето го спроведоа Габриел Алмонд и Сидни Верба,²⁰³ кои приспособувајќи специфична варијанта на антрополошкиот концепт на „култура“ според потребите на политичките науки, се меѓу првите политиколози кои го употребија терминот „политичка култура“ преку кој се дефинира *ојсеџој и улогајна на колективниите димензии на субјективниите перцепции за полиитикајна*. По формулирањето на Алмонд и Верба, концептот на политичка култура доби значителен развој и проширување. Меѓутоа, токму заради неговиот

201 Magre Ferran, J. & Martinez Herrera, E. 2021. Cultura política. In Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :448

202 Winkler, J. R. 2024. (August 1). Political Culture. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/political-culture>

203 Almond, G. A., & Verba, S. 1963. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton University Press.

успех, тој премногу често несоодветно се употребува како „концепт за чадор“ во кој може да се опфати кој било вонинституционален аспект на политиката,²⁰⁴ поими кои не соодветствуваат на прецизното значење на почетната формулација. И, како што се предлагаат други дефиниции, се појавува и тешкотијата да се најде подобра теоретска перспектива.²⁰⁵

Во овој текст ќе бидат појаснети субјективната и колективната ориентација при дефинирањето на политичката култура.

А) Субјективна ориентација

Во рамки на субјективната ориентација, од многуте значења на поимот политичка култура, според Алмонд и Верба²⁰⁶ е тоа на психолошка ориентација кон политичките објекти. Ваквото гледиште анализира три главни елементи: субјективноста, ставовите и ориентациите и политичките објекти.

А1. Субјективност

Политичката култура се однесува на субјективната сфера на политиката. Како што укажува Пај тоа е „заедничка манифестација на психолошките и субјективните димензии на политиката“.²⁰⁷ Развојот на политичката култура не се фокусира на формалните или неформалните структури на политиката (владите, политичките партии, групите на притисок) и нивните меѓусебни односи, туку на она што луѓето го: веруваат, мислат и чувствуваат за нив. Не се работи за она што, всушност, се случува во светот на политиката, туку за тоа што луѓето: мислат, веруваат и чувствуваат за она што се случува или треба да се случи во оваа област.²⁰⁸ Политичката култура е „невидливиот заплет“ што лежи во основата на однесувањето на поединците. Овие ориентации ги обезбедуваат основните претпоставки и „норми“ кои го водат однесувањето во политичкиот систем.²⁰⁹

204 Lane, R. 1992. Political Culture, Residual Category of General Theory? Comparative Political Studies, Vol 25. Sage, London: 363

205 Magre Ferran, J.& Martinez Herrera, E. 2021. Cultura política. In Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 : 449

206 Almond, G. A., & Verba, S. 1963. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton University Press.

207 Pye, L. 1977. Cultura política. En D.L. Shils. Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales (1968), Vol 3. Aguilar, Madrid: 323.

208 Verba, S. 1965. Comparative Political Culture. In Pye, L. & Verba, S. Political Culture and Political Development, Princeton University Press, Princeton: 516.

209 Magre Ferran, J.& Martinez Herrera, E. 2021. Cultura política. In Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :450

A2. Ставови

Поединците не реагираат директно и механички на стимулите што ги примаат, туку тоа го прават преку одредени *менџални шеми, ѝредисџозиции или ориенџации*. Затоа, за да се направи политичката култура корисен инструмент за анализа и знаење, таа се операционализира преку концептот „став“. Пристапот доаѓа од одреден психолошки модел на стимул – одговор, кој е различен од примитивниот бихевиоризам, во кој одговорите на стимулите се сметаат колку за резултат на искуството на објективни ситуации, толку и на субјективните елаборации што од ваквите искуства ги извлекуваат индивидуите.²¹⁰ Концептот „став“ се смета како склоност да се: согледа, толкува и дејствува во однос на специфичен објект-стимуланс.

Како што објаснува Мархе Феран, со усвојување на ставовите како основна единица на анализа, пристапот на политичката култура може аналитички да ги разложи реакциите на поединците на политичките објекти во контролирани единици, олеснувајќи го научното проучување на човековото однесување. Ориентациите на политичката култура не се непроменливи, сепак, покажуваат изразена временска истрајност и нивните модификации стануваат постепени. За разлика од променливите на јавното мислење, мислењата поврзани со тековните контексти (ориентациите кои се сметаат за политичка култура) обично манифестираат континуирано присуство во долги временски серии. Студиите за политичка култура се фокусираат на ориентации кои се сметаат за основни во однос на политичкиот систем (или обрнуваат внимание на заднинските струи), додека оние од јавното мислење, се поинклузивни и се заинтересирани за релевантните ставови во врска со важни прашања од околноста, со тенденција да бидат почувствителни на промените во околината (односно, се интересираат за површинските движења).²¹¹

A3. Ориентациите и политичките објекти

Политички објекти се сите оние елементи кои го сочинуваат политичкиот систем: актерите, институциите, нивните улоги и нивните дејствија. Алмонд и Верба, следејќи ги аналитичките категории на Талкот Парсонс, предлагаат класификација на индивидуалните ориентации по начинот на ориентација, која го зема предвид начи-

210 Eckstein, H. 1988. A Cultural Theory of Political Change. American Political Science Review, vol. 82, no. 3.

211 Magre Ferran, J. & Martinez Herrera, E. 2021. Cultura politica. In Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia politica. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :451

нот на кој се создава психолошката врска меѓу субјектот и објектот. Така, тие можат да се поделат на: когнитивни, афективни и евалуативни. Првите (когнитивни) ориентации, како што покажува нивното име, се однесуваат на знаењето (прецизно, или не) кое го имаат членовите на едно општество за: политичкиот систем, нивните институции, актери, улоги и производи. Вториот блок (на афективни ориентации) е составен од чувства на: наклонетост, придржување или отфрлање на истите овие елементи. Третиот, иако другите автори не го разгледуваат одвоено од афективните ориентации, одговара на оние ориентации кои подразбираат одредена валоризација.²¹²

Б) Колективна ориентација

Според Алмонд: „политичката култура на еден народ се состои од посебната дистрибуција на ориентациските насоки кон политичките објекти меѓу членовите на наведената нација.“ За да ја разбереме оваа втора клаузула, Мархе Феран вклучува три нови елементи по-зајмени и тука²¹³:

Б1. Пред сè, политичката култура се дефинира како одредена дистрибуција на ориентациите на населението кон различните објекти на политичкиот систем. Популацијата што треба да се проучува е претходно дефинирана од страна на истражувачите и може да ги преземе границите на една: држава, заедница или социјална група, во зависност од целта на нејзината анализа. Во некои популации дефинирани на овој начин, упатствата за ориентација можат да бидат хомогени, речиси едногласни, но во големите современи општества, најчеста е хетерогеноста. Нормално, политичката култура е одредена мешавина на ориентации. Кога се опишува политичката култура, се рефлектираат ориентациите што ги споделува збирот на поединци и заедницата како целина и одредени групи што ја формираат. Присуството на заеднички ориентации, доколку има такви или мнозински во заедницата, може да биде исто толку релевантно како и постоењето на групи со ставови кои ги разликуваат едни од други.²¹⁴

Б2. Поимот супкултура е измислен со цел да ги именува посебните: тенденции, модели и шаблони на ориентации кои ги споделуваат

212 Almond, G. A., & Verba, S. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.

213 Magre Ferran, J. & Martinez Herrera, E. 2021. *Cultura política*. In Caminal Badia, M. & Torrens X. *Manual de ciencia política*. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :448

214 Almond, G. A., & Verba, S. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.

одредени групи на поединци во популацијата. Може да се најдат различни ставови и однесувања поврзани со различните структурни карактеристики на субјектите, на пример: идеолошки тенденции; територијални, јазични или етнички групи; католичкиот и секуларниот сектор; или буржоазијата и работничката класа. Од друга страна, функционалната специјализација на современите политички системи доведува и до културна хетерогеност, при што чувствата и знаењата на: професионалниот политичар, новинарот и обичниот граѓанин, не се еднакви. Оттука, во рамките на терминологијата се јавуваат изрази како „култура на улоги“ и супкултури на елити или маси.

Б3. Трето, со откривањето на дистрибуцијата на ориентации кон политичките објекти, политичката култура дава можност да го поврзе индивидуалното ниво со општите карактеристики на системот, сметајќи се како врска меѓу „микро“ и „макро“ нивоата на политиката.²¹⁵ Политичката култура е вреден концептуален инструмент преку кој може да се премости растојанието меѓу субјективниот аспект и појавите што се случуваат во политичкиот систем. Постои одредена кореспонденција меѓу двете нивоа, бидејќи политичката култура е интернализација на системот од страна на поединците на заедницата и во исто време му дава значење на индивидуалното и збирното однесување. Пај истакнува дека воведувањето на концептот имало одредено историско значење, бидејќи го премостувал јазот кој постојано се продлабочувал во рамките на бихевиоралната концепција, меѓу микронивото на анализа, заснована на психолошки толкувања на политичкото однесување на поединецот и нивото на макроанализа, засновано на варијаблите на политичката социологија. Точката на премин од микрополитички кон макрополитички анализи е токму во политичката социјализација за која ќе зборуваме подолу.²¹⁶

3.1.1. ГРАЃАНСКА КУЛТУРА

Главната хипотеза на компаративната анализа на Алмонд и Верба²¹⁷ (која се смета за основно дело врз кое се темели концептот политичка култура) е дека политичката култура која ги обединува карак-

215 Ибид.

216 Pye, L. 1977. *Cultura politica*. En D.L. Shils. *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales* (1968), vol 3. Aguilar, Madrid: 323.

217 Almond, G. A., & Verba, S. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.

теристиките кои се сметаат за „граѓански“ ќе биде најсоодветна со структурите на демократскиот режим, додека нејзиниот недостаток ќе биде поврзан со нестабилноста и кризите на политичкиот систем.²¹⁸ Граѓанската култура е идеален тип во кој парохиланата, ориентациите на потчинетоста и учесничката, партиципативната политичка култура, се комбинирани и надредени.

- Парохилана е онаа политичка култура во која граѓаните немаат ниту знаење ниту интерес за политика и само нејасно се свесни за постоењето на централна власт.
- Субјективната е онаа во која граѓаните во голема мера се покоруваат, но малку учествуваат, гледајќи се себеси не како учесници во политичкиот процес, туку како субјекти на власта.
- Партиципативна е онаа во која граѓаните разбираат и учествуваат во политиката и доброволните здруженија.

Според мислењето на авторите, кога на традиционалните парохиски ориентации ќе се додаде лојалната почит кон политичкиот систем и ставот на потенцијалниот учесник, како две други еволутивни и кумулативни слоеви, културните услови се повеќе во склад со демократијата. Токму еден начин на упатување на граѓанската култура е како „лојална култура на учество“, граѓаните, со позитивно чувство на „субјективна политичка компетентност“, се спремни да се грижат за себе во артикулирањето и реализацијата на нивните барања, но тие, исто така, ги поддржуваат правилата на играта и ги почитуваат одлуките на легитимните власти.²¹⁹

Основната идеја на Алмонд и Верба беше дека демократијата ќе се покаже најстабилна во општествата во кои субјектите и парохиските ставови обезбедуваат суштински партиципативна култура. Оваа мешавина е позната како граѓанска култура. Во оваа идеална комбинација, граѓаните се доволно активни во политиката за да ги изразат своите преференции кон владетелите, но не толку вклучени за да одбијат да прифатат одлуки со кои не се согласуваат. Така, граѓанската култура ја разрешува тензијата во демократијата меѓу народната контрола и ефективно владеење. Во студијата на Алмонд и Верба, Британија и, во помала мера, Соединетите Американски Држави, се најблиску до овој идеал. Во двете земји граѓаните чув-

218 Lijphart, A. 1989 The Structure of Inference. In Almond, G. & Verba, S. The Civic Culture Revisited (1980), Sage. London: 37-38, 47-49.

219 Almond, G. A., & Verba, S. 1963. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton University Press; Gabriel, 1990: 136)

ствуваа дека можат да влијаат врз владата.²²⁰ Оттука, поврзаноста меѓу ставовите кон демократските структури и нивната стабилност оди во следната насока: онаму каде што првите се поволни, демократијата опстојува (случаите на Соединетите Американски Држави и Обединетото Кралство), онаму каде што ставовите кон системот се негативни, постои позната историја на банкрот на демократијата (Италија и Германија). Така, тие потврдуваат дека постои одредена кореспонденција меѓу ориентациите кои се сметаат за граѓански и опстојувањето на демократските институции, однос што може да се сфати како реципрочно влијание меѓу политичката култура и политичката структура.²²¹

Критичарите на „Граѓанската култура“ ја истакнуваат тешкотијата во одредувањето на каузалноста. Ефективното владеење и економските политики на Владата на Западна Германија ги натераа граѓаните на таа земја да ја прифатат демократијата, додека економскиот пад на Британија ги направи Британците поцинични кон политиката. Така, се чини дека политичките структури влијаат на политичката култура. Во уредениот том на Алмонд и Верба: „The Civic Culture Revisited“,²²² неколку автори покажаа дека политичката култура во секоја од нивните предметни земји претрпува големи промени, што укажува на тоа дека политичката култура, иако потрајна од јавното мислење, никогаш не е статична.

Постојат критики кон ваквите модели затоа што се смета дека се пристрасни кон англо-американските култури, а Верба во 2015 година²²³ нуди неколку дополнителни критики за неговата работа, од кои најважната се однесува на неговиот погрешен претходен оптимизам за влијанието на образованието врз граѓанската култура. Неговата претпоставка, која беше побиеана во последните 50 години, беше дека повисоко образованото население ќе создаде посекуларен и порационален свет. Оваа промена значително би ги намалила судирите врз основа на: верски, расни и етнички разлики. Бројни други студии ги повториле неговите други наоди, но Верба истакна дека неговото собирање и анализа на податоци се примитивни во споредба со она што е типично во слични студии денес. Оваа критика се однесуваше не само на технологијата, туку и на методологијата, како што е грижата за изработка на споредливи прашања на различни јазици.

220 Winkler, J. R. and Roskin, . Michael G. 2023. (April 21). The Civic Culture. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/The-Civic-Culture>

221 Almond, G. A., & Verba, S. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.

222 Almond, G. & Verba, S. 1980. *The Civic Culture Revisited*. Sage. London.

223 Verba, S. 2015. The 50th Anniversary of The Civic Culture. *German Politics*. 24 (3): 238. doi:10.1080/09644008.2015.1021794.

3.1.2. ИЗУЧУВАЊЕ НА ПОЛИТИЧКАТА КУЛТУРА

Лејн²²⁴ смета дека вредноста на концептот „политичка култура“ не е во етаблирањето на културната димензија во политиката, затоа што истата има долга интелектуална традиција, туку во својата форма на разоткривање на структурата на политичките верувања и вредности кои се меѓусебно поврзани во една детерминирана група на индивидуи. Оттука, политичката култура не е една теорија, туку се однесува на еден збир на варијабли кои може да се употребуваат во конструкцијата на теориите. Следејќи ја шемата на Дејвид Истон,²²⁵ тука ќе презентираме некои од многуте индикатори на ставовите кон политички објекти, класифицирани во 4 главни ориентации (според критериумот на вид на политички објект).²²⁶

а) Генералните карактеристики на политичкиот систем, како типот на политички режим и политичката заедница.

Генералните ориентации спрема политичкиот систем е категорија во која се наоѓаат чувствата и верувањата/убедувањата, кои се однесуваат на генералните аспекти на: системот, политичката заедница и политичкиот режим. Ваквите ориентации дозволуваат емпириски да се измери легитимноста на политичкиот систем, како поддршка за политичкиот систем на долг рок. Меѓу најмногу изучуваните **ориентации кон режимот** се студиите за легитимитетот на политичката моќ. Вниманието се центрира на: интернализација на уставниот поредок, основните политички вредности и најважните правила на игра. За секој политички систем, но особено за демократскиот, од суштинско значење е широкото прифаќање и поддршка од неговото население. Алмонд и Верба сметаат дека за режимот да има голем потенцијал за опстанок, тој мора да биде генерички прифатен од граѓаните како соодветна форма на влада сама по себе. Легитимноста се состои од дифузна поддршка на системот кој го фаворизира неговиот долгорочен континуитет. За функционирање на демократијата, важно е населението да има доверба во политичкиот поредок без разлика на партиската боја на владата и резултатите од нејзиното управување.²²⁷ Задоволството

224 Lane, R. 1992. Political Culture, Residual Category of General Theory? Comparative Political Studies, Vol 25. Sage, London: 365

225 Easton, D. 1965. A Systems Analysis of Political Life. Wiley. New York.

226 Magre Ferran, J.& Martinez Herrera, E. 2021. Cultura política. In Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :448

227 Gabriel, O. 1990. Cambio social y cultura política, Gedisa, Madrid.

од формата на системот, според зборовите на Алмонд и Верба,²²⁸ подразбира „еден вид лојалност при добро или лошо време“.

Политичкиот систем се држи и делува врз една **политичка заедница**, збир на членови што го сочинуваат. Идентификацијата на поединците со оваа заедница се смета од капитално значење за стабилноста на системот, бидејќи изразува резерва на дифузна поддршка. Идентификацијата со таа заедница подразбира дека тие го прифаќаат нејзиното постоење како таква група, без оглед на споровите што можат да се случат во неа за актуелните политички прашања. Позитивната ориентација ги интегрира поединците и обезбедува основа за солидарност и соработка во вертикална смисла за прифаќање на одлуките и доброволно придонесување за одржување на системот. Напротив, дезидентификацијата го поткопува легитимитетот и генерира постојана несигурност во однос на лојалноста и усогласеноста. Ова е особено релевантно во државите со мултиетнички состав и разновидни национални идентитети доколку групите можат да ги преиспитаат територијалните и популациските рамки на системот.²²⁹ Конечно, **интерперсоналната доверба** меѓу членовите на системот е променлива која би го означила нивото на кохезија. Кога овие верувања и чувства се позитивни, постои предиспозиција за соработка неопходна за течен и хармоничен развој на општествените, вклучително и политичките односи. Овој аспект го објаснуваме подетално во делот 3.3. од оваа глава.

б) Кореспондентските улоги на секоја поединечна индивидуа во однос на системот.

Кај сите народи, без разлика на видот на режимот, поединецот има пасивна улога како субјект, очекувајќи од него да се придржува до одлуките и постапките на владата во процесот на излез. Од друга страна, како граѓанин на демократијата, поединецот има и збир на политички права и должности поврзани со влезните процеси на системот за формирање на општата волја. Заинтересирани за оваа втора улога, онаа на активниот граѓанин, студиите за политичка култура се фокусираа особено на склоноста кон учество во политичкиот живот, развивајќи индикатори за перцепцијата на граѓаните за сопствената улога и способности во политичкиот процес.

Нискиот интерес што го изразуваат граѓаните за политиката на нивните народи е општ феномен. Односот меѓу поединецот и не-

228 Almond, G. A., & Verba, S. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.

229 Magre Ferran, J. & Martinez Herrera, E. 2021. *Cultura política*. In Caminal Badia, M. & Torrens X. *Manual de ciencia política*. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :461-462.

говата улога како политички чинител може да се набљудува преку параметри кои покажуваат како тој самиот е емотивно ориентиран кон политиката воопшто. Затоа, најкористен индикатор е **субјективниот политички интерес**, кој се мери на скала во која секој од интервјуираните се самооценува за својот интерес за политика, односно, се толкува како „степен до кој политиката ја буди љубопитноста на граѓаните“, иако може да значи и политичка мотивација или вклученост. И покрај можните привремени осцилации во зависност од политичките настани постои релативна стабилност во поглед на субјективниот политички интерес. Веројатно е дека со повисок степен на образование кај граѓаните се манифестира поголем интерес, а при поголем интерес волјата за учество е поголема. Од друга страна, генерално, оние кои изразуваат повисок политички интерес покажуваат поголема конзистентност во нивните одговори на различни прашања, а во овие одговори има помалку промени со текот на времето. Се чини дека личноста која изразува поголем интерес, може да биде личност која повеќе размислува за неговите или нејзините политички мислења. Сепак, исто така, се покажа дека дел од оние граѓани кои декларираат незаинтересираност може да се поединци разочарани од начинот на кој се развива политиката, а меѓу нив ставовите може да бидат подеднакво конзистентни.²³⁰

Чувството за **субјективна политичка ефикасност** се однесува на субјективната перцепцијата на поединецот за неговите или нејзините способности да ја разбере политиката и да влијае врз неа (но не и на вистинското или објективно влијание), па се смета за поврзана со подготвеноста за учество во политички акции. Перцепциите за личната политичка ефикасност се поврзани со чувството во изборите. Алмонд и Верба користат индикатор наречен „субјективна политичка компетентност“, со кој ја мереле вербата на испитаниците во нивниот потенцијал да влијаат врз политичките одлуки на локалните сили, откривајќи дека веројатноста да бидат политички активни во широка смисла, а не само да гласаат, е поголема кај оние кои се сметаат себеси за политички компетентни.²³¹ Овој индикаторот со текот на годините станува попрецизен и разликува внатрешна и надворешна ефикасност. *Внатрешната ефикасност* го доловува верувањето на поединецот дека има средства на располагање да влијае на политиката и дека е важна неговата или нејзината интервенција. *Надворешната ефикасност* ја одразува

230 Magre Ferran, J. & Martinez Herrera, E. 2021. Cultura política. In Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1: 462-463.

231 Almond, G. A., & Verba, S. 1963. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton University Press.

перцепцијата дека властите или режимот се чувствителни на вашите барања, инкорпорирајќи ја чувствителноста на елитите во личната политичка ефективност.²³²

Индикатор за прогноза за политичкото учество е и **индексот на когнитивна мобилизација** на Роналд Инглхарт²³³ со кој тој ги објаснува новите општествени движења и предвидува трансформација на политиката во која граѓаните ќе добијат поголем капацитет за влијание. Во теоријата на Инглхарт, когнитивната мобилизација е историски процес на социјална мобилизација паралелен со процесот на економски развој. Така, на пример, политичката организација на индустријализмот го оддалечи обичниот поединец од информации и политички одлуки. Во демократските системи се интегрираше преку партии и избори, но и покрај тоа, останана во прилично пасивна улога, меѓу другите причини и заради тешкотиите во стекнувањето политичко знаење. Сепак, сегашниот пораст на образовните нивоа и политичките информации подразбираат растечки капацитет на населението да интервенира повеќе активно во јавното одлучување. Когнитивната мобилизација, која се приближува со поголемото општествено прифаќање на женското политичко учество и постматеријалистичкото приоритизирање на индивидуалното самоизразување, произведува зголемување на партиципативниот потенцијал на населението. Феноменот овозможува премин од политика со изразена доминација на елитите во таква во која се случува ребаланс. „Образованите и информирани граѓани стекнуваат поголем потенцијал за самоорганизирање за промовирање промени и подготвеност да се учествува во неформални активности на политичко влијание, како собирање потписи, окупирање на јавна зграда, и сл.“²³⁴

в) Процесот на инкорпорирање на побарувачките од системот (влез) со објекти како избори и политички партии

Еден начин да се анализира структурирањето на конкретни барања и специфичните поддршки е во однос на идеологиите и оските на конфликт. Како што напиша Пај,²³⁵ концептот на „политичка култура“ е релативно широк, а исто така, ги вклучува и идеолошките

232 Abramson, P. 1987. Las actitudes políticas en Norteamérica. Grupo Editor Latinoamericano, Buenos Aires.

233 Inglehart, R. 1990. Culture Shift in Advanced Industrial Society. United Kingdom: Princeton University Press.

234 Magre Ferran, J. & Martínez Herrera, E. 2021. Cultura política. In Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :448

235 Pye, L. 1977. Cultura política. En D.L. Shils. Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales (1968), Vol 3. Aguilar, Madrid.

насоки на еден народ. Познатите концепти, пред сè, на левицата и десницата, но и оние на екологијата и национализмот, служат како референтни точки за да се сместиме во сложениот универзум на идеологии во политиката. Класичните концепти на лево и десно, обезбедуваат механизам за структурирање на ориентационите системи во Европа. Тие ја синтетизираат тензијата меѓу општествено контрастните вредности, со интегрирање на голем број тематски конфликти. Инглхарт²³⁶ аргументира дека иако главното основно значење на левата/десната димензија се состои од тоа дали некој поддржува или се спротивставува на општествените промени во егалитарна насока, на долг рок, таа има тенденција да ги асимилира повеќето важни прашања и со тоа останува валидна. Етикетите им дозволуваат на различните политички актери да се ориентираат во широчината и сложеноста на политичкиот универзум, исполнувајќи ги когнитивните и афективните функции во разбирањето и оценувањето на актерите и политиките.²³⁷

Територијално-културната димензија на конфликт на Липсет и Рокан²³⁸ е уште една таква димензија која значи спротивставување на периферните региони, јазичните малцинства и културно загрозените популации, наспроти „притисоците на машинеријата на: централизацијата, регулацијата и рационализацијата на националната држава. Ваквата поделба произлегува како реакција на периферните општества кои се предмет на структурирање на националните држави (резултат од историските несогласувања). Гласачите во ваквите региони најчесто ги поддржуваат своите локални лидери без оглед на внатрешните социо-економски разлики на поддржавната група или етнорегионално малцинство).

На крај, ќе ја споменеме и постматеријалистичката димензија на Инглхарт²³⁹ која ги содржи во себе новите вредности што во политичката сфера предизвикуваат зголемено внимание. За да ја анализира оваа промена, тој ги класифицира вредностите во две основни контрастни категории: материјалистички и постматеријалистички. Првите ја нагласуваат економската и физичката безбедност; вторите, квалитетот на животот и местото на поединецот во општест-

236 Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. United Kingdom: Princeton University Press.

237 Sani, G., & Sartori, G. 1992. *Polarización, fragmentación y competición en las democracias occidentales*. En Sartori, G. *Partidos y sistemas de partidos*, Alianza. Madrid.

238 Lipset, S. M. & Rokkan, S. 1967. *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*. Free Press.

239 Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. United Kingdom: Princeton University Press.

вото. Ваквата нова димензија на политички конфликт долгорочно може да се интегрира во оската лево/десно до степен до кој новите вредности се прифатени од политичките елити и општеството како целина. Набљудувајќи дека помладите луѓе многу почесто ги прифаќаат постматеријалистичките вредности, Инглхрт верувал дека оваа тивка револуција не е само случај на промена на животниот циклус, при што луѓето, како што стареат, стануваат сè поматеријалисти, туку вистински пример за замена на генерациите што предизвикува меѓугенерациска промена на вредноста. Така, новите општествени движења најчесто се базираат на постматеријалистички цели, а тој верува дека ваквите цели, кои ги менуваат вредностите, го зголемуваат и индивидуалниот потенцијал за активна улога во политичкиот систем (особено преку вклучување на жените). Тој верува и дека когнитивната мобилизација ќе придонесе за продлабочување на демократијата.²⁴⁰

г) Процесот на излез од системот, со наметнување на одлуки и дејствија на политичките власти.

Излезниот процес се подразбира како процес во кој политичкиот систем генерира производи (аутпути), односно пропишува и спроведува јавни политики. Во оваа струја на влијание, ефективноста на одлуките на властите може значително да зависи од степенот до кој потенцијално активните граѓани ги сметаат за легитимни и им даваат признание. Поддршката за властите може да биде од два различни типа: *специфична*, која често може да варира во зависност од степенот на усогласеност со секое нивно дејствие, како во одлуката, така и во материјалната реализација и во имиџот или стилот на презентација на јавното мислење; и *дифузна*, кое обезбедува долгорочна лојалност и покрај: незадоволството, недоразбирањата, несогласувањата или протестите што привремено ги носат нивните одлуки. Кај вториот тип на поддршка особено е важна легитимноста и довербата во властите. Легитимноста (во социолошка смисла) може да се замисли како убедување дека е праведно и соодветно да се прифаќаат и да се слушаат властите и да се почитуваат барањата на режимот.²⁴¹ „Довербата во властите би значела дека членовите на политичкиот систем ќе чувствуваат дека нивните сопствени интереси ќе бидат задоволени дури и ако тие се изложени на мал надзор или контрола. Се претпоставува дека благодарение на довербата, властите имаат простор за маневрирање да дејствуваат без да мора постојано да се консултираат и да даваат отчет за нив-

240 Magre Ferran, J.& Martinez Herrera, E. 2021. Cultura política. In Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia politica. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :448

241 Easton, D. 1965. A Systems Analysis of Political Life. Wiley. New York.

ните одлуки. Во северноамериканските студии, концептот на „цинизам“ се користи како обичен антоним на доверба.²⁴²

ДА РАЗГОВАРАМЕ:

Како би ја дефинирале политичката култура во Република Северна Македонија?

Какво е Вашето гледиште за економската и физичката безбедност, квалитет на живот и местото на поединецот во Вашата заедница?

3.2 ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

Како што веќе споменавме погоре во делот на колективната димензија на ориентациите на политичката култура, еден од јавните механизми во историјата на институциите (како и во малата проживеана историја на политичката култура) е политичката социјализација. Политичката социјализација ја сочинува точката на премин од микрополитички, кон макрополитички анализи, т.е. ги поврзува индивидуалниот аспект и општествениот агрегат. Во основа, политичката социјализација е процесот на учење преку кој луѓето развиваат разбирање за своите: политички идентитети, ставови и мислења, како и политичко однесување.

Социјализацијата обично се дефинира како збир на процеси на интернализација на реалноста, идентификација со улогите што му се припишуваат на секој човек во општествената структура и пренесување на културата од една генерација, на друга. Општеството мора да обезбеди генерациски континуитет и да спречи ненадејни промени со минатото кои би можеле да го загрозат стабилното функционирање на институциите.²⁴³ Во овој пристап, според тоа, интересот лежи во придонесот на социјализацијата во сè што е поврзано со зачувувањето и стабилноста на системот.

242 Magre Ferran, J. & Martinez Herrera, E. 2021. Cultura política. In Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :448

243 Erikson, R.S., Luttbeg, N. R. y Tedin, K.L. 1988. American Public Opinion: Its Origins, Content, and Impact. Macmillan. 3 rd. ed.

Иако еден од најистакнатите аспекти на овој процес на пренос е повеќе, или помалку, свесната индоктринација, социјализацијата не треба да се смета како еднонасочен процес, ниту, пак, поединецот како пасивен сад што само прима информации и ги обработува. Напротив, социјализацијата претставува важен инструмент за реорганизација и реинтерпретација на добиените информации, а не едноставен механизам за репродукција на она што постои. Таа е процес на градење на идентитетот на поединецот преку присвојувањето на вредностите, нормите и знаењата на неговите општествени групи од страна на субјектот и активното лично преместување на овие референци и знаења.²⁴⁴

Можната разлика меѓу конкретно политичката социјализација и социјализацијата воопшто, е тешко разрешлив аспект. Ако ја земеме предвид интимната врска меѓу различните општествени потсистеми, веројатно ќе треба да ја разгледаме политичката социјализација како аспект на општата социјализација, а не како посебен процес. И покрај оваа тешкотија, социјализацијата може да се смета за „политичка“. Политичката социјализација ги опфаќа и механизмите преку кои општеството пренесува конкретно политички ориентации: знаење, ставови, норми и вредности, од генерација на генерација, како и формирање на политичка личност од поединците.

Процесот на политичка социјализација не може да се минимизира во зрелоста, напротив, тој мора да се прошири на целиот животен циклус на поединецот.²⁴⁵ Субјектот ги присвојува вредностите, преференциите и нормите што ги наоѓа во социјалните медиуми во кои е вметнат, но е во позиција да ја модифицира нивната содржина и употреба, а исто така, може да го збогати културното наследство пренесено со придонесот на сопствените искуства. Така, иако постои пренос на наследство, тоа не е „репродукција на идентичното“, бидејќи субјектот може да ги: разложи, збогати и рекомponира наследените обрасци. Тоа значи дека нема нужно да има репродукција, но секогаш ќе има континуитет.²⁴⁶

Од друга страна, меѓусебната врска меѓу политичката култура и социјализацијата не имплицира дека секогаш мора да постои целосна усогласеност меѓу двата концепта. Целата социјализација е бавна и

244 Percheron, A. 1985. *La socialisation politique*. Grawitz, M & Leca, J. *Traité de Science Politique*, vol. 3. Presse Universitaire de France, Paris.

245 Eckstein, H. 1988. *A Cultural Theory of Political Change*. *American Political Science Review*, vol. 82, no. 3.

246 Percheron, A. 1985. *La socialisation politique*. Grawitz, M & Leca, J. *Traité de Science Politique*, vol. 3. Presse Universitaire de France, Paris.

постепена и во сите политички системи се можни тензии затоа што процесот на социјализација не може да се модифицира толку брзо како што политичкиот процес или настани може дури и да бараат промени во политиката кои се спротивни на социјализацијата на многу специфичен момент.

Конечно, кај Мархе Феран сетнуваме дека социјализацијата е поддржана од два фундаментални процеси: пренос и стекнување. *Преносот* е наследство на одреден капитал, кој е карактеристичен за семејната средина и, до одреден степен, за училишната средина, и се чини дека е особено ефективен со идеолошките норми и вредности, промовирајќи континуитет. *Стекнувањето*, од друга страна, се потпира на акумулација и структурирање на забележани, искусени или научени факти и е извор на иновации, со субјективна преработка на искуства и знаења. Механизмите на кои се поддржани ваквите процеси се запознавање и всадување. *Запознавањето* се дефинира како „слатко наметнување“ на културните обрасци засновани на секојдневното повторување на однесување и разговори во семејството и другите средини, додека *всадувањето* се заснова на намерни и почучни говори.²⁴⁷

3.2.1. АГЕНСИ НА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

Социјализацијата, значи, не е само резултат на изложеност на надворешни учења, туку е и производ на сопствените искуства на поединците. На овој начин, процесот на социјализација е проширен до точка каде што го вклучува целиот животен циклус на поединецот. Овој пристап повлекува мултипликација на агенсите за социјализација. Со текот на годините, важноста на различните агенсии се разликуваше и во нивните ефекти и во вниманието што го добиваа од истражувачите, а беа инкорпорирани и нови фактори, од затворените мрежи на врски што ги зближуваат, политичките партии, синдикатите или црквите, до неформалните мрежи на влијание. Со идејата, концептот на агенсии на социјализација да се направи пофлексибилен, одредени автори претпочитаат да зборуваат за „простори“ на социјализација.²⁴⁸ Тука ќе зборуваме за: семејството, училиштето и врсничките групи и медиумите како главни агенсии на политичка социјализација.

247 Magre Ferran, J. & Martinez Herrera, E. 2021. Cultura política. In Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :455-457.

248 Inglehart, R. 1990. Culture Shift in Advanced Industrial Society. United Kingdom: Princeton University Press.

1. Семејството се јавува како примарна група на агенси на социјализација заради неговите карактеристики на интимно здружување и соработка меѓу поединците. Семејството е првиот багаж на концепции според кои младиот човек ќе треба да се ориентира и е од круцијална важност за формирањето на политичките идентитети. Тоа е најраниот агенс на социјализација, особено во семејства во кои родителите се високо политички активни. Оттука, особено се важни: социјално-професионалниот статус на родителите, нивното ниво на образование, местото на живеење, како и множеството вредности, ставови и општествени претстави кои родителите повеќе, или помалку експлицитно им ги соопштуваат на своите деца.²⁴⁹

Можеби е интуитивно да претпоставиме дека децата продолжуваат да ја прифаќаат политичката ориентација и практиките на нивните родители, но тоа не е правило. Додека тие се со поголема веројатност да ги усвојат ставовите на нивните родители како тинејџери, децата на политички инволвирани родители, исто така, имаат поголема веројатност да ја сменат својата партиска припадност во раната зрелост додека стануваат изложени на нови политички гледишта. Ефектите на семејството врз политичката социјализација се далеку од статични, се менуваат како што структурата на семејството се менува на различни начини низ целиот свет.

Една фундаментална промена е големината на семејството, со пад на стапките на фертилитет во, речиси, секоја земја во текот на минатиот век. Народна Република Кина дава екстреман пример. Кога била основана во 1949 година, Владата на Кина ги охрабрила семејствата да имаат деца за да создадат дополнителни работници. До 1960-тите, типичното кинеско семејство имало шест деца. Во тој момент, политичките лидери се загрижиле за брзиот раст на населението, па во 1980 година вовеле политика за едно дете, строго спроведена преку комбинација на економски придобивки и строги казни. Иако оваа политика драматично го забавила растот на населението, таа значително ја зголемила возраста на населението и процентот на мажи во популацијата. Според политиката за едно дете, еволуирала културна преференца за машките деца, што резултирало со абортуси кои се избирале според полот и женско чедоморство. Плашејќи се дека отишле предалеку во погрешна насока, кинеската Влада ја укина политиката на едно дете во 2016 година.²⁵⁰

249 Magre Ferran, J. & Martinez Herrera, E. 2021. Cultura política. In Caminal Badia, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :455-457.

250 Longley, R. 2024 (Updated on July 26, 2024) What is Political Socialization? Definition and Examples. Thought. Co. <https://www.thoughtco.com/political-socialization-5104843>

2. Училиштето и врсничките групи претставува уште еден важен агенс на политичката социјализација. Детските групи особено се значајни во социјализацијата затоа што членовите и тука се емоционално поврзани и за децата и младите е особено важно да бидат прифатени од своите врсници, па за таа цел тие најчесто се трудат да се прилагодат на специфичните норми на групата. Според Перчерон,²⁵¹ училиштето произведува различни форми на влијание, како средство за содржината на учењата и за обезбедување искуство со одредени видови односи на моќ и, понекогаш, иницирање во некои форми на учество. Во однос на првото од влијанијата, образовните институции претставуваат извонреден инструмент за индоктринација. Познато е значењето што владите отсекогаш го давале на содржината на знаењето и неговото пренесување. Меѓу тие содржини што се пренесуваат се: граѓанското образование, историјата, а понекогаш и религијата. Поентата е дека обично се прикажува слика на општеството што го фаворизира одржувањето на воспоставениот поредок. Сепак, може да има неусогласеност меѓу она што се учи во формалната и апстрактната настава и знаењето стекнато преку секојдневните практики во истото училиште (на пример, демократски учења и авторитарни практики).²⁵²

Од друга страна, учеството во класниот живот води кон гледање на училиштето како важен пример во првиот контакт со одредени форми на формално блиско учество во политичкиот живот, како што се класните претставнички избори и датуми, за учење на одредени елементи на општествениот однос и авторитет. Исто така, се учат одредени облици на општествени односи: хоризонтални меѓу еднаквите и вертикални со наставникот. Вертикалната врска може да придонесе за развој на ставови за учество или, напротив, за потчинување и отуѓување. Сепак, често се сугерираше дека високото образование може да го подели населението на повисоки и пониски класи, со што на подобро образованите високи класи ќе им даде нееднакво ниво на влијание врз политичкиот систем.²⁵³

Конечно, училиштето, во суштина, е и една од првите поставки во кои младите развиваат интелектуални односи со врсниците – луѓе кои не се нивните родители или браќа и сестри. Истражувањата покажуваат дека децата често ги имаат своите први дискусии за разме-

251 Percheron, A. 1985. La socialisation politique. Grawitz, M & Leca, J. *Traité de Science Politique*, vol. 3. Presse Universitaire de France, Paris.

252 Magre Ferran, J. & Martinez Herrera, E. 2021. *Cultura política*. In Caminal Badía, M. & Torrens X. *Manual de ciencia política*. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1 :455-457.

253 Percheron, A. 1985. La socialisation politique. Grawitz, M & Leca, J. *Traité de Science Politique*, vol. 3. Presse Universitaire de France, Paris.

на на мислења за политиката со своите врсници. Групите врсници, кои често дејствуваат како социјални мрежи, исто така, учат вредни демократски и економски принципи, како што се споделување информации и правична размена на стоки и услуги.

3. Вниманието на истражувачите на **масовните медиуми** (печат, радио, телевизија) откри дека нивното влијание на дружењето е ограничено, а особено слабо кога треба да се натпреваруваат со понепосредни и персонализирани агенсии на дружење. Сепак, нивниот голем придонес кон политичката социјализација и политичкиот процес во западните демократии лежи во нивната изведба како дистрибутери на политички информации што ги подигнаа нивоата на политичко знаење на населението и ги диверзифицираа изворите на информации, со последователен ефект на обезбедување на граѓаните со поголема автономија на политичкото расудување.

Во споредба со другите агенсии за дружење, медиумите ја имаат предноста да бидат присутни во текот на целиот процес на дружење и да бидат сеприсутни, бидејќи нивната порака допира подалеку, до повеќе луѓе и по пониска цена. Студиите лоцирани во западните демократии (особено во Соединетите Американски Држави) покажаа дека првиот контакт на децата со политиката има тенденција да доаѓа преку телевизијата, и дека подоцна, кога ќе пристапат до образовниот систем, сметаат дека концептите за политичкиот систем се илустрирани со анимирани слики и националната историја кои се изучуваат на училиште. Во адолесценцијата тие стануваат посвесни за растојанието меѓу реалноста и она што тој медиум го пренесува.

Еден од придонесите на медиумите е подигнувањето на нивото на знаење на оние кои следат политички информации. Под еднакви структурни услови, читателите на печатот (особено) и тешките корисници на телевизиски вести покажуваат повисоко ниво на политичко знаење. Медиумите успеваат да се натпреваруваат со традиционалните идеолошки организации (партии, синдикати, цркви) во рамките на нивната, некогаш ексклузивна публика во: пренесувањето, изборот и објаснувањето на политичките информации. Заради тоа до одреден степен ја разводнија таа поделба на јавноста, исто така достигнувајќи сектори кои беа на маргините, со што се диверзифицираат каналите на информациско посредување меѓу поединецот и нивната политичка средина.²⁵⁴ Дополнително, консуматорите на тешки вести покажуваат поголема независност во нивните политички ориентации, повеќе се разликуваат од ставовите на нивните

254 Pallarés Porta, F. 1995. Curso sobre Teorías del comportamiento político. Universitat Pompeu Fabra.

натпревар, се трудат да ги зачуваат своите професионални интереси преку влијание врз процесот на донесување одлуки на владата. Овие организации ги пренесуваат политичките вредности и чувства меѓу своите членови преку различни тврдења, што овозможува и политичка социјализација.

Политичката улога на верските организации во современите секуларни демократски држави е намалена, но не и нивната индиректна улога во политичката социјализација. Согласно членството и/или припадноста во/на одредена религиозна организација, граѓаните може да поддржуваат една или друга политичка идеологија или да градат ставови во една или друга насока на одредени политички прашања и политики.

Земјите од „Третиот свет“, некогаш под политичка контрола на европската моќ, почнаа да стекнуваат независност некаде од средината на дваесеттиот век. Во овие земји беа познати политичките структури на империјалната европска моќ и логично, во многу од нив, политичките структури беа развиени како имитација на империјалистичката моќ. Многу е важно да се разговара за контекстот на политичката социјализација на овие земји за да се знае колку се стари нивните сопствени политички и општествени структури, колку се измениле под влијание на колонизаторите и како политичкиот континуитет е зачуван на Запад. Но, без да одиме подалеку, и Македонија како дел од блокот на посткомунистички земји може да се анализира од ваквата призма. Како локалниот контекст на политичка социјализација (кој доаѓа од едно социјалитичко општество) одговара на потребите на процесите на демократизација. Кои агенси на социјализација се посилни, а кои послаби во однос на агенсите во западните земји од кои се „препишуваат“ правилата на демократијата? Зошто македонската интеграција во Европската Унија не оди толку лесно како таа на Словенија? И, конечно, што се случи со нивото на доверба меѓу граѓаните по распадот на стариот и воведувањето на новиот политички режим?

ДА РАЗГОВАРАМЕ:

Колку во вашиот досегашен образовен процес сте биле поттикнати на критичко размислување и како?

Според Вас, Вашите досегашни искуства во образовните средини дали повеќе се карактеризираат со демократски или авторитарни елементи, наведете примери и објаснувања?

Дали ги препознавате следниве „народни мудрости“ од Вашето секојдневие и доколку да, што тоа Ви кажува за политичката социјализација во Вашето општество? Не си ти најпаметен! Каде сите, таму и ти! Не си ти тој/таа што треба да кажува како е правилно!

3.3 СОЦИЈАЛЕН КАПИТАЛ

Последното прашање од претходниот дел е само вовед во концептот кој во последните декади стана еден од водечките интересни концепти за научниците, концептот „социјален капитал“. Социјалниот капитал оттогаш се дефинира на повеќе начини. Така, на пример, може да се дефинира како карактеристики на општествените организации, како што се: мрежите, нормите и довербата кои ја олеснуваат координацијата и соработката за заемна корист.²⁵⁷ Или, накратко, социјалниот капитал се врските и придружните норми и довербата.

Навраќајќи се на погорната дискусија за интерперсоналната доверба, ќе го споменеме Инглхарт и неговото дело: „Ренесансата на политичката култура“.²⁵⁸ Податоците од анкети во различни земји силно ја сугерираат важноста на меѓусебно поврзаниот сет на варијабли, како што е меѓучовечката доверба, изразена во долгорочната посветеност на граѓаните кон демократските институции и постоењето на чувство на субјективно добробитие, поврзано со задоволството на луѓето од нивниот живот воопшто. Собраните податоци покажаа дека постојат постојани разлики меѓу земјите во однос на задоволството од животот и меѓучовечката доверба, и дека во секое

257 Putnam, R.D. 1993. Making Democracy Work. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton University Press, Princeton, USA.

258 Inglehart, R.F. (1988). The Renaissance of Political Culture. American Political Science Review, 82, 1203-1230.

општество овие варијабли покажаа забележителна стабилност со текот на времето, надвор од краткорочните флукуации. Инглхарт ја објасни оваа стабилност со постоењето на основната културна компонента, која го одразува карактеристичното историско искуство на секое општество.

Дополнително, Хари Екштајн во: „Културалистичка теорија за политички промени“,²⁵⁹ користејќи податоци од 77 земји достапни меѓу 1981 и 2000 година, откри статистички значајни корелации меѓу нивото на демократија од 25 земји и степенот до кој продемократски ставови и вредности биле широко распространети во населението на тие општества. Значајни културни варијабли беа: интерперсонална доверба, субјективна благосостојба, толеранција, политички активизам и индекс на постматеријализам. Иако терминот социјален капитал стана звучен збор за научниците, тој останува доста непознат за пошироката јавност. Дури и научниците понекогаш го мешаат и најчесто го поврзуваат со поимите „заедница“, „граѓанско општество“ или „општествено ткиво“ (social fabric), бидејќи се работи за тоа како луѓето се поврзуваат едни со други. Меѓутоа, ваквото широко дефинирање на поимот може, истовремено, да значи сè и ништо.²⁶⁰ Едноставен начин за да се разбере овој поим е преку пример. Да почнеме со организациите и мрежите во кои најголем дел од луѓето се вклучени, како: другарите, колегите, други членови на унии во кои членуваме или други професионални организации, итн. Може да учествуваме и во политички партии или (сè повеќе популарно) група за притисок/лоби или интересна група (да речеме, за спас на животната средина). Постојењето на ваквото социјално ткиво (поим кој според Халперн²⁶¹ би можел да се користи како синоним за социјалниот капитал) е особено важно за индивидуите и за заедниците, а главниот сврзувач на ваквите врски е довербата. Во Табела 5 нудиме преглед на видовите капитал позајмена од Халперн, со цел меѓу нив подобро да се препознае социјалниот капитал.

259 Eckstein, H. 2000. A Culturalist Theory of Political Change. In: Crothers, L., Lockhart, C. (eds) Culture and Politics. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6_17

260 Halpern, D. 2005. Social Capital. Polity Press. Cambridge.

261 Ибид.

Табела 5. Форми на капитал (извор Халперн 2005)²⁶²

ТИП	ДЕФИНИЦИЈА
КАПИТАЛ (ОПШТА УПОТРЕБА)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Секоја форма на материјално богатство кое се користи или е достапно за користење во продукцијата на повеќе богатство. 2. Останатите средства од бизнис или на личност откако ќе му се одбијат сите обврски. 3. Секакво средство и предност. Од латински capitalis - од главата, важно, главно.
ФИНАНСИСКИ	Пари и хартиени средства, на пример, сумата на пари во банка. Не произведува добра и услуги директно, иако може да биде користено во купувањето на фактори на производство кое може да даде добра и услуги.
ФИЗИЧКИ	Резерви на произведени добра кои придонесуваат во производството на други добра и услуги. На пример, машини, опрема или згради употребени во производството.
ДРУГИ ОПИПЛИВИ ДОБРА	Фактори на производство кои природата ги снабдува, на пример, земјиште. Тие се разликуваат од физичкиот капитал по тоа што тој се произведува на нив.
ЧОВЕЧКИ	Резерви на експертиза акумулирана од работник (знаењето како да се направи нешто, на пример, професионален тренинг). Ценет е по потенцијалот за заработување во иднина.
СОЦИЈАЛЕН	Социјални мрежи, норми и санкции кои го владеат неговиот карактер. Се цени по неговиот потенцијал да овозможи индивидуална и акции на заедницата, особено преку решенија на проблеми на колективна акција.

3.3.1. КОМПОНЕНТИ НА СОЦИЈАЛНИОТ КАПИТАЛ

За да се приближиме до поимот социјален капитал, ќе започнеме со: „Демократија во Америка“²⁶³ на Токвил. Кога Алексис де Токвил ги посетил Соединетите Американски Држави во 1830-тите, она што најмногу го импресионирало била склоноста на Американците кон граѓанско здружување како клуч за нивната невидена способност да направат демократијата да функционира. Тој забележал дека Американците од сите возрасти, сите станици во животот и сите видови наклонетост, формирале бројни здруженија. Не постоеле само

²⁶² Ибид.

²⁶³ de Tocqueville, A. 1969. Democracy in America, ed. J.P. Maier, trans. George Lawrence (Garden City, N.Y.: Anchor Books), 513-17.

норми“. „Многу од овие правила, ако не и сите, се напишани. Некои од овие норми имаат компонента на однесување (која бара од нас да правиме одредени работи), а други може да бидат поафективни по природа (во врска со тоа како се чувствуваме за заедницата или групата). Во современото соседство, овие норми може да вклучуваат: помагање на нашите соседи кога е можно; да се биде љубезен и внимателен, избегнување на гласна бучава ноќе; одржување на нашиот имот и градина во добра состојба; метење лисја и снег од патеките пред нашиот имот за да не се лизгаат луѓето, и слични норми на однесување кои прават да се чувствуваме позитивно и да го поддржуваме нашето соседство. Овие норми може да вклучуваат и поспецифични навикни на реципроцитет – да внимаваме на имотот кога некој е отсутен; да си поаѓаме во чување на децата, позајмување опрема, храна, па дури и пари.“

Се разбира, некои од споделените норми можеби не се единствени за оваа заедница, но може да се најдат и во други контексти.

Третата компонента се *санкциите*. „Санкциите не се само формални, како што се казните за кршење на законот. Повеќето се многу неформални, сепак се ефикасни во одржувањето на општествените норми. Животот во соседството е поврзан со одредени видови санкции за добро и лошо однесување. Овие често изгледаат многу благи по форма, но се многу ефикасни. Соседите наоѓаат начини да го соопштат своето неодобрување на дејствијата што ги прекршуваат напишаните правила во соседството, било да се работи, на пример, за: често одржување гласни забави, продажба на дрога од вашиот дом или поставување на многу висока елка, со светилки на вашиот покрив. Санкцијата може да биде преку директно укажување, како на пример: со остар поглед, лута размена на зборови или дури и закана за акција. Сепак, санкцијата почесто е индиректна и суптилна, како, на пример, преку озборувања и репутација. Санкцијата може да биде и позитивна, како што е пофалба за корисен чин или за тоа колку добро изгледа градината или новата боја на оградата.“

3.3.2. ВИДОВИ НА СОЦИЈАЛЕН КАПИТАЛ

Три главни видови на социјален капитал се познати во литературата: врзувачки (bonding), премостувачки (bridging) и поврзувачки (linking).²⁶⁵

Врзувачкиот социјален капитал се јавува меѓу групи луѓе или поединци со заеднички карактеристики, како: возраст, хоби, политика, итн. Овој најсилен тип на социјален капитал се развива во блиски односи засновани на споделени обврзници. Пријатели, членови на семејството, соседи, членови на црквата – сите овие групи може да резултираат со поврзување на социјалниот капитал. Овие силни врски водат до помагање меѓу поединци или групи, бидејќи е повеќеројатно да се оди повеќе со некој што добро го познава и со кој се чувствува поврзан. **Премостувачкиот социјален капитал** се јавува хоризонтално меѓу социо-економски групи на исто ниво. „Мостот“ во овој пример е личност или познаник што може да поврзе две групи или поединци. **Поврзувачкиот социјален капитал** се јавува вертикално меѓу различни социо-економски групи. „Заедниците“ на слични социо-економски групи, или поединци во споменатите групи, ги надминуваат социо-економските бариери за да изградат односи и да ги искористат ресурсите. На пример, поп-свезда може да се вклучи во музички клуб во непривилегирана заедница.

Постојат два главни пристапи за улогата на општествениот капитал во економскиот и политичкиот развој. Според еден поглед, што Петро²⁶⁶ го нарекува „не-етатистички“, доброволното здружување меѓу членовите на една политика произведува навики на соработка кои водат до: социјална доверба, граѓански ангажман и демократска стабилност. Улогата на државата во генерирањето социјален капитал се смета за тривијална, па дури и деструктивна, па оттука и нивото на социјалниот капитал во едно општество може да биде директно поврзано со способноста на групите да спроведуваат карактеристични агенди.²⁶⁷ Противниците на ова гледиште, „етатисти“, се спротивставуваат дека тоа е историски неточно. Според нив, државата обично игра симбиотска улога, или во промовирање или уништување на граѓанското општество, но никогаш не одделно од

265 Putnam, R. D. 2000. Bowling alone: The collapse and revival of American community . Simon and Schuster. Woolcock, M., & Sweetser, A. T. (2002). Bright ideas: social capital—the bonds that connect. ADB Review, 34(2), 26-27.

266 Petro, N. 1999. Creating Social Capital in Russia. The Novgorod Model. NCEER. Washington DC.

267 Fukuyama, Francis (1995), Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity . New York : Free Press.

него. Според Мајкл Валцер, граѓанското општество бара политичка агенција, а државата е незаменлив агент, дури и кога здружените мрежи се спротивставуваат на организациските импулси на државните бирографи.²⁶⁸

Од една страна, во една масовна демократија, способноста на поединците да ги артикулираат своите барања зависи од нивната способност да формираат политички здруженија, што, пак, е во функција на нивната склоност да соработуваат.²⁶⁹ Исто така, се тврди дека перформансите на институциите се поголеми кога постои социјален капитал во кој се истакнува придржувањето на луѓето до неформалните норми на: реципроцитет, солидарност, посветеност на заедницата и доверба во другите.²⁷⁰ Од друга страна, за да се прифати владата на политичките противници, потребно е да се има одредена верба дека тие ќе дејствуваат почитувајќи ги: правилата, основните норми и релативната толеранција, за разлики од прашања од втор ред. Промената на различни елити на власт ќе биде прифатена само ако се смета дека нема да ги загрози вредностите и достигнувањата што се сметаат за фундаментални.²⁷¹

Патнам,²⁷² во: „Куглање сам”, го обработува прашењето за еродиращиот социјален капитал во Америка. Тој забележал вкупна загуба во членството и бројот на волонтери во многу постојни американски граѓански организации, како што се: религиозните групи, синдикатите, здруженијата на родители и наставници, Федерацијата на женски клубови, Лигата на жените гласачи, организации на воени ветерани, волонтери со извидници и Црвен крст и братски организации, итн. Најнепријатниот доказ за социјалното раздвојување во современа Америка, според него, било откритието дека многу повеќе Американци куглале од било кога досега, но куглањето во организираниите лиги драстично опаднало во последната деценија. Меѓу 1980 и 1993 година, вкупниот број на куглари во Америка се зголемил за 10 %, додека лигашкото куглање се намалило за 40 %. Дека ова не е тривијален пример, Патнам го покажува преку бројот од, речиси, 80

268 Foley, M. & Edwards, B. 1998. Beyond Tocqueville: Civil Society and Social Capital in Comparative Perspective, *American Behavioral Scientist*, 42 (1), pp. 5-20.

269 Almond, G. A., & Verba, S. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.

270 Putnam, R. D. 1993. *Making Democracy Work*. Princeton, N.J.: Princeton University Press

271 Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. United Kingdom: Princeton University Press.

272 Putnam, R.D. 1995. *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*. *Journal of Democracy* 6(1), 65-78. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.1995.0002>.

милиони Американци кои оде-
ле на куглање барем еднаш во
текот на 1993 година, што било,
речиси, една третина повеќе
отколку луѓето што гласале на
конгресните избори во 1994 го-
дина и приближно ист број со
оние коишто редовно одеа во
црква. Со тоа, кугларските ти-
мови илустрираат уште една
форма на социјален капитал
што исчезнува.

Патнам верува дека постојат повеќе причини за ваквата надолна ли-
нија на социјалниот капитал во Америка, како што е „движењето на
жените во работната сила и другите демографски промени кои има-
ле влијание врз бројот на поединци кои се занимаваат со граѓански
здруженија.“ Тој смета дека луѓето стануваат помалку ангажирани
кога често се менуваат градовите на живеење, (иако открил дека
Американците, всушност, ги менуваат градовите поретко отколку
во претходните децении). Понатаму, тој сугерира дека: субурбаниза-
цијата, економијата и временските притисоци имале одреден ефект,
иако истакнува дека просечните работни часови се скратиле. Тој
заклучува дека главната причина е технологијата што го „индиви-
дуализира“ слободното време на луѓето преку телевизијата и интер-
нетот, сомневајќи се дека, во иднина, „шемите за виртуелната реал-
ност“ ова ќе го зголемат уште повеќе.

Како и да е, Халперм²⁷³ покажува дека намалувањето на социјалниот
капитал не е универзален феномен. Тој покажува како во скандинав-
ските земји постои доста високо ниво на социјална доверба и високо
ниво на волонтерско членство. Уште повеќе, тој ја наведува Швед-
ска на крајот од 80-тите, со 92 % од своето население кое е дел од
некаква волонтерска организација и која, и покрај намалувањето на
довербата во своите политички елити, не го намалува социјалниот
капитал, како што е случајот во САД.

Неодамна, американските научници во општествените науки од не-
отоквилскиот наклон изнајдоа широк спектар на емпириски докази
дека квалитетот на јавниот живот и перформансите на општествени-
те институции (и не само во Америка) навистина се под силно влија-
ние на нормите и мрежите на граѓански ангажман. „Истражувачите
во областите како што се: образованието, урбаната сиромаштија, не-

273 Halpern, D. 2005. Social Capital. Polity Press. Cambridge.

вработеноста, контролата на криминалот и злоупотребата на дрога, па дури и здравјето, откриваат дека во граѓански ангажираните заедници успешните резултати се поверојатни отколку во тие во кои не постои толкав степен на вклученост и ангажман.“ Слично на тоа, истражувањето за различните економски достигнувања на различните етнички групи во САД ја покажа важноста на социјалните врски во секоја група. Овие резултати се конзистентни со истражувањата во широк опсег на поставувања што ја демонстрира виталната важност на социјалните мрежи за вработување и многу други економски резултати.²⁷⁴

3.3.3. СОЦИЈАЛНИ МЕДИУМИ И ОНЛАЈН СОЦИЈАЛНИ МРЕЖИ

Интернетот предизвика револуција на социјалниот капитал, создавајќи ефикасно, навидум, бесконечен број социјални врски. На пример, во: Airbnb, Uber и eBay може да користи социјален капитал за да се направи избор врз основа на прегледите на претходните корисници. Истите луѓе придонесуваат за општествениот капитал оставајќи свои критики и оценки. Компаниите кои ги поседуваат тие страници ги користат прегледите како суштинска компонента на нивните програми за контрола на квалитетот. Сајтовите за социјално вмрежување, како Мета (поранешен Фејсбук), ги зајакнуваат врските врз основа на лични интереси, како што се: хоби, минати искуства, заеднички роден град или претходен работодавач. Социјалните медиуми, исто така, се примарен извор на социјален капитал за сопствениците на мали бизниси кои можат да ги прикажат своите производи и услуги на интернет подеднакво ефикасно, дури и поевтино, отколку поголемите корпорации. Извонредните средини за игри, како што се MMORPG, им овозможуваат на луѓето од различни социо-економски групи и демографија да се согласат и да соработуваат во виртуелните онлајн светови, честопати маскирани преку аватари во играта.²⁷⁵ Често, овие лица развиваат пријателства и врски кои се протегат надвор од границите на играта и во реалниот свет.

274 Ибид.

275 Longley, R. 2024. What is Political Socialization? Definition and Examples. Thought Co. <https://www.thoughtco.com/political-socialization-5104843>; Verba, S. 2003. Family Ties: Understanding the Intergenerational Transmission of Political Participation. Russell Sage Foundation.

3.3.4. ВИСОК И НИЗОК, ПОЗИТИВЕН И НЕГАТИВЕН СОЦИЈАЛЕН КАПИТАЛ

Социјалниот капитал е комплексна категорија и доколку сакаме да зборуваме за интензитетот или моралните краеви на истиот, мора да сме сигурни од која појдовна дефиниција ги анализираме таквите мерки. Ако општествениот капитал се дефинира како ресурси вградени во општествената структура до кои се пристапува и/или се мобилизираат во намерни акции,²⁷⁶ тогаш високиот или нискиот социјален капитал би се однесувал на постоењето и/или мобилизацијата на ресурсите.²⁷⁷

Постојат многу дефиниции на социјалниот капитал кои не го дефинираат истиот само како производство на позитивни исходи. Според Елинор Остром²⁷⁸ социјалниот капитал е: „заедничко знаење, разбирања, норми, правила и очекувања“. Природата на овие споделени сфаќања кои влегуваат во самиот концепт на социјален капитал, може да не е универзално позитивна. Може да има: недоверба, дискриминација, исклучување, експлоатација, итн., што овозможува можност за позитивни и негативни дескриптивни варијабли на социјалниот капитал. На пример, во контекст на тоа кога, вообичаено, се подразбира дека луѓето не се доверливи, т.е. кога постои широко распространета и истакната недоверба, има многу потенцијални негативни или помалку од оптимални исходи.

Секој вид капитал може да произведе негативни резултати кога се користи на штетни или неетички начини. На пример, финансискиот капитал може да се користи за финансирање нелегални активности, како тероризам или организиран криминал, предизвикувајќи значителна штета на поединци и заедници. Слично на тоа, човечкиот капитал може да се користи за произведување оружје или други штетни технологии. Употребата на социјалниот капитал одредува дали резултира со позитивни или негативни исходи, а таквата оценка е субјективна. На пример, „мафијата може да го смета општествениот капитал како средство за постигнување на своите цели, додека поширокото општество може да ги смета нивните постапки како негативни. Друг пример е бунтот од 6 јануари 2021 година врз аме-

276 Lin, N. (2001). *Social capital: a theory of social structure and action*. Cambridge University Press.

277 Claridge, T. 2023. What is high and low, and positive and negative social capital? *Social Capital Research*. CY - Dunedin, New Zealand. <https://www.socialcapitalresearch.com/what-is-high-and-low-and-positive-and-negative-social-capital/>

278 Ostrom, E. (2000). Social capital: A fad or a fundamental concept? In P. Dasgupta & I. Serageldin (Eds.), *Social Capital: A multifaceted perspective* (pp. 172–215). World Bank: 176.

риканскиот „Капитол“. Тој беше резултат на потенцијалот за соработка и колективна акција меѓу учесниците, па разбирањето што го споделија учесниците овозможи да се случи бунтот.“²⁷⁹

Едни исти појави може да бидат, или да не бидат, социјален капитал во зависност од евентуалните исходи, па неговото влијание е одредено со тоа како се употребува, а таквите определби зависат од перспективата. „Социјалниот капитал може да има негативни квалитети кога потенцијалот за дејствување е негативен. На пример, кога има силни норми за: измама, корупција, кражба или насилство. Дури и во такви ситуации, тој сè уште има одреден степен на позитивни и негативни исходи. На пример, корупцијата може да се нормализира, но луѓето имаат тенденција да се вклучат и во позитивни општествени активности, како што е споделувањето информации. Општо земено, општествениот капитал секогаш ги вклучува и двете позитивни и негативни исходи. Така, доверливоста може да ги намали трансакциските трошоци, но може да воведо можности за експлоатација (кражба, измама, корупција). Нормите можат да ги олеснат корисните активности, но можат и да ги ограничат иновациите, креативноста, и сл.“²⁸⁰

3.4 ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА, ПОЛИТИЧКА СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И СОЦИЈАЛЕН КАПИТАЛ ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Неретко слушаме дека македонското општество нема политичка култура. Ваквата опсервација не се среќава само меѓу граѓаните, туку и во медиумите и, куриозитетно, дури и меѓу експертите. Поистоветувајќи го зборот култура со добро однесување, многу често слушаме за

279 Claridge, T. 2023. What is high and low, and positive and negative social capital? Social Capital Research. CY - Dunedin, New Zealand. <https://www.socialcapitalresearch.com/what-is-high-and-low-and-positive-and-negative-social-capital/>

280 Ибид.

наводно немање политичка култура, додека се алудира на недоволна софистицираност на јавното говорење или аргументирање на јавните личности (особено народните избраници). Она што досега научивме е дека Северна Македонија има политичка култура, а прашањето што може да го истражуваме е: „Каква политичка култура има?“. Она што би нè интересирало, веројатно, е колку политичката култура на Северна Македонија се доближува до граѓанската култура (калкулирајќи со нивоата на: парохијална, субјективна и партиципативна култура), со цел државата да се доближи до својот демократски идеал.

Веќе понудивме повеќе варијабли преку кои можеме да ја разгледуваме: политичката култура, социјализацијата и социјалниот капитал. Македонското општество, генерално, се одликува со ниска доверба кон институциите, но целокупната слика за политичката култура во државата може да се истражува преку повеќе студии и индекси на граѓанското општество.

Спецификите на политичката култура во Македонија покажуваат дека клиентелизмот е сеприсутна појава како на ниво на перцепции, така и на ниво на лична инволвираност на граѓаните во клиентелистички практики.²⁸¹ Довербата во институциите²⁸² меѓу граѓаните на Македонија е ниска и во тренд на опаѓање (46,2 % од граѓаните веруваат во институциите на државата во 2021 година, за разлика од 56 % во 2013 година). Особено е ниска довербата во правосудството (35,1 % веруваат во 2021 година, за разлика од 41,5 % во 2013 година). Општата доверба во луѓето меѓу македонските граѓани е во нагорна линија (56 % во 2013 година имале доверба во луѓето, наспроти 59 % во 2021 година), а довербата во граѓанскиот сектор е во надолен тренд (51,6 % во 2021 година, за разлика од 54,2 % во 2013 година).

Иако општата перцепција кон граѓанските организации не е многу позитивна, постои значително зголемено учество во граѓанските организации од страна на македонските граѓани (77,7 % во 2021 година, за разлика од 48,4 % во 2010 година). Сепак, директното учество на граѓаните во граѓанските организации, иако со значителен нагорен тек, е на многу пониско ниво (36,8 % во 2021 година, за разлика од 24,7 % во 2010 година). Партиципацијата на граѓаните на Македонија во политички непартиски акции, како што се: протести, петиција, бојкот, блокада, и слично, е во надолна линија (11,9 % во 2021 година, за разлика од 17,6 % во 2010 година).

281 Марковиќ, Н. 2019. „Политичката култура во Северна Македонија и прашањето на клиентелизмот“. „Предизвици“, број 9/2019, Фондација „Фридрих Еберт“, Скопје. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15369/03-2019-09.pdf>

282 Ивановска, Ф. 2021. „Општа доверба и доверба во институциите“. МЦМС. Скопје. https://mcms.mk/images/docs/2022/Opshhta_doverba_i_doverba_vo_instituciite_2021.pdf

Граѓаните најчесто се дружат со своето потесно и/или пошироко семејство (66,6 %) и со своите пријатели (54,9 %). Тие помалку се дружат со колегите од работа (30,4 %) и помалку посетуваат верски храмови (29,9 %) на неделно ниво. Значително помал број на граѓани (11,0 %) се дружат со луѓе во: спортски клубови, рекреативни или хоби организации, танцови школи, и слично. Во споредба со податоците од 2010 година, забележуваме пораст кај времето поминато за социјализација на сите полиња. Најголем пораст (од околу 16 процентни поени) се забележува кај времето поминато со семејството кое пред 11 години изнесувало 49,9 %, а за, речиси, 10 процентни поени во споредба со 2010 година пораснал бројот на луѓе кои одат во верски храмови.²⁸³

Големо мнозинство на граѓани (82 %) не знаат/не слушнале за организација која ги вклучува граѓаните во своите активности, а сметаат дека синдикатите се организациите кои најмногу ги поддржуваат нивните лични и потребите на заедницата. Секој петти граѓанин ги гледа политичките партии во улога на најголеми поддржувачи на потребите, лични и оние на заедницата, а црквите/верските организации и граѓанските организации подеднакво се сметаат за поддржувачи на општеството (иако процентот е низок со само 15-16 % од испитаниците кои веруваат во тоа).²⁸⁴

Ова покажува дека социјалниот капитал во Македонија има ограничен потенцијал кон граѓанска култура. На пример, граѓаните сè почесто се вклучуваат во активности на граѓанските организации и поседуваат скроман социјален капитал (иако довербата во соседите е на повисоко ниво од таа во странците). Од друга страна, довербата во институциите е на ниско ниво, што следствено ја поткопува општата доверба во општеството. Што ни кажува тоа за иднината на политичката култура и за социјалниот капитал во општеството?

ДА РАЗГОВАРАМЕ:

За меѓучовечката доверба во Република Северна Македонија.

Што е солидарност? Дали себеси се сметате за солидарни?

Како гледате на Вашиот студентски капитал? Колку имате доверба и развиени врски со колегите од други факултети на истиот универзитет? Дали постојат места на кои може да развивате заеднички интереси?

283 Чаушоска, Ј. 2022. „Општествена одговорност на граѓаните“ 2021. МЦМС. Скопје. https://mcms.mk/images/2022/Opstestvenata_odgovornost_na_gragjanite_2021.pdf стр. 11

284 Димова, Н. 2022. „Толеранција и вредности на граѓаните“. МЦМС, Скопје. <https://mcms.mk/images/docs/2022/tolerancija-i-vrednosti-na-graganite.pdf>

ГЛАВА 4

ГРАЃАНСКО ОПШТЕСТВО
И АКТЕРИ НА
ГРАЃАНСКОТО
ОПШТЕСТВО

Јасмина Трајкоска Наумоска

4.1 ГРАЃАНСКО ОПШТЕСТВО (АНГАЖМАН ВО ЗАЕДНИЦАТА)

Граѓанското општество како концепт потекнува од Античка Грција. Аристотел во своето дело „Политика“ го споменува граѓанското општество како политички организирана заедница во полисот или градот-држава. Граѓанството го сочинуваат слободните граѓани, главите на домаќинствата кои ги следат своите цели преку формализираното поставување во полисот.²⁸⁵ Современиот концепт потекнува од Американската револуција во 1774-1776 година и Француската револуција во 1789-1799 година. Од овие револуции се раѓа идејата за замена на традиционалните сталешки структури со еднаквост меѓу граѓаните во однос на нивните права и обврски во земјите на Европа и светот. Ангажирањето на членовите во заедницата се јавува низ историјата во разни форми. Многу домородни заедници ги нагласуваат практиките на демократски ангажман во рамките на нивните заедници преку системот на кланови. Концептот за ангажман на заедницата (граѓанска и политичка партиципација) станува повидлив во 1960-1970 година, за време на движењето на граѓански ангажман. Ова е период во кој поединците добиваат овластување активно да се ангажираат во рамките на нивните заедници за да го прошират социјалниот и политичкиот капитал. Придобивките од овие движења стануваат повидливи и се одразуваат со влијание врз владата и врз значајни јавни интереси и прашања, како што се здравството и образованието.

Граѓанското општество претставува збир на невладини организации, институции кои вклучуваат разни: верски, културни и посебни интересовни општествени групи кои ги претставуваат и спроведуваат интересите на граѓаните и ги спроведуваат општествените норми. Граѓанското општество опфаќа: невладини организации, активисти, коалиции и мрежи на граѓанското општество, протести и општествени движења, доброволни тела, организации за кампањи, добротворни организации, верски групи, синдикати и филантропски фондации.²⁸⁶ Граѓанското општество е и просторот во кој се организираат општествените движења за да претстават разновидни, а некогаш и контрадикторни општествени интереси. На овој начин

285 Weisskircher M.2020, Civil Society, in the Routledge Encyclopedia of Citizen Media edited by Baker M, Blaagaard B., Jones H. and Pérez-González L., Routledge, достапно на: https://www.researchgate.net/publication/337137467_Civil_Society

286 Civicus global alliance of civil society organizations, достапно на: <https://www.civicus.org/index.php/who-we-are/about-civicus>

граѓанското општество делува како арена каде што различни интереси се натпреваруваат, прават компромиси и изнаоѓаат решенија пред да стане неопходно законско регулирање или арбитража за одредено општествено прашање.²⁸⁷ Постојат јавни прашања и интереси кои нема да се приоритизирани од страна на јавните институции доколку не постои застапувањето и лобирањето, притисокот од страна на граѓанското општество. Граѓанското општество е слободен простор во рамките на еден политички систем, како и на глобално ниво, во кој граѓаните може да се здружуваат и организираат со цел да постигнат/унапредат/поттикнат/решат одредени: потреби, права или проблеми. Граѓанското општество претставува севкупност и општествена мрежа на: клубови, заедници, невладини организации, асоцијации (професионални или аматерски) кои го негуваат чувството на солидарност и партиципативност во меѓусебните односи.²⁸⁸

Демократските политички системи имаат развиени граѓански општества во насока на градење на партнерство меѓу различните општествени групи и јавните институции во рамките на системот. Граѓанското општество ја опфаќа сферата на дејствување меѓу јавните и државни институции и општеството (граѓаните) кое го сочинуваат: граѓански групи, граѓански организации и невладини организации. Сите тие работат на застапување и промовирање на одредени посебни интереси или на издигнување на јавната свест за граѓанските должности и политички права. Граѓанското општество обезбедува начини за поединците да му помогнат на општеството преку волонтерство.²⁸⁹

Според Светска банка, граѓанското општество претставува широк спектар на: организации, групи во заедницата, невладини организации, синдикати, домородни групи, добротворни организации, организации засновани на верата, професионални здруженија и фондации.²⁹⁰ Европската Унија го дефинира граѓанското општество како збир на различни облици на општествено дејствување спрове-

287 Downey K., 2023, Civil Society, Organization , definition and importance, достапно на: <https://study.com/academy/lesson/what-is-a-civil-society-definition-examples.html#:~:text=Civil%20society%20is%20the%20aggregate,citizens%20and%20enforce%20social%20norms>

288 Климовски С., Каракамишева Т., Дескоска Р., 2009, „Политички систем“. „Просветно дело“ АД, Скопје, стр. 225

289 Downey K., 2023, Civil Society, Organization, definition and importance, достапно на: <https://study.com/academy/lesson/what-is-a-civil-society-definition-examples.html#:~:text=Civil%20society%20is%20the%20aggregate,citizens%20and%20enforce%20social%20norms>.

290 Jezard A., 2018, Who and what is civil society? , достапно на: <https://www.weforum.org/agenda/2018/04/what-is-civil-society/>

дено од поединци и групи кои не се поврзани, ниту управувани од државните и јавните институции.²⁹¹

Терминот ангажман на заедницата е скорешна конструкција на демократски ориентираните западни земји, кои имаа за цел да го пренасочат фокусот од индивидуално, кон колективно. Овој ангажман вклучува стратешки процес со специфична цел да се работи со определена група на луѓе за да се идентификуваат и да се решат прашања кои влијаат на нивната благосостојба. Значајно е што овој концепт ја нагласува важноста за: инклузивност, различност и локалното значење на соработката за решавање на проблемите од реалниот свет и подобрување на општеството.²⁹² Ангажманот во заедницата опфаќа широк спектар на активности кои може да се: консултации, комуникација, образование, јавно учество, партиципативна демократија или работа во партнерство со јавните институции.

За да се оствари ангажманот во заедницата од страна на јавните институции, потребно е да се обезбеди простор во процесите на одлучување (политичките процеси). Најчесто тоа се прави преку:

- Информирање на заедницата за политичките цели коишто ги има јавната институција;
- Консултации со заедницата како дел од развивање на владини политики, или градење на свест за одредени потреби и разбирање за истите;
- Вклучување на заедницата преку низа на механизми, зависно од политичкиот систем и запознавање со прашањата/проблемите кои треба да се решаваат и за кои граѓаните треба да се вклучени во процесот на донесување на одлука;
- Соработка со заедницата и развивање партнерства за формулирање опции и давање на препораки;
- Охрабрување на заедницата да носи одлуки кои треба да бидат спроведени од страна на јавните институции и со тоа да внесе промени во рамките на политичкиот систем.²⁹³

291 Cooper R., What is Civil Society , its role and value in 2018?, достапно на: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6c2e74e5274a72bc45240e/488_What_is_Civil_Society.pdf

292 Plummer R., Smith A., Witkovski S., MgGlynn B., Armitage D., Kari Muhal E., Johnson J., 2022, History of community engagement, Open library достапно на: <https://ecampusontario.pressbooks.pub/bscmodule1/chapter/what-is-community-engagement/>

293 Department for environment, land, water and planning, State Government Victoria, 2018, Effective engagement: Building relationship with community and other stakeholders, An introduction to engagement, Book 1, достапно на: <https://sustainingcommunity.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/05/effective-engagement-book-1.pdf>

Граѓанското општество создава многу видливи позитивни промени на многу места во светот. На пример, по акција на граѓанското општество во 2004 година, Владата во Ел Салвадор донесе закон со кој се забранува еколошки и социјално штетни практики за ископување на метал. Water Aid UK, во 2017 година обезбеди 1,3 милиони луѓе со безбедна вода за пиење, но исто така, и ги актуелизира прашањата за: вредноста, легитимноста и отчетноста на граѓанското општество. Причините за ваквото преиспитување се: скандалите што ги следат одредени граѓански организации;²⁹⁴ растечката неповрзаност меѓу традиционалните граѓански организации и нивните корисници; неповолната клима за финансирање која поттикна одреден дел на граѓански организации да „ги следат“ парите и на тој начин се оддалечуваат од нивните основни мандати; растечката улога на нови општествени движења кои можат да мобилизираат голема група на луѓе, што е резултат на растечката улога на технологијата и на верските групи.²⁹⁵ Даглас Руцен забележува дека светот пред 30 години се наоѓал пред „асоцијативна револуција“. Граѓанските организации на меѓународната сцена во тој период уживаат висока репутација, заради нивниот значаен придонес во креирање на политики од областа на: здравството, образованието, економскиот развој и мноштво други цели корисни за јавноста. Во меѓувреме, политичките теоретичари во овој период го поврзуваат граѓанското општество со социјална правда, како што се примерите на: Американското движење за граѓански права; дисидентските движења во Централна и Источна Европа и движењата против апартејдот во Јужна Африка. Доколку 1994 година се смета за асоцијативна револуција, 2004 година започнува контрареволуција. На глобално ниво, до 2012 година повеќе од 120 закони кои ја ограничуваат слободата на здружување или собирање се донесени во повеќе од 60 земји.²⁹⁶ Во „Извештајот за улогата на граѓанското општество“ на Светскиот економски форум (WEF) од 2013 година, во кој се согледува динамичниот свет на

294 Во февруари 2017 година, Владата на Хаити ја суспендираше работата на Британскиот огранок на Oxfam, откако истрагата покажала дека постои недолично сексуално однесување од страна на вработените. И дека хуманитарните работници ја злоупотребувале својата моќ и им плаќале на жените за секс. Подетално на: Megan Specia, After Claims of Sexual Abuse Oxfam Suspends two workers in Africa: <https://www.nytimes.com/2021/04/02/world/africa/congo-oxfam-sexual-abuse.html#:~:text=In%20February%202018%2C%20the%20Haitian,and%20paid%20women%20for%20sex>.

295 Cooper R., 2018, What is Civil Society , its role and value in 2018?, University of Birmingham, достапно на: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6c2e74e5274a72bc45240e/488_What_is_Civil_Society.pdf

296 Rutzen D., 2015, Civil Society Under Assault, Authoritarian Goes Global, Journal of Democracy Volume 26, Number 4, National Endowment for Democracy and Johns Hopkins University Press достапно на: достапно на: <https://www.icnl.org/wp-content/uploads/Rutzen-Journal-of-Democracy-2015.pdf>

граѓанското општество и неговата поврзаност со бизнисот, владите и меѓународните организации, се проценува дека во последните две декади граѓанското општество доживува значаен развој посебно на глобално ниво. Според „Годишникот на меѓународни организации“, бројот на меѓународни невладини организации (NGO's) бил 6.000 во 1990 година, повеќе од 50.000 во 2006 година, денес брои повеќе од 65.000 невладини организации на глобално ниво. На локално или национално ниво, на пример во Кина се 460.000 невладини организации кои имаат 6 милиони вработени луѓе. Во Индија постојат околу 3.3 милиони граѓански организации.²⁹⁷

„Извештајот за состојбата на граѓанското општество на глобално ниво“, на Civicus,²⁹⁸ од 2024 година, истакнува дека граѓанскиот простор е во најлоша состојба од 2018 година, откако за првпат се прави извештај за глобалната состојба на граѓанското општество. Околу 118 земји, според Извештајот, се со сериозно ограничен простор за граѓанското општество, само 2,1 % од луѓето живеат во земји со отворен граѓански простор. Бангладеш и Венецуела се земји кои имаат целосно затворен граѓански простор. Заплашување, затворање на демонстранти се најчестите прекршувања на човековите права нотирани во 2023 година. Во конфликтот меѓу Израел и Газа се нотирани 167 убиени хуманитарни работници само во првите три месеци од конфликтот (октомври – декември 2023), што е најголем број на убиени хуманитарни работници во овој век.²⁹⁹ Денес, граѓанското општество е препознато како разновиден и широк екосистем на: поединци, заедници и организации. Информатичките и комуникациските технологии отворија нови можности за: моќ, влијание и конфигурација на нови актери, што доведе до значителен раст на онлајн граѓанска активност и можности за градење на мрежи преку: географските, социјалните и физичките поделби. Овие мрежи овозможуваат поголем број на луѓе да се соберат и колективно да се осврнат на општествените предизвици.³⁰⁰ Класично, политичкиот систем е поделен на: законодавна, извршна и судска власт. Граѓаните учествуваат преку избори, но граѓанското општество е потребно да е живо и динамично и меѓу изборните процеси, со ефикасни и ефективни мерки за влијание врз донесувачите на одлуки во јавни-

297 World Economic Forum , 2013, The Future Role of Civil Society, достапно на: https://www3.weforum.org/docs/WEF_FutureRoleCivilSociety_Report_2013.pdf

298 CIVICUS, 2024, STATE OF CIVIL SOCIETY REPORT, достапно на: https://www.civicus.org/documents/reports-and-publications/SOCS/2024/state-of-civil-society-report-2024_en.pdf

299 Ибид.

300 World Economic Forum, 2013, The Future Role of Civil Society, достапно на: https://www3.weforum.org/docs/WEF_FutureRoleCivilSociety_Report_2013.pdf

те институции при креирањето на јавни политики. Во демократски развиените политички системи, граѓанското општество треба да има граѓански простор во кој може да делува: критички, поттикнувачки или како еден значаен соработник во креирање на политики на локално и централно ниво. Бидејќи тие политики го уредуваат/регутираат скоро секој сегмент од општествениот, како и голем дел од приватниот живот на граѓаните.

Граѓанскиот простор е место што го заземаат актерите на граѓанското општество во рамките на политичкиот систем, средината и рамката во која функционира граѓанското општество и односот меѓу граѓанските актери во: политичкиот систем, јавните институции, приватниот сектор и општата јавност.³⁰¹ Граѓански простор е средина во која се овозможува граѓанското општество да има значајна улога во: политичкиот, економскиот и општествениот живот во нашите општества. Особено е важно граѓанскиот простор да им обезбедува на поединците и групите влијание врз политиките кои регулираат области од нивниот живот, преку: пристап до информации, вклучување во дијалог, можност за искажување на несогласување и здружување, за да ги искажат своите ставови. Обезбедувањето на отворен плуралистички граѓански простор во кој: слободата на говор, мислење и здружување е гарантирана, претставува основен предуслов за остварување на одржлив мир и развој на: национално, регионално и глобално ниво.³⁰²

Европските институции, меѓународните и регионалните организации за човекови права ја нагласуваат и заштитуваат улогата на граѓанското општество за унапредување на човековите права и демократијата. Сепак, граѓанските организации и во рамките на Европската Унија се соочуваат со предизвици кои ги спречуваат во унапредувањето на човековите права. Агенцијата за фундаментални права на Европската Унија во Извештајот од 2018 година укажува дека граѓанските организации, бранителите на човековите права, се соочени со: прекумерни законски и административни ограничувања, неповолни промени во законодавство или несоодветна имплементација, пречки во пристапот до финансиски ресурси и обезбедување на нивна одржливост, неможност за учествување во политичките процеси и донесување на одлуки, како и делегитимирање

301 United Nations Human Rights Office of the High Commissioner , 2014, A practical guide for civil society, CIVIL SOCIETY SPACE AND THE UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS SYSTEM, достапно на: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/AboutUs/CivilSociety/CS_space_UNHRSysystem_Guide.pdf

302 United Nations Human Rights Office of the High Commissioner , OHCHR and protecting and expanding civic space, достапно на: <https://www.ohchr.org/en/civic-space>

и стигматизирање на граѓанското општество. Извештајот нотира и позитивни случувања кои поттикнуваат поволна средина за унапредување на човековите права и демократијата.³⁰³ Во последните пет години од 2018 година, предизвиците со кои се соочува граѓанското општество се пошироко прифатени, во 2022-2023 година за првпат сите три главни институции на Европската Унија со официјални документи ги признаа притисоците од граѓанскиот простор.³⁰⁴ Тие документи се: Резолуцијата на Европскиот парламент за граѓанскиот простор во Европската Унија,³⁰⁵ Извештајот на Европската комисија за примена на повелбата и граѓанскиот простор³⁰⁶ и Заклучоците на Советот за улогата на граѓанскиот простор во заштитата и унапредувањето на основните права во Европската Унија.³⁰⁷

Значењето на граѓанското општество како дел во политичкиот систем во кој граѓаните имаат легален и легитимен простор за да влијаат во поттикнување на одредени јавни прашања, да учествуваат во одлучувањето за јавните политики или да донесуваат директно одлуки за јавни прашања, е клучно за демократски развој на секој политички систем и за еманципација на секоја индивидуа од заедницата да биде граѓанин во суштинска (политичка) смисла на зборот. За да се доближи граѓанското општество како концепт до граѓаните, во Република Северна Македонија предметот граѓанско образование за првпат е воведен во основното образование во 2002 година, како задолжителен предмет во наставниот план. Предметот е воведен во

303 European Union Agency for Fundamental Rights, 2017, Challenges facing civil society organisations working on human rights in the EU, достапно на: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-challenges-facing-civil-society_en.pdf

304 European Union Agency for Fundamental Rights, 2023, Protecting Civil Society-Update, достапно на: <https://fra.europa.eu/en/publication/2023/civic-space-2023-update?page=1#read-online>

305 European Parliament Resolution on Civic Space in the EU, 2022, достапно на: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0056_EN.html

306 Rreport from the Commission to the Euroean Parliament, the council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 2022, A thriving civic space for upholding fundamental rights in the EU 2022 Annual Report on the Application of the EU Charter of Fundamental Rights, European Commission, Brussels, достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0716>

307 Council Conclusions on the application of the EU Charter of Fundamental Rights; The role of the civic space in protecting and promoting fundamental rights in the EU, 24.2.2023, Brussels, достапно на: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6675-2023-INIT/en/pdf?utm_source=dsms-auto&utm_medium=email&utm_campaign=Fundamental+rights%3a+Council+approves+conclusions+on+the+role+of+the+civic+space

VIII и XIX одделение.³⁰⁸ Изучувањето на граѓанско образование како посебен предмет се практикува и во средните стручни училишта во I година, во високото образование нема истражувани податоци, на некои факултети за политички и правни науки постои граѓанско општество како предмет, во останатите области граѓанско општество не се изучува. Да се потсетиме дека образованието е еден од најважните фактори за социјализација на активни граѓани.

4.2 ОСНОВНИ ФУНКЦИИ НА ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО

Функциите на соодветен концепт се суштински цели за кои е развиен концептот. Граѓанското општество во демократски развиени системи треба да има граѓански простор во кој ќе ги остварува своите функции за да се постигне добро управување (владеење) со јавните работи/прашања/проблеми.

1. Заштитна функција

Граѓанското општество, во основа, постои за да обезбеди правичност и слобода за граѓаните преку функционирањето на политичкиот систем, претставничката демократија и да ги заштити од арбитражна држава. Тука е вклучена и заштитата од мешање на државата во приватната и социјалната сфера на граѓаните, обезбедување на слободен јавен простор и граѓански простор во процесот на креирање и донесување на јавни одлуки/политики. Граѓанското општество е браник кој треба да егзистира врз силни капацитети и да постигне позиција во политичкиот систем која ќе значи: заштита на човековите права и обврски, поттикнување на граѓанска и политичка одговорност, преиспитување на јавните одлуки и предлози за подобрување на одредени политики, поттикнување на одредени прашања кои се невидливи во јавност, а важни за јавниот интерес, и слично.

308 УСАИД, 2020, Концепт за граѓанско образование и насоки за имплементација, (United States European Command), Европска команда на САД и Меѓународниот центар за граѓанска едукација, достапно на: <https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2020/09/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%93%D1%80%D0%B0%D1%93%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-MK.pdf>,

2. Партиципативна функција

Оваа функција е социјализација на демократски и партиципативни граѓани. Граѓанските, невладините организации влијаат врз јавниот простор за поголема видливост на прашања и проблеми кои се значајни за различни општествени групи и се во согласност со јавното добро. Во развиените демократски системи граѓанските организации со соодветен капацитет, се партнерски организации на јавните институции.

3. Контролна функција

Се анализираат и контролираат политичките процеси, јавните политики и одлуки за кои јавно и гласно се реагира доколку не се во согласност со јавниот интерес. Контролната функција за заштита на јавниот интерес ја имаат сите актери на граѓанското општество и треба да ја остваруваат на транспарентен и ефикасен начин за граѓаните да можат да ја зголемат довербата кон граѓанското општество и да го сфатат како партнер за заштита на јавниот интерес.

4. Функција на олеснување

Граѓанското општество обезбедува олеснување на јавните институции во области во кои нема доволно капацитети за да се реагира. Денес, општествата се соочени со сложени прашања кои се нарекуваат и мега проблеми, како што се глобализацијата, еколошките прашања кои не можат да се решат само на државно ниво. Граѓанското општество ги исполнува општествените обврски кои ги надминуваат семејните во области во кои ниту пазарните институции, ниту јавните, можат да влијаат врз надминувањето на проблемот. Таков пример се групите на заемна поддршка кои се сè побројни. Членовите на овие групи се: дезориентирани, депресивни, осамени. Овие здруженија им помагаат на овие поединци и заменуваат некој вид на семејни структури или јавни институции кои немаат ресурси или капацитети за ваков вид на лични проблеми.

5. Функција на артикулација

Граѓанското општество може да придонесе за ефективно: создавање, собирање и артикулирање на вредности и општествени интереси на заедницата надвор од политичките партии и парламенти. Кога се занимаваат со приватни и социјални прашања, секако се придонесува кон политичкото мислење. Граѓанското општество е посредник меѓу граѓаните и јавните институции.

6. Функција на демократизација

Оваа функција е карактеристична за придонесот на граѓанските организации во креирање на јавното мислење и јавната волја. Во земјите кои се карактеризираат како млади демократии, оваа функција често зависи од еволуцијата на демократијата на национално ниво. Граѓанското општество работи на поголема видливост на важните теми за граѓаните и со тоа придонесува во процесот на формулирање на мислење и јавен ентузијазам.³⁰⁹

7. Партиципирање во процесот на глобално управување (владеење)

Глобалното општество вклучува бројни актери, како што се меѓународните организации и меѓународните невладини организации кои влијаат за остварување на нивните цели и интереси, кои се однесуваат на глобални прашања. Таков пример се граѓанските организации кои се вклучени во советодавниот одбор на Климатските инвестициски фондови на Светска банка.³¹⁰ Додека пример за глобални невладини организации се: Amnesty international, Green peace, International Labour Organization, и слично. Во минатото, актери во меѓународните односи беа само државите, потоа државите и меѓународните организации, а денес сè поочигледно станува дека актери во меѓународните односи се: државите, меѓународните владини и меѓународните невладини организации.

8. Функција за поправична достапност на социјални услуги

Граѓанското општество, често во светски рамки, има значајна улога во обезбедување на социјални услуги, како што се: едукација, здравје, обезбедување на вода и санитарни услови, посебно помош за маргинализираните лица, децата, постарите и лицата со попреченост. Обезбедувањето на социјални услуги на овие категории најчесто се однесува на социјални услуги за едукација и здравство.³¹¹

Предизвик за студентите: Да се истражат примери од кои поединечно се согледуваат функциите на граѓанското општество, за да може полесно да се препознаваат и критички да се согледуваат.

309 UKEssays. (November 2018). The Functions of a 'Civil Society'. Retrieved from <https://www.ukessays.com/essays/politics/the-functions-of-civil-society-politics-essay.php?vref=1>

310 Cooper R, 2018, What is civil society, its role and value in 2018? University of Birmingham file:///C:/Users/antonio/Downloads/What_is_Civil_Society_pdf.pdf

311 Robinson M. and White G., The Role of Civic Organizations in the Provision of Social Services, 1997, United Nations University, World Institute for Development Economic Research, достапно на: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/RFA37.pdf>

4.3

ВАЖНА ЛИ Е ПОЛИТИКАТА? ЗОШТО Е ВАЖНО И ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО И ШТО СЕ ТОА ЗАСЕГНАТИ СТРАНИ?

Во минатото, сувереноста не припаѓала на граѓаните, суверен бил: монархот, водачот, кралот. По бројни револуции и движења, со развојот на либералната демократија и општото избирачко право, како и механизмите за директна демократија, сувереноста припаѓа кај граѓаните и тие преку избори или преку механизми за директна демократија, имаат можност да учествуваат во носењето одлуки кои се однесуваат на јавни прашања. Во суштина, сувереност е моќ на одлучување која значи: вештини, капацитети и знаења за да може да се употребува во корист на јавниот интерес. Уредувањето и управувањето со јавните работи за да се организира животот во заедницата е политика. Политиката е неизбежна заради социјалната природа на луѓето. Луѓето живеат во групи во кои мора да донесат колективни одлуки за користење на ресурсите и планирање на иднината. Државата одлучува дали ќе оди во војна, семејството одлучува каде ќе оди на одмор, компанијата одлучува каде ќе ја лоцира новата фабрика, универзитетите одлучуваат кои ќе бидат приоритетите за истражување и учење. Сите овие се примери за групно формирање на одлука која има влијание врз членовите на групата. Политиката вклучува различни размислувања и во идеален случај ги спојува во компромисен курс на дејствување.³¹²

Во овој дел на интерактивен и мултимедијален начин ќе разменуваме: знаења, размислувања и дилеми за тоа што е политика и зошто е важно граѓанското општество и вклучување на засегнатите страни во процесот на одлучување за унапредување на демократијата во рамките на политичките системи, со посебен осврт кон политичкиот систем на Република Северна Македонија.

Една од најзастапените фрази кај граѓаните во Република Северна Македонија е: „Не ме интересира политика“.

312 Hague R., Harrop M., McCormik J., 2019, Comparative government and politics, Red Globe Press.

Дали навистина е паметно да не нè интересира политика? QR код на Да ти нацтрам, Не ме интересира политика, Епизода 1:³¹³

Според “Европско општествено истражување” спроведено од страна на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања во 2022 година, на прашањето: „Колку сте заинтересирани за политика?“,³¹⁴ 43,6 % одговориле: не сум заинтересиран воопшто, додека многу заинтересирани се само 6 %. Низок процент на граѓани кои се заинтересирани за политика се среќава и во: Словачка, Унгарија, Грција. За споредба, во Австрија процентот на граѓани кои се многу заинтересирани за политика е 20,6 %, во Исланд 16,9 %, а во Швајцарија 18,6 %.

Во истото истражување, на прашањето: „Постојат различни начини за да се подобрат работите во земјата или да се спречат тие да одат на полошо. Дали во последниве 12 месеци сте направиле нешто од следново?“ 19,7 % контактирале политичар, службено лице на Владата или општината, 16,8 % објавиле или споделиле некоја содржина со политика онлајн, 13,8 % носеле или истакнале беџ/облека поврзана со некоја кампања, 8,8 % учествувале на јавни протести, 7,3 % од граѓаните потпишале петиција, 7,3% волонтирале во непрофитна или добротворна организација, 6,8 % донирале средства или учествувале во активности на политичка партија или група за политичко влијание и 6,3% бојкотирале одредени производи.³¹⁵ Овие податоци ни покажуваат дека има огромен простор кој треба да се развива за да се постигне поголема и поефикасна граѓанска и политичка партиципација, започнувајќи со едукација за можностите на граѓаните да бидат активни во рамките на политичкиот систем. За да се поттикне тоа, потребно е да се знае: што е јавна политика, зошто е толку примамливо да се преземе јавна функција, дали сè уште треба да се почитува функцијата, без разлика на личноста која ја има таа функција, итн. За граѓаните да почнат да ги користат механизмите на: директна, партиципативна и делиберативна демократија, треба да имаат доверба дека „политиката не е само злоупотреба на јавниот интерес, за остварување на лични или партиски интереси“.

313 Достапно на: https://www.youtube.com/watch?v=uOye0M-jWC4&embeds_referring_euri=https%3A%2F%2Fwww.radiomof.mk%2F&source_ve_path=OTY3MTQ&feature=emb_imp_woyt.

314 Наумовска Б., „Учество на граѓаните во политиката“, 14.03.2023, European Social Survey, Институт за социолошки политичко-правни истражувања, Скопје, УКИМ, достапно на: <https://isppi.ukim.edu.mk/sites/default/files/2023-03/4-naumovska-uchestvo-na-graganite-vo-politikata.pdf>

315 Ибид.

Во суштина: Што е политика? и Зошто е важно политичкиот процес да е инклузивен, да го вклучува граѓанското општество во процесот на донесување на јавни одлуки/политики?

Политиката кај повеќето граѓани во хибридниот систем постојат негативно чувство, чувство на одбивност, во крајна линија и апатија. Што е политика?

Ќе се обидеме да одговориме на ова прашање едноставно, со цел да ја објасниме политиката како организација на животој во една заедница. Политиката е начинот на кој живееме, нема сегменти од животој на граѓаниној кој не е опфатен од одредена политика. Се што е уредено од самојо раѓање на човекој, се до неговата смрт, е уредено со: одлуки, јавни политики, закони, регулативи, правила, кои се дел од политичкиот систем на земјата во која живее. Првите зачетоци на политиката ги среќаваме во Античка Грција во која полисој развива заедница со одредени правила на живеење. Денес, во демократскиот општество, поимот владеење веќе се заменува со поимот: управување со јавните потреби, вредности, работи, имоти. Политичариите се занимаваат со управување со јавните работи, наместо со владеење. Тие треба да управуваат, а не да владеат со институциите или да владеат врз граѓаните.

Јавните и државните институции настануваат како резултатот од потребата за формирање на институција која ќе треба да управува со определена област која е потреба за заедницата (политичкиот систем) и граѓаните. На пример, Министерството за образование и наука е област во која треба да се управува со начинот на кој ќе се образуваат и социјализираат граѓаните на сите нивоа, начинот на кој ќе се определат да се одвива цел тој процес со јавните политики кои произлегуваат како одлуки од оние кои управуваат со оваа област. Аналогно на ова и сите други министерства, со тоа што секогаш може да се формираат и нови како резултатот на општествениот домашни и меѓународни промени кои настануваат. Така, на пример, не постои од секогаш Министерството за информатички технологии, но технолошките промени и потреби од дигитализација ја наметнува и потребата од формирање на такво министерство кое има за цел управување со таа област. Заради негатиониот контекст на политиката во јавноста се грешат во поимањето на политичкото. Често во јавној прос-

ѿпор среќаваме ѿолиѿички ѿреѿсѿавници на одредени јавни функции кои „знаат“ да кажат: „Не е ѿоа ѿолиѿика, ѿуку се однесува на инѿерес на граѓаниѿе“. Ваквиоѿ начин на инѿерѿреѿација на одлука е сосема ѿодрешен, бидејќи секоја одлука од сѿрана на јавниѿе и државниѿе инсѿиѿиѿуции која ѿпроизлеѓува во форма на: ѿравило, реѓулаѿива или одлука за одредена ѿоѿреба на граѓаниѿе, е ѿолиѿика.

Во зависносѿ од карактерисѿикиѿе на ѿолиѿичкиоѿ сисѿем, инсѿиѿиѿуционалнаѿа ѿосѿавеносѿ и сѿејеноѿ на децентрализација кој ѿосѿои, сѿе одлуки кои ѿи носат јавниѿе и државниѿе инсѿиѿиѿуции се ѿолиѿика и орѓанизираат, реѓулираат одреден сеѿменѿ од живоѿоѿ на граѓаниѿе. Полиѿикаѿа има за цел да ѿи ѿосѿави: ѿравилаѿа, вредносѿиѿе и начиниѿе ѿреку кои ѿреба да бидат решени ѿоѿребѿиѿе на граѓаниѿе кои живеат во рамкиѿе на дадениоѿ ѿолиѿички сисѿем. Коѓа сѿанува збор за ѿоѿреби, за да објасниме јасно, ѿоа се ѿоѿребѿиѿе кои ѿи имаат граѓаниѿе во целина и сѿоред ѿосебни инѿересовни ѿруѿи. На ѿриме, ѿоѿреби кои ѿи имаат граѓаниѿе во целина се: водоводна мрежа, канализација, услови ѿроѿишани за домување, сообраќајна инфраструкѿура, орѓанизиран ѿаркинѓ, уреден јавен ѿросѿор, здравсѿвени усѿанови, образовни усѿанови, реѓулирање на квалиѿеѿоѿ на храна, безбедна средина и уѿе мноѓу друѓи кои се оѿфаѿени во инсѿиѿиѿуционалнаѿа рамка која ѿреба да одѓовори на ѿе ѿоѿреби. Додека ѿоѿреби кои ѿи има одредена сѿеѿифична инѿересна ѿруѿа се, на ѿриме: обезбедување на учесѿво во изборен ѿроѿес на лицатѿа кои се со оѿѿеѿен вид, обезбедување на лекови за лицатѿа со реѿки болесѿи. Полиѿичкиѿе сисѿеми на: либерална, ѿарѿиѿиѿаѿивна, делибераѿивна демокраѿија оѿфаќаат хоризонѿална и верѿикална сѿрукѿура на инсѿиѿиѿуции кои ѿреба да уѿравуваат со јавниѿе работѿи.

Основно начело на хоризонѿалнаѿа власѿ е ѿоделбаѿа на: извршна, законодавна и судска власѿ. Во Швајцарија, заради чесѿаѿа засѿаѿеносѿ на дирекѿни одлуки (референдум) донесени од сѿрана на граѓаниѿе за јавни ѿрашања, се смета дека ѿоделбаѿа на власѿ е: извршна, судска, законодавна и граѓаниѿе се чеѿврѿаѿа власѿ. Посѿои лиѿераѿура која, иѿѿо ѿаќа, освен: извршнаѿа, законодавнаѿа и судскаѿа власѿ смета дека медиумѿе се чеѿврѿаѿа власѿ. Во рамкиѿе на денешниѿе демокраѿиски сисѿеми, сеќако, ѿосѿојат: законодавни, извршни и судски јавни и државни инсѿиѿиѿуции

кои треба да го штитат јавниот интерес, но не се само тие кои донесуваат одлуки и кои се жрижати за нивно остварување и заштита на јавниот интерес. Граѓанското општество е значаен сегмент од видовите на „власи“ во еден развиен демократски политички систем. Додека вертикалната власи, пак, го офаќа системот на децентрализација во рамките на политичкиот систем. Одлучите треба да се носат инклузивно со учество/партиципација на засегнатите страни во процесот на одлучување. На пример, за закон за млади да бидат вклучени младинските здруженија, студентските парламенти, млади кои имаат интерес и знаење кое би го унапредил одреден предлог, за одлука која се однесува на лицата со оштетен вид да бидат вклучени здруженијата кои се занимаваат со унапредување на нивната положба, итн.³¹⁶

Пример од академското секојдневие:

Заради потребата од граѓани кои ќе бидат активни учесници во политичкиот живот на Северна Македонија, се организираат многу настани, со цел да се издигне свеста за правата и обврските на поединецот во рамките на политичкиот систем. За време на академската настава беше организиран и еден таков настан на кој присуствуваа студенти од различни факултети и различни студентски години. Предавачот беше гостин од Американската амбасада, и на присутните им постави прашање: „Дали сте политички активни?“ Сите присутни на настанот веднаш со негодување и сигурни во себе, па дури и горди за сопствената „неизвалканост од политика“ одговорија во хор: „Нееее! Ние не сме членови на ниту една политичка партија!“ Тогаш, предавачот им појасни дека не мисли на тоа дали се членови на партија или учествуваат во партиски активности, туку на тоа колку тие се ангажирани во заедницата за прашања кои ним им се важни и колку учествуваат во креирањето на јавните политики или, барем, се консултирани и дале своја критика за истите. Тука веќе настана негодување, не беше јасно што сега студентите имаат да учествуваат во креирање на политики. На тоа требаше да им се дообјасни дека „ПОЛИТИКАТА НЕ Е ПАРТИЈА!“.

316 Колумна на авторката Јасмина Трајкоска Наумоска, објавена во порталот „Публикум“, 2018. Намерата е да претставува инспирација за дебата.

Ова укажува на еден од огромните пропусти во нашиот образовен систем кој не развива критичка мисла кај средношколците и студентите. Тие не се оспособени критички да ги преиспитуваат општоприфатените наративи, како што е, на пример: „Почитувај ја функцијата, не мора да ја почитуваш личноста што е на функција. Немаш ти ништо со таа личност, но твое е да ја почитуваш функцијата!“.

Што е функцијата без содржината на личноста која ја има таа јавна функција? Со ова сакаме да поттикнеме дебата за важноста на личноста која извршува јавна функција. Таа личност мора да поседува: квалитети, капацитети, вештини и знаења, што ќе ги користи за јавно добро и за креирање на јавни вредности што ќе значат почитување на јавното, наместо само личното или партиското.

Во следниов приказ, преку фотографии, студентот може да види што сè од секојдневното живеење е во суштина политика.

- 1 **Дождот е нормална појава во поголем дел од светот, кога ќе заврне дали е како на првата или втората слика зависи од политичка одлика.**

Слика лево – Дожд во добро организирано инфраструктурно подрачје.³¹⁷

Слика десно – Дожд во Скопје, фотографија на Тоше Огњанов.

³¹⁷ Сликата е преземана од: How to do street photography in the rain (without ruining your camera), достапно на: <https://www.fredericpaulussen.be/street-photography-in-the-rain/>, посегено на: 23.7.2024.

Дожд во Прилеп,
фотографија на Јасмина
Трајкоска Наумоска

2 Дали јавниот простор ќе биде окупиран или ќе постои слободен јавен простор, е политичка одлука!

Слика горе лево – Кеј 13 Ноември на Вардар, простор окупиран со ресторани и кафетерии.³¹⁸

Слика средина – Болзано, Италија, фотографија на Јасмина Трајкоска Наумоска.

Слика горе десно – Плоштад во Цирих со слободен јавен простор и јавни столчиња за социјална интеракција на граѓаните, фотографија на Јасмина Трајкоска Наумоска.

318 Сликата е преземена од: „Кафанџиите од Кеј 13 Ноември нема да смеат да поставуваат тераси сред шеталиштето“, достапно на: <https://skopjeinfo.mk/kafandzhiite-od-kej-13-noemvri-nema-da-smeat-da-postavuvaat-terasi-sred-shetalishteto>, посетено на: 26.7.2024

Слика лево - Кеј на Вардар со организиран простор за ресторани, кафетерии и слободен јавен простор, фотографија преземена од СДК.³¹⁹

Слика десно - фото: К. Попов³²⁰

Скопје, Република Северна Македонија³²¹

319 „Сакам да кажам“, 2021, „По 15 години Кејот на Вардар ослободен од кафеаните што го зазедоа целото шеталиште“, достапно на: <https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/po-15-godini-kejot-vo-skopje-osloboden-od-kafeanite-shto-go-zazedoa-tseloto-shetalishte/>

320 Превземено од САКАМДАКАЖАМ, 2021, Кафанциите од кејот на Скопје добија плус два метри за тераси пред објектите, сред шеталиштето нема да има кафеани, достапно на: <https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/kafandhiite-od-kejot-vo-skoje-dobija-plus-dva-metri-za-terasi-pred-objektite-sred-shetaliteto-nema-da-ima-kafeani/>

321 Фотографија преземена од: Призма: „Бетонска џунгла демне од скопските ДУП-ови“, достапно на: <https://prizma.mk/betonska-dhungla-demne-od-skopskite-dup-ovi/>, посетено на: 24.7.2024

3 Како се организира отпадот во една заедница е политичка одлука.

Слика лево – Отпад во Скопје.³²²

Слика десно – Отпад во Болзано, Италија, фотографија на Јасмина Трајкоска Наумоска.

Која слика ја доживуваме во нашите средини зависи од јавната одлука/политика, со која се регулира одредено прашање. Ова се само дел од сликите кои ги доживуваме сите во различни области. Но, важно е да знаеме дека сите овие прашања се зависни од оние кои управуваат со јавните работи од специфичната област и носат одлуки и граѓаните кои треба да ги препознаваат основните стандарди за кои треба да се залагаат и грижат.

Потребата за ефикасен граѓански ангажман во заедницата произлегува од придобивките кои се многубројни доколку се организира успешно и ефикасно ангажирање на граѓаните, а со тоа се воспоставува многу поблиска и подоверлива врска меѓу граѓаните и јавните институции кои го уредуваат животот на заедницата во определена област. На тој начин се постигнува и градење на силна заедница во која владата и останатите јавни институции ги вклучуваат засегнатите страни во сложените прашања кои генерираат посакувани промени.

322 Сликата е преземена од: „Сакам да кажам“, „По 12.000 тони ѓубре се собира месечно од домаќинствата во Скопје“, достапно на: <https://sdk.mk/index.php/dopisnamrezha/po-12-000-toni-gubre-se-sobira-mesechno-od-domakinstvata-vo-skopje/>, посетено на: 28.10.2024

За јавните прашања, многу често сите граѓани во заедницата, или специфичен дел од нив, се засегнати страни. Често се користи терминот засегнати страни кои треба да бидат вклучени во процесите на одлучување. Кои се тие? Што се засегнати страни?

Засегнати страни (stakeholders) е термин којшто сè повеќе се користи во политичките системи со развиена демократија и се однесува на оние кои имаат влог или интерес за одредено јавно прашање. Тука може да станува збор за: владини агенции, индустрија, невладини организации или индивидуи. Често засегнатите страни учествуваат во процес на консултација како дефинирана и организирана група на засегнати страни. На пример, кога се работи за донесување на одлука за креирање на образовна политика за основно образование, тогаш засегнати страни се: јавните и државните институции кои треба да ја креираат одлуката заедно со поединците вклучени во обезбедување на образованието на различни нивоа (наставници во основно образование, професори од универзитети кои предаваат педагогија за основно образование); директните приматели на образовните услуги и одговорните за нив (учениците во основно образование и нивните родители кои се залагаат за што поквалитетно основно образование); локалните образовни власти кои управуваат со јавните училишта (образованието е децентрализирано и се управува и на локално ниво, тука спаѓа делот на локалната самоуправа кој е задолжен за образование); синдикатите на наставниците кои го претставуваат интересот на наставниците и едукативните професионалци; невладините организации кои се занимаваат со подобрување на образовните резултати и застапуваат реформи во образованието. Сите овие засегнати страни треба да бидат навремено и информирано вклучени во процесот на донесување на одлука од страна на јавните институции кои се надлежни за креирање на јавни политики во делот на основното образование. Во реалноста, голем број на граѓани во многу заедници, исто така, имаат директен влог за поголем број од јавните политики кои се носат како одлуки, иако нема да партиципираат или нема да го искажат својот интерес гласно.³²³

Задача за студентите: Да истражат кои се засегнати страни при креирање на одреден вид на сообраќајна политика.

Јавното партиципирање, ангажманот во заедницата е додадена вредност на претставничката демократија која води кон развој на

323 Petts J. and Leach B., 2000, Evaluation methods of Public Participation: Literature RReview, Environment, Agency, Rio House, Waterside Drive, Aztec West, Almondsbury, BRISTOL, BS32 4UD, достапно на: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a75813840f0b6360e474a39/stre135-e-e.pdf>

демократските вредности и унапредување на граѓанските права и одговорности во рамките на политичкиот систем. Постојат бројни придобивки од јавното партиципирање кои се однесуваат на придобивки за: јавниот интерес, јавните и државните институции, засегнатите страни и заедницата.

Придобивки од јавното (политичкото) партиципирање:³²⁴

- Инволвирањето на засегнатите страни (бизнис асоцијации, синдикати, невладин сектор, академија, активисти) значително придонесува за подобра анализа на новата политика. Дополнително, претставува значајна алатка за имплементирање на политики базирани на анализа и докази.
- Оние на кои се однесува легислативата можат директно да ѝ помогнат на јавната администрација за воочување на конкретните предизвици и потреби за истата. Инклузивниот процес помага да се отфрлат несоодветните решенија или да се пронајдат најсоодветните.
- Јавноста полесно ги детектира потенцијалните бариери и со рано согледување на истите да може да се превенираат потенцијалните негативни последици.
- Полесна имплементација, со тоа што јавноста ќе биде вклучена во процесот и запознаена со содржината ќе ја олесни имплементацијата.
- Во текот на консултативниот процес, засегнатите страни ги изразуваат своите практични искуства и потреби, кога тие ќе бидат земени во предвид во текот на процесот на одлучување се намалува конфликтноста многу рано. Се избегнува неефикасната досегашна пракса, откако ќе биде донесена одредена одлука да се соочи со конфликт.
- Повисока легитимност на одлуката и поголема доверба на јавноста во јавната администрација. Преку практикување на инклузивен и транспарентен начин на креирање на политики засегнатите страни почнуваат да создаваат припадност и одговорност кон заедницата.

324 Council Of Europe, 2020, Handbook on Transparency and Citizen Participation in Armenia, достапно на: file:///C:/Users/antonio/Downloads/Handbook%20on%20Transparency%20and%20Citizen%20Participation_ENG_FINAL.pdf

Конкретни придобивки за јавните и државните институции со вклучување на засегнатите страни во процесите на одлучување се:³²⁵

- Подобрување на политиката која се развива правејќи го целиот процес попрактичен и релевантен;
- Импулот во заедницата преку таа политика се обезбедува на поефикасен и ефективен начин за конкретната заедница;
- Се преиспитува врската меѓу владата/јавните институции и граѓаните и се истражуваат начините преку кои може да се работи заеднички на прашања кои се од заеднички интерес за заедницата;
- Владата/јавните институции преку ангажирање на граѓаните од заедницата го проверува својот углед и статус. Консултирајќи ја заедницата како јавните институции ги задоволуваат локалните потреби, е информација преку која тој однос би се подобрил или зацврстил;
- Навремено реагирање за одредени прашања кои се во интерес на заедницата им овозможува на јавните институции превентивно делување, наместо откако ќе се спроведе одредена одлука и како резултат на неа ќе има незадоволство кај граѓаните;
- Успешно организиран начин за ангажман на граѓаните во заедницата ги прави јавните и државните институции: отворени, одговорни и подготвени да ги слушнат и уважат потребите на граѓаните.
- Придобивки за засегнатите страни и заедниците:
- Со добро испланиран начин за граѓанска и политичка партиципација на граѓаните во заедницата се постигнува видливост на различни гласови/гледишта кои се во интерес на граѓаните/јавен интерес;
- Граѓаните треба заедно со државните и јавните институции да постават стандарди за граѓанска и политичка партиципација кои се реално остварливи согласно заедницата во која егзистираат со стремеж за континуирано одржливо унапредување;
- Заедниците на овој начин имаат можност да ги идентификуваат приоритетите самите за себе;

325 Department for environment, land, water and planning, 2018, State Government Victoria, Effective engagement: Building relationship with community and other stakeholders, An introduction to engagement, Book 1, достапно на: <https://sustainingcommunity.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/05/effective-engagement-book-1.pdf>

- Заедницата (граѓаните) стекнува поголема улога во изнаоѓање на решенија и градење на цели за иднина во заедницата, што значи и поголема одговорност за заеднички резултати во градење на посакуваната иднина;
- Ангажманот во заедницата (граѓанската и политичката партиципација) влијае врз зајакнување на чувството на припадност кон заедницата.
- Повеќе поединци се мотивираат да станат поактивни за прашања кои се однесуваат на нив.

Задача за студентите: Да се пронајдат два примера, еден на инклузивен политички процес, кога се одлучува заедно со засегнатите страни, еден ексклузивен, кога се одлучува само во институциите на политичкиот систем. Да се разговара за разликите и за предностите/недостатоците на двата начина на одлучување.

4.4 АКТЕРИ НА ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО

Многу често, поимот граѓанско општество граѓаните го поистоветуваат само со граѓански и невладини организации. Граѓанското општество е цел еден јавен креативен простор кој преку граѓаните и здруженијата, во соработка со јавните и државните институции, може да поттикне одредени јавни прашања да бидат повидливи, да станат поприоритетни, да дадат друга перспектива на одредени јавни прашања или проблеми, предлози кои може да ја олеснат имплементацијата на јавните одлуки и многу други олеснувања кои значат дополнување на претставничката демократија, но и зголемување на нејзината одговорност. Невладините организации, граѓанските организации и непрофитните организации кои имаат организирана структура и активност и се официјално регистрирани ентитети или групи, се само дел од граѓанското општество. Здруженијата не мора секогаш да се и официјално регистрирани за да поттикнат одредена општествена промена. Дополнително, термините невладина организација (Non-governmental organization) и граѓанска организација (Civil society organization) многу често се поистоветуваат и се користат наизменично кога се опишува активноста на граѓанското општество.

Технички, невладините организации се подгрупа на поопшти граѓански организации, невладините организации се непрофитни организации водени од проблемите кои обезбедуваат услуги на локално и глобално ниво, На пример Amnesty International. Граѓанските организации, пак, вклучуваат и локални граѓански или верски групи кои не ја исполнуваат целосно формалната законска функција за регистрација.³²⁶

Потребно е сите актери на граѓанското општество да бидат конструктивни критичари и коректори на државните и јавните институции и јавните функционери. Доколку постојат демократски развиени механизми може и да се партнери на претставничката демократија за донесување на јавни одлуки и поттикнување на значајни јавни прашања. Борбата на актерите на граѓанското општество е насочена против плејада општествени прашања, како: сиромаштија, корупција, економска нееднаквост, одговарање на хуманитарни кризи, вклучително и вооружени конфликти, промовирање на владеење на правото и одговорноста, промовирање на јавните слободи, залагање за транспарентност на владините трошоци, за заштита на животната средина, за остварување на правото на развој, за зајакнување на лицата кои припаѓаат на малцинствата или други групи во ризик.

Понатаму, тие се борат: против секоја форма на дискриминација; за спречување на криминалот; за промовирање на корпоративна општествена одговорност и одговорност воопшто; против трговија со луѓе; зајакнување на жената; за правата на децата; против говорот на омраза; зајакнување на младите; за унапредување на социјалната правда; за заштита на потрошувачите; обезбедување на социјални услуги, итн.³²⁷

Актерите на граѓанското општество преку различни механизми на: директната, партиципативната и делиберативната демократија може да придонесат за поправични општества и поголемо препознавање и спроведување на човековите права на: локално, национално, регионално и глобално ниво.

326 Donvey C., 203, Civil Society, Definition, Organization and Importance, достапно на: <https://study.com/academy/lesson/what-is-a-civil-society-definition-examples.html>

327 United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2014, A Practical Guide for Civil Society, Civil Society Space and the United Nations Human Right System, достапно на: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/AboutUs/CivilSociety/CS_space_UNHRSystem_Guide.pdf, стр. 3 и 4

Актерите на граѓанското општество се разнообразни и вклучуваат:³²⁸

1. Онлајн групи и активности, вклучително и заедниците на социјалните медиуми кои можат да се „организираат“, но не мора да имаат физички, правни или финансиски структури.

Медиумите се дел од граѓанското општества, новите медиуми постигнаа значајни промени во поглед на полесна достапност за ширење на информации за многу пократок период на глобално ниво. Информатичко технолошката достапност на интернет алатки до голем број од популацијата овозможи да се забележат значајни онлајн активности кои поттикнаа и приоритизираа јавни прашања кои се значајни на: локално, национално и глобално ниво. Се разбира: развиеноста на политичкиот систем, едукацијата и социјализацијата на граѓаните имаат големо влијание врз нивната можност за поголема вклученост и засегнатост со јавни прашања/проблеми. Сепак, постојат значајни примери кои придонесоа кон поголема видливост и поголема ангажираност за надминување на прашања кои се значајни за подобрување на квалитетот на животот на многу луѓе широм светот.

Современици сме на индивидуалци и групи на луѓе кои преку своите заложби постигнуваат општествени промени кои се во согласност со јавниот интерес.

Дел од таквите примери се:

Денис Јанкуловски,³²⁹ активист кој од 2018 година, симболично на Втори април, денот посветен на лицата со аутизам, започнува активизам за подигнување на свесноста за присутноста на лицата со аутизам меѓу нас, нивно прифаќање и почитување. За време на Ковид-19 стана познат како Космонаутко, а потоа е познат во јавноста и преку: онлајн и офлајн активности преку социјалните медиуми, настани, учества на конференции, работилници, презентации на заложбите

328 United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2014, A Practical Guide for Civil Society, Civil Society Space and the United Nations Human Right System, достапно на: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/AboutUs/CivilSociety/CS_space_UNHRSystem_Guide.pdf

329 Веб страница: Engage, Дејан Јанкуловски, Космонаутко, достапно на: <https://engage.mk/sara-mardini/>

пред студенти за да се подигне свесноста за лицата со аутизам во Република Северна Македонија и да се обезбеди простор за нивна интеграција и развој. Основач е на здружението „АУТИЗАМ ААМК“. Денис е автор на книгата: „Другарко“, која е издадена во 2024 година и е ретка книга и за најмладата популација која има содржина за деца со атипичен развој. Другарко, главниот лик во книгата, е дете со аутизам. Ова дело е многу значајно за социјализација од најмала возраст која учи на: заедништво, етика во другарството и прифаќање на различностите.

Грета Тумберг,³³⁰ шведска активистка за климатските промени. Преку онлајн активизам поттикна подигнување на глобалната свест за климатските промени, инспирираше милиони студенти да учествуваат во климатски штрајкови и влијаеше во дискусии за климатски политики ширум светот.

Малала Јусуфзаи,³³¹ активистка од Пакистан за образование на девојчињата. Преку: блогови, онлајн активизам, онлајн кампањи и јавно говорење поттикна глобално внимание за прашањето за едукација на девојчињата. Стана најмладиот добитник на Нобелова награда и е коосновач на т.н. Малала Фонд за поддршка на образовни иницијативи.

330 Веб страница: Biography Greta Thunberg, достапно на: <https://www.britannica.com/biography/Greta-Thunberg>

331 Веб страница: Malala Fund, достапно на: <https://malala.org/>

Шаун Кинг,³³² американски писател и активист за расна правда. Преку активизам на социјалните мрежи, групно финансирање, раскажување на приказни, истакна случаи за расна неправда и полициска бруталност. Помогна да се соберат средства за семејствата погодени од насилство, како и да се подигне националното внимание за движењето „Black Lives Matter“.³³³

Алиша Гарза, Патрис Кулорс и Опал (Ајо) Томети³³⁴ (од лево кон десно на фотографијата) „Black Lives Matter“, хаштаг активизам #Black Lives Matter и кампањи на социјалните медиуми, придружени со протести создадоа глобално движење кое се залага за унапредување на правата и правдата на Афроамериканците. На овој начин извршија влијание врз политиките и врз јавниот дискурс за расната нееднаквост.

332 Веб страница: The Intercept, Shaun King, достапно на: <https://theintercept.com/staff/shaunking/>

333 Веб страница: Black Lives Matter, достапно на: <https://blacklivesmatter.com/>

334 Веб страница: Herstory, достапно на: <https://blacklivesmatter.com/herstory/>

Џејми Марголин,³³⁵ активистка за климатска правда, коосновач на Zero Hour. Преку активизам на социјалните медиуми, организација на младински движења и јавно говорење, организира и климатски маршови преку што го свртува вниманието кон интерсекционалноста меѓу климатската правда и социјалните прашања.

Брендон Стантон,³³⁶ активизам за различни прашања за социјална правда преку објавување на приказни и фотографии, Humans of New York. Сподели разновидни човечки приказни кои привлекоа внимание на социјалните мрежи, собра средства за помош на луѓе на кои им е потребна, па на овој начин создаде средина на емпатија и поддршка.

Ема Гонзалес,³³⁷ американска активистка за контрола на оружјето. Преку социјалните медиуми, јавно говорење и организација на маршеви, стана водечки глас на движењето: „Марш за нашите животи“ по пукањето во Паркленд, во 2018 година. Овој марш се залага за построги закони за контрола на оружјето и го мобилизираше младинскиот активизам низ САД.

335 Веб страница: Zero Hour, достапно на: <https://thisiszerohour.org/>

336 Веб страница: Humans of New York, достапно на: <https://www.humansofnewyork.com/about>

337 Iowa State University, Archives of Woman Political Communication, достапно на: <https://awpc.cattcenter.iastate.edu/directory/emma-gonzalez/>

Надја Мурад,³³⁸ активистка за борба за човековите права и против трговијата со луѓе. Преку социјалните медиуми, јавно говорење, книги, ја подигна свеста за трговијата со луѓе и условите во кои живеат членовите на заедницата Јазиди. Добитник е на Нобелова награда за мир и се залага за преживеаните од сексуално насилство.

Дина Мартин,³³⁹ активистка за борба против фотографирање на делови од телото под облека (Anti-Upskirting). Преку кампањи на социјалните медиуми и лобирање, постигнува успех за криминализација на фотографирањето на интимни делови кај други личности во Обединетото Кралство.

„Носители на промени“ инспиративни примери за поединци во Република Северна Македонија³⁴⁰ може да се погледнат на следниот QR код.

Сите овие примери ни укажуваат дека онлајн активизмот е моќна алатка за подигнување на свеста, мобилизирање поддршка и ефектуирање на промени на национално и глобално ниво.

338 Веб страница: Nadia initiative, достапно на: <https://www.nadiasinitiative.org/nadia-murad>

339 Веб страница: Gina Martin, достапно на: <https://ginamartin.online/>

340 YouTube канал, линкови на Носители на промени, достапно на: https://www.youtube.com/results?search_query=%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B8+%D0%BD%D0%B0+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8+%D0%B6

2. Општествени движења на колективна акција и/или идентитет, кои може да бидат онлајн или физички

Социјалните движења за колективна акција може да се организираат на: локално, национално и на глобално ниво. Социјалните медиуми ја олеснуваат можноста за побрз пренос на пораката и информацијата за целта на движењето. Според социологот Давид Аберле, постојат различни категории на општествени движења кои се однесуваат на тоа што сака движењето да промени и колкава промена е посакувана и потребна. Тој објаснува четири вида на општествени движења:³⁴¹

- 1 **Алтернативни општествени движења** кои се фокусирани на самоподобрувања и ограничени специфични промени на верувања и однесувања на индивидуи. На пример: општествени движења за анонимни алкохоличари,³⁴² мајки против возење во пијана состојба,³⁴³ планирано родителство.³⁴⁴
- 2 **Искупителни општествени движења**, понекогаш се нарекуваат и движења на религиите. Овие движења се фокусираат на „барање смисла“ или духовна надоградба на одреден дел од населението. „Сектите“ се дел од ваквите видови на движења.
- 3 **Реформаторски општествени движења**. Овие движења се со цел за одредена промена која се однесува на целото население на местото на кое се одвива. Такви движења, на пример, се: еколошките движења, движењата за правото на глас за жените, или современиот „Ден на не купувајте“ (Buy Nothing Day) кој протестира против неконтролираниот конзумеризам за време на црниот петок (Black Friday).

341 Lumen, Introduction to Sociology , Module 18: Social movement and social change, Types and Changes of Social Movements, достапно на: <https://courses.lumenlearning.com/wm-introductiontosociology/chapter/types-and-stages-of-social-movements/>

342 McCrady, B. S., & Miller, W. R. 1993. Research on Alcoholics Anonymous: opportunities and alternatives. Rutgers Center of Alcohol Studies. достапно на: <https://www.robinroom.net/alcoanon.htm>, стр. 167-187

343 Веб страница: Terry Bryant, Accidents and Injury Law, The History Of Mothers Against Drunk Driving, достапно на: <https://www.terrybryant.com/houston-car-accident-lawyer/drun-driver-accident-lawyer/history-mothers-against-drun-driving>

344 Веб страница: Planned Parenthood, Our History, достапно на: <https://www.plannedparenthood.org/about-us/who-we-are/our-history>

- 4** **Револуционерни општествени движења** кои се трудат да го изменат драматично целото општество. Пример: Движењето за граѓански права во периодот од 1950-1960 година кое се бори за социјална правда за Афроамериканците, кои треба да имаат еднакви права според закон во САД.³⁴⁵

3. Верски водачи, верски заедници и организации засновани на вера

Граѓанското општество и религиозните заедници секогаш имале амбивалентна врска. Некои би рекле дека религиозните идеи и институции никогаш не биле дел од граѓанското општество, дека поимот на просветителството вклучува само доброволни граѓански организации и чувство на граѓанство одвоено од принудните влијанија на државата и трговијата. Во голема мера, водачите на верските организации, премолчено се согласија, често, не секогаш, да бидат на страната на „државата“. Секуларноста во многу земји е кривка. Но, верските движења често играат антиавторитарна улога во мобилизирање на населението против перципираните корумпирани елити на естаблишментот. За време на протестантската ера во XIX век во САД, верските институции одиграа важна улога во движењето на социјалните реформи. На пример: Social Gospel³⁴⁶ е религиозно крило на прогресивното движење кое се залага за борба против: неправда, страдање и сиромаштија.

4. Работнички синдикати и работнички организации кои ги претставуваат интересите на работниците

Синдикализмот е движење кое се залага за директна акција на работничката класа против капитализмот, за општествен поредок заснован на работници организирани во производни единици. Синдикалното движење се развива во Франција во 1900-1914 година, потоа го шири своето влијание во: Шпанија, Италија, Англија, латиноамериканските држави и во други земји.³⁴⁷ Денес, посебно во Европа, синдикатите се институционализиран дел од политичките системи на многу држави. Синдикализмот се залага за организирање на работниците во синдикати за да се борат за нивните интереси и права.

345 History, Civil Right Movement, 14 May 2024, достапно на: <https://www.history.com/topics/black-history/civil-rights-movement>

346 Britannica, History and Society, Social Gospel, American religious movement, <https://www.britannica.com/event/Social-Gospel>

347 Britannica, Syndicalism, <https://www.britannica.com/topic/syndicalism>

Синдикатите се организации на работниците преку кои се борат за нивниот глас да биде слушнат во јавната сфера и во индустриите во кои работат. Нивната цел е влијание врз политиките и легислативата кои се однесуваат на условите за работа, како и платите и работничките права. Една од основните функции на синдикатите е да се вклучат во колективни преговори со работодавачите. Овој процес помага да се обезбедат плати соодветни на трудот, бенефиции и работни услови за работниците, што придонесува за економска и социјална стабилност. Синдикатите се занимаваат со пошироки прашања за социјална правда, се борат против дискриминација, за обезбедување на еднакви можности и застапуваат политики кои се во корист на маргинализираните групи. Исто така, синдикатите ја издигнуваат јавната свест за прашања кои се однесуваат на работничките права и интереси и мобилизираат јавна поддршка за таа цел. Со организирање на: митинзи, протести и други форми на колективно дејствување тие го привлекуваат вниманието за неправдите и се залагаат за промени.³⁴⁸

Примери за синдикати кои остваруваат унапредување и видливост на работничките услови и права се:

- **Обединети авто-работници од САД**, формиран во 1935 година, е синдикат кој има обезбедено бројни колективни договори кои ги подобруваат условите за работа и бенефициите на работниците, а бил клучен за постигнување на подобрување на стандардите за безбедност и здравје при работа на работниците во автомобилската индустрија. ОАР влијае и врз политички процеси залагајќи се за политики и легислатива која е погодна за работниците.³⁴⁹
- **UNISON the public service union** – е синдикат формиран во 1993 година во Обединетото Кралство. Овој синдикат беше водечка сила за подобрување на животниот стандард и се избори за повисока минимална плата за работниците во јавниот сектор. Исто така, овој синдикат се бори за еднакви плати за мажите и жените, има постигнато значајни резултати и во подобрување на ова прашање. Дополнително, обезбедува обука и развој на своите членови со што работи на подобрување на вештините и зголемени компетенции кај своите членови.³⁵⁰

348 Baccaro L., and Howell C., 2011, A Common Neoliberal Trajectory: The Transformation of Industrial Relations in Advanced Capitalism. *Politics & Society*, 39(4), стр. 521-563.

349 Веб страница: United Auto Workers, <https://uaw.org/>

350 Веб страница: UNISON, The Public Service Union, <https://www.unison.org.uk/>

- **COSATU (Конгрес на јужноафрикански синдикати)**, основан во 1985 година, овој синдикат игра важна улога во периодот на борбата против апартхејдот, постапартхејдот е главниот борец за работнички права и социјални права, значајно влијае врз трудовото право и политиките кои се однесуваат на работничките услови и права. И денес се залага за економска еднаквост и подобри услови за работа за работниците на Јужна Африка.³⁵¹
- **Deutscher Gewerkschaftsbund** – основан е во 1949 година и претставува чадор организација на германските синдикати, која претставува над шест милиони работници. Овој синдикат има постигнато бројни успешни колективни договори кои се однесуваат на високи стандарди за: плати, работни услови и социјални бенефиции. Нивната улога е значајна, исто така, во делот на обезбедување на систем во кој работниците учествуваат во менаџерските одлуки во нивните компании. Оваа организација го промовира концептот за социјално партнерство меѓу: работодавачите, вработените и владата, придонесувајќи за економска стабилност и социјална благосостојба во СР Германија.³⁵²
- **Австралиски совет на синдикати**, основан е во 1927 година. Оваа организација води борба за зголемување на минималната плата за милиони работници во Австралија. Тој е клучен преговарач за подобрување на стандардите за безбедност при работа. Одигра клучна улога за носењето на Законот за фер работа, на сила е од 2009 година, кој обезбедува легислативна рамка за правични односи на работното место и заштита на работниците.³⁵³
- **Јапонска синдикална конфедерација (RENGO)**, основана е во 1989 година, има постигнато значајни резултати за подигнување на стандардите при работа и фер третман на работниците. Големи борци се за родова еднаквост и за еднакви плати за мажите и жените. Значајни се и кампањите кои ги водат за баланс меѓу приватниот живот и работата, се залагаат за намалување на работното време и за подобри права за отсуство.³⁵⁴

351 Веб страница: COSATU – CONGRESS OF South African Trade Union, <https://www.cosatu.org.za>

352 Веб страница: Deutscher Gewerkschaftsbund, <https://www.dgb.de/>

353 Веб страница: Australian council of Trade Unions, <https://www.actu.org.au/>,

354 Веб страница: JTUC RENGO, Japanese Trade Union Confederation, <http://www.jtuc-rengo.org/>

Според Индексот за глобални права на Меѓународната конфедерација на синдикати за 2024 година, работничките права³⁵⁵ се влошуваат во Европа побрзо од било кој друг регион во светот. Европа како континент беше пример во светски рамки што треба да се следи кога станува збор за правата на работниците, но тоа веќе не е случај. „Европскиот социјален модел“ брзо еродира и се зголемува бројот на случаи за намалување на правата на работниците и забрана за синдикално организирање и здружување. Во 2024 година е единственото издание на Индексот за глобални права на Меѓународната конфедерација на синдикати. Индексот претставува сеопфатен преглед на работничките права утврдени со регулативи (легислатива). Врши рангирање на 151 земја, според 97 индикатори, изведени од конвенции и судска пракса на Меѓународната организација на трудот. Ги оценува земјите од 1 (најдобра), до 5 (најлоша) состојба на работнички права. Прекршувањата се евидентираат секоја година, од април, до март. Континентот Европа има оценка 2,73 во 2024, и е со најголем пад во последната деценија, во 2014 година оцената е 1,84. Во 2024 година три европски земји имаат намалена оценка. Меѓу нив е Финска заради нападот на основните работнички права од страна на премиерот Петри Орпо, преку реформи кои значат ограничување на правото на штрајк, непочитување на преговорите за платите и намалување на социјалната заштита.

Ова, секако, влијае и врз целиот нордиски регион во поглед на: социјалните права, модели и права на синдикатите. Швајцарија во 2015 година организираше трипартитна средба на која сите засегнати страни разговараа за прашањето за слободата на здружување и заштитата на правото на организирање, за Конвенцијата во врска со правото на штрајк и модалитетите и практиките на штрајк на национално ниво. Во 2024 година властите, едноставно, го прекинаа трипартитното преговарање, без никакво објаснување.³⁵⁶ Република Северна Македонија ја има во извештајот. Врховниот суд на Република Северна Македонија во 2024 година донесе одлука за трансферирање на сопственоста на имотот од Сојузот на синдикатите во државна сопственост. Во извештајот е истакнато дека ова е пример за легитимизирање на насилно одземање на имот.

Придонес кон општото влошување е и криминализирањето и стигматизирањето на штрајковите во Белгија и Франција, како и претерано

355 International Trade Union Confederation, Global Rights Index, 2023, достапно на: <https://www.ituc-csi.org/global-rights-index>

356 Triangle L., 2024, Social Europe, Europe: world leader in eroding workers' rights, 12th June 2024, достапно на: <https://www.socialeurope.eu/europe-world-leader-in-eroding-workers-rights>

широката дефиниција за основните услуги, за ограничување и забрана за штрајковите во: Албанија, Унгарија, Молдавија, Црна Гора и Обединетото Кралство.³⁵⁷

5. Невладини организации на: локално, национално и глобално ниво за заштита на човековите права (невладини организации, асоцијации, групи за поддршка на жртвите)

Невладините организации се дефинирани како непрофитни организации, групи на луѓе или институции кои работат независно од владата и имаат хуманитарни или развојни цели.³⁵⁸ Невладините организации може да делуваат на: локално, национално, регионално и глобално (меѓународно) ниво. Невладините организации се организации кои се борат за заштита на човековите права во сите области. Преку широк опсег на активности кои вклучуваат: застапување, одговор при итни случаи и помош при катастрофи, испорака на услуги и истражување, овие организации се голем придонес во: унапредување, заштита и застапување на човековите права ширум светот.

Примерите кои следат се за невладини организации кои имаат големо влијание на регионално и глобално ниво:³⁵⁹

- **Amnesty International**, со седиште во Лондон и канцеларии ширум светот. Станува збор за организација за застапување и мониторинг која има огромно членство кое се бори за заштита на човековите права ширум светот.
- **Center for Justice and International Law**, со седиште во Вашингтон, канцеларии во Латинска Америка, е организација фокусирана на меѓународни судски спорови за човековите права, за наводни прекршувања на човековите права во организацијата на американските држави.
- **The Center for Reproductive Rights**, со седиште во Њујорк, е организација која се вложува во: судски спорови, мониторинг и застапување за унапредување на репродуктивните права низ светот.

357 International Trade Union Confederation , Global Rights Index 2024, <https://www.ituc-csi.org/gri-test-intro>

358 Веб страница: UNDP, 2024, Home Non-governmental organizations, достапно на: [https://popp.undp.org/taxonomy/term/6216#:~:text=A%20non%2Dgovernmental%20organization%20\(NGO,has%20humanitarian%20or%20development%20objectives](https://popp.undp.org/taxonomy/term/6216#:~:text=A%20non%2Dgovernmental%20organization%20(NGO,has%20humanitarian%20or%20development%20objectives)

359 Веб страница: International Justice Resource Center, достапен на: <https://ijrcenter.org/research-aids/civil-society/>

- **The Center on Housing Rights and Evictions**, со седиште во Женева, е организација која преку: судски спорови, заштита и застапување се залага за економски и социјални права низ целиот свет.
- **International Federation for Human Rights**, е федерација на 155 невладини организации широм светот, со свој одбор и персонал и посебни тематски приоритети преку кои води: истрага, застапување и градење на капацитети.
- **Human Rights First**, со канцеларии во Вашингтон и Њујорк, преку: судски спорови, кампањи, застапување согласно закон, за промовирање на човековите права низ целиот свет. Главната програма на оваа организација е насочена: за искоренување на злосторствата против човештвото, дискриминацијата, за одбрана на човековите права, бегалците и безбедноста.
- **Human Rights Watch**, е организација која преку: истрага, истражување и застапување има цел да ја издигне свеста за прекршување на човековите права широм светот. Оваа организација веќе 30 години е домаќин на фестивалот за филм, кој се одржува секоја година. Преку овој фестивал организацијата се стреми да обезбеди простор за емитување на дела на: филмските работници, учесниците кои се маргинализирани во филмската индустрија, медиумите и вестите. Темите за филмовите се поделени во посебни области за човековите права.³⁶⁰

6. Социјални претприемачи кои користат иновативни и/или пазарно ориентирани пристапи за социјални и еколошки резултати

Еден од пионерите на социјалното претприемништво е Бил Драјтон. Тој ја основал „Ашока“, во 1980 година. „Ашока“ е нов начин на размислување и активизам кој се однесува на сите социјални претприемачи на глобално ниво. Ова движење поттикнува и негува заедница на соработници, млади активисти кои сакаат да придонесат со своите: знаења, вештини и потреби кон позитивни промени во светот. Целта е дека „секој може да придонесе кон подобра промена во заедницата во која егзистира, или пошироко“. Ова социјално претприемништво, главно, е насочено кон остварување на следните приоритети:

360 Веб страница: Human Right Watch, Film Festival, достапно на: <https://ff.hrw.org/past-films>

- Помагање на социјално претприемништво од поединци кои со своите решенија можат да одговорат на најтните: културни, социјални и еколошки предизвици на општеството преку обезбедување на: знаење, финансии и логистички средства за да се изврши промената;
- Поттик за емпатија и промени кај младите преку едукација и инспирација за да станат активни менувачи во светот во кој егзистираат. Обезбедување на практична примена на знаењето преку организирање на конкретни активности од кои ќе произлезат промени во соработки со бизнис секторот;
- Континуирана едукација во училиштата, заедно со деловни советници за социјално претприемништво за да се поттикнат луѓето да бидат проактивни создавачи на промени.³⁶¹

Друг пример е формирањето на Грамин банката во 1983 година од страна на професорот Мухамед Јунус, кој го популаризира микрофинансирањето и микрокредитирањето. Во 2006 година доби Нобелова награда за формирањето на Грамин банката која се заснова врз принципи на солидарност и доверба, со цел да им помогне на селаните со средства да ја надминуваат сиромаштијата. Според податоците на Грамин банката во 2022 година, 90 % од заемопримачите се жени кои ги враќаат заемите со стапка од 97 %, што е стапка за закрепнување повисока од било кој традиционален систем.³⁶²

Во Република Северна Македонија социјалното претприемништво е гранка што започнува да се развива. Првите претпријатија од овој вид се од 1996 година. Денес постои листа на социјални претпријатија на Здружението за социјални иновации – АРНО, во кое по региони се застапени 57 социјални претпријатија. Оваа листа не е целосна,³⁶³ постојат повеќе примери за социјални претпријатија, како што е примерот со: „Лице в лице“, улично списание наменето за одржлив развој, кое е клучен елемент на истоимената Платформа за одржлив развој. Продавачи на списанието се најранливите групи во општеството, тие се обучуваат за продажба од страна на тим на Платформата. Половина од средствата одат за продавачите, половина за след-

361 Веб страница: Ashoka, достапно на: <https://www.ashoka.org/en-us/about-ashoka>

362 Веб страница: Grameen Банка, достапно на: <https://grameenbank.org.bd/>

363 Веб страница: „Социјално претприемништво за младинско вработување“, достапно на: <https://mladipretpriemaci.mk/%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%82-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%98%D0%B0/>

ното издание и за активности кои го подобруваат животот на маргинализираните групи. Содржината во списанието „Лице в лице“ ги поттикнува компаниите на општествена одговорност. Исто така, се грижи за: одржлив развој, подобра иднина на маргинализираните групи, како и за јавниот простор и животната средина.³⁶⁴

Здружението „Донирај компјутер“, исто така е пример за социјално претприемништво. Ова здружение е иницирано од Борче Стаменов кој ги поправа и средува половните компјутери и функционални половни компјутери се донираат на семејства кои не можат да си дозволат да купат компјутер. Нивната цел е да обезбедат компјутер за секое дете, за да може да има поквалитетно образование.³⁶⁵

7. Grassroots организации и активисти на локално ниво

Grassroots организации се група на луѓе кои работат заедно за да застапуваат цели кои ќе создадат промени или позитивно влијание во заедницата. Основната карактеристика на Grassroots организациите е тоа што ги сочинуваат обични луѓе, со извонредни подвизи. Овие организации може да бидат: локални, државни, регионални или глобални.

Grassroots организациите кои работат на локално ниво се концентрирани на решавање на прашања кои постојат во нивните заедници, како што се: чистење на животната средина, обезбедување на помош на лица без домови, помагање за имиграција во пограничните градови, поддршка на учениците во текот на образованието. Локалните заедници и владите може да се потпрат на: поддршката, придонесот и услугите што ги обезбедуваат локалните организации.

Националните Grassroots организации се насочени за застапување на прашања кои се однесуваат на целата нација. Пример за таква организација е Moms Demand Action, основана од мајки кои ги изгубиле своите деца од насилство со оружје во основни училишта во САД. Тие се борат за законодавна и политичка акција како одговор на трагедијата. Нивното движење се издигнува на национално ниво, на кое му се придружуваат многу родители од повеќе држави кои ги поддржуваат нивните барања. Денес, организацијата е национално движење на Американци кои се борат за: мерки за јавна безбедност, ставање крај на насилството со оружје, за безбедност на нивните деца во училиштата.

364 Веб страница: „Лице в лице“, достапно на: <https://licevlice.mk/za-nas-lvl/>

365 Веб страница: Еднаква шанса за сите. Израдувај некогo денес. Донирај компјутер, достапно на: <https://donirajkompjuter.mk/>

Меѓународните Grassroots организации се водени од мисијата да реагираат на кризи или прашања кои произлегле од нивните заедници. Нивните заложби, цели и мисии се совпаѓаат со оние на меѓународните организации, бидејќи тие се борат за прашања како што се: сиромаштијата, гладот во светот, климатските промени и одржливост, како и за остварување на човековите права. Постојат и организации кои се посветени на помагање на луѓето за да создадат меѓународни grassroot организации, за да се справат со тешките проблеми со кои се соочуваме ширум светот.³⁶⁶ Grassroot организациите се значајни исто колку и инвестирањето на пари во иновации.³⁶⁷

Активисти на локално ниво се поединци кои се залагаат за унапредување на човековите права, или решавање на прашања од јавен интерес преку различни активности, за да постигнат поголема актуелност и да го насочат вниманието на јавноста и јавните функционери кон истите.

Современ пример за активист на локално ниво, кој денес е глобален активист, е **Куми Наидо**. Тој е африкански активист за човекови права и еколошка правда. На 15-годишна возраст организирал протести против поделеното образование на апартхејдот. Заради неговите активности бил мета на полицијата, од која е и прогонет во Велика Британија до 1990 година. По враќањето во Јужна Африка имал значајна улога во легализирањето на Африканскиот национален конгрес, политичка партија која се залага за либерални промени во Јужна Африка. Денес, Наидо е виш советник на Мрежата за уметност на заедницата (Community Art Network), предавач во Центарот за демократија, развој и владеење на правото на Универзитетот во Стенфорд, професор по практика на Факултетот за глобален менаџмент на државниот Универзитет во Аризона, дополнително е глобален амбасадор на Африканците кои се борат за: правда, мир и достоинство. Исто така, тој е визитинг соработник на Универзитетот во Оксфорд и почесен соработник на колеџот „Магдалена“.³⁶⁸

366 Plural Policy, Issue and Advocacy & Nonprofit, What is a Grassroot Organizations? достапно на: <https://pluralpolicy.com/blog/what-is-a-grassroots-organization/>

367 Bettencourt A., 2024, Associate Governance and Public Administration Officer, Grassroot organizations are just as important as seed for money for innovation, достапно на: <https://www.unhcr.org/innovation/grassroots-organizations-are-just-as-important-as-seed-money-for-innovation/>

368 Поткаст: Stanford University, Freeman Spogly Institute for International Studies, Kumi Naidoo, достапно на: <https://fsi.stanford.edu/people/kumi-naidoo>

За дополнителен поттик за размислување, погледнете го Поткастот со Куми Наидо.³⁶⁹

*На прашањето дали би го дал ти живо-
тој за Јужна Африка? Наидо одговара:
„Многу од нашата генерација на активни-
сти, живеат соочени со сивава дека
секој ден може да бидеме убиени. Кога ед-
наш се среќнав со мојот најдобар прија-
тел, ме праша: Која е најголемиа жртва
што треба да ја направим за правда за
која се залагам? Јас му кажав: Да го дадам
мојот живој. Тој ми рече: Тоа не е точен
одговор, ти треба да го посветим осиа-
токој од твојот живој. Размислував длабоко за оваа разлика меѓу
посветување на живојот и на осиа-токој од живојот за одредена
цел, и денес мислам дека треба да ја сменеме оваа ‘логика’ за следни-
те генерации, за младите, дека не треба да ‘умреш за својата земја’,
туку треба да живееш за својата земја!“*

8. Задруги во сопственост и демократски контролирани од нивните членови

Задругите се автономни здруженија на лица обединети доброволно за да ги задоволат нивните заеднички: економски, социјални и културни потреби, преку претпријатие во заедничка сопственост и демократски контролирано.

Задругите придонесуваат за намалување на нееднаквоста и сиромаштијата, исто така тие претставуваат училишта за демократија, тие ги охрабруваат луѓето да се здружат и да земат активно учество преку гласање за одлуките во задругата, со тоа поттикнуваат активно граѓанство. Дополнително, кооперативите имаат едукативна моќ, ги едуцираат своите членови за да стекнат вештини и знаења за демократско управување со задругата. Кооперациите се здружение на фирми или корисници или домаќинства кои ги применуваат правилата на заедничка сопственост и демократија, за да постигнат: економски, социјални и културни цели и на тој начин им служат на своите членови во заедницата. Станува збор за доброволни здруженија кои го заменуваат капитализмот со соработка, притоа ги земаат

³⁶⁹ Поткастот со нас го сподели Билјана Спасовска, директорка на Balkan Civil Society Development Network, која е учесник на Летната школа во 2024 година организирана од Center for Democracy, Development and the Role of Law на Универзитетот во Станфорд.

предвид потребите на своите членови, не е дискриминаторски, до-несува одлуки преку дискусији и ги следи идеалите за самопомош и заемна помош. За другите постојат по сектори, како што се: малопродажба, банкарство, домување, маркетинг, земјоделство, производство, купување, вработување, и други.

На пример: купување на производи директно од земјоделци, производители на хербални лекови, продавачи на органски производи, производители на ракотворби. Станбени кооперации кои нудат домување на групи со средни и ниски приходи во општеството.

9. Младински клубови

Младите се категорија која подразбира граѓани и граѓанки кои се на возраст од 15-29 години. Оваа категорија на граѓани се посебна интересна група која е особено значајна за иднината и развојот на заедницата. Затоа, младинските клубови се посебни актери на граѓанското општество и тие треба да ги застапуваат правата, да се залагаат за подобрување на благосостојбата на младите преку развој на младински политики кои директно би влијаеле врз нивниот: личен, културен, социјален живот. На пример, во Република Северна Македонија на ниво на локалните самоуправи има посебни младински центри кои имаат за цел да се обезбеди соодветен и безбеден простор во кој ќе се спроведува системска поддршка на личниот развој на младите луѓе и нивното активно вклучување во заедницата. Младинските центри не се еднакво развиени во рамките на општините, постојат општини во кои сè уште не се формирани.

Пример за истакната младинска организација која егзистира во Република Северна Македонија е Младинскиот образовен Форум. МОФ е младинска заедница формирана во 1999 година, која овозможува образование за: дебата, правна писменост, лични и професионални вештини; креира истражувања и политики; обезбедува медиумски простор и информираност; поддржува активизам, самоорганизирање и учество; за општествен развој на младите.

10. Независни: радио, телевизија, печатени и електронски медиуми

Освен само како канали за комуникација и претставување на општествената реалност, медиумите се и предуслов за демократија. Во репресивните системи низ светот, независното новинарство работи под голем притисок, а во некои земји е и буквално уништено, медиумите се заробени од корпоративни и политички интереси на-

секаде во светот, затоа медиумската криза е глобално прашање. Постојат различни концепти за поимот медиумски активизам: „слобода на медиуми, слобода на изразување, медиумски реформи, медиумска демократизација, медиумска правда“. Медиумскиот активизам вклучува обиди за влијание врз јавните институции, создавање на алтернативни практики и едукација на корисниците на медиуми. Постојат бројни примери кои го прикажуваат медиумскиот активизам и борбата за заштита на јавниот интерес. Таков вид на медиуми се алтернативните платформи, како што се: Блогот In Media Res, кој започна да функционира во 2008 година, главен организатор е универзитетскиот професор Борис Вежњак,³⁷⁰ Sbunker blog,³⁷¹ кој функционира од 2017 година, во организација на граѓанската организација Sbunker, функционира во Косово. Други примери на медиуми се медиуми на заедницата, како што се: Radio Orange, делува на локален и национален опсег во Виена, Австрија, од 1998 година, се фокусира на независна содржина насочена кон развој на заедницата, Community Media Forum Europe, радио кое има седиште во Брисел, од 2004 година, добар пример за радио формирано од Студентската организација на Универзитетот во Љубљана е Radio Student³⁷² кое е насочено како медиум кон: независно известување, дебати, алтернативна култура, музички поткултури, општествени движења, етнички малцинства. Независни медиуми, од кои се издвојува примерот за Kosovo 2.0³⁷³ медиум кој промовира независно новинарство и плурализам, преку покривање на теми за: социјална правда, политика, родови теми, култура и човекови права, кој постои од 2010 година. Пример за истражувачко новинарски проекти, агенции и регионално/меѓународни мрежи и алтернативните медиуми, е Media Reform Coalition, медиум кој од 2011 година функционира на национално ниво и е со седиште во Лондон, инициран е од тим на: академици, активисти и медиумски продуценти.³⁷⁴

370 Веб страница: In Media Res, достапно на: <https://vezjak.com/>

371 Веб страница: Sbunker, достапно на: <https://sbunker.org/en/organizata/>

372 Веб страница: Radio Student, достапно на: <https://radiostudent.si/>

373 Веб страница: Kosovo 2.0, достапно на: <https://kosovotwopointzero.com/en/>

374 Хоѓик С., Мобилизација за заштита на јавниот интерес во медиумите, Мапирање добри практики за медиумскиот активизам, 2024, Фондација „Медијантар“, Сараево и Мировен институт Љубљана, достапно на: file:///C:/Users/homep/Downloads/GEMA_MK_24-01-08.pdf

11. Коалиции на соседството или во заедницата

Како пример на коалиции на соседството или во заедницата се: коалиции и мрежи за заштита на правата на лицата со попреченост, правата на жените, правата на децата, коалиции кои се борат за еколошки прашања или право на земја, коалиции кои собираат донации на средства, облека за деца, производи за деца, книги.

Коалициите во соседството може да иницираат различни донации на предмети кои некои семејства не ги користат, а им се потребни на други, како што се: колички за деца, разни предмети за домаќинството, мебел, облека, и сл. Исто така, може да организираат и улични фестивали за храна, базар на ракотворби, може да се организираат и акции за чистење на средината во која живеат. Организирање на заеднички ручек, исто така, придонесува за зацврстување на врските меѓу членовите на заедницата.³⁷⁵

12. Јавните и приватните институции кои промовираат заштита и унапредување на човековите права: академските и истражувачките институции, тинк-тенк организации

На глобално ниво: универзитетите, истражувачките центри и тинк-тенк организациите, обезбедуваат анализи и докази што им се потребни на креаторите на политиките, на медиумите и за граѓанското општество во целина. Академските институции имаат клучна улога за зајакнување на граѓанското општество преку: истражувања, јавни изјави, колумни со кои преку критичка мисла ги бранат и застапуваат човековите права и правичното општество. Истражувачката експертиза, академските истражувачки вештини, методологијата, етичкото постапување во процесот на истражување и валидацијата на докази, се вредни компоненти кои резултираат со анализа базирана на докази која треба да биде земена во предвид од страна на практичарите или носителите на јавни одлуки и јавните службеници. Аргументите засновани врз докази се клучни за обезбедување на правична јавна одлука. Професорите на универзитетите се дел од граѓанското општество, личности кои треба да се залагаат за заштита на човековите права и правично општество преку истражувања кои ги продуцираат и преку застапување на истите во јавноста. Дипломските, магистерските и докторските трудови треба да бидат истражувања кои објаснуваат или решаваат одредени јавни прашања. Нивната вредност е во тоа што тие треба да се употребливи за носи-

375 Веб страница: University of Oxford, Social Eating connects community, достапно на: <https://www.ox.ac.uk/news/2017-03-16-social-eating-connects-communities>

телите на јавни одлуки да може да ги користат при носење на одлуки кои треба да се базирани на: знаење, анализи и докази.

Тинк-тенк (Think Tank) организациите се институции за советување на јавните политики, тие произведуваат и доставуваат јавни анализи до креаторите на политиките и пошироката јавност. Нивната цел е да влијаат врз јавната политика во одредена насока која не е дефинирана од нивните лични интереси, туку од јавниот интерес. Независноста и ориентацијата за влијание на јавните политики да се креираат врз база на анализа и докази за заштита на јавниот интерес, се централни столбови на тинк-тенк организациите.³⁷⁶ Индексот „Global-Go-To-Think-Tank“³⁷⁷ разликува седум категории на кои може да им припаѓа една тинк-тенк организација според својата независност.

- 1 АВТОНОМЕН И НЕЗАВИСЕН ТИНК-ТЕНК е оној кој има значајна независност од било која интересна група или донатор и е автономен во своето работење и финансирање од владата.
- 2 КВАЗИНЕЗАВИСЕН е оној кој работи автономно од владата, но контролирано од интересна група, донатор или договорна агенција која обезбедува најголем дел од финансирањето и има значително влијание врз работењето на тинк-тенкот.
- 3 ПОВРЗАНИ СО ВЛАДАТА се оние тинк-тенк кои се дел од формалната структура на власта.
- 4 КВАЗИВЛАДИНИТЕ се финансирани исклучително од владини грантови и договори, но не и дел од формалната структура на владата.
- 5 СО УНИВЕРЗИТЕТ, тоа се центрите за истражување на политики на универзитетите.
- 6 ПОЛИТИЧКИ ПАРТИСКИ ПОВРЗАНИ тинк-тенк се формално поврзани со политичка партија.
- 7 КОРПОРАТИВНИ (ЗА ПРОФИТ) се профитни организаци за истражување на јавната политика, поврзани со корпорација или, пак, само работат врз профитна основа.

376 Jezierska K., Three Types of Denial: Think Tanks as a Reluctant Civil Society Elite, 2020, Politics and Governance (ISSN: 2183–2463) 2020, Volume 8, Issue 3, Pages 152–161, достапно на: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1472538/FULLTEXT01.pdf>

377 McGann J, Global Go to Tink Tank Index Report, 2021, University of Pensilvania, достапно на: <https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp-content/uploads/2021/03/2020-Global-Go-To-Think-Tank-Index-Report-Bruegel.pdf> стр. 14

Според 2020 Global Go To Think Tank Index Report, во: Мексико, Канада и САД постојат 2397 тинк-тенк организации, од кои 2203 се во САД. Во Европа постојат 2932 тинк-тенк организации. Во Азија постојат 3389 тинк-тенк организации, Јужна и Централна Америка, 1179, Блискиот Исток и Северна Африка, 599 и Супсахарска Африка, 679 тинк-тенк организации. Во Македонија, 17 тинк-тенк организации, во Словенија, 7, Србија, 34, Албанија и Хрватска, 20, Косово, 15, Босна и Херцеговина, 51 тинк-тенк организација. Водечка тинк-тенк организација на европско ниво е Центарот за европски политички студии (CEPS). Оваа тинк-тенк организација со својот исклучително силен внатрешен истражувачки капацитет и широка мрежа на партнерски институции во голема мера е способна да ги предвидува трендовите и да ги анализира прашањата за политиките пред тие да станат предмет на општа дискусија.³⁷⁸

Центарот за истражување и креирање на политики (ЦРПМ)³⁷⁹ и Институтот за Европска политика (ЕПИ)³⁸⁰, се тинк-тенк организации од Република Северна Македонија кои се дел од 100-те најдобри тинк-тенк организации во Централна и Источна Европа. Институтот за демократија Социетас Цивилис, Скопје (ИДСЦС),³⁸¹ Форум за разумни политики (ФРП),³⁸² РЕАКТОР – Истражување за акција,³⁸³ се само неколку од водечките тинк-тенк организации во Македонија.

13. Економски унии и професионални организации

Како резултат на правото на здружување сите професии може да се организираат во поединечни здруженија и да се залагаат за унапредување на човековите права и правично општество, во согласност со специфичната професионална област.

Такви примери се: здруженијата на новинари, здруженијата на архитекти, здруженијата на нотари, здруженијата на фармацевти, економски унии, како што е стопанската комора, професионални

378 Веб страница: Centre for European Policy Studies, достапно на: <https://www.ceps.eu/about-ceps/>

379 Веб страница: Center for Research and Policy Making, достапно на: <https://crpm.org.mk/>

380 Веб страница: Институт за Европска политика, Скопје, достапно на: <https://epi.org.mk/>

381 Веб страница: Институтот за демократија „Социетас Цивилис“, Скопје, достапно на: <https://idscs.org.mk/mk/>

382 Веб страница: Форум за разумни политики, достапно на: <https://frp.mk/mk/>

383 Веб страница: Реактор – „Истражување за акција“, достапно на: <https://reactor.org.mk/>

организации, како што се: здружение на адвокати, здружение на архитекти, здружение на новинари, здружение на земјоделци, и слично.

Овие здруженија имаат за цел да влијаат врз политиките кои се креираат во нивната специфична професионална област и преку тоа да ги штитат човековите права и да се залагаат за заштита на јавниот интерес.

14. Организации на домородни народи

Проценето е дека во светски рамки, 370 милиони домородни луѓе се распространети низ 70 земји ширум светот. Домородните луѓе практикуваат уникатни традиции, се здружуваат за да ги одржат своите: социјални, културни и економски уникатности, кои се различни од доминантните групи кои живеат заедно во општеството, заедно со домородните групи. Пример за такви групи се: Лакота од САД, Маите од Гватемала, Ајмарите во Боливија, Саами заедницата во Северна Европа, Аборџините во Австралија, Маорите во Нов Зеланд. Домородните народи се соочени со: недостаток на политичка застапеност, економска маргинализација, сиромаштија, недостаток на пристап до социјални услуги и дискриминација. Организациите на домородните народи се борат за: заштита на нивните права, препознавање на нивниот идентитет, вреднување на нивниот начин на живот и признавање на нивното право во однос на традиционалните земји, територии и природни ресурси.³⁸⁴

Пример на меѓународна организација која се занимава со правата на домородните народи на глобално ниво е: International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA). Организацијата е формирана во 1968 година, соработува со домородните организации и меѓународни институции за промовирање на признавањето и спроведувањето на правата на домородните народи. Се залага за: зајакнување на позицијата на домородните народи преку документација, развој на капацитети и застапување на локално, регионално и глобално ниво. Се фокусира на одбрана на правата на домородните луѓе кои се однесуваат на сопственост на земја, ја промовира нивната инклузивност во активностите кои се однесуваат за заштита на животната средина и поттикнување на граѓанска и политичка партиципација на домородните луѓе во креирање на јавни одлуки на локално и меѓународно ниво.³⁸⁵

384 United Nations Permanent Forum on Indigenous people, Who are Indigenous people? достапно на: https://www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/5session_factsheet1.pdf

385 Веб страница: International Work Group for Indigenous Affairs, достапно на: <https://www.iwgia.org/en/>

15. Професионалци кои директно влијаат врз полето на човекови права: хуманитарни работници, доктори, медицински персонал

Овој вид на актери во граѓанското општество се организации кои делуваат во светот каде што е најпотребна елементарна помош. Пример за ваков тип на организација е: „Доктори без граници“ (Doctors Without Borders) која обезбедува итна медицинска помош за луѓе кои се соочени со: воен конфликт, природни катастрофи, епидемии или на бегалци и внатрешно раселени лица. Кога се случува било кој вид на катастрофа во различни места на светот, тимот на „Доктори без граници“, составен од: лекари, медицински сестри, логистичари и друг вид персонал, се оние кои стигнуваат меѓу првите на местото на настанот и обезбедуваат медицинска помош која е неопходна за населението по катастрофата.

4.5

УЛОГАТА НА УНИВЕРЗИТЕТИТЕ КАКО АКТЕРИ НА ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО – ЈОСИПА РИЗАНКОСКА

4.5.1. ПОЛИТИЧКИТЕ НАУКИ ВО ПОТРАГА ПО СОПСТВЕНАТА РЕЛЕВАНТНОСТ

Науката за политиката е релативно млада научна дисциплина, која сè уште се бори за дистанцирањето на својата посебност по однос на предметот на анализа чии корени се наоѓаат во сродни науки, како што се: филозофијата, социологијата, економијата и правото. Со појавата на бихевиоризмот, според некои политиколози, науката за политиката започнува еден процес на поистоветување на предметот на анализата, политичкото однесување, со методот на истражување – квантитативниот. Сартори³⁸⁶ смета дека ваквите статистички техники и методи немаат никаква врска со „методот на логос“, т.е. методот на размислување и го критикува ваквиот процес на (како што тој ја доживува) американска наука за политиката, во која има премногу емпирија, а премалку применето истражување.

Паралелно со процесот на дебата околу теоретските и методолошките постулати на дисциплината се јавува и едно друго прашање од осо-

386 Sartori, G. (2004). Where Is Political Science Going? PS: Political Science and Politics, 37(4), 785-787.

бена важност: „Колку политичките науки се релевантни за општеството?“³⁸⁷ Под релевантност подразбираме способност на политичките науки нашироко да се перципирани како вреден инструмент за позитивни социјални, политички или институционални промени.³⁸⁸ Важноста на ваквото прашање произлегува од блиската врска меѓу релевантноста и општествената легитимност на дисциплината. Во денешно време, оправдувањето на општествената вредност на политичките науки за себе станува сè потешко.

Реал Дато и Верзикели³⁸⁹ го разработуваат прашањето за релевантноста на европските политиколози и јавната сфера во време на криза (однесувајќи се на последните две декади во Европа). Тие аргументираат дека ваквите движења се голем стимул за истражување, па истражуваат колку ваквите кризи ги мотивирале политиколозите доброволно да се симнат од својата, т.н. „кула од слонова коска“ и да ја одбранат општествената релевантност на нивната работа и корисноста на дисциплината. Исто така, тие се интересираат за волноста на политиколозите да разговараат со носителите на одлуки и да бидат проактивни во јавната дебата (а не само да дејствуваат како информирани коментатори или советници). Тие, всушност, откриваат дека учеството во јавниот домен не е невообичаено меѓу политиколозите. Од испитаниците во истражувањето, 57,5 % признале дека учествувале во јавни дебати во медиумите на крајот на 2010-тата. Сепак, интензитетот на учество е нерамномерно распределен меѓу нив и преку државите во кои живеат. Имено, едвај 21 % од нив изјавиле дека биле многу активни учесници во јавните дебати, што покажува дека не сите политиколози имаат иста предиспозиција да се вклучат во јавни дебати.

Неколку фактори (според Реал Дато и Верзикели) се сметаат за пресудни во однос на мотивацијата на политиколозите за јавен ангажман.

1. **Индивидуалните преференции** се важен фактор во ваквата одлука. Некои можеби претпочитаат да го посветат своето време исклучиво на она што се смета за нивна професионална должност (настава или истражување), додека други може да чувствува-

387 Real-Dato, J., Verzichelli, L. In search of relevance: European political scientists and the public sphere in critical times. *Eur Polit Sci* 21, 1-16 (2022). <https://doi.org/10.1057/s41304-021-00335-9>

388 Flinders, M. 2013. The Tyranny of Relevance and the Art of Translation. *Political Studies Review* 11(2): 149-167.

389 Real-Dato, J., Verzichelli, L. 2022. In search of relevance: European political scientists and the public sphere in critical times. *Eur Polit Sci* 21, 1-16, достапно на: <https://doi.org/10.1057/s41304-021-00335-9>

ат за попривлечно да се вклучат во јавната сфера, или затоа што го чувствуваат тоа како нивна нормативна обврска или заради лична сатисфакција.

2. Контекстуалните или надворешните фактори

Разни контекстуални и надворешни фактори може да служат како демотиватори на учеството на политиколозите во јавните дебати, како што се: медиумите и нивната отвореност за вклучување на одредени експерти, политичката клима, важноста на одредени прашања за заедницата, итн.

2.1. *Степенот на отвореност на јојније медиуми* за мислењата на академиците влијае на присуството на политиколози во јавната сфера. Класичните медиуми често се наклонети кон една или друга страна на политичкиот расцеп и при креирањето на јавното мислење тие одбираат дали и ако да, кои експерти да бидат вклучени во дебатите. Ова може да ја направи дебатата пристрасна, што остава простор за недоволно или еднострано информирање на јавноста по одредени политички прашања од важност за заедницата.

2.2. *Полиитичкије околности*. Нелибералните политички контексти кога медиумското изложување може да го загрози професионалниот статус на академиците, не се најсоодветната почва за ангажман на јавноста. Се разбира, ова е само условувачки фактор бидејќи учеството ќе зависи од одлуката на секој поединец да ги процени ризиците од: ангажманот, нормативните заложби и општествените или политичките вредности кои се во прашање.

2.3. *Важноста на влојот за јојничкаја заедница*, односно до кој степен прашањата што се дискутираат влијаат врз фундаменталните политички структури и вредности, и степенот на политичка поларизација на дебатата, исто така се надворешни фактори кои го условуваат учеството на јавноста.

Во однос на релевантноста на вклучувањето во јавната сфера може да се истакнат три поедноставени главни димензии.³⁹⁰

а) **Различните улоги кои политиколозите може да ги заземаат.** Според степенот на партизираност на политиколозите тие може да бидат три. Политиколозите може да имаат: *јаритиска улога*, кога интервенциите подразбираат поддршка за конкретни јавни

390 Real-Dato, J., Verzichelli, L., 2022, In search of relevance: European political scientists and the public sphere in critical times. Eur Polit Sci 21, 1-16, достапно на: <https://doi.org/10.1057/s41304-021-00335-9>

или партиски позиции; *посредничка улога*, кога учесниците држат неутрален став, но интервенираат во политичката дебата со предлагање решенија или алтернативи за решавање на проблемот што подразбира одреден степен на конфликт; и *улога на набљудувач*, кога политиколозите ги ограничуваат нивните интервенции за да ѝ укажат на јавноста за одредени аспекти на прашањето, без заземање страна.

- б) **Видливоста.** Степенот на запознатост на јавното мислење со работата на политиколозите може, исто така, да биде трикратен. *Ниско ниво на видливост* (кога научниците се невидливи за широката јавност); *средно ниво* (кога се присутни во медиумите, но немаат протагонистичка улога во јавните дебати како „експерти“ во дадена област) и *високо ниво*, кога стручноста на научникот е препознаена од публиката и медиумите и доделена привилегирана позиција во јавните дебати во рамките на сегашниот медиумски систем (вообичаено во форма на редовна колумна или често присуство на вообичаени медиумски дебати, иако во денешно време е надолполнета со повторливи и мошне видливи активности на социјалните медиуми).
- в) **Влијанието.** Влијанието, дефинирано како способност да се влијае на одлуките на креаторите на политиките од страна на политиколозите, може да биде: *незначително*; *инспиративно* (кога ги хранат идеите на креаторите на политиките без да бидат директно признаени) или *влијателно* (кога нивниот придонес е ефективно признаен). Политичките науки треба да се натпреваруваат во јавната сфера со повеќе општествено воспоставени соседни дисциплини (право, економија, психологија, па дури и социологија) за да достигнат такво влијание. Теренот на кој политиколозите се поконкурентни во јавната сфера е тој на политичките процеси и вредности, коментирајќи ги изборите, организациската и институционалната динамика (во владата, парламентот или партиите) и динамиката на јавното мислење. Сепак, дури и на овој терен, другите професионални вештини (на пример, новинарите) може да бидат поефикасни од политиколози. Во секој случај, и покрај оваа конкуренција, вреднувањето на знаењето произведено од политиколози за овие теми може да поттикне поголем пристап до креаторите на политиките.

Реал-Дато и Верзикели аргументираат дека релевантноста и влијанието на политиколозите во Европа се покажува недоволно и неконзистентно во географски размери на континентот, а примерот со учеството на политиколозите во дебатата околу референдумот за уставни реформи во Италија во 2016 година го потврдува ваквото

незначително влијание на италијанските политиколози. Имено, студијата на Притони и Вичентини³⁹¹ докажува дека: само мал дел од италијанските политиколози јавно се мобилизирани во кампањата за референдумот, со ниска вкупна стапка на *видливосѝ*. Дополнително, *ипартизацијата* била преовладувачка улога меѓу малубројните научници вклучени во дебатата (огромно мнозинство од нив зазел партиски, а не неутрален став за предложената реформа, при што активистите за „да“ биле побројни од активистите за „не“). Мнозинството италијански гласачи на крајот го отфрлија овој став за поддршка на предложената уставна реформа, но преку овој пример ја гледаме практичната опасност од намалување на кредибилитетот и релевантноста на политичките науки доколку, како што Реал-Дато и Верзикели аргументираат, не се стави скрупулозна разлика меѓу научно докажување и политички суд. Така, доколку ставовите на политиколозите се базираат на партиските потреби пред почитувањето на научните стандарди, тогаш легитимноста и долгорочната релевантност на дисциплината се става во опасност.

Со цел да се поттикне апетитот за релевантност на науката за политиката, се разгледуваат можните стимулации за промовирање на учество во јавната дебата на политиколозите. Мерките, како што се зајакнувањето на јавниот ангажман како вредност при конкурси за академски позиции или финансирање на истражување, се едната опција. Воведување на институционални стимулации за промовирање на позитивното ангажирање во јавноста или влијанието на политиките, важноста од поставување на релевантни прашања и одговарање на нив со методолошка строгост, подобрување на начинот на кој ги комуницираме резултатите од истражувањето со засегнатите страни и јавноста, фокусирање на политичкиот или дизајнот на политиките како истражувачки теми, се други можни решенија за недоволната вклученост на политиколозите во јавните дебати.

Еден позитивен пример за влијанието на политиколозите во процесот на креирање политики доаѓа од Израел. Додека во Израел беснее длабока контроверзија во врска со значењето на „демократската“ и „еврејската“ компоненти на идентитетот на државата, граѓанските студии разбудија силни емоции. Оваа арена им овозможила на политиколозите, кои се поделени на либерални и конзервативни табори, да останат надвор од центарот на вниманието на општата јавна дебата за нелибералниот пресврт, а во исто време, силно да се вклучат во

391 Pritoni, A., and Vicentini. G. 2021. Down from the “Ivory Tower”? Not so much. Italian Political Scientists and the Constitutional Referendum Campaign. European Political Science. Published online 30 June 2021. Достапно на: <https://doi.org/10.1057/s41304-021-00339-5>

неговото обликување. Прашањето за граѓанските студии во Израел претставува пример за тоа како колективниот ангажман (колективна акција) на политиколози за специфични политички прашања може да претставува можност за овие научници, за нивната видливост и да ја зголеми нивната социјална важност.³⁹²

Други алатки со кои може да се промовира идејата за важноста на релевантноста во професионалната заедница се: конференциите, семинарите, списанијата, билтените, курсевите, шемите за финансирање, и слично. Конечно, професионалните здруженија треба да дејствуваат и како колективни претставници на дисциплината кон надворешните актери и јавноста, промовирајќи ги интересите на професијата.

4.5.2. ИЗУЧУВАЊЕТО НА ГРАЃАНСКИОТ АНГАЖМАН

Иако односот меѓу јавниот живот и политичките науки како професија и научна дисциплина е обележан со многу спорови и предизвици, се чини дека граѓанскиот фокус се повлече во академски и јавен институционализам и дека учењето за тоа како граѓанинот да се вклучи во општеството се повлече во учењето за тоа како да се анализира општеството.³⁹³ Политиколозите се борат со загриженоста дека граѓанското образование и граѓанското учење се одвлекување или отстапување од нивните улоги како научници и наставници – како барањето да се биде од корист значи дека нивната научна работа би се намалила. Исто така, дебатираат дали треба да се фокусираат на релевантноста на јавната политика или на „националните потреби“, наместо на знаењето за себе, итн.

„Дали работата на политиколозите треба да биде од корист? Прашањето за предавање на граѓанскиот ангажман на крајот не се разликува од прашањата за врската меѓу политичките или општествените науки со креирањето јавни политики или националните потреби. Всушност, академијата, наставата и услугата/праксата меѓусебно се зајакнуваат, а заедно ги зајакнуваат принципите што ја одржуваат академската слобода – принципи кои ги повикуваат научниците да

392 Детално за овој случај кај: Neubauer-Shani, M. 2021. Tackling the Challenge of Liberal Democracy in Israel: The Role of Political Scientists in the Civic Studies Debate. European Political Science. Published online 10 June 2021. <https://doi.org/10.1057/s41304-021-00336-8>.

393 Brintnall, M., 2013. Forward. In Milet McCartney, A.R., Bennion, A.E. & Simpson, D. Teaching civic engagement: From Students to Active Citizens. APSA
Достапно на: <https://web.apsanet.org/teachingcivicengagement/wp-content/uploads/sites/9/2016/10/TeachingCivicEngagementBW.pdf>

се сметаат себеси за одговорни и да извршуваат работа што е добро искористена. Наставата за граѓански ангажман, заснована врз силна академија, на тој начин дава целосна вредност и за општеството и за дисциплината.³⁹⁴

Според Американската асоцијација за политички науки (APSA), занемарувањето на граѓанското учење ја ослабнало работата на владата и самата демократија. Затоа, од своето основање, асоцијацијата обрнува особено внимание на граѓанското образование.³⁹⁵

Напорот да се поврзат искуствата засновани на заедницата со академското учење има долга историја. Практикантски позиции во политичките науки и други искуства надвор од училищата, поврзани со академската наставна програма, датираат од потеклото на дисциплината пред повеќе од еден век. Со корени кои вклучуваат мислители, како Џон Дјуи,³⁹⁶ и програми започнати во текот на 1960-тите и 1970-тите, направени се заеднички напори од страна на колеџите и универзитетите во речиси 30 години за да се вклучат студентите во поголемата заедница како дел од нивното учење. Дјуи тврдеше дека „исто како што луѓето мора физиолошки да се репродуцираат за да преживеат, ние исто така, мора да ги репродуцираме нашите општествени структури преку комуникација и образование“. Според него, за да опстане едно демократско општество, тоа мора да има тип на образование што на поединците би им давал личен интерес за општествените односи и контрола, како и умствени навики кои би обезбедувале општествени промени без да воведуваат неред. Дјуи предлага да се обезбеди демократско општество преку образовен систем кој развива демократски граѓани. Овој систем треба да вклучува програми што ги учат таквите вештини за граѓанство, како што се: слободно размислување, отвореност кон алтернативни гледишта и критичко размислување, а треба да овозможи и широк спектар на идеи кои би произлегувале од различни групи на луѓе. Со таков систем, демократијата постојано се обновува и се одржува.

Од друга страна, постои и мисла која сака да ја зачува образовната средина (и поттикне квалитетно високо образование) преку избегнување на политички конфликти и несогласувања, а Хачинс, оди до таму што за развој на образованието смета дека тоа треба да биде

394 Brintnall M., 2013. Forward. In Milet McCartney, A.R., Bennion, A.E. & Simpson, D. Teaching civic engagement: From Students to Active Citizens. APSA, достапно на: <https://web.apsanet.org/teachingcivicengagement/wp-content/uploads/sites/9/2016/10/TeachingCivicEngagementBW.pdf>

395 Ибид.

396 Dewey J., 1966, Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. New York: Free Press

насочено кон индивидуалниот интелектуален развој преку „потопување“ во западната литература и филозофија.³⁹⁷ Американската асоцијација на политички науки (АПСА), сепак, како централно за опстанокот и виталноста на демократијата и образовната мисија на колежите и универзитетите во 21 век, го гледа учењето на студентите на вештините и вредностите на граѓански и политички ангажман, покрај основното знаење.

Многу современи дела се согласуваат со оваа цел за зајакнување на демократијата преку образование за политички науки. Ричард Батистони,³⁹⁸ пионерот за образование за граѓански ангажман, тврди дека „политичката наука како дисциплина била, и треба да остане во првите редови на развојот на ефективно образование за граѓански ангажман.“ Оваа педагогија станува уште поважна и возможна бидејќи стотици јавни и приватни колеџи и универзитети ја додаваат целта за зголемување на граѓанскиот ангажман на студентите во нивните изјави за мисија. Многумина презедоа дополнителни чекори за: отворање канцеларии или центри за граѓански ангажман, стипендии за факултетите; курсеви за граѓански ангажман и специјални категории на награди за граѓански ангажман на факултетите. АПСА дури основа и годишна Конференција за настава и учење, која мораше да додаде втора патека за педагогија на граѓански ангажман, за да се приспособи на растечкиот интересот кој е во пораст.

Граѓанскиот ангажман, генерално, се дефинира како „активност на граѓаните која прави разлика во заедницата во која егзистираат. Тоа се прави преку мотивирано влијание со: знаења, вештини, вредности кои ја создаваат таа разлика. Едукацијата е многу важен елемент во поттикнување на граѓанскиот ангажман преку вештините што учениците ги стекнуваат во училищата, дополнително се усовршуваат и стануваат свесни за вредноста на давање придонес за нивната заедница. Теоретското знаење се претвора во видливо практично постапување, како што е примерот со правни клиници, преку кои студентите можат да направат видлива разлика во животите на клиентите кои, честопати, не се доволно услужени од правната професија.³⁹⁹ Како ригорозни искуства за стажирање, правните клиници, клиниките за политика (Policy Clinic) се вредни не само заради при-

397 Battistoni, R., 2013. Preface. In Milet McCartney, A.R., Bennion, A.E. & Simpson, D. Teaching civic engagement: From Students to Active Citizens. APSA, достапно на: <https://web.apsanet.org/teachingcivicengagement/wp-content/uploads/sites/9/2016/10/TeachingCivicEngagementBW.pdf>

398 Ибид.

399 Delli, M., 2016. Civic Engagement. APA. Org. American Psychological Association, n.d. достапно на: <https://www.apa.org/education-career/undergrad/civic-engagement>

добивките што ги носат во нивните заедници, туку и затоа што овие видови интензивни додипломски искуства им помагаат на студентите – учесници да ги истражат поцелосно типовите на кариерни патеки, за кои се надеваат дека ќе ги следат по дипломирањето и ќе го унапредат нивниот развој како ефективни граѓани по „дипломирањето“.

Граѓанскиот ангажман е процес во кој луѓето преземаат колективна акција за решавање на прашања од јавен интерес. Граѓански ангажман или граѓанско учество е секоја индивидуална или групна активност која се занимава со прашања од јавен интерес. Граѓанскиот ангажман вклучува заедници кои работат заедно или поединци кои работат сами и во политички, и во неполитички акции за заштита на јавните вредности или за промена во заедницата. Граѓанскиот ангажман е општествена одговорност и за тоа постои широка согласност, но стана извесно дали тоа е професионална или дисциплинска одговорност.

Граѓанскиот ангажман им овозможува на младите да гледаат подалеку од себе и да видат поголем свет за поврзување, но граѓанскиот ангажман, исто така, е еден од многу различни можности на располагање за да се дефинирате себеси. Граѓанскиот ангажман (за разлика од политичкиот) често е поконкретен, што значи дека младите луѓе можат директно да увидат дека нивната вклученост има некаков вид влијание, што прави поверојатно да учествуваат и во иднина. Една од причините зошто притисокот за образование за граѓански ангажман не вроди со плод во минатото, се должи, во одредена доза, на недоволното разбирање на: целите, термините и ефективните методи. Јасните дефиниции на вклучените термини, како што се разликите меѓу волонтерството и услужното учење и меѓу: граѓанскиот, политичкиот и ангажманот во заедницата, сугерираат дека политиколозите честопати расправаат многу различни точки. Без признати теоретски параметри и поврзаноста на овие идеи и теории со педагошките практики, ќе продолжиме да се мешаме низ овие дебати.⁴⁰⁰

Граѓанскиот ангажман е суштински дел од политичката филозофија, враќајќи се на нејзините корени во Античка Грција и затоа едукаторите треба да ги охрабруваат учениците да направат повеќе отколку само да размислуваат за учењата на овие големи филозофи. Како што тие се обидуваат да ги трансформираат идеите во акција, така можат и денешните политиколози. Граѓанскиот ангажман е тежок: академски, ментално, физички и емоционално. Потребна е вистинска посветеност на себе и времето. Предизвик е да се привлечат повеќе студенти – граѓани на таква задача, но наградата, доколку успее, е поцелосна политика.

400 Ибид.

4.5.3. УЛОГАТА НА УНИВЕРЗИТЕТИТЕ ВО ПОЛИТИЧКИОТ СИСТЕМ

Универзитетите, како што веќе беше наведено, играат клучна улога во поттикнувањето на политичката свест кај студентите. Преку: обезбедување курсеви за политичко образование; организирање политички активности и предавања; поттикнување на политичкото учество на студентите; олеснување на општествените практики и волонтерски услуги; одржување на академската слобода и отворена дискусија и негување на политичка одговорност и граѓанство, тие можат да ги збогатат студентите со: знаења, вештини и вредности неопходни за информиран и одговорен политички ангажман. Ова, пак, придонесува за развој на политички свесни и ангажирани граѓани кои можат позитивно да придонесат за политичкиот и социјалниот напредок на нивните заедници и нации.

Освен нејзиното директно образовно влијание врз студентите за: информирани, ангажирани, па и политички активни граѓани, академијата е важна и во процесот на креирање политики, а со тоа и во процесот на донесување одлуки. Универзитетските професори од сите дисциплини многу често се ангажираат како советници во разни комисии и органи на власта, со што државните институции имаат директен бенефит од нив. Дополнително, академијата е и истражувачка средина, а со тоа и вреден извор на податоци потребни при циклусот на креирање политики. Клучна карактеристика на процесот на креирање јавни политики е донесувањето одлуки базирани врз докази. Тука истражувачката работа на универзитетите може да биде од суштинско значење.

Универзитетите честопати се јавуваат и како соработници на приватниот сектор со што помагаат да се решат важни прашања кои само приватниот или само државниот сектор не би можел да ги реши заради недостаток на експертиза. Универзитетите можат да го искористат својот: образовен, истражувачки и услужен мандат и да ги ангажираат владините министерства за зајакнување на нивните системи. Тие би можеле да се финансираат за да обезбедат внатрешна и онлајн обука за јавните службеници за: менаџмент, финансии, комуникации, ИТ, лидерство и многу повеќе.

Исто така, тие би можеле да имаат задача да преземат истражување усогласено со проблемите во реално време што (како што видовме во примерот со пандемијата на Ковид-19) многу влади немаат капацитети да ги решат. Институциите во земјите со високи приходи и оние во земјите со ниски приходи, можат да бидат партнери во овој напор. Првите би можеле: да обезбедат бесплатен пристап до нив-

ните образовни производи, библиотеки, тренери и можности за пишување грантови. Вторите ќе ги водат напорите, барајќи соработка таму каде што е потребно и обезбедувајќи обучувачи и културна и политичка интелигенција критична во оваа работа.⁴⁰¹

Како што покажа и примерот со пандемијата, токму универзитетите беа водечката сила во справувањето со вирусот. Ако го земеме примерот со универзитетите низ Обединетото Кралство, ќе видиме дека универзитетите беа вклучени во борба со пандемијата: од обезбедување професионална помош, обуки за превенција и справување, волонтерска работа, па до делење санитарен гел. Сепак, главната улога на универзитетите беше: истражувањето, тестирањето и вакцините. Имено, работата за математичко моделирање од Империјалниот колеџ во Лондон ги информира и Владата на Обединетото Кралство и Американската влада, за виталните сознанија за: природата на епидемијата, нејзиното ширење и ризикот. Универзитетот во Глазгов и Универзитетот во Единбург, соработувајќи на проект од 4,9 милиони фунти, финансиран од Владата, го истражуваа влијанието на вирусот врз човечкото тело. Прегледот на Универзитетот во Вестминстер ја подигна свеста дека некои кардиоваскуларни вредности во тестовите на крвта кои се типично високи кај пациенти со срцев удар се покачени во случаите на Ковид-19, што, пак, помогна да се информираат лекарите. Заедно со компанијата за развој на лекови Synairgen, истражувачите на Универзитетот во Саутхемптон пробуваа инхалиран лек кој би можел да спречи влошување на Ковид-19 кај оние кои се најзагрозени. Онколозите од: Универзитетот во Лидс, Универзитетот во Бирмингем и Универзитетот во Оксфорд, го започнаа првиот регистар на коронавирус за рак во светот. Научниците од Универзитетот во Шефилд работеа со виролошкиот тим на Шефилд Течинг Хоспитас за да ги секвенционираат првите два генома на Ковид-19. Овој доказ помага да се разбере како вирусот се шири и менува и помага да се развие вакцина. Универзитетот во Кембриџ ги координира големите национални напори за контрола на Ковид-19.⁴⁰²

Научниците од Универзитетот во Оксфорд развија технологија за брзо тестирање специјално за коронавирус, а на крај беа дел од групата Оксфорд-AstraZeneca, чија вакцина за Ковид-19 до крај на јули

401 Martin K, Mullan Z., 2020, The role of academia in an era of political turmoil. *Lancet Glob Health*. Apr;8 Suppl 1:S1-S2. doi: 10.1016/S2214-109X(20)30138-8. PMID: 32311338; PMCID: PMC7164905.

402 Universities UK. 2020. How universities are helping fight Covid-19. London. Достапно на: <https://www.universitiesuk.ac.uk/sites/default/files/uploads/Reports/we-are-together-case-studies-covid-19.pdf>

2024 година, беше дистрибуирана во над две милијарди дози, во повеќе од 170 земји.⁴⁰³

Со тоа, улогата на универзитетите во борбата со пандемијата со Ковид-19 беше водечка, што само укажува на важноста на универзитетите во рамки на политичкиот систем. Како и да е, улогата на универзитетите со своите институти во рамки на процесите на креирање јавни политики е значајна само ако самиот процес (пред сè, властите) се отворени за вклучување на засегнатите страни во консултативните процеси. Од друга страна, универзитетите во последниве години се обидуваат да ја рedefинираат својата основна мисија преку давање еднаква тежина на општествената одговорност и социјалната цел, паралелно со својата традиционална образовна и истражувачка дејност.

Оттука, општествената одговорност сè повеќе се гледа како трет столб од страна на универзитетите, како нешто што универзитетите го прават заради себе, а не само во однос на нивните образовни и истражувачки мисии. Ова отвора пошироко разбирање за универзитетите како граѓански актери и агенти на социјалната правда, со што, истовремено, ќе се овозможи корист од нив да има многу поширок пресек на општеството (не само оние кои се запишуваат на универзитет).

Универзитетите во Обединетото Кралство и од овој аспект имаат една од водечките улоги. На пример: Кралскиот колеџ во Лондон, во својата стратешка визија за 2019 година, ја става услугата/општествената одговорност на исто ниво со образованието и истражувањето како основна мисија на институцијата; Универзитетот за уметности во Лондон, се обврза во својот десетгодишен план да ја вгради социјалната цел во сè што прави; Универзитетот во Манчестер ја направи општествената одговорност една од своите три стратешки цели; Универзитетот во Бристол го направи глобалниот граѓански универзитет еден од неговите столбови заедно со образованието и истражувањето.⁴⁰⁴

Во последниве години, универзитетите беа централни во успешните кампањи за предизвик на криминалот од омраза и расизмот во нив-

403 UK Research and Innovation. 2024. The story behind the Oxford-AstraZeneca COVID-19 vaccine success. Достапно на: <https://www.ukri.org/who-we-are/how-we-are-doing/research-outcomes-and-impact/mrc/the-story-behind-the-oxford-astrazeneca-covid-19-vaccine-success/>

404 Hall, W. 2024. Universities can be civic actors and agents of social justice. Wonkhe. Достапно на: <https://wonkhe.com/wonk-corner/universities-can-be-civic-actors-and-agents-of-social-justice/>

ните заедници. Тие воде кампањи за надминување на проблемот во врска со ниските плати; работеа со други граѓански организации за да го подобрат менталното здравје и благосостојбата на нивните заедници; беа централни во кампањите за правда за мигрантските заедници.

Еден пример на вакво вклучување на универзитетите во организации кои се заинтересирани за заедничко добро, чија главна цел е општествената одговорност, е Сојузот на граѓански организации, Citizens UK. Тоа е организација во која членуваат: образовни институции, верски заедници, синдикати, здравствени организации и институции од третиот сектор. Структурирана е во локални ограноци низ целата земја и ги поддржува луѓето, преку нивните институции, да најдат заедничка цел и да извојуваат промени. Сега има над 30 универзитети со членство, од кои многу се длабоко вградени во животот на нивните локални ограноци. Членството во локална граѓанска алијанса им овозможува на универзитетите да се вклучат во работата за социјална правда со нивната локална заедница, а со тоа да ја капитализираат можноста да ја преиспитаат нивната граѓанска улога и цел.

Досега, неколку проекти или иницијативи во Република Северна Македонија се фокусирани на тоа како универзитетите ги подготвуваат студентите за општествена одговорност и граѓанство.⁴⁰⁵ Академските програми ја негуваат стручноста на студентите во одредени области (инженерство, јавни работи, образование, бизнис, комуникации, итн.), но тоа се само традиционалните улоги на универзитетите во пракса. Низ сите области на академски студии, на студентите им се потребни компетенции поврзани со: конструктивно заедничко работење, етичко дејствување со другите, слушање и ценење на различните гледишта и разбирање на потребите на поголемата заедница. Предизвикот за универзитетите во Македонија во однос на поттикнувањето на демократското учење е да овозможат безбеден простор за критичко мислење на студентите, наместо да промовираат фактографско учење без вклученост (која е примарна цел и на овој учебник). Вклучувањето на студентите во значајни дискусии со цел да размислуваат за практичните импликации на нивниот предметен материјал, на студентите им дава: вештини, компетенции и капацитети за решавање на колективни проблеми со иновации и креативност. Над сè, вака осветените, активни студенти се подготвени да го дигнат својот глас кога институциите или избраните лидери не ја поддржуваат колективната доверба на јавноста.

405 Respublica. 2021. Universities in Macedonia and their role in creating sustainable civil society. Достапно на: <https://respublica.edu.mk/blog-en/education/universities-in-macedonia-and-their-role-in-creating-a-sustainable-civil-society/?lang-en>

4.6 УЛОГАТА НА ТИНК-ТЕНК ОРГАНИЗАЦИИТЕ КАКО АКТЕРИ НА ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО – ЈОСИПА РИЗАНКОСКА

Истражувачката улога во демократските општества не е исклучиво во рацете на универзитетите. Едни од познатите истражувачки организации, кои придонесуваат во полнење на „базенот“ на знаење и информации, се т.н. тинк-тенк организации. Терминот тинк-тенк првпат се користел во воен жаргон за време на Втората светска војна за да се опише безбедно место каде што може да се дискутираат плановите и стратегиите. Неговото значење почнало да се менува во текот на 1960-тите кога почнало да се користи во Соединетите Американски Држави за да се опише приватна непрофитна организација. Всушност, поимот „Think Tank“ вообичаено се поврзува со корпорацијата RAND. Основана во 1945 година од Хенри Х. „Хап“ Арнолд, командантот на генералот на воздухопловните сили на Американската армија и група одбранбен персонал и изведувачи, тој му понуди, совет на Пентагон за развој и набавка на нови системи за оружје. РАНД ја спротивстави перцепцијата на тинк-тенк како кластери на бенигни научници кои размислуваат за државата и универзумот, или на различни интелектуалци кои би можеле да ги задржат оние кои сакаат нова перспектива за некои прашања од јавен интерес.

Дефиницијата за тинк-тенк организациите според која се води Универзитетот во Пенсилванија, кој изработува Индекс на тинк-тенк организации, е следна: „тинк-тенк организациите се организации за анализа и ангажирање за истражување на јавните политики кои генерираат: истражувања, анализи и совети ориентирани кон политиките за домашни и меѓународни прашања, со што им овозможуваат на креаторите на политиките и на јавноста да донесуваат информирани одлуки за јавната политика. Тинк-тенк организациите може да бидат поврзани или независни институции кои се структурирани како постојани тела, а не ад хок комисији. Овие институции често дејствуваат како мост меѓу академската заедница и заедницата за креирање политики и меѓу државите и граѓанското општество, служејќи во јавниот интерес како независен глас кој ги преведува применетите и основните истражувања на јазик кој е: разбирлив, доверлив и достапен за креаторите на политиките и јавноста“.⁴⁰⁶

406 McGann, James G., 2021. 2020 Global Go To Think Tank Index Report. TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 18. Достапно на: <https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp-content/uploads/2021/03/2020-Global-Go-To-Think-Tank-Index-Report-Bruegel.pdf>

Тинк-тенк организациите, значи, се истражувачки институти⁴⁰⁷ кои се обидуваат да одиграат клучна улога во креирањето и влијанието врз: глобалната, регионалната и националната политика. Иако секој тинк-тенк служи за одредена цел, сите тие споделуваат заедничка визија за подобрување на нивните соодветни сектори, како и извори на нови идеи и истражувања. Овие институти се занимаваат со истражување и застапување во низа области, како што се: социјалната политика, политиката, економијата, безбедноста, животната средина, науката и технологијата, земјоделството и многу повеќе.

Истражувачите од тинк-тенк организациите влијаат врз јавното мислење и јавната политика, што е различен фокус од повеќето традиционални академски истражувања на универзитетот. Тие се разликуваат од другите истражувачки организации, како што се: консултантите за ризик, групите за притисок или доброволните организации, на повеќе начини:⁴⁰⁸

- 1 Тие обично се поистоветуваат со одредени позиции на политичкиот спектар, како што се: левичарски, центристички, десни, зелени, либерални, итн.
- 2 Тие обично не се организации кои отворено вршат кампања.
- 3 Тие често ги користат медиумите и директните контакти со високи лидери во нивниот сектор за да ја шират својата работа во обид да влијаат на владата, како и на пошироката јавна дебата.
- 4 Тие можат да започнат сопствена работа и да бараат финансирање за тоа или можат да спроведат истражување по налог на трето лице.
- 5 Тие обично се финансираат од добротворни и/или корпоративни извори.

Ако пред неколку декади една од главните дебати беше тврдењето дека терминот тинк-тенк не „патува“ добро преку границите и културите, тоа повеќе не е случај, бидејќи терминот сега е широко прифатен околу светот за да се опише истражувачката анализа на јавната политика и организациите кои генерираат: истражување, анализа и совети ориентирани кон политиката за домашни и меѓународни прашања, кои им овозможуваат на креаторите на полити-

407 Други називи под кои се познати се: истражувачки центар, институт за истражување на јавните политики, фабрика за идеи, истражен центар, лабораторија на идеи, институт за истражување на политики, итн.

408 Поделба која се среќава кај Кариерниот сервис на Универзитетот во Оксфорд. Достапно на: <https://www.careers.ox.ac.uk/think-tanks#collapse1529566>

ките и на јавноста да донесуваат информирани одлуки за прашањата на јавната политика.

Една типологија прави разлика меѓу три типа тинк-тенк организации: таканаречени „универзитети без студенти“, истражувачи со договори и тенкови за застапување,⁴⁰⁹ која Вивер⁴¹⁰ ја сведува само на тинк-тенк организации т.н. „универзитети без студенти“ и тинк-тенк организации познати како „истражувачи со договор“. Главниот продукт од работата на тинк-тенк организациите е објавувањето на нивните истражувачки и политички работи. Додека, „универзитетите без студенти“ традиционално се концентрирани на студии кои се објавувани со должина на книга, „истражувачите со договор“ се фокусираат на форматот на извештаи (за одредени агенции).

Менаџерите на тинк-тенк организациите се надеваат дека идеите во нивните студии ќе бидат прочитани и по нив ќе биде постапувано. Загриженоста дека креаторите на политиката нема да читаат студии со должина од книги поттикна многу вакви организации да развијат нови линии на производи, како: кратки анализи на легислативата што е во тек (кои имаат за цел да влијаат врз одлуките на носителите на законите на краток рок) и разни видови на списанија, кои им даваат поголема видливост и/или академска респектабилност. Покрај нивните сопствени списанија, речиси сите тинк-тенк институти ги поттикнуваат своите истражувачи да пишуваат кратки мислења за уредничките страници на дневните весници со голем тираж и со тоа да ја подигаат видливоста на нивните организации. Директорите на тинк-тенк организации и другите високи членови на персоналот, често се сметаат за водечки експерти во својата област и понекогаш и тие самите: пишуваат дела за весници, политички списанија и се појавуваат на вести и програми за тековни работи.

За да ја дисеминираат својата работа, многу тинк-тенк организации организираат конференции и семинари како дел од истражувачкиот процес пред објавувањето и по објавувањето. Тие, исто така, може да бараат да одржат приватни состаноци со владини министри, деловни луѓе и доброволни организации вклучени во процесот на креирање политики.⁴¹¹

409 Weaver, R. K. 1989. The Changing World of Think Tanks. PS. Political Science and Politics. Достапно на: http://www.medientheorie.com/doc/weaver_changing_worlds_of_think_tanks.pdf

410 Ибид.

411 Кариерниот сервис на Универзитетот во Оксфорд. Достапно на: <https://www.careers.ox.ac.uk/think-tanks#collapse1529566>

Покрај директниот ангажман со организации и поединци, тинк-тенк го користат интернетот и медиумите за да ги шират своите наоди и како начин за поттикнување дебата за прашања за кои имаат интерес. Многу од нив имаат веб страници кои содржат: извештаи за преземање, информации за семинари, форуми за виртуелни дебати и дополнителни врски до корисни сајтови. Некои од поголемите тинк-тенк институти со меѓународна тематика имаат голем број канцеларии низ целиот свет. Можниот опсег на области на фокусирање за работа во тинк-тенк е практично бесконечен затоа што тие спроведуваат истражувања што се однесуваат на конкретниот регион, заедница или област(и) за кои работат, било да е тоа: континент, земја, држава, општествена група, политичка партија, индустрија или тема.⁴¹²

Според Global Go to Index,⁴¹³ причини за растот на тинк-тенк организациите во дваесеттиот и дваесет и првиот век се:

- 1 Информатичката и технолошката револуција;
- 2 Крај на монополот на информации на националните влади;
- 3 Зголемување на сложеноста и техничката природа на проблемите со политиката;
- 4 Зголемување на големината на владата;
- 5 Криза на довербата во владите и избраните функционери;
- 6 Глобализацијата и растот на државните и недржавните актери;
- 7 Потреба од навремени и концизни информации и анализи кои се: „во вистинска форма, во вистински раце, во вистинско време“.

Од друга страна, пак, причини за неодамнешниот пад на бројот на тинк-тенк организации низ целиот свет се:

- 1 Неразбирање и неуспех да се одговори на невообичаените извори на конкуренција;
- 2 Неусвојување на нови технологии и маркетинг и комуникациски стратегии;

412 Веб страница: Кариерниот сервис на Универзитетот во Оксфорд. Достапна на: <https://www.careers.ox.ac.uk/think-tanks#collapse1529566>

413 McGann, James G., 2021. 2020 Global Go To Think Tank Index Report. TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 18. Достапно на: <https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp-content/uploads/2021/03/2020-Global-Go-To-Think-Tank-Index-Report-Bruegel.pdf>

- 3 Политичко и регулаторно опкружување кое е сè понепријателско кон: тинк-тенк, експерти и совети за политики;
- 4 Намалување на финансирањето за истражување на политики од јавни и приватни донатори;
- 5 Тенденција на јавни и приватни донатори кон краткорочно финансирање на специфични проекти, наместо да инвестираат во идеи и институции;
- 6 Неразвиен институционален капацитет и неможност да се прилагодат на промените;
- 7 Зголемена конкуренција од организации за застапување, профитни консултантски фирми, право фирми и електронски медиуми 24/7;
- 8 Институциите кои ја исполниле својата цел и го прекинале своето работење.

Во светот, до 2020 година имало 11.175 тинк-тенк организации, од кои најмногу во Азија (3389), Европа (2932) и Северна Америка (2397). Како што беше наведено претходно, држави со најмногу тинк-тенк организации се САД (2203) и Кина (1413). Најмногу тинк-тенк организации по држави од Централно Источна Европа има во Русија (143) и Украина (90). Од поранешна Југославија, најмногу има во Босна и Херцеговин (51) и Србија (34), а во Северна Македонија има 17 тинк-тенк организации.⁴¹⁴

Тинк-тенк организациите во Северна Македонија се најчесто правно регистрирани како непрофитни здруженија/граѓански организации, според Законот за здруженија и фондации.⁴¹⁵ Тинк-тенк организациите во Северна Македонија најчесто се оградуваат од политичките партии и тврдат дека се независни и непристрасни во својата истражувачка и образовна улога. Тоа е најчесто заради политичката сензитивност и партиската „озлогласеност“, иако некои институти, како, на пример, институтот Прогрес, отворено се приклонуваат кон одредена идеологија (во случајов целта на Прогрес е подобрување на социјалдемократијата). Како и да е, најкомплицираниот аспект за тинк-тенк организациите се финансиите. Граѓанското општество во Северна Македонија (но и во многу други држави) е зависно од донации, што го прави граѓанското општество, воопшто, а со тоа и тинк-тенк организациите, зависни од агендата на донаторите.

414 Ибид.

415 „Службен весник на Република Македонија“, бр. 52, 2010. Закон за здруженија и фондации. Достапно на: <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/625772ADC92FEE42A1DB496E1E190648.pdf>

Сè повеќе, тинк-тенк организации се глобален феномен бидејќи играат клучна улога за владите и граѓанските општества низ светот, делувајќи како мостови меѓу знаењето (академска заедница) и моќта (политичари и креатори на политики). Владите и индивидуалните креатори на политики, во развиениот свет и светот во развој, се соочуваат со заедничкиот проблем во врска со експертското знаење при донесувањето одлуки на владата. На креаторите на политики им требаат: разбирливи, сигурни, достапни и корисни информации за општествата со кои управуваат. Тие, исто така, треба да знаат како функционираат тековните политики, како да се постават можните алтернативи и нивните веројатни трошоци и последици. Ова ја проширува потребата за поттикнување на растот на независната организација за истражување на јавните политики, тинк-тенк заедница каква што ја знаеме.

За време на Ковид-19 пандемијата, тинк-тенк заедницата во Северна Македонија беше вклучена во процесите на креирање политики преку својата работа за ублажување на последиците од пандемијата. Од април, до јули 2020 година, се организираа серија виртуелни глобални „тинк-тенк градски сали“ за да реагира брзо и проактивно како глобална тинк-тенк заедница на новиот коронавирус (Ковид-19). Така, 1226 извршни директори, научници и креатори на политики од преку 540 институции во над 87 земји, се состанаа за да произведат активни одговори и решенија за катастрофалните последици од вирусот. Тие се фокусираа на: јавната здравствена криза, подготвување на национални и меѓународни стратегии за економско закрепнување и ревитализација, идентификување на иновативни и инклузивни стратегии за јавна и приватна интервенција за помош на ранливите групи, поттикнување меѓународна соработка преку создавање брзи, одговорни и флексибилни системи за одговори на идните кризи и нови оперативни модели за тинк-тенк истражување, комуникации и финансирање.

4.7 УЛОГАТА НА ГРАЃАНСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ КАКО АКТЕРИ НА ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО – ЈОСИПА РИЗАНКОСКА

Како едни од главните актери на граѓанското општество, граѓанските организации преземаат палета на акции кои се од суштинска важност за функционирањето на делиберативната и партиципативната демократија. Иако досега покривме доста аспекти од нивното дефинирање, придонес во заедницата и слично, тука ќе се осврнеме на некои нивни клучни улоги во граѓанското општество.

За да се поврземе со улогата на погоренаведените актери, најпрво ќе ја спомнеме истражувачката и научната улога на граѓанските организации, која во голема мера се преклопува со таа на универзитетите и на тинк-тенк организациите. Постојат разлики во издавачката дејност и во таа насока публикациите на граѓанските организации не подлежат на ригорозност во процесот на ревизија, како што е тоа во случајот со академските трудови. Граѓанските организации (како и тинк-тенк организациите) имаат слобода да ги објавуваат своите наоди во вид на: извештаи, брошури, полиси, брифови, книги и да користат други формати (вклучително онлајн алатки) и не зависат од процесите на, т.н. „слепо ревидирање“. Затоа, предноста на ваквите публикации е во брзината и оригиналноста на податоците кои граѓанските организации ги споделуваат со јавноста, со креирачите на јавни политики и, воопшто, со засегнатите страни. Граѓанските организации, заради нивните човечки капацитети се способни да се симнат на терен, меѓу целните групи и да извлечат информации кои би можеле да биде предизвик за студент или академски работник, без доволно фондови. Од друга страна, граѓанските организации зависат од теоретските постулати на дисциплините кои ги покриваат, што, пак, од своја страна, наместо препрека претставува одлична можност за соработка меѓу нив и академијата. Еден таков пример од македонското граѓанско општество се дебатните анкети на Институтот за европски политики и Центарот за делиберативна демократија од Универзитетот Стенфорд од САД. Во ваквите анкети кои ги спроведува ЕПИ,⁴¹⁶ теоретските постулати по кои се води при дебатите (кои се уникатна форма на политички консултации која ги комбинира техниките на испитување на јавното мислење и јавната расправа)

416 Веб страница: Институт за европски политики. Достапно на: <https://epi.org.mk/post/20972>

ги позајмува од академијата (т.е. Методот за делиберативно испитување на Фишкин⁴¹⁷), а ги користи своите експерти и капацитети за организација на таквите собири. Дебатната анкета ги прикажува преференциите и мислењата на граѓаните и пред, и по деталното запознавање со темата, таа ги мери резултатите, но и промените во ставовите на граѓаните пред, и по дебатниот настан. Со тоа, граѓанската/тинк-тенк организација успева да го направи важниот спој на академското, со применетото истражување.

Сепак, ќе повториме, кога станува збор за истражувањето и анализите, граѓанските организации и тинк-тенк организациите се многу слични меѓу себе, со таа разлика што граѓанските организации најчесто се трудат да заземаат политички (пред сè партиски) неутрални позиции.

Една од најзначајните функции на граѓанските организации е давањето услуги. Доминираат образование и социјални услуги, вклучувајќи: детска заштита, услуга за старите и хендикепираните, итните служби, помош и поддршка за одржувањето на приходите, правна помош, итн.

Исто така, важна е улогата на застапување на граѓанското општество. Ова ја вклучува неговата улога во идентификување на нерешени проблеми и привлекување на вниманието на јавноста во заштитата на основните човекови права и давање глас на широкиот опсег на: политички, еколошки, социјални и заеднички интереси и грижи. Покрај тоа, граѓанското општество врши и поширока експресивна функција, обезбедувајќи лост преку кој се изразуваат: уметничките, духовните, културните, етничките, професионалните, социјалните и рекреативните чувства. Оперски друштва, фудбалски клубови, клубови за книги, професионални здруженија, претставуваат пример за форум кој го збогатува човековото постоење и придонесува за социјалната и културната виталност на животот во заедницата.

Граѓанските организации, исто така, се важни во создавањето на социјалниот капитал за кој зборувавме. Тие овозможуваат луѓето да соработуваат едни со други за општо добро, па дури и се борат против корупцијата. Но, граѓанските организации, преку претходно наведените улоги, индиректно или директно ја намалуваат сиромаштијата, ги помагаат ранливите групи, итн.

За време на пандемијата со Ковид-19, граѓанските организации, преку своите акции, беа стожерот на одржливост на македонското

417 Fishkin, J. 2018. Deliberative Polling. In Bächtiger, A. and others (eds), The Oxford Handbook of Deliberative Democracy, Oxford Handbooks.

општество. Тие покажаа голема солидарност при обезбедување поддршка на маргинализираните групи и ранливите заедници. Организациите се приспособија на новонастанатата ситуација и ги пренасочија своите редовни активности, а некои и своите проектни активности, за да одговорат на потребите на луѓето при справување со пандемијата. Многу активности и иницијативи преземени од граѓанските организации за справување со кризата предизвикана од Ковид-19, во март-април 2020 се регистрирани на порталот на „Цивика мобилитас“.⁴¹⁸ Црвениот крст со своите општински организации, но и организации како: „Банка за храна-МК“, „Вистински дела на љубезност“, „Аваја“, повеќебројни ромски организации и многу други, спроведоа безброј активности за обезбедување и дистрибуција на хуманитарна помош до најранливите категории. Оваа хуманитарна помош често е обезбедена и од бизнис заедницата, којашто покажа голема солидарност и соработка со граѓанските организации во состојба кризна и за самите бизниси.⁴¹⁹

И преку овој пример може да ги детектираме главните улоги кои граѓанските организации генерално ги преземаат во своето делување. Преку споделување на: информации, соопштенија, совети и насоки за здравствена заштита и справување со кризната состојба предизвиканата од Ковид-19 до целните групи, тие ја презедоа улогата на информатор преку своите медиуми.

Организациите кои обезбедуваат бесплатна правна помош во рамки на своите редовни активности или имаат друга соодветна експертиза, брзо реагираа и ги пренасочија своите активности на обезбедување бесплатна правна помош, психолошка поддршка и други СОС линии за поддршка за соодветните целни групи во кризната состојба, како и сервиси за помош и поддршка на жртви на семејно насилство.

Организации што работат на истражувања и анализи, оние кои го следат работењето на владата или прават редовен мониторинг на почитувањето на основните човекови права, како и многу други организации, во овој период изготвија и споделија повеќе анализи и истражувања за влијанието на Ковид-19 во соодветните области. Сепак, организациите не само што истражуваа, туку и реагираа до државните институции за прашања за кои сметаа дека имаат експертиза и можат да помогнат како заедно подобро да се справиме сите со кризната состојба.

418 Цивика мобилитас. Достапно на: <https://civicamobilitas.mk/covid-19>

419 Граѓански ресурсен центар. 2020. Граѓанските организации одговорија на Ковид-19. Достапно на: <https://rcgo.mk/vesti/graganskite-organizacii-odgovorija-na-covid-19/>

Индивидуални организации, платформи и мрежи, како и неформално организирани групи на организации, подготвија и испратија заеднички: предлози, реакции, барања до државните институции. Со тоа, организациите покажаа дека се отворени за меѓусебна соработка и заедно да настапат пред владините институции за прашања и барање клучни за доброто на целните групи и на граѓаните општо.

И, во погорниот пример и општо во секојдневната активност, образовната компонента на граѓанските организации се појавува како вкрстена улога. Без разлика на тоа дали ќе организираат: обуки, конференции, семинари, јавни собири, ќе делат информативни летоци или ќе објавуваат анализи и полиси, брифови, граѓанските организации, речиси, без исклучок ја издигнуваат свеста кај јавноста за важноста на прашања кои спаѓаат во доменот на нивните акции.

Конечно, граѓанските организации придонесуваат за доброто владеење во многу комплементарни домени. Првиот придонес е во однос на индивидуалниот развој, а вториот во однос на јавната и институционалната сфера. Во однос на индивидуалниот развој, како што веќе зборувавме, преку нивната работа граѓанските организации развиваат ефикасност, т.е. чувство кај граѓанинот дека треба да има влијание врз колективната акција. Граѓанското општество може да влијае на граѓаните за: доверба, политичка агенција и самоувереност. Граѓаните, меѓу другото, развиваат: политички вештини, граѓански доблести и критички вештини.

Другиот придонес се однесува на јавната и институционалната сфера. Јавната сфера, во оваа смисла, е неопходна за демократската идеја дека политички автономното општество може да ги наметне своите потреби, преференции и волја на државата, истовремено ограничувајќи го досегот на пазари во арени на кои не припаѓа. Граѓанските организации може да имаат симболични функции во јавната сфера кои не придонесуваат директно за размислување, туку служат за менување на параметрите на јавниот разговор. Поважно, кога здруженијата „излегуваат во јавност“, тие можат да го искористат своето влијание на начини што можат да го компензираат недостатокот на други видови моќ. Тишината добро им служи на богатите и моќните, а јавниот аргумент е основно средство преку кое посиромашните и послабите членови на општеството можат да имаат влијание.⁴²⁰ Оттука е јасна причината зошто групата често ќе го смета за значително достигнување само да постави прашање пред нив и очите на јавноста.

420 Parida, A. & Huluka Amenu, G. 2016. An Interpretative Analysis of Civil Society. International Journal of Novel Research in Humanity and Social Sciences Vol. 3, Issue 2, pp: (1-3).

Многу здруженија се специјализирани за симболично заедништво, нагласувајќи го инклузивното членство во политиката, а често и нашата заедничка хуманост и заедничките човечки ризици.

4.8 УЛОГАТА НА МЕДИУМИТЕ КАКО АКТЕРИ НА ГРАЃАНСКОТО ОПШТЕСТВО – ЈОСИПА РИЗАНКОСКА

Кога зборуваме за политиката и медиумите секогаш ги асоцираме со креирање на јавното мислење. Свесни за фактот дека делиберацијата и партиципативноста во голема мера зависат од информираноста на граѓанинот за политичките состојби во општеството, интуитивна претпоставка би била дека медиумите имаат позитивно влијание, ако не и водечка улога за развој на делиберативната и партиципативната демократија. Преку масовните и новите медиуми граѓанинот може да се појави како пасивен консуматор на информации (да се информира за работата на државните институции и актерите на граѓанското општество) и како активен чинител во дебатата. Граѓанинот може да биде активен чинител во дебатата преку сопствените алатки (како што се социјалните медиуми), како и преку оние кои му се нудат за вклучување во консултативните процеси при креирањето јавни политики (преку искажување на мислењето во разни анкети и интервјуа, па сè до активно учество во организации и вложување на своите капацитети за предлог-регулативи и употреба на електронските канали за вклучување во консултативните процеси во проценката на влијание на регулативата).

Во големите, индустријализирани и плуралистички општества, масовните медиуми (телевизија, радио и печатени медиуми) играат значајна улога за политичката комуникација. Сепак, позитивната улога на медиумите не се подразбира автоматски. Научниците од областа на делиберативната демократија обично се скептични за масовните медиуми заради моќта на корпорациите и рекламите кои се водечка сила кои учат на консумеризам и се закануваат на слободните идеи и аргументи. Ваквите антидемократски аспекти на класичните медиуми се многу релевантни, но медиумите се широко поле на: организации, технологии и легални ентитети, па не може ниту таквиот заклучок да се зацементира без можност да се разгледува подлабински.

Медиумите што шират вести се значајни за посакуваната делиберација во едно демократско општество затоа што тие: ја издигнуваат свеста во општеството за прашања од јавен интерес, овозможуваат платформа за дебата и да ги бранат независноста и интегритетот на медиумите пред надворешните сили.

Со цел да ја доловиме ваквата дуалност за улогата на медиумите во делиберацијата, во подолниот текст ќе парафразираме некои од главните аргументи на Маиа,⁴²¹ кои укажуваат на тоа дека медиумскиот систем е меѓусебно поврзан и хибриден. Според неа, операциите на информативните медиуми треба да се гледаат како резултат на меѓусебна игра на интернализирањето на нормативните претпоставки, стандардизацијата на дефинициите за вредноста на вестите и политичките комуникациски култури за надзор на политичкиот и општествениот свет. Дополнително, се додаваат и практичните ограничувања на вестите, како што се процесите на креирање во однос на: времето, просторот, експертизата, трошоците, технологијата, итн.

Комуникацијата со мас-медиумите го ограничува епистемиолошкиот потенцијал на размислување доколку собирањето информации е селективно, на пример, ако се истакнуваат мислењата на елитата, а гледиштата на пошироката јавност или неистомислениците се занемаруваат. Политичката моќ на медиумите во дефинирањето на проблемите и селективно поставување агенди кога информациите се подготвени од други медиумски професионалци од: партиите (спин-доктори), лобисти и групи на интерес, исто така, може да биде загрижувачко.⁴²² Сепак, студиите за политичка комуникација покажуваат дека улогата што ја играат масовните медиуми во јавните дебати е покомплицирана отколку што, обично, се претпоставува. Операциите за комуникација со медиумите, вклучително и одлуки за тоа што да се покрие, каква рамка да се користи и како хиерархиски да се подредат одредени прашања во однос на другите, не треба да се претпоставуваат, туку да се истражуваат.

Со цел да се обликуваат јавните дебати, професионалците од масовните медиуми често работат како активни „агенти за давање разум“, како и посредници на дебатниот форум. При известувањето за јавните политики во голема мера се застапени официјалните агенти и владините стојалишта, додека актерите од граѓанското општество

421 Maia, Rousiley, 2018. *Deliberative Media*. In Andre Bächtiger, and others (eds), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, Oxford Handbooks.

422 Bohman, J. 2000. *The Division of Labor in mocratic Discourse: Media, Experts and Deliberative Democracy*. In *Deliberation, Democracy and the Media*, ed. S. Chambers and A. Costain (Lanham, MD: Rowman & Littlefield), 47-64.

обично треба да се борат за да го привлечат вниманието на медиумите, со цел да влијаат врз јавните дебати или да ги унапредуваат политичките прашања.

Без сомнение, масовните медиуми можат да обезбедат дезинформации кои елитите ги користат за манипулирање со јавноста. Тие можат да конфигурираат дебати кои оставаат впечаток на одраз на јавното размислување, истовремено игнорирајќи или дискредитирајќи одредени говорници, и така да им служат на одредени елитни интереси. Меѓутоа, во сложени и плуралистички општества, повеќето јавни контроверзии се однесуваат на различни интереси на различни начини, без да се воспостави било каков кохезивен заеднички интерес или било какво јасно првенство на една вредност над другите. Маиа⁴²³ тврди дека никогаш не е јасно како елитите се обидуваат да го контролираат обликот на јавните дебати, со цел да структурираат исходи поволни за нивните интереси. Елитните актери (дефинирани како агенти кои посветуваат многу од нивните активности на политиката или јавните работи, како што се: политичарите, владините функционери, членовите на интересовните групи, политичките аналитичари, кандидатите, портпаролите на општествените движења и граѓанските субјекти) се соочуваат со многу нееднакви: услови, ресурси и можности за охрабрување на новинарите да претпочитаат одредени наративи.

Во зависност од темата за која се разговара, и од институционалните услови и политичките околности, може да настанат тензии околу тоа кои гласови се вклучени или исклучени во медиумската арена. Студија на покривањето на медиумските дебати за генетски модифицираната храна во пет европски земји покажаа дека активистите и граѓанските субјекти се клучни за обликувањето на јавниот дискурс и дека има повеќе гласови и гледишта кои ја информираат дебатата во медиумската средина за вести.

Еден важен извор на критика произлегува од фактот дека комуникацијата заснована на масовните медиуми ги презентира информациите во формат што ги прави поедноставени и неконтекстуални. Новинарите, обично, прибегнуваат кон: стереотипизирање и искористување на личности, сензационализам, драма и конфликти во приказните, наместо да даваат нијансирани коментари за поврзаните поголеми општествени, економски или политички случувања. Ова е точно дури и кога медиумите покриваат советодавни настани, како

423 Maia, Rousiley, 2018. *Deliberative Media*. In Andre Bächtiger, and others (eds), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, Oxford Handbooks.

што се делиберативните анкети. Според Паркинсон,⁴²⁴ медиумите, обично, не промовираат разумен и рефлексивен дискурс, туку нивната логика ја притиска политичката елита. За да го привлечат медиумското внимание, политичарите сè повеќе ги следат правилата на медиумската логика и користат стратегии за поларизација и поедноставување.

Сепак, иако скандализацијата, прекумерната драматизација и нерелективната морализација на прашањата очигледно ги намалуваат можностите за аргументација и на тој начин ѝ штетат на јавната расправа, не значи дека „моќните слики, човечките драми“ или реторичките стилови нужно треба да се сметаат за штетни сами по себе.⁴²⁵ Попристапните формати и стилови на презентација, како што се меките вести и ток-шоуата, исто така, можат да помогнат да се вклучат луѓето во политички дебати, особено оние кои се политички неангажирани и не реагираат на поконвенционално покривање на политички и општествени прашања. Емоциите и личните приказни се важни за поттикнување на делиберацијата. Постојат студии кои откриваат дека тривијалните ТВ-програми со емоционално оптоварени контексти, како што се: популарните забавни емисии, сапуници и ток-шоуа, го олесниле вклучувањето на маргинализираните групи луѓе во јавните дебати за: класни, етнички и хомосексуални прашања и ја прошириле комуникацијата преку поделбите во едно општество.⁴²⁶ Исто така, се докажало дека во ситуација кога формалните механизми на одговорност не успеваат во репрезентативните демократии, презентирањето на фактите на новинарите во: „привлечни, уметнички, живи и моќни форми“ помогнало да се отворат места за колективни дебати за време на критичката одлука.

Интернетот длабоко го промени обликот на секојдневниот живот, бидејќи друштвените средби и политичките дискусии се случуваат преку: Facebook, Twitter, You Tube и разни дигитални платформи, исто како и во физичките простори. Подемот на интернет технологиите додаде нови сложености на самоизразувањето и дигиталната интерактивност. Дигиталната комуникација ги попречува институциите и форумите во центарот на политичкиот систем, како и граѓанските сфери во неговата периферија и овозможуваат различни места за

424 Parkinson, J. R. 2012. Democratizing Deliberative Systems. In *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*, ed. J. Parkinson and J. Mansbridge. Cambridge University Press. Cambridge: 151-72.

425 Chambers, S. 2009. Rhetoric and the Public Sphere: Has Deliberative Democracy Abandoned Mass Democracy? *Political Theory*, 37:323-50.

426 Maia, Rousiley, 2018. Deliberative Media. In Andre Bächtiger, and others (eds), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, Oxford Handbooks.

хоризонтална комуникација меѓу граѓаните и вертикална комуникација со нивните политички претставници.

Иако сè уште се истражува прашањето за тоа дали мрежната комуникација на интернет има вредност за советодавните практики, повеќето научници се согласуваат дека новите можности за политичките претставници, граѓаните и групите да го изразат својот глас во сферите на издаваштвото – како и слободата и ресурсите за производство и ширење информации и знаење, одат рака под рака со: концентрацијата на традиционалните и сопственоста на нови медиуми, растот на пазарот на дигитално рекламирање и развој на пребарувачи кои се дизајнирани да го задржат вниманието на јавноста манипулирано.⁴²⁷

Научниците развија сè посоефицицирана концептуализација на дигиталните јазови во онлајн јавните дебати кои одат подалеку од едноставниот заклучок, дали има или нема информации за некое прашање. Истражувањето на ова поле откри дека дигиталните поделби ги реплицираат суштинските нееднаквости во општественото ниво, и во, и меѓу земјите. Постои силна корелација помеѓу онлајн политички ангажман и офлајн учество и општи фактори кои ја ограничуваат мотивацијата на: граѓаните, политичкото учество и делиберацијата, кои, исто така, ги ограничуваат шансите да бидат слушнати во онлајн комуникацијата. Еден наод од ваквите истражувања сугерира дека (заради алгоритмите на социјалните мрежи) оние кои се во интеракција во поголеми мрежи со послаби врски и повеќе распространети врски, имаат поголеми шанси да се сретнат со предизвикувачки гледишта и информации од различни извори, отколку корисниците кои комуницираат во помали мрежи кои имаат „силни врски“ со: блиски, интимни, лични односи. Ваквите сложени врски во дигиталниот свет ја прави онлајн делиберацијата истовремено алатка и предизвик за граѓаните кои сакаат да се вклучуваат во делиберативните процеси и да партиципираат. Едукацијата паралелна со истражувањето би била соодветен одговор на ваквите предизвици доколку сакаме делиберативната и партиципативната демократија да дадат придонес во демократското општество, наместо да ги повторуваат ефектите на репрезентативната демократија.

Одговорноста на граѓаните при користењето на дигиталните алатки е сè поголема откако ја видовме моќта на интернетот да креира револуции (т.н. „твитер револуции“, како оние, на пример, за време на, т.н. „Арапска пролет“). Етиката во делиберативната и партиципативната демократија сè повеќе е потребна токму во делот со употребата

427 Ибид.

на социјалните медиуми во политичката партиципација, со цел да се избегнат генерирања на масовни кампањи на дезинформации кои водат кон поткопување на демократијата.

4.9 УЛОГАТА НА: ГРАЃАНИНОТ, ДРЖАВНИТЕ И ЈАВНИТЕ ИНСТИТУЦИИ ЗА РАЗВОЈ НА ДЕЛИБЕРАТИВНАТА И ПАРТИЦИПАТИВНАТА ДЕМОКРАТИЈА – ЈОСИПА РИЗАНКОСКА

Околу важноста на отвореноста на јавните институции зборувавме во Глава 2, во која го разработувавме процесот на креирање политики и главните чинители. Ефективните, транспарентни и одговорни институции (и финансии), правдата, јавните работи, животната средина, надзорот на изборите, образованието, здравството и другите владини служби, ја формираат интегрираната основа за стабилна нација. Само така може да се заштитат човековите права и индивидуалната безбедност и да се создаде стабилна средина за трговија. Авторитарните, националистички лидери ширум светот, всушност, најпрво ги напаѓаат овие постулати на институциите, па со цел да ја зацврстат сопствената позиција на власт, се вклучуваат во масовна кражба од јавната каса, удираат по малцинствата и ранливите популации, а некои стигнуваат и до степен на „заробување на државата“. Тоа се прави преку: слабеење на државните институции одговорни пред јавноста, вооружување на платформите на социјалните медиуми и напаѓање на слободата на печатот.

Ова е огромна пречка за постигнување на целите за одржлив развој што се покажа, на пример, при немањето капацитети во светски рамки за справување на пандемијата со Ковид-19. „И покрај тоа што многу години се знаеше за можноста од сериозна меѓународна епидемија (која може да биде предизвикана од патоген кој моментално не е познат), повеќето земји не успеале да се подготват за таква вонредна состојба. Претходните епидемии на тежок акутен респираторен синдром (САРС), Блискоисточен респираторен синдром (МЕРС) и вирусна болест Ебола, покажаа дека силните јавни институции кои можат да: соработуваат, комуницираат и соработуваат, се од суштин-

ско значење за да се спротивстави на таквата закана.⁴²⁸ Сепак, поради неволност за инвестиција во зајакнување на здравствените системи и истражување, пандемијата буквално го затвори светот и го направи заложник на сопствената кратковидост. Од една страна, владите беа неспособни да обезбедат здравствена заштита, основната човекова потреба и право од почетокот на пандемијата, а во могу земји пандемијата ги нападна (во некои повеќе, во некои помалку): економијата, правото и човековите права.

Во Македонија, на пример, државното здравство не беше способно да одговори на задачата, а приватните капацитети наместо да се стават во служба на заедничката кауза – справување со пандемијата (како, на пример во Шпанија), се претворија во луксуз до кој можеа да стигнат, пред сè, граѓаните од повисок економски ранг и оние кои можеа да продадат имот со цел да исплатат трошоци за лекување на член од семејството. Неволноста на системот да ги задржи демократските вредности и принципи на професионалност и транспарентност во работењето, се огледа и при немилиот настан на пожар во Тетовската модулarna болница, во која брзиот смртоносен пожар открива простор за корупција и злоупотреба на службена должност при избор на извршител на јавната набавка. Имено, во време во кое државата има сè поголема арбитражност во одлучувањето заради вонредна состојба, се занемарува контролата при изборот на извршител и материјали, што придонесува за размерот на катастрофата од несреќата. Ваквите негативни практики се поткопувачи на демократијата, а неминовно и на интерперсоналната доверба, како и социјалниот капитал во едно општество.

Затоа, кога зборуваме за државните институции (како што се: министерствата, комисиите, јавното обвинителство, Омбудсманот) и јавните институции (судската власт, општините, јавните претпријатија и установи, здравствени установи, образовните институции, како и правните и физичките лица што вршат јавни овластувања) очекуваме дека сите тие би се воделе од принципите на: транспарентност, отчетност и недискриминација при нивната работа. Само исполнувајќи ги овие услови, државата може да биде дел од еден делиберативен и партиципативен демократски процес. Нужно, оттука, е граѓанинот да се сфати себеси како дел од овие институции, а не да ги доживува како нешто над граѓанинот. Тие се во негова служба, а не негови наредени.

428 Martin K, Mullan Z. The role of academia in an era of political turmoil. *Lancet Glob Health*. 2020 Apr;8 Suppl 1:S1-S2. doi: 10.1016/S2214-109X(20)30138-8. PMID: 32311338; PMCID: PMC7164905.

Институциите, најпосле, ги рефлектираат луѓето од кои се создани. Институцијата Претседател на држава или Влада, на пример, секогаш ќе биде огледало на личноста која стои на таа позиција. Оттука, граѓанинот не е изземен од одговорноста при развивањето на демократијата, а делиберативната и партиципативната демократија, пак, се директно зависни од неговата улога. Затворените институции се показател за ниско ниво на демократска зрелост на едно општество, додека суверенитетот на граѓанинот може да дојде до израз само во „здро“ демократско општество во кое граѓанинот ги разбира своите права, но и одговорности.

Улогата на граѓанинот во репрезентативната демократија најчесто се гледа преку неговото учество во политичките процеси како гласач и како носител на јавна функција. Делиберативната и партиципативната демократија одат понатаму во сфаќањето на неговата улога, разбирајќи го како стожер (основен агенс) на секоја демократска промена. Имено, основната клетка на општеството е граѓанинот без кој не може да се изградат ниту јавните и државните институции, ниту, пак, мрежата на институции кои го градат граѓанското општество. Учеството на граѓанинот во: граѓанските организации, универзитетите и тинк-тенк институтите, медиумите и општо индивидуалното вклучување во било каква иницијатива за подобрувањето на политичките услови во најтесната средина на индивидуата, го опишува грубо таквиот збир на улоги на кои се потпира делиберативната и партиципативната демократија. Иако понекогаш изгледа дека граѓанинот е во спрега со државните и јавните институции, тој, преку алтернативните организации кои ги гради, е надополнување на демократските столбови, што, во суштина, значи дека граѓанинот е вистинскиот суверен на државата.

Иако директната демократија во модерните општества е најчесто идеал, преку алатките за партиципативност и делиберација граѓанинот може да ја зачува сопствената релевантност во градењето и одржувањето на демократската реалност во којашто сака да живее.

Предизвик за студентите:

Направете истражување за тоа како: јавните институции, високообразовните институции, медиумите, тинк-тенк организациите соработуваат во надминување на проблемот со пожари на територијата на Република Северна Македонија. Каде ја гледате улогата на граѓанинот во ваквата институционална мрежа?

Контекст:

Карактеризацијата на опасности со кои може да се соочи одредено општество вклучува природни опасности и опасности предизвикани од човекот, како што се: поплавите, земјотресите, екстремните температури, невремиња, суши, свлечишта, епидемии и техничко-технолошките епидемии и катастрофи.⁴²⁹ Медиумите во Северна Македонија, на 16.8.2024 година пренесоа дека тој ден биле евидентирани вкупно 53 пожари на отворено, од кои 12 сè уште биле активни.⁴³⁰

Во моментот на пишување на учебникот, најголемата природна катастрофа се случи и во шпанскиот регион Валенсија, каде во првите 5 дена од поплавите се пријавени 205 мртви и неколку илјади исчезнати. Данок со човечки животи има платено и Северна Македонија кога во август 2016 година, 22 луѓе се удавија на автопатот, заради поплавената обиколница кај селото Стајковци.

Ваквите несреќи не се исклучително резултат на немоќта на човекот пред силата на природата, напротив, често пати катастрофите можеле да се избегнат со: добро урбанистичко планирање, навремена реакција, борба против корупцијата, и сл.

Институциите на државата се првиот браник од ваквите несреќи, а во Северна Македонија постои Центар за управување со кризи, кој е самостоен орган на државната управа формиран во 2005 година, надлежен, заедно со други јавни и државни институции, да реагира и спречува ширење на пожари.

429 Институт за демократија „Социетас Дивилис“, 2022, Прирачник за граѓани, Подготвеност 72, „Основи за подготвеноста на граѓаните“, достапно на: https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2022/03/Priracnik-za-gragjani_Digital_MK.pdf

430 Телевизија Телма, Вкупно 53 пожари се евидентирани на отворено вчера, 12 сè уште се активни, достапно на: <https://telma.com.mk/2024/08/16/vkupno-53-pozhari-na-otvoreno-vchera-12-s%D1%90-ushte-aktivni/>

Помошни извори:

Институт за демократија „Социетас Цивилис“ во 2021 година објави: „Побарај од твојата општина да спречи, наместо да лечи“. „Паметно планирање може да спречи незгоди и катастрофи“.⁴³¹

Институтот за демократија „Социетас Цивилис“ во 2022 година сподели „Брзи инструкции за заштита од пожари“,⁴³² а во 2022 година објави и „Прирачник за граѓаните“.

Во „Основи за подготвеноста на граѓаните“ експлицитно е наведена и одговорноста на граѓаните: „Граѓаните се активни чинители во намалувањето на ризикот од катастрофи и се вклучени како дел од системот за заштита и спасување и учествуваат во спроведувањето на мерки и активности за заштита и спасување. Граѓаните треба да бидат свесни и подготвени да се справуваат со итните и катастрофалните состојби во рамките на своите знаења и можности. Законот за заштита и спасување потесно ги определува обврските и одговорностите на граѓаните и тие при остварувањето на заштитата и спасувањето во Републиката ги имаат следниве права и должности: да учествуваат во заштитата и спасувањето, да извршуваат материјална обврска и да се оспособуваат и да се подготвуваат за самозаштита“.

431 Инфографик: „Паметното планирање може да спречи пожари“, достапно на: <https://idscs.org.mk/mk/2021/03/12/%d0%b8%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%b0%d1%84%d0%b8%d0%ba-%d0%bf%d0%b0%d0%bc%d0%b5%d1%82%d0%bd%d0%be%d1%82%d0%be-%d0%bf%d0%bb%d0%b0%d0%bd%d0%b8%d1%80%d0%b0%d1%9a%d0%b5-%d0%bc%d0%be%d0%b6%d0%b5-%d0%b4-2/>

432 Брзи инструкции за заштита од пожари, достапно на: <https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2022/03/pozhariMKD.pdf>

4.10 АКТИВИЗАМ – ЈАСМИНА ТРАЈКОСКА НАУМОСКА

Осум работни часа во денот, право на годишен одмор, право на социјална заштита, право на образование, право на жените да гласаат, право на породилно отсуство за мајки и за татковци и многу други права и слободи кои ги имаме денес, не постоеле како права отсекогаш. Тие се постигнати како резултат на борба на активисти кои се залагале за денес овие права и слободи да се достапни за граѓаните во многу демократски политички системи. Во 2022 година активистите за женски права во Ел Салвадор обезбедуваат поволна пресуда на Меѓу-Американскиот суд за човекови права против широката забрана за абортус во земјата.⁴³³

Активизмот е дефиниран како преземена акција од поединец или група со која се предизвикуваат носителите на јавни позиции да донесат промени во општеството и да се постигне поголем бенефит за јавниот интерес.⁴³⁴ Активизам е збор кој е стар скоро еден век и значи да се дејствува. Активист е човек кој активно дејствува во кампањи за промени, обично за политички и социјални прашања. Тој може да се однесува на различни општествени прашања. Кога се работи за активизам за заштита на човековите права, тогаш активизмот значи реагирање на: неправда, на навредлив третман, на насилство или дискриминација. Станува збор за покажување на солидарност и борба за правда. Активизмот бара истрајност и посветеност за да се постигне одредена јавна цел значајна за развојот на политичкиот систем. Активизмот се однесува на напори и активности преземени за да се решат одредени: социјални, политички, економски, еколошки и културни прашања.

Постојат многу форми на активизам: маршеви, пишување, организирање на заедницата, уметнички активизам, протести, собирање на средства, штрајкови и дигитален активизам. Секогаш кога еден поединец или група се впушта во напори за промена на: општествената, економската, културната, еколошката, политичката статус кво ситуација, тоа значи вклучување во активизам. Активистите со векови се бореа за: крај на ропството, унапредување на правото на образование, унапредување на правата на жените, унапредување на правата на работниците.⁴³⁵ Во мноштво од случаите, политичките активисти започнуваат одредена активност сами од себе затоа што се мотивирани од некое

433 Freedom House, 2023, Freedom in the World, достапно на: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigitalPDF.pdf

434 Brooks E., 2023, What is Activism: Definitions, Types, Rule, Examples, Importance, Liberties, Democracy & Justice, достапно на: <https://www.liberties.eu/en/stories/activism/44871>

435 Human Rights Careers, Activism 101: Types, Examples and Learning Opportunities, достапно на: <https://www.humanrightscareers.com/issues/activism-101-types-examples-and-learning-opportunities/>

прашање и ја поврзуваат политиката со нивните определби и размислувања, или се вклучуваат во одредени активности надвор од она што е нивна должност.⁴³⁶

Активистите користат различни методи за да ја постигнат целта за која се залагаат:

Ангажирана (активистичка) литература: Многу од активистите се и писатели кои ја користат својата вештина за да го едуцираат општеството, да развијат идеи и да се залагаат за промени. Нивните изданија ги преминуваат границите на нивните матични земји и се релевантни многу долго по нивната смрт. Пишувањето е во многу форми, како што се: новинарство, романи, поезија, извештаи, критики, статус на социјалните мрежи. Пишувањето треба да е препознаено како еден уникатен придонес за општествени промени. Тоа не значи дека сите форми на пишување се еднакви. Постојат различни сфери на пишување кои имаат различни цели сами по себе и сите од нив не се наменети за промена. Приказните што се кажуваат без разлика дали фиктивни или вистинити, можат да ни помогнат да ги разбереме идеите на другите и да влијаат на социјалното однесување.

Пишувањето е различно од другите форми на активизам затоа што промените кои ги носи не се веднаш видливи, на пример, пишувањето за условите во затворите нема веднаш да ја промени состојбата на затворените луѓе кои страдаат од затворскиот систем, но на долг рок ќе влијае врз перцепцијата за тоа како треба да изгледаат затворите и што треба да биде стандард. Пишувањето секогаш не го формира истиот моментален сензорен потрес, како што тоа го прават протестите или демонстрациите. Пишувањето може да е инспирација за другите форми на активизам.⁴³⁷

Ангажирана поезија/проза е поетска/писателска форма чијашто цел е да се нагласат социјалните и политичките проблеми. Тоа е поезија/проза која ги опфаќа: неправдата, нееднаквоста и дискриминацијата во едно општество, но и на глобално ниво. Главната цел на ангажираната (активистичката) поезија/проза е да пробуди свест и критичко размислување кај луѓето, а воедно и да поттикне позитивно чувство за промена и отпор преку користење на поетски јазик и емоција.⁴³⁸

436 Scholozman L.K. and E. Brady H., 2022, Political Science and political participation, Chapter 2 in The Oxford Handbook of political participation edited by Marco Giugni and Maria Grasso, Oxford University Press

437 Class N.J. and Miranda R., 2019, Crimson Opinion Writers, Writing as Activism, The Harvard Crimson, достапно на: <https://www.thecrimson.com/column/opining-from-the-chair/article/2019/10/17/class-miranda-writing-activism/>

438 Отворен повик: Работилница за пишување на активистичка поезија во Охрид, 2024, достапно на: <https://ekvalis.org.mk/%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BA-%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D0%B8%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A/>

„Денови“ – Кочо Рацин⁴³⁹

Како на вратот ѓердани
ниски камења студени,
така на плешки денови
легнале та натежнале.

Денови ли се денови
аргатски маки големи!

Стани си утре порано
дојди си вечер подоцна,
наутро радост понеси
навечер тага донеси,

ај пуст да е, пуст да би
останал живот кучешки!

Роди се човек – роб биди
роди се човек – скот умри
скотски цел живот работи
за други, туѓи имоти.

За туѓи бели дворови,
копај си црни гробови!
За себе само ’ргај си
за себе маки тргај си –
нижи си ѓердан денови
нижи си алки ковани,

нижи си синџир железен
околу вратот навезен!

За кои човекови права се
однесува оваа песна?

Што проникнува како
размисла кај Вас?

Каква е денес состојбата
со истите човекови права?

439 Рацин К. „Белимугри“ (од целата стихозбирка), достапно на: <https://makedonskijazik.mk/2011/03/%d0%ba%d0%be%d1%87%d0%be-%d1%80%d0%b0%d1%86%d0%b8%d0%bd.html>

Пример за ангажирана проза: „Образована“ од Тара Вестовер,⁴⁴⁰ „Пофалба на обратноста“ од Горан Стефановски,⁴⁴¹ и многу други.

Демонстрации и протести: ова е широко позната форма на активизам. Кога луѓето физички се собираат на одредено место за да постигнат одредена цел, тоа испраќа силна порака дека тоа прашање е значајно за јавноста. Демонстрациите може да имаат различни форми, како што се: протести, маршеви, јавни седења, и сл.

Примери за демонстрации кои издејствувале промени на светско ниво има многу, од нив ги издвојуваме: Демонстрациите за право на глас, организирани на 6 мај 1867 година во Лондон; „Женска недела“, демонстрации кои се однесуваат на правото на глас за жените, кое започнало во 1908 година, во Лондон; „Соборување на Царот“, во 1917 година, во Санкт Петербург, кралот три дена по протестите абдицирал и со тоа започнува револуционерниот циклус од 1917 година.⁴⁴²

Штрајк: Форма на активизам кога работниците одбиваат да ја вршат својата работа како протест заради незадоволство на работното место. Штрајкот станува популарна форма на протести за време, и по Индустриската револуција, кога членовите на индустриската работничка класа ги оставија своите алати и побараа повисоки плати и подобри услови за работа. Тоа што денес се зборува за 40-часовна работна недела, 4-дневна работна недела, е резултат на долготрајното движење за реформи во областа на трудот во Соединетите Американски Држави.

Бојкот: претставува форма на економски активизам. Бојкотот е ненасилен протест во кој луѓето колективно избираат да не се вклучат во: активност, настан, организација, земја или личност која се занимава со експлоатирачко однесување. Бојкотирањето е активност која може да се практикува и секојдневно, при одење на шопинг со следење на одредени препораки, како што се: купувајте облека од етички брендови. Или, одбивање да се купуваат производи од неетички брендови и произведувачи, како и да не се практикува да се пие кафе во кафуле кое е нелегална градба.

440 Вестовер Т., Образована, 2020, Издавачки центар „Три“

441 Стефаноски Г., 2024, Издавачки центар „Три“

442 Nineham C., 2015, Ten Demonstrations that Changed the World, Counterfire, достапно на: <https://www.counterfire.org/article/ten-demonstrations-that-changed-the-world/>

Што значи етички бренд? Процес на креирање на бренд или компанија базирано на вредности и активности кои се етички и морални. Етичките брендови не им нанесуваат штета и не ги злоупотребуваат: луѓето, животните или животната средина.⁴⁴³

Задача за студентот:

Консумеризмот е феномен во нагорна линија на глобално ниво. Едни од посериозните последици на истиот се: кршењето на работничките права, загадување на животната средина, итн. Истражете што значи одговорно купување?

Граѓанска непослушност: ова е форма на протест со долга традиција, во која демонстрантите намерно го кршат законот со цел да ги истакнат неправдите или да поттикнат промена на одредена јавна политика. Актот на граѓанска непослушност во никој случај не мора да е екстреман. Еден од најзначајните примери за граѓанска непослушност е од 1955 година кога Роза Паркс одби да го отстапи своето место на белец во автобус во Монтгомери, Алабама. Овој потег се смета како еден вид на протест и граѓанска непослушност кој предизвика значајни промени подоцна.

Секогаш е присутно прашањето како треба демократската држава да одговори на актите на граѓанската непослушност, земајќи ја предвид нејзината внатрешна тензија околу илегалноста и легитимитетот. Во таа смисла, либералните и демократските позиции за одбрана на граѓанската непослушност јасно укажуваат дека уставната држава треба да ги почитува непослушните граѓани и спрема нив да ги редуцира, па дури и да ги суспендира правните санкции.⁴⁴⁴

Поткаст: Куми Наидо разговара со Clare Farel и Марта Бенавидес за граѓанска непослушност на: Power, People & Planet.⁴⁴⁵

443 What is ethical branding and why is it important? достапно на: <https://www.frontify.com/en/blog/what-is-ethical-branding-and-why-is-it-important/#:~:text=Ethical%20branding%20is%20the%20process,%2C%20animals%2C%20or%20the%20environment.>

444 Фрчковски, Љ. Д., Чупеска А. 2013. „Граѓанска непослушност (civil disobedience) и Уставот“, во „Избори и политички партии“, „Политичка мисла“, р. 41, Фондација „Конрад Аденауер“, Скопје.

445 Веб страница за поткасти: People, Power and Planet, достапна на: <https://podcast.powerpeopleplanet.org/>

Ангажирана уметност: Преку неформални: театри, музика, цртежи, графити, перформанси, дизајни, многу уметници ја предизвикуваат статус кво ситуацијата и поттикнуваат промени. Сликите, фотографиите, музиката ги преминуваат бариерите на јазикот и културата, тоа ја прави ангажираната уметност една од најраспространетите форми на активизам.

Лево, фотографија направена во центарот на Валенсија, Шпанија 2024 година, Јасмина Трајкоска Наумоска.

Десно, акција во центарот на Скопје посветена на борбата против сиромаштијата во Република Северна Македонија, ноември 2023 година. Поставено од Центарот за современа уметност во Скопје.⁴⁴⁶

Дигитален активизам: Информатичко технолошките достигнувања создадоа можност за нови форми на активизам кои се распространети во „онлајн светот“. Испраќање на маилови до јавните функционери, креирање на блогови, пишување на статус на социјалните мрежи, потпишување на онлајн петиции, има големо влијание врз носителите на јавни одлуки и бизнис секторот, да внимаваат во однос на одредени јавни прашања кои веќе се препознати кај јавноста како значајни. Овој активизам веќе го обработивме кај актерите на граѓанското општество, онлајн активизам и е-партиципација. Значајно е што онлајн активизмот често може да е поттик и за офлајн активизмот.

446 Центар за современа уметност во Скопје, „Леб за сите“, достапно на: <https://cac.org.mk/2023/11/22/%D0%BB%D0%B5%D0%B1-%D0%B7%D0%B0-%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5/>

Собирање на финансиски средства: е процес за собирање на доброволни прилози на пари или други ресурси спроведено од: непрофитни организации, фондации, здруженија, колективи.

Општествени мрежи за заемна помош: овие општествени мрежи се формираат во политички системи кои не се спремни да одговорат на многу основни потреби на граѓаните, затоа граѓаните се самоорганизираат во општествени мрежи кои се базираат на: солидарност, соработка, директна акција. Пример за општествени мрежи за заемна помош се: јавни градини каде луѓето одгледуваат различни земјоделски производи заедно, бесплатни клиници во заедницата, помош при катастрофи, носење на храна или облека до лица кои не се во можност да излезат или да си обезбедат, и сл.

Преку разни методи на активизам, постигнати се значајни подобрувања во областа на: човековите права, социјалната правда, економската еднаквост, одредени активности против дискриминација, но овие проблеми сè уште се застапени во голема мера на глобално ниво. Активизмот е континуиран процес кој треба да се: одржува, негува и поттикнува. Секој човек е потенцијален активист.

Сите механизми кои се застапени во книгата, во основа го имаат активизмот и желбата за промена кон подобро.

4.11 ОПШТЕСТВЕНИ ДВИЖЕЊА – ЈОСИПА РИЗАНКОСКА

Општествените движења накратко се дефинирани во делот на актери на граѓанското општество заради низата алатки кои ги опфаќаат при реализацијата на сопствената цел – граѓанска и политичка партиципација. Во делот на активизам, пак, се дефинирани демонстрациите и протестите кои влегуваат во репертоарот на социјалните движења. Општествените движења се поврзани со едно од основните човекови права, право на здружување, кое во современ концепт бара многу капацитети и волја за да може да се остварува.

Општествените движења, какви што ги знаеме, се обликувале пред околу два века и станале широко достапни како средство за популарни побарувања во текот на дваесеттиот век.⁴⁴⁷ Тие, всушност, се историска, а не универзална категорија која се појавува преку епизоди, како што е антиропството, а ги наоѓа своите корени на почетокот на деветнаесеттиот век преку борби за трудот и други социјално-економски борби. На крајот, станува главен елемент на популарната политика низ некои помалку авторитарни режими во светот. во текот на дваесеттиот век.

Без да мора да се навраќаме многу далеку во потрага по примери, во екот на пандемијата во 2020 година целиот свет слушна за движењето, буквално преведено како „**Црните животи важат**“, кое е децентрализирано политичко и општествено движење што се обидува да го нагласи: расизмот, дискриминацијата и расната нееднаквост што ја доживуваат афроамериканците и да промовира антирасизам. Примарна грижа на ова движење е полициската бруталност и расно мотивираното насилство врз Афроамериканците. Движењето, всушност, започнува во 2013 година како одговор на убиствата на повеќе Афроамериканци и добива хаштаг #BLM (Black Life Matter).⁴⁴⁸ Тоа особено привлече меѓународно внимание за време на глобалните протести во 2020 година, по убиството на Џорџ Флојд, од страна на бел полицаец од Минеаполис. Се проценува дека 15, до 26 милиони луѓе учествувале на протестите на Black Lives Matter во САД, што го прави едно од најголемите протестни движења во историјата на земјата.

447 Tilly, C. and Wood, L. J., 2013. Social Movements 1768–2012, 3rd ed. (London, New York: Routledge).

448 Веб страница: Црните животи важат <https://blacklivesmatter.com/>

Бронзениот сџоменик на Едвард Колсџон, трговецџот со робови од 17 век од Брисџол, беше урнатџи од овој џиедестџал (џоре) за време на џроџесџиот „Живџиџиџе на црнџиџе се важни“, во Брисџол, во 2020 џодина.

На сликаџа од долу е ошџеџената џлџа на земџаџа каде шџиџо џагнала сџаџуаџа. Акџивисџиџе биле ослободени од кривичниџе џријави иако џие џо џризнале делџо, но не џо смеџааџи за кривично дело заџџо шџиџо смеџааџи дека џосџоџеџиџо на самаџа сџаџуа џило дело на џовор на омрџа.

Фотографиџи на Јосипа Ризанкоска, јуни 2021

Иако постојат специфични организации кои се етикетираат себе си како „Живџите на црнџите се важни“, целокупното движење е децентрализирана мрежа без формална хиерархија. Иако поддршката на движењето меѓу Американците од 2020 до 2023 година е намалена (најчесто меѓу белото население), ова движење остава трага во историјата на антиропството, на кое му претходат многу други видови на колективни акции.

#MeToo е уште едно општествено движење од поновата историја. Тоа е кампања за издигнување на свеста против: сексуалната злоупотреба, сексуалното вознемирување и силување, во која се објавуваат искуствата на жртвите од сексуална злоупотреба или сексуално вознемирување. Фразата; „И јас“, првично беше употребена во овој контекст на социјалните мрежи во 2006 година, на Мајспејс, од преживеана жртва на сексуален напад. Хаштагот #MeToo се користеше почнувајќи од 2017 година како начин да се привлече вниманието на големината на проблемот. „И јас“ ги зајакнува оние кои биле сексуално напаѓнати, преку емпатија, солидарност им т.н. „сила на бројки“, со видливо демонстри-

рање на бројноста на жртвите од сексуален напад и вознемирување, особено на работното место.

Други познати примери на општествени движења се: „Окупирај го Волстрит“, во 2011 година; Хипи движењето во 70-тите и 80-тите во САД; „Културната револуција“ (1966-76) во Кина; „Јасминовата револуција“ во Тунис во 2011 година, или меѓународно познати се „Арапската пролет“ во 2011, Движењето за геј правата, Движењето за женски права, итн.⁴⁴⁹

Најпознатиот пример од македонската историја на колективни акции е, т.н. „Шарена револуција“,⁴⁵⁰ акција на непрекинати улични протести во повеќе градови низ Северна Македонија, во периодот од април, до јуни 2016 година. Демонстрантите континуирано фрлаа бои кон владините институции, статуите и спомениците изградени од тогашната Влада во рамки на контроверзниот проект: „Скопје 2014“ (оттаму името „Шарена револуција“). На протестите им претходеа и други настани, но кулминацијата на незадоволство од Владата настана по скандалот со прислушување, т.н. „Бомби“. Аудиоматеријалите од овој скандал открија наводи за: злоупотреба на власта, изборни местене, проневера на јавни пари и имот, корупција, партиско заробување на државни институции, итн. Кога претседателот на тогашна Република Македонија објави бланко помилување за кривични пријави за 56 политичари произлезени од „бомбите“, одлуката наиде на масовно протестно движење наречено: „Протестирам“. Движењето разви голема мрежа низ целата држава и капацитет од илјадници поддржувачи. Протестите беа претежно мирни и покрај почетниот излив на гнев и насилно рушење на кабинетот на Претседателот, но поддржувачите на власта, исто така, жестоко се спротивставија и организираа свои протести и кампањи против движењето.⁴⁵¹

Овие три примери, иако различни по: својот идентитет, организација, конечен исход и иднина, ги споделуваат главните елементи на она што во литературата се дефинира како општествено движење. Затоа што, не сите видови на „спорна политика“ може да се дефинираат како општествени движења.

449 Листа на општествени движења на Британика - <https://www.britannica.com/topic/list-of-social-movements-2073658>

450 Ибид, стр. 2-4

451 Rizankoska, J. and Trajkoska, J. 2019 A Social Movement in First Person Singular: the Colours of the „Colourful Revolution“ in North Macedonia. *Southeastern Europe Journal*, BRILL, Issue 43 – 1, pp. 1-27. DOI: <https://doi.org/10.1163/18763332-04301001 стр. 2-4>

за поддршка на дијаспората, пишување писма и лобирање. Со цел да се сиречат жриви, „Протестирам“ дистрибуираше аџели за мирни демонстрации и сџодели индикации и совети за одговориџе на демонстрациите за евенуалното полициско насилство врз шол-џаџа. Три оџиџи рејериорски џораки за движеџето беа џознаџи: слобода, џравада и солидарносџи.⁴⁵⁴

Фотографија
на Јосипа
Ризанкоска,
2016

(3) Постојано јавно прикажување на ДЕБП – достоинството, единство, бројки и посветеност (WUNC - **worthiness, unity, numbers, commitment**). За оваа цел се користат средства, како што се: конкретни бои, марширање во дисциплинирани редови, спортски беџови кои ја застапуваат каузата, истакнување знаци, скандирање слогани и блокирање на јавни згради. Преку својаџа кампања и рејериор, „Шаренаџа“ џосџојано џо зајакнуваше својоџи колекџивен иденџитет, со шџто добиваше џоџолема поддршка од јавносџа. Проценкаџа на дневноџи број на демонстрациите се движеше од неколку стџотици до неколку илјади, во зависносџи од деноџи и рејериороџи. Бројоџи на луѓе и континуиџетноџи обично беше многу џомал на џериферијаџа, оџколку во џлавноџи џрад. Приклучувањеџето на оџозицискиџе џарџиџи џомоѓна за масовносџа на насџаниџе џреку мобилизирање на џарџискиџе членови оџворено да се залаѓаџи за барањаџа. Ова џо-некоѓаш беше криџикувано од самиџе поддржувачи на движењеџето,

454 Ибид

како и од противниците, а сепак, првично идентично во „прво лице еднина“ (јас противставам), самоприспан од организаторите може да ја оправдаат поддршката на секој член на партијата што беше направена на индивидуално ниво. На микрониво, движењето се карактеризираше со голема разновидност од: социјална, возрастна и образовна гледна точка. Во однос на етничката структура, може да се забележи шаренило од етничките, иако повеќето од учесниците се декларирале како етнички Македонци.

Фотографија
на Јосипа
Ризанкоска,
2016

(4) Социјалните движења се потпираат на: организациите, мрежите, традициите и солидарностите кои ги одржуваат овие активности – основите на социјалното движење. Овие самостојна мрежа и организацијата на „Шарената револуција“ беа од една перспектива најнејасни, додека од друга најусешен дел од движењето. Почетниот успех на „Противставам“ беше да го артикулира гневот што произлегуваше од толку многу различни постојателства и структури на остварувањето во една намерна кампања на отпор. Движењето првично беше мрежа од над четириесет граѓански организации од целата земја (наскоро достапна над осумдесет), но нејзините најгласни активисти тврдеа дека структурата е хоризонтална. Интернет страницата и Фејсбук страниците на „Противставам“ уредно ги информираа следбениците и јавноста за планираните активности за секој нареден ден, заради недостигањето на традиционално медиумско покривање. Иако голем дел од учесниците беа и партиски мобилизирани, имаше значително голем број учесници кои за нивните

*се информирале од ден на ден, на самиот месинг на професионалните и се придружувале на професионалните заради социјална кауза.*⁴⁵⁵

Колку и да им стана позната на граѓаните на западните земји, оваа комбинација на кампањи, перформанси и прикази кои денес ги нарекуваме општествени движења, се оформи пред неколку стотици години и сè уште е ретка или непостоечка во поголемиот дел од современиот свет.

Слично на погоре наведената класификација на елементи кои го сочинуваат општественото движење, Марио Диани⁴⁵⁶ забележува три главни механизми преку кои општествените движења се разликуваат како посебни општествени процеси од другите колективни акции. Актерите кои се инволвирани во оваа активност се:

- 1 Инволвирани во конфликтни односи со јасно идентификувани опоненти;
- 2 Тие се поврзани преку густе неформални мрежи;
- 3 Тие се дел од заеднички, посебен идентитет.

Со оглед на тоа што многу општествени движења се препознатливи заради избувнувањето на протести преку кои учесниците бараат нешто од властите, не би требало поимите да се изедначуваат. Дури и ако некои форми на протест се „нормализираат“, општествените движења имаат тенденција да измислуваат нови нарушувачки форми на дејствување – предизвикувајќи ја државата за прашањата на законот и редот. Политиката на општественото движење сè уште е во голема мера „политика на улица“. Употребата на протестот како главен извор на притисок има релевантни ефекти врз структурата и стратегијата на општествените движења.⁴⁵⁷ **Протестите** се „места на оспорување во кои: телата, симболите, идентитетите, практиките и дискурсите се користат за следење или спречување на промени во институционализираните односи на моќ“.⁴⁵⁸ Протестот е дефиниран како нерутинизирана акција во која се отвораат индиректни канали на влијание преку активноста на низа колективни актери. Иако фор-

455 Ибид.

456 Diani, M., 1992. Analysing Social Movement Networks. In M. Diani and R. Eyerman (eds.), Studying Collective Action. Newbury Park/London: Sage, 107-135.

457 Della Porta, D., & Diani, M. 2009. Social Movements. An Introduction. 2nd. Edition. Blackwell Publishing.

458 Taylor, V. and Van dyke, N. 2004. Get up, Stand up: Tactical Repertoires of Social Movements. In The Blackwell Companion to Social Movements (eds D.A. Snow, S.A. Soule and H. Kriesi).

мите на протести се толку распространети што би било тешко да се дефинираат како неконвенционални, сепак е точно дека протестот ги надминува рутинизираниите форми на учество во претставничката демократија.

Лидерите на општественото движење, сепак, се соочуваат со низа стратешки дилеми при изборот на една или друга форма на дејствување, бидејќи секоја од нив испраќа пораки до различни јавности, со различни барања: активистите на движењето кои се обидуваат да ја зајакнат внатрешната солидарност; медиумите, во потрага по „вести“; потенцијални сојузници, кои претпочитаат поумерени форми на дејствување; и конечно, носителите на одлуки кои бараат партнери на кои ќе им веруваат. Сепак, репертоарите на акции не се само инструменти на протест, туку ги одразуваат и вредностите на активистите. Историските традиции негувани преку институциите и социјализацијата го ограничуваат опсегот на опции што може да се разгледаат, но формите на протест патуваат од едно движење, во друго и од една земја, во друга, со чести процеси на иновации и учење. Дополнително, репертоарот се произведува преку релациони механизми, за време на интеракции меѓу различни (движечки и недвижечки) актери. Серијата циклична динамика создава низа бранови во знак на протест, а радикализацијата и институционализацијата во усвоените форми на дејствување. Заедно со овие циклични флукутации, барем што се однесува до западните демократии, се чини дека се применуваат две постабилни тенденции на проширување на репертоарот на протестни акции и, истовремено, растечко отфрлање на политичкото насилство.⁴⁵⁹

Фази на општествените движења

Социолозите го проучувале животниот циклус на општествените движења – како тие се појавуваат, растат и во некои случаи изумираат. Блумер⁴⁶⁰ и Тили⁴⁶¹ истакнуваат процес во четири фази низ кој се развиваат општествените движења.

- 1 Во прелиминарната фаза, луѓето стануваат свесни за некое прашање и се појавуваат лидери.

459 Della Porta, D., & Diani, M. 2009. *Social Movements: An Introduction*. John Wiley & Sons, ISBN1405148217, 9781405148214

460 Blumer, H. 1951. *Social Movements*. In A. McClung Lee (ed.), *Principles of Sociology*. New York: Barnes & Nobles, 199

461 Tilly, C. 1978. *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley.

- 2 Потоа следи фазата на **здружување**, кога луѓето се здружуваат и се организираат со цел да го објават прашањето и да ја подигнат свеста.
- 3 Во фазата на **институционализација**, движењето повеќе не бара грасрут волонтеризам, тоа е воспоставена организација, типично со платен персонал.
- 4 Кога луѓето ќе се **откажат** и ќе усвојат **ново движење**, движењето успешно ја носи промената што ја бараше, или кога луѓето повеќе не го сфаќаат прашањето сериозно, движењето паѓа во фаза на опаѓање. Пред да се изгубат, движењата оттука може да успеат или да пропаднат, да преминат во кооптација, т.е. да се асимилираат/хомогенизираат, да преминат во репресија или мејнстрим.

Тароу⁴⁶² аргументира дека циклусот на општествени движења неизбежно завршува со нивно опаѓање, дури и во случаи кога тие биле во можност да постигнат значително ниво на организација и мобилизација. Како што тие растат, растат и трансакциските трошоци во рамките на движењето, а од друга страна, некои од барањата може во меѓувреме и да бидат подобни за решавање. Така тие ја губат својата ревност, па обично завршуваат или со кооптирање од институционалните структури, или радикализирани.

Марковиќ и Дамјановски⁴⁶³ сметаат дека „Шарената револуција“ се распадна заради комбинација на фактори, но пред сè, заради недостигот на заедничка цел. Сепак, една од најкритикуваните причини е фактот што многу од актериите кои биле во првите редови на движењето биле сместени во новите по-лиитички структури, додека други, едноставно, стале од „револуционерен замор“. Тие сметаат дека ваквото замирање на „Шарената револуција“ се случило заради репозиционирање на актериите, кои претходно сочинувале релативно обединето општествено движење, на што му се додало и политичко организирање, па дури и радикализирање, на други општествени движења кои биле дел или блиски до „Револуцијата“.

462 Tarrow, S. 2011. Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics, Cambridge: Cambridge University Press

463 Markovikj, N. & Damjanovski, I. 2022. The revolution that ate its own children: The colourful revolution from consensus to discord. Filozofija i drustvo. Volume 33, Issue 1, Pages: 162-186, достапно на: <https://doi.org/10.2298/FID2201162M>

Во слична насока, Ризанкоска и Трајкоска⁴⁶⁴ оценуваат дека и покрај ваквата институционализација на движењето, најголемото непосредно влијание на „Шарената револуција“ беше врз излезноста на Изборите во 2016 година и проширувањето на понудата на кандидати од различни етницитети во рамки на изборните листи на мејнстрим политичките партии. Дополнително, добро организираната и комуницирана кампања на отпорот на движењето, прва од ваков вид во Северна Македонија, набргу потоа имаше свој ефект на преливање. Имено, иницијативата „За заедничка Македонија“ која се појави една година подоцна, иако настаната како реакција на формирањето на новата Влада и постизборната платформа на албанските партии (што на иницијативата ѝ дава доминантно националистичка природа), примени репертоар и форми на кампањата веќе научени од „Шарената револуција“.

Демократизација и општествени движења

Историските случаи аргументираат за некаков општ афинитет меѓу општествените движења и демократизацијата. Меѓутоа, општествените движења и демократизацијата остануваат: логично, емпириски и каузално различни. Логично, ширењето на општествените движења не повлекува демократизација, бидејќи: кампањите, наставите и другите елементи на општествените движења, во принцип можат да работат во име на нееднаквоста и исклученоста, наместо еднаквоста и вклученоста; таков е примерот со движењата во име на протерување на неодамнешните имигранти низ западниот свет. Емпириски, антидемократските движења постојано се формираа. Причински, општествените движења и демократизацијата се случуваат и при делумна независност; во случаи на освојување и револуција, на пример, новите владетели понекогаш наметнуваат демократски институции одеднаш во отсуство на било каква претходна мобилизација на општественото движење во име на демократијата (пример: окупираните Јапонија и Германија по Втората светска војна).⁴⁶⁵

Така, не постои потребната врска меѓу општествените движења и демократијата. Главната генерализација е прилично различна: штом ќе се случи демократизацијата, обично следат општествените движења (без разлика дали се демократски, или не).

464 Rizankoska, J. and Trajkoska, J. 2019 A Social Movement in First Person Singular: the Colours of the „Colourful Revolution“ in North Macedonia. *Southeastern Europe Journal*, BRILL, Issue 43 – 1, pp. 1-27. DOI: достапно на: <https://doi.org/10.1163/18763332-04301001>

465 Tilly, C. and Wood, L. J., 2013. *Social Movements 1768-2012*, 3rd ed. London, New York: Routledge.

Без разлика на нивна̄та привремена природа, оӣшес̄ивенӣте движења (како „Шарена̄та револуција“) ӣграа̄т многу важна улога во процесӣте на демократӣзација во земјӣте во транзиција иако тие се склони кон демократӣско назадување и долги периоди на по̀лѝтѝчки рецесии. Марковиќ и Дамјановски⁴⁶⁶ аргументираат: „Токму во овие периоди оӣшес̄ивенӣте движења можат да одиграат значајна улога во демократӣзација̄та на по̀лѝтѝчкото милје и, во соодветни околности, да доведат до ефективна промена на режимот. Ова во никој случај не имплицира дека новата по̀лѝтѝчка структура веднаш и радикално ќе го подобри демократӣскиот контекст на една земја, но самиот факт што одредено оӣшес̄иво покажа потенцијал за соборување на по̀лѝтѝчки режим преку по̀лѝтѝчка и социјална мобилизација служи како по̀исе̄шник за секоја наредна влада – барем за одреден временски период.“

Можна иднина на општествените движења

Што би можело да се случи со општествените движења во текот на остатокот од дваесет и првиот век? Постојат повеќе можни сценарија, а Тили и Вуд⁴⁶⁷ обработуваат четири од нив: интернационализација, демократски пад, професионализација и триумф.

- 1 Интернационализацијата** повлекува нетопромена на патот од: локални, регионални и национални општествени движења кон меѓународна и глобална активност на општественото движење. Многу набљудувачи и активисти на општествените движења проектираат дека: екологистите, феминистките, поборниците за човекови права и противниците на глобалниот капитал, сè повеќе ќе ги здружуваат силите низ земјите и континентите.
- 2 Падот на демократијата** би ги потиснал сите видови општествени движења, особено во големи размери, но би можел да остави црвени линии на активности на локално или регионално општествено движење, каде што преживеале некои демократски институции.

466 Markovikj, N. & Damjanovski, I. 2022. The revolution that ate its own children: The colourful revolution from consensus to discord. *Filozofija i drustvo*. Volume 33, Issue 1, Pages: 162-186, достапно на: <https://doi.org/10.2298/FID2201162M>

467 Tilly, C. and Wood, L. J., 2013. *Social Movements 1768–2012*, 3rd ed. (London, New York: Routledge).

- 3 **Професионализацијата**, најверојатно, би ја намалила релативната важност на локалните и регионалните општествени движења додека ја префрла енергијата на активистите и организаторите во национални или, особено, меѓународни и глобални размери.
- 4 **Триумфот**, го опишува славниот сон за општествените движења насекаде, служејќи на сите размери од локално, до глобално ниво, како средство за унапредување на популарните барања. Таквата изненадувачка иднина би барала демократизација на многу светски региони кои моментално живеат под: авторитарни режими, воени лидери или ситни тирании, што е неверојатно.

ГЛАВА 5

ГРАЃАНСКА И

ПОЛИТИЧКА

ПАРТИЦИПАЦИЈА

Јасмина Трајкоска Наумоска

5.1 ШТО ПРЕТСТАВУВА ГРАЃАНСКАТА ПАРТИЦИПАЦИЈА?

Во развиените демократски системи, благосостојбата на граѓаните и јавното добро се цел која треба да се постигне преку владеењето (управувањето со јавните работи). Затоа, постојат институции кои управуваат со различни области на јавните работи и заедно со сите засегнати страни: поттикнуваат прашања, проблеми и креираат решенија кои ќе значат регулирање на одредени области кои директно го уредуваат животот на граѓаните. Здравство, образование, животна средина, безбедност, транспорт, социјалните потреби, владеење на правото, пристап до здрава вода за пиење, обезбедување на електрична енергија, се само дел од областите кои се јавна потреба и се уредуваат од бројни институции кои функционираат во рамките на еден политички систем. Граѓаните во еден демократски политички систем треба да имаат можност да бидат активни чинители во заедницата во која егзистираат. Најчесто се смета дека во претставничките демократии граѓаните гласаат за своите претставници кои ќе одлучуваат во определен мандат за нивните потреби, но гласањето е само еден од начините за учество на граѓаните во рамките на системот. Откако ќе заврши изборниот процес и ќе се воспостави гарнитурата на претставници избрани од мнозинството, граѓаните не завршуваат со своите можности за партиципативност во рамките на политичкиот систем.

Граѓанско учество, во најширока смисла на концептот, е склоп на: ставови, знаења и вештини, но пред сè, активности кои се од корист на општеството, односно го подобруваат општото добро и благосостојбата на заедницата. Овие активности во литературата се среќаваат со разни термини, најчесто тоа се: граѓанска партиципација, граѓанско учество, граѓански активизам, граѓанска вклученост, ангажирано граѓанство и граѓански ангажман.⁴⁶⁸

Граѓаните се членови на политичката заедница (политичкиот систем) кои уживаат права и одговорности кон заедницата. Морален и еманципиран/а граѓанин/ка се подразбира себеси како член/ка на поширока општествена „фабрика“ и на тој начин ги разгледува проблемите од својата околина како потреба за негова/нејзина акција.⁴⁶⁹

468 Проект на УСАИД за граѓанско општество, мај 2015, Граѓанско учество во Македонија 2012-2014, достапно на: https://graganskoucestvo.mk/graganskoucestvo-old/static/pdf/gragiansko_uchestvo2012-1014_mkd.pdf

469 New York Times, The Definition of Civic Engagement, достапно на: https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/ref/college/collegespecial2/coll_aascu_defi.html

На овој начин, индивидуата: ја согледува моралната и граѓанската димензија на прашањата или проблемите, создава морално сопствено мислење и, доколку е потребно, граѓански партиципира за надминување на непожелната состојба. Граѓанската партиципација е клучна во доменот на социјалниот и општествениот контекст во демократските политички системи. Тоа подразбира значаен број на формални и неформални активности преземени од страна на граѓаните. Граѓанската партиципација се гледа како поширока, посеопфатна и од неа директно или индиректно произлегува политичката партиципација. Во суштина, граѓанската партиципација е поим кој се однесува на активности на поединецот, сам или во група, во врска со: развивање знаење за заедницата или нејзиниот политички систем, идентификување или барање на решенија за проблемите во заедницата, следење цели во корист за заедницата и учество во конструктивни размислувања меѓу членовите на заедницата. Тоа значи активно учество и влијание врз животот во заедницата без разлика дали тоа е резултат на: лична мотивација, морални принципи, алтруистички побуди, политички гледишта или било која комбинација од веќе наведените причини.

Гласањето е активност која може да е вклучена како категорија во поширока граѓанска партиципација, или во потесна политичка партиципација, што е пример дека може да има значително поклопување меѓу граѓанската и политичката партиципација.⁴⁷⁰

Пример за активности на граѓанска партиципација се: здружување, волонтирање, партиципирање во групни активности кои опфаќаат хуманитарни активности, дури и заедничко градинарство на јавна површина. Најчесто бенефитот од граѓанската партиципативност се однесува на секој поединец во групата која ја создава промената, а во многу случаи и за целото општество, како што е примерот со волонтерските организации.⁴⁷¹ Според резултати од истражувања, постојат заклучоци кои упатуваат на тоа дека учеството во значајни граѓански активности помага да се развие индивидуалното чувство на припадност, што подоцна придонесува за континуирана партиципација.⁴⁷² Граѓанската партиципација варира во зависност од возрас-

470 Rios Millet, A. et.all. 2013, Bennion Dick Simpson editors, Teaching Civic Engagement From Students to Active Citizens, American Political Science Association, достапно на: <https://web.apsanet.org/teachingcivicengagement/wp-content/uploads/sites/9/2016/10/TeachingCivicEngagementBW.pdf>

471 Abbott S., 2010, Social capital and health: The role of participation. Social Theory & Health. Стр. 51-65.

472 Barber C, Mueller C, Ogata S., 2013, Volunteerism as purpose: examining the long-term predictors of continued communityengagement. Educational Psychology. 33(3):307-26. DOI:10.1080/01443410.2013.772775

та и образованието. Младите имаат помал пристап до информации за можностите на партиципирање, најчесто не знаат како може да создаваат промени. Луѓето со повисоко образование имаат многу поголеми можности за граѓанска партиципативност. Социјалните платформи: Facebook, Tweeter, YouTube отворија нови фронтови за граѓанска партиципација, што придонесува за зголемен број на иницијативи за политичка партиципација офлајн.⁴⁷³

Квалитетот на животот во одреден политички систем зависи од ефикасноста и ефективноста на јавните институции кои управуваат со јавните работи, и капацитетите на граѓаните кои имаат можност за препознавање и учество во управувањето со јавните работи. Капацитетот на граѓаните е значаен ресурс и детерминанта за степенот на развој на политичкиот систем во целост. Граѓанска партиципација (граѓанско учество) се однесува на учествување во развојот на заедницата со инвестирање во: лично знаење, вештини и вредности на граѓанин/ка, со цел да се постигне унапредување на одредена област во заедницата во која егзистираат. Граѓанската партиципација е континуирана активност која поттикнува учество на граѓани кои со своите: знаења, вештини, однесувања и акции придонесуваат за: безбедна, здрава и одржлива заедница.⁴⁷⁴ Рам А. Каан и Парк Сохјун препознаваат шест клучни подгрупи на граѓанска партиципација: учество во здруженија, давање, волонтирање, еколошко одговорно однесување, политичко и социјално делување и поддршка – помагање на поединци.⁴⁷⁵ Граѓанска партиципација претставува и: уредување на простор околу зграда, помагање во чистење на животната средина, волонтирање во Црвен крст, собирање донации за хуманитарна помош. За време на пандемијската криза од 2019 година, постојат значајни волонтерски активности кои помагаа да се обезбедат со храна луѓето кои беа во карантин. Значаен пример се граѓаните од Мексико, кои во 1985 и 2017 година се соочија со разорен земјотрес, многу брзо се екипираа и граѓаните самоорганизирани помагаа со: храна, извлекување на жртви, вода и облека. Армија на волонтери воспоставуваат спонтанa мрежа за помош, ги користат своите велосипеди и мотори за да влезат и во најнедостапните места за кои надлежните институции сè уште не реагираше. Инженери, доктори, ветеринари, курири и готвачи даваат граѓански придонес со своите

473 Wallack L, Dorfman L.,1996, Media advocacy: a strategy for advancing policy and promoting health. Health Educ Behav. стр. 293-317.

474 Zensity, What is Civic participation? достапно на: <https://zencity.io/glossary/what-is-civic-participation/>

475 Snaam N. and Park S., 2016, The Multifaceted Nature of Civic Participation: A Literature Review, достапно на: https://brill.com/view/journals/vrbr/1/1/article-p1_1.xml

специјализирани вештини и опрема.⁴⁷⁶ Хуманоста и солидарноста е природен хуман одговор на граѓаните кои се соочуваат со природна катастрофа. Волонтерството е еден од начините да се покаже солидарност и преку неформални мрежи и активности да се делува за создавање на подобар свет. Волонтерството во Мексико, преку групи и асоцијации расте, во 2005 година изнесува 25 %, додека во 2016 година 70 % од граѓаните презеле некои волонтерски активности.⁴⁷⁷ Постојат бројни дефиниции за граѓанската партиципативност, некои од нив го вклучуваат волонтерството како дел од граѓанската партиципативност, некои сметаат дека волонтерството не е дел од оваа активност.

5.2 ВОЛОНТЕРСТВО И ГРАЃАНСКА И ПОЛИТИЧКА ПАРТИЦИПАЦИЈА

Волонтерството секогаш не е граѓанска и политичка партиципативност. Волонтерството има значајно место во градење на сите видови заедници. Сепак, акцентот е ставен на активност која е од корист за примателите на помош. За волонтерството не е потребно академско знаење, иако тоа може да помогне во личниот раст на граѓаните за да развијат свест за: проблемите, ситуациите и тешкотиите на другите. Дополнително, не бара преиспитување на политичките структури, односи на моќ или идеи за решавање на прашањето за кое се волонтира. Рефлексивната не е нужен дел од волонтирањето, може да е еднократен настан во животот на граѓанинот кој волонтира.⁴⁷⁸ Граѓанската и политичката партиципативност, за разлика од волонтирањето, подразбира вклучување на политичките компоненти и компонентите на заедницата, вклучително и размислување за последиците од нечији постапки. Исто така, овие активности поттикнуваат и барање за: заеднички идеи, средства и капацитети за надминување

476 Lakhani N., 2017, Civilian volunteers rise to the challenge of deadly Mexico earthquake, The Guardian, достапно на: <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/22/mexico-earthquake-civilian-volunteers>

477 Bucher J., 2017, No earthquake can topple Mexican solidarity, UN Volunteers, достапно на: <https://www.unv.org/Success-stories/no-earthquake-can-topple-mexican-solidarity>

478 Rios Millett A, et. all, 2013, Teaching Civic Engagement: Debates, Definitions, Benefits, and Challenges, Teaching Civic engagement: From student to active citizen, <https://web.apsanet.org/teachingcivicengagement/wp-content/uploads/sites/9/2016/10/TeachingCivicEngagementBW.pdf>

на проблемите. Важно е да се истакне дека граѓанската и политичката партиципација бараат граѓани кои се активни, не пасивни следбеници на политичките настани или настаните во заедницата.⁴⁷⁹ Демократијата се потпира на: проактивни, иницијативни и оспособени граѓани кои се спремни да преземат активност која би променила одредена состојба претходно анализирана на соодветен начин.

На меѓународно ниво, волонтерството се јавува за првпат по Првата светска војна, како реакција на сочувство и неопходност од уништувањата предизвикани од војната. Движењето за работни кампови претставува прв голем меѓународен организиран собир за волонтерство. Во 1920 година се создаваат први доброволни работни групи како мирни алтернативи на војната, како резултат на ова движење се формира и првата меѓународна организација за волонтерски услуги во 1934 година, со цел да го промовира меѓународното разбирање и да ги реконструира уништените области.⁴⁸⁰ Во 1945 година меѓународната агенција за помош на Обединетите Нации (Администрација за помош и рехабилитација), со помош на волонтери го основа првото засолниште за најмладите жртви од Холокаустот. Во периодот по 1951 година, волонтерството станува видлив фактор и се зајакнува влијанието на меѓународното волонтерство. Како резултат на тоа се формираат и првите волонтерски организации, како што се: Австралиски волонтери, кои во 1951 година се пионерите кои го развиваат меѓународниот концепт на волонтерството; во 1953 година се формира меѓународен волонтерски сервис во Велика Британија,⁴⁸¹ потоа следат: Мировен корпус во 1961 година во САД,⁴⁸² истата година се формира и Канадската универзитетска служба,⁴⁸³ во 1965 година започнува со работа и меѓународната Јапонска прекуокеанска волонтерска соработка.⁴⁸⁴ Во 1962/63 година, како резултат на Меѓународната конференција за работна сила на средно ниво во Порторико, Меѓународниот секретаријат за волонтерска служба е формиран

479 Ибид.

480 UN Volunteers, A short history of the United Nation Volunteers, достапно на: <https://www.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html?appid=ed74eaf4650341cdad6a0f7df2b5bd10>

481 Веб страница: International Volontering Service, достапно на: <https://ivsgb.org/history/>

482 The Center for Legislative Arhives, 1961, Peace Corps, достапно на: <https://www.archives.gov/legislative/features/peace-corps#:~:text=The%20concept%20of%20volunteers%20serving,through%20legislation%20later%20that%20year.>

483 Веб страница: Canadian University Servis Overseas, достапно на: <https://cusointernational.org/about-us/#our-story>

Веб страница: Japonese Oversees Cooperation Volunteers, достапно на: <https://www.jica.go.jp/english/about/basic/history/index.html>

како глобална организација за развој на целиот свет преку волонтерски услуги. Држави кои се вклучени во овој период за развој на оваа мрежа се: Аргентина, Чиле, Бенин, Данска, Франција, Индија, Израел, Германија, Холандија, Панама, Филипини, Швајцарија, Брегот на Слоновата Коска, Либериа, Тајланд, САД и Конго.⁴⁸⁵ Овој секретаријат подоцна станува основа за создавање на програма за волонтери од страна на Обединетите Нации.

Во 1968 година, Шахот на Иран, Мухамед Реза Пахлави, прв ја поттикнува потребата од формална програма за волонтери на Обединетите Нации. Во почесен говор на Универзитетот Харвард укажува на важноста од: „Меѓународна легија со цел за победа во борбата против вистинските непријатели на човештвото: сиромаштијата, гладот и социјалната неправда во било која форма“.⁴⁸⁶

Во 1970 година, две години по говорот на Шахот Мухамед Реза Пахлави, Генералното Собрание на Обединетите Нации (ОН) ја изгласа Резолуцијата 2659, со која се воспостави меѓународна група на волонтери во рамките на Обединетите Нации.⁴⁸⁷ Во 1971 година се испраќаат првите 35 волонтери на Обединетите Нации да служат во различни земји, заедно со Агенцијата за развој на ОН (UNDP), детскиот фонд на ОН (UNICEF) и Агенцијата за храна и земјоделство на Обединетите Нации (FAO). Во 1976 година, со Резолуцијата 31/131 од 16 декември⁴⁸⁸ е побарано Меѓународната група на волонтери на ОН да биде главна оперативна единица на ОН за извршување на младинските програми, особено оние кои ќе го зголемат активното учество на младите во развојни активности. Генералното Собрание на ОН, на 17 декември 1985 година ја усвои

485 UN Volunteers A short history of the United Nations Volunteers, достапно на: <https://www.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html?appid=ed74eaf4650341cdad6a0f7df2b5bd10>

486 Слика преземена од <https://www.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html?appid=ed74eaf4650341cdad6a0f7df2b5bd10>

487 UN General Assembly, Resolution 2659 on: Establishment of United Nations Volunteers, достапно на: <https://www.unv.org/publications/unga-resolution-2659-establishment-united-nations-volunteers#:~:text=The%20Resolution%20called%20for%20the,as%20United%20Nations%20Volunteers...>

488 UN Resolution Table, достапно на: https://www.un.org/depts/dhl/resguide/r31-resolutions_table_eng.htm

Резолуцијата 40/212, со која 5-ти декември станува меѓународен ден на волонтерството. Годината 1988 е значајна за развој на „женското волонтерство и повозрасните волонтери“. Во 2000 година за првпат започнува да се практикува и електронско волонтерство. Од 2011 година на секои три години се изготвува: „Состојба на волонтерството во светот“⁴⁸⁹ од страна на ОН, во последниот Извештај од 2022 се истакнува дека и покрај разорните социо-економски влијанија на пандемијата Ковид-19 глобалниот интерес за волонтерство не е мален. Извештајот опфаќа дел во кој се акцентира дека граѓанска партиципација не се сите форми на волонтерство, и обратно, секогаш волонтерството не е граѓанска партиципација, но има делови во кои се поклопуваат. Граѓанската партиципација се поклопува со волонтерството за активности, како што се: доброволно служење на месните заедници или, пак, добротворни донации кои секогаш не се гледаат како волонтирање.

Додека политичката партиципација се поклопува со активности кои опфаќаат активно учество во политички процеси при донесување на одлуки или волонтерско помагање на владите да ги имплементираат своите програми во одредени области. Од оваа перспектива, волонтерството обезбедува поединци да интервенираат во решение на постојни социјални проблеми кои бараат одредена интеракција меѓу општеството и јавните институции. Многу практики препознаени во Извештајот имаат врска со волонтерството како граѓанска партиципација, како што се: индивидуални придонеси на идеи за унапредување на локалната власт и присуство на состаноци на советите. Со декади, волонтерите и волонтерските организации соработуваат со владите за да обезбедат услуги за ранливите и маргинализирани категории на граѓани. Некои волонтери имаат влијателни лидерски улоги во нивните заедници. На пример, во Кенија постојат села во кои селските старешини работат доброволно во јавната администрација, со тоа не само што учествуваат во пренесување на интересите од членовите на заедницата во креирање на јавни политики, туку учествуваат и во олеснувачко прифаќање на владините програми од страна на заедницата.⁴⁹⁰ Жаклин Нтоки Мутуа и Тимоти Кируши во своето истражување заклучуваат дека очекувањата од овие старешини кои волонтерски учествуваат во јавната администрација во села во Кенија од страна на граѓаните за застапување на нивните интереси, се многу повисоки, отколку очекувањата од избраните, платени

489 State of the Worlds voluntarism, достапно на: <https://www.unv.org/swvr>

490 United Nations Volunteers programme, 2022, State of the World's Volunteerism Report, Building Equal and Inclusive Societies, достапно на: https://swvr2022.unv.org/wp-content/uploads/2022/04/UNV_SWVR_2022.pdf

функционери кои се дел од истата јавна администрација.⁴⁹¹ Волонтерството овозможува партиципација на граѓаните во заедницата за да се изгради поголема отпорност кон проблемите со кои се соочени како заедница, употребата на: платформи, апликации и социјални медиуми помага во зајакнување на волонтерството во глобални рамки, како и учество во процесите на креирање на политики кои директно ги засегаат волонтерите. Во Обединетите Арапски Емирати, младинските совети се предводени од локални волонтери кои обезбедуваат сигурност дека ќе бидат унапредени политиките кои се однесуваат на младите и на волонтерските организации. Во Парагвај, волонтерите и Владата заедно учествуваат во консултативен процес за унапредување на легислативата за волонтери.⁴⁹²

Во Република Северна Македонија волонтерството се регулира со закон за првпат во 2007 година, а последните измени се во 2021 година. Според Законот за волонтерство, член 2: „Волонтерството претставува активност во интерес на Република Северна Македонија која придонесува за подобрување на квалитетот на животот со активно вклучување на луѓето во општествениот живот, како и за развој на хумано и рамноправно демократско општество“.⁴⁹³ Во Член 6 од истиот закон е наведено кој може да биде организатор на волонтерска работа: „Организатори на волонтерска работа можат да бидат: здружение на граѓани и фондација; верска заедница и религиозна група; јавна установа; орган на државна власт и; единица на локалната самоуправа и градот Скопје. Организаторот на волонтерската работа од ставот 1 на овој член ја утврдува потребата од ангажирање на волонтери, видот на услугите и начинот и постапката за обезбедување на истите, врз основа на програма за волонтирање“.⁴⁹⁴

Во Скопје постои волонтерски центар⁴⁹⁵ во кој има можност граѓаните да се вклучат во различни активности, кои подразбираат: пишување на статии за весник VOISES магазин,⁴⁹⁶ ова е магазин кој прет-

491 Nthoki Mutua, J and Kiruhi, T. 2021. Volunteer public leaders' values driven leadership: The case of village elders in Kenya https://www.researchgate.net/publication/349918468_Volunteer_public_leaders'_values-driven_leadership_the_case_of_village_elders_in_Kenya

492 2022 State of the World's Volunteerism Report, Building Equal and Inclusive Societies, United Nations Volunteers programme, достапно на: https://swvr2022.unv.org/wp-content/uploads/2022/04/UNV_SWVR_2022.pdf

493 Закон за волонтерство, „Службен весник на Република Македонија“, бр. 85/2007, 161/2008, 147/2005, 124/2019, 103/2021

494 Ибид.

495 Веб страница: Волонтерски центар Скопје, <https://vcs.org.mk/local-activities/>

496 Веб страница: Магазин Voices, <https://vcs.org.mk/voices-magazine/>

ставува глас на младите на глобално ниво. Постои можност за активности поврзани со помагање на деца од Шуто Оризари и основното училиште: „Златан Сремец“ за деца со попречености. Организираат екоакции заедно со „Пакомак“ и „Елколект“ за почиста и поздрава животна средина и нудат можност за организирање на забавни активности преку: обмислување на друштвени игри, караоке забави, планинарење и слични социјални активности преку кои членовите се вмрежуваат.

Задача за студентите: Податоците од истражувањето: „Младите и Ковид-19 во Северна Македонија: потреби, предизвици, последици“ на ДИЈАЛОГ, Центар за делиберативна демократија,⁴⁹⁷ сугерираат дека мал број млади учествуваат во волонтерски или граѓански активности кои придонесуваат за општеството. Процентот на граѓани кои биле членови на некоја: организација, група или клуб не се изменил значително во годините пред, и за време на пандемијата. Податоците покажуваат дека само една третина (32 %) од младите биле активни/членови во некоја организација и само 6 % од испитаниците биле дел од советите. Сепак, само 29 % од испитаниците волонтирале пред пандемијата и 17 % волонтирале за време на пандемијата.

Истражете ја законодавната рамка за волонтерство и граѓански ангажман во Северна Македонија.

497 Ризанкоска, Ј., Димова, Н., Спасеска, А., Ризанкоска-Антеска, Н. 2021. Млади и Ковид-19. Потреби, предизвици, последици. „Дијалог“, Центар за делиберативна демократија, Прилеп. Достапно на: <https://cddd.org.mk/wp-content/uploads/2021/12/Youth-and-Covid-19-Macedonian-30.06.2021-CIP.pdf>

5.3 ФИЛАНТРОПИЈА

Филантропијата е дел од поширокото граѓанско општество. Опфаќа: фондации, корпоративни финансиери и поединци кои користат сопствени финансиски и нефинансиски ресурси за јавно добро. Филантропијата поддржува области од кои сите имаат полза, како што се: образованието, здравството, науката, животната средина, културата, како и меѓународниот развој. Авторите од разни дисциплини се обидуваат да го дефинираат поимот повикувајќи се на различни концепти, како што се: „доброволниот“ аспект на филантропијата, поимот „великодушност“ или грижа за другите, или примена на приватни ресурси за јавни цели. Така, Пејтон во 1988 година ја опишува филантропијата како доброволно давање и доброволно здружување во корист на другите. Ван Тил во 1990 година истакнува дека филантропијата е доброволно давање и примање време и пари (макар и несовршено) кон потребите на милосрдieto и интересите на сите за подобар квалитет на животот. Анхајер во 2005 година, пак, ја дефинира филантропијата како употреба на личното богатство и вештини во корист на одредени јавни каузи.⁴⁹⁸ Филантропијата во Австралија е дефинирана како: давање пари, време, информации, стоки и услуги, влијание и глас за подобрување на благосостојбата на човештвото и заедницата. Филантропијата обезбедува критичка поддршка на: лидерите, поединците, заедниците и организациите.

Филантропијата дава критичка поддршка, на пример: во многу случаи нуди отпочнување на нови начини за справување со неповолности, презема ризици онаму каде што владата не презема, обезбедува итна и одговорна поддршка во време на голема потреба. Значајно е да се знае дека филантропијата учествува и во издигнување на свесност за обликување на развојот на политиките.⁴⁹⁹ Филантропите работат заедно со граѓанските организации, дополнувајќи ги иницијативите на владата и приватниот сектор. Филантропијата има огромна вредност бидејќи одговара на критички предизвици во реално време, а има конзистентно и долгорочно делување во рамките на политичките системи, секако и на регионално и глобално ниво. Економски, при-

498 OECD (2020), Taxation and Philanthropy, OECD Tax Policy Studies, No. 27, OECD Publishing, Paris, достапно на: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/df434a77-en/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication/df434a77-en&csp=5110e1aff1e78c9321ac5759c9bc19c5&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-d1e118>

499 Веб страница: Philanthropy Australia, <https://www.philanthropy.org.au/learn-about-philanthropy/structured-giving-in-australia/#:~:text=Philanthropy%20Australia%20defines%20philanthropy%20as,of%20humanity%20and%20the%20community.>

донесот од филантропијата е огромен. Во Европа денес постојат повеќе од 186.000 филантропски организации, со акумулиран годишен придонес од 54.5 милијарди евра. Европските фондации од јавен интерес поседуваат имот кој има вредност од 647 милијарди евра.⁵⁰⁰

Компаративниот приод меѓу земјите за развојот на филантропија не е едноставна задача бидејќи зависи од многу причини, секоја земја има засебен: историски, економски и политички развој, кој влијае врз овој сектор. Ова е објаснето со теоријата на „социјално потекло“ од Анхереј и Саломон.⁵⁰¹ Теоријата сугерира инверзивна врска меѓу обемот на јавни средства за социјална заштита и големината на непрофитниот сектор. Во некои земји големо влијание има улогата на религијата во развојот на земјата, вклучително и во развојот на филантропијата. Економскиот развој на земјата, исто така, е важен, но не пресуден, важен е од аспект на корисниците на кои им е потребна финансиска помош, но и да се обезбеди финансиска акумулација за граѓаните да чувствуваат благосостојба и да можат да помагаат преку филантропија.

Постои Извештај на Charities Aid Foundation за Светскиот индекс на давање кој излегува секоја година од 2009 година. Во Извештајот за 2022 година⁵⁰² посебно е апострофирано времето на Ковид-19 во кое најранливи беа најсиромашните земји. Приватните донатори и бизнисмените посебно е значајно да донираат во кризни состојби за да се надополни просторот кој владите не можат да го обезбедат преку буџет, целта е тие средства да се наменат онаму каде што најмногу требаат. Светот денес се соочува со многу нестабилно геополитичко опкружување. Постои стравот од глобална рецесија и климатски промени кои ќе влијаат врз производството на: храна, миграции и природни катастрофи. Во вакви околности: индивидуалци, бизнис секторот и добротворните организации, заедно со владата, може да изградат посилни и поодржливи општества.

За таа цел, според Извештајот, владите треба да обезбедат за граѓанските организации: регулиран, фер, конзистентен и отворен пат, да обезбедат простор во кој луѓето ќе можат лесно да донираат и да повикуваат на донации и да го промовираат граѓанското општество

500 Philanthropy Europe Association, About Philanthropy: What is Philanthropy and how it works? <https://philea.eu/philanthropy-in-europe/about-philanthropy/>

501 Anhier, H. and Salomon L., 1996, „The Social Origin of Civil Society: Explaining the Non-profit Sector Cross-Nationally“, International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, Vol. 9, стр. 213-248

502 World Giving Index 2022, A Global View of Giving Trends, достапно на: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/caf_world_giving_index_2022_210922-final.pdf

како независен глас во јавниот живот и да се почитува правото на гласно говорење за важни јавни прашања. Меѓународните финансиери треба да обезбедат инфраструктура за поддршка на донаторите и на граѓанските организации која може да продолжи да генерира средства дури и по завршување на помошта, да финансираат директно локални организации. Со тоа ќе се зголеми одговорноста и ефикасноста на помошта и ќе се препозна важноста од давање на помош, со што грантовите ќе градат одржлива домашна поддршка преку соодветно финансирање.

Граѓанските организации треба да обезбедат добро владеење и да се транспарентни. На тој начин тие ќе влијаат врз градењето доверба во јавноста, потоа значајно да се ангажираат во локалната заедница, со што граѓанското општество би станало локална сопственост – јавна вредност, како и да препознаваат и наградуваат вообичаени форми на давање за да се создаваат организации и култура на давање во локален контекст.

Индонезија е земјата која 5 години по ред е на врвот на светскиот индекс на дарување, оваа земја има највисоки стапки на донирање и волонтирање во светот. Во 2022 година повеќе од 3 милиони луѓе во светот помогнале на луѓе кои не ги познаваат, тоа е највисока бројка до сега по 2009 година. Извештајот го создава индексот врз основа на 3 индикатори: помагање на странец, донирање на средства и донирање на време. Според Извештајот од 2022 година, топ 10 земји кои се најдарежливи во светот се: Индонезија, САД, Нов Зеланд, Сера Леоне, Замбија, Кенија, Австралија, Мјанмар, Канада и Украина. Земји кои се последните 10 во Извештајот се: Ерменија, Тунис, Португалија, Египет, Јапонија, Латвија, Народна Демократска Република Лао, Либан, Анганистан и на последно место Камбоџа.⁵⁰³

Северна Македонија е на 34 место од 119 земји на Светскиот индекс на дарување во 2022 година. Според најновиот Глобален Индекс за животна средина за филантропија, оцената за поволна средина за филантропија во Северна Македонија е 3,9/5,0. Во последните години кризите кои се случуваат имаат влијание врз филантропијата: земјотресот во Албанија, Ковид-19, шумските пожари и енергетската криза во Северна Македонија. Извештајот од 2021 година за Северна Македонија нотира дека корисниците на услуги на локалната самоуправа се најчесто поддржан вид на корисници, додека најголем дел од донираниот износ е наменет за лица со здравствени проблеми. Специфично за Северна Македонија, за разлика од другите земји од регионот, е што 32 % од вкупно донираната сума е за ублажување на

503 Ибид.

негативните последици од Ковид-19 кризата. Значајна фреквенција за донирање е забележана за поддршка на маргинализираните групи кои вклучуваат: лица со попреченост, деца без родителска грижа, самохрани родители, стари лица, малцинства, и слично. Иницијативите најчесто се од корпоративниот сектор.⁵⁰⁴

Проект кој е издвоен во Извештајот е кампањата „Нула глад“. Поделени се 150 пакети со храна и прехранбени производи на 150 семејства со висок социјален ризик. Оваа кампања ја спроведоа општината Центар и МК Банка за храна. Според Извештајот, структурата на донори во Северна Македонија ја сочинуваат: 65,9 % корпоративниот сектор, граѓани (донации од група поединци), 19,8 %, поединци, 6,2 %, граѓански организации/здруженија, 5,3 %, приватни фондации, 2,2 % и мешовити донори, 0,6 %. Што се однесува до приматели на донации, најголем број на донации примиле јавни институции од областа на здравството и образованието, 32,8%, непрофитни организации, 28,9 %, поединец/фамилија, 24,7 %, локална/централна власт, 11,2 % и други, 2,4 %.⁵⁰⁵

5.4 ШТО ПРЕТСТАВУВА ПОЛИТИЧКАТА ПАРТИЦИПАЦИЈА?

Развиеноста на демократскиот систем се мери по тоа кои граѓани сакаат или можат да земат учество во процесот на донесување на јавни одлуки (владеење/управување). Политичката партиципација на граѓаните е сфатена како фундаментална за практикување на демократијата. „Учеството на граѓаните во формирање на вредностите кои го насочуваат нивниот општествен живот и во создавање и управување со општествените институции со кои се остваруваат тие вредности, е една од клучните карактеристики на демократијата“.⁵⁰⁶ Истражувањата за политичката партиципација се јавуваат за време на бихевиоралната револуција, 1950-1960 година, од страна на социолози и политиколози. Бреди, во 1999 година, ја дефинира

504 Catalyst Balkan, 2021, Северна Македонија донира, Извештај за состојбата на филантропија, достапно на: <https://www.slideshare.net/slideshow/2021-253907782/253907782>

505 Веб страница на општина Центар во град Скопје, „Нула глад во општина Центар“, достапно на: https://www.centar.gov.mk/?page_id=7005

506 Трајковски, И. 2004. „Политичка партиципација“. Социолошка ревија/„The Sociological Review“. 1.2/2004, стр. 37-48.

политичката партиципација како „активност од страна на обичните луѓе која влијае врз јавната политичка одлука“.

Ван Дет, во 2014 година, поставува седум прашања преку кои може да се утврди дали одредена активност е политичка партиципација:

- Дали активноста е волонтеристичка?
- Дали се работи за однесување?
- Дали активноста е преземена од граѓани?
- Дали активноста е во сферата на управувањето (владеењето)/државата/политиката?
- Дали таргет на активноста се управувањето (владеењето)/државата/политиката?
- Дали активноста решава одреден проблем на заедницата?
- Дали активноста се користи за да покаже политичка цел и намери на учесниците?

Позитивниот одговор на првите четири прашања ја опфаќа минималистичката дефиниција за политичка партиципација. Постојат варијации на дефинициите за политичка партиципација низ времето, најпрво тоа ги опфаќа само институционалните форми, подоцна се проширува и со вонинституционалните форми за партиципирање. Концептот за граѓанинот од „совесен граѓанин“ се трансформира кон „ангажиран граѓанин“ дури и „самоактуелизиран граѓанин“ кој го нагласува квалитетот на личниот живот, како и социјалните релации во политичките активности. Политичката партиципација е кросдисциплинарна, ги опфаќа областите на: политички науки, социологија, психологија, економија, антропологија и географија. Истражувањето на политичката партиципација е централна во политичките науки и, обратно, политичките науки се центар во изучувањето на политичката партиципација.⁵⁰⁷

Правото на граѓаните слободно да учествуваат во политичкиот живот на заедницата е есенцијално за демократијата. Политичката партиципација подразбира учество на: индивидуи, невладини организации и граѓанско општество во целина во процесите на донесување

507 Giugni M. and Grasso M., 2022, The Studies of political participation across research tradition, Chapter I, The Oxford Handbook of political participation edited by Giugni M. and Grasso M., Oxford University Press

одлуки од страна на јавните влади.⁵⁰⁸ Политичката партиципација во политичкото одлучување треба да се стреми да обезбеди собрани и канализирани ставови на поединци, директно или преку граѓански организации. Да обезбеди суштинска размена на информации кои се базирани на докази и го дополнуваат процесот на донесување на одлуки, кој треба да обезбедува задоволување на реалните потреби на јавноста.⁵⁰⁹

Политичката партиципација го обезбедува механизмот преку кој граѓаните може да ги комуницираат своите: интереси, преференции, потреби и преку кој генерираат притисок за да им се одговори на нив.⁵¹⁰ Политичката партиципација претставува акции на индивидуалци кои имаат намера да влијаат врз тоа кој управува или врз одлуките кои се носат од страна на луѓето кои управуваат. За демократијата да функционира, голем број граѓани треба да партиципираат во управувањето (владеењето), да се уверени дека е важно да се партиципира и да согледуваат позитивни ефекти на влијанието врз јавната одлука за јавниот интерес. Начините за политичка партиципација варираат во зависност од земјата. Она што би можеле да го издвоиме како препознавање на партиципативни активности сретнати до сега во литературата се: гласање, контактирање со личност која е на јавна функција, потпишување на петиција, учество на протест, членување во политичка партија или во организација која има за цел да ја освои власта, работење во политичка кампања, учество на избори, донирање на средства во кампања или политичка кауза. Денес, овие активности се сметаат за конвенционални, бидејќи многу е тесна рамката за политичка партиципација да се однесува само на: изборни, партиски и активности за изборни кампањи.

Постојат многу механизми за: директна, партиципативна и делиберативна демократија, а со развојот на технологијата сè побројни се како онлајн, така и офлајн механизмите за граѓанска и политичка партиципација на граѓаните. Кога граѓаните партиципираат, може да влијаат врз тоа кој ќе ја има моќта за да одлучува за јавните работи, да ги комуницираат своите преференции и потреби за потребните акции кои треба да се преземат од страна на јавните функционери

508 Совет на Европа, CM(2017)83, Guidelines for civil participation in political decision making, достапно на: <https://rm.coe.int/guidelines-for-civil-participation-in-political-decision-making-en/16807626cf>, стр. 2

509 Ибид, стр. 3

510 Verba C., Lehman Scholozman, K. and Brady, K.E. 1995. Voice and Equality: Civic voluntarism in America, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England

и да бараат одговорност од нив за нивните акции.⁵¹¹ Денес, на глобално ниво, има голем дел развиени механизми за политичка партиципација кои се резултат на развојот на делиберативната демократија и се иновација во поглед на конвенционалните практики кои се произлезени од директната и партиципативната демократија.

Едукацијата за граѓанско и политичко образование и практични активности кои би ги имале младите луѓе, се клучни за засилување на партиципативноста во рамките на еден политички систем. Факторите кои ја засилуваат партиципацијата се наведени во Табела 6.⁵¹²

5.5 ПРИНЦИПИ НА ГРАЃАНСКАТА И ПОЛИТИЧКАТА ПАРТИЦИПАЦИЈА

Како резултат на ефективно и ефикасно ангажирање на граѓаните во рамките на заедниците во кои егзистираат, произлезени се бројни принципи кои го подобруваат партиципирањето во различни нивоа на одлучување. Главните принципи за учество во заедницата се:⁵¹³

- Принцип на јасност на целите и јасност на легалните и одлучувачките процеси;
- Консензус за агендата, процедурите и ефикасноста;
- Репрезентативност и инклузивност;
- Делиберативност;
- Капацитети и социјално учење;
- Респонзивност на одлуката;
- Транспарентност и зајакнување на довербата.

511 Lenhman Scholozman, K. and Hanry, B.E. 2022. Political Science and political participation, Chapter 2 in The Oxford Handbook of political participation edited by Marco Giugni and Maria Grasso, Oxford University Press

512 Ибид, стр. 28

513 Petts, J & Leach, B, 2000, „Evaluating methods for public participation: a literature review“, R & D technical report, E135, Environment Agency, Bristol

Табела 6. Фактори кои ја засилуваат партиципацијата

	Суштински ефекти	Ефекти
Целокупна партиципација	<ul style="list-style-type: none"> • Едукација • Активности во средно образование • Приход • Граѓански вештини • Политички интерес • Информирање за политика • Државјанство 	<ul style="list-style-type: none"> • Како се третира политиката дома • Слободно време • Регрутирање
Гласање	<ul style="list-style-type: none"> • Политички интерес • Информирање за политика • Партиска сила • Државјанство 	<ul style="list-style-type: none"> • Како се третира политиката дома • Активности во средно образование • Религиска определеност • Политичка ефикасност • Регрутирање
Активности за кои треба повеќе време	<ul style="list-style-type: none"> • Едукација • Граѓански вештини • Интерес за политика • Регрутирање 	<ul style="list-style-type: none"> • Активности во средно образование • Слободно време • Информираност за политика • Политичка ефикасност
Политички придонеси	<ul style="list-style-type: none"> • Приход 	<ul style="list-style-type: none"> • Политички интерес

Браун и Исак⁵¹⁴ имаат развиено шест „С“ модели како збир на основни принципи за водење на било кој процес на планирање на партиципативност. (Табела 7)

Табела 7. Шест „С“ модели на основни принципи за водење на било кој процес на планирање на партиципативност

Способност (Capability)	Учесниците се способни за дијалог.
Посветеност (Commitment)	Заемна корист надвор од личниот интерес.
Придонес (Contribution)	Членовите волонтираат во средина која ги поттикнува да преземаат одговорност и ризици.
Континуитет (Continuity)	Членовите споделуваат или ротираат улоги, и додека членовите продолжуваат понатаму постои процес на транзиција што одржува корпоративна меморија на заедницата.
Соработка (Collaboration)	Сигурна меѓузависност, јасна визија и средина на доверба и сигурност.
Конзистентност (Consistence)	Отелотворување или повикување на водење на принципи/етика на: услуга, доверба, почит што се изразени во дејствија во заедницата.

Клучни принципи за јавна (политичка) партиципација:

- Заемната почит меѓу сите актери е основа за искрена комуникација и стекнување доверба;
- Отвореност, транспарентност и отчетност;
- Респонзивност, сите актери остваруваат соодветен одговор (feed back);
- Недискриминација и инклузивност, со вклучување на сите гласови и на оние кои се помалку привилегирани и оневозможени да партиципираат во поинакви услови;

514 Department for environment, land, water and planning, 2018, State Government Victoria, Effective engagement: Building relationship with community and other stakeholders, An introduction to engagement, Book 1, достапно на: <https://sustainingcommunity.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/05/effective-engagement-book-1.pdf>

- Родова еднаквост и еднакво учество на сите групи, вклучувајќи ги и оние со посебен интерес, како што се: младите, старите, лицата со попреченост или малцинските групи;
- Можност за учество на јасен јазик;

Основни правила за ефективна и ефикасна јавна (политичка) партиципација

- Вградување во процесот на креирање на политики: Процесите за учество треба да бидат конзистентно имплементирани во подготовка и на основните документи и подзаконски акти како и за креирање на политики и стратешки документи.
- Ограничени очекувања: Исклучување на инклузивниот партиципативен процес при одлучувањето може да биде само од посебни причини за безбедност или природни катастрофи, но истиот треба да е образложен јасно и прецизно за јавноста.
- Политичката партиципација мора да е внимателно планирана и во согласност со методите и временската рамка.
- Обезбедување на доволно ресурси за партиципирање: Обезбедување на човечки и финансиски ресурси.
- Пропорционалност – во однос на комплексноста на проблемот: За покомплексен проблем мора да има и комплексен пристап.
- Разумна временска рамка.
- Рано инволвирање, на самите почетоци за проблемот и потребата од донесување на одлука.
- Таргетиран пристап.
- Достапност на информации.
- Предвремена нотификација.
- Проактивен однос, респонзивност, транспарентност и следливост.
- Континуирана контрола на квалитет.

5.6 РАЗЛИКА МЕЃУ ГРАЃАНСКАТА И ПОЛИТИЧКАТА ПАРТИЦИПАЦИЈА

Граѓанската партиципација може да се гледа како: поголем, поширок, посеопфатен термин од политичката партиципација. Политичката партиципација произлегува од граѓанската директно или индиректно. Во суштина, граѓанската партиципација се однесува на активностите на поединецот, сам или во група, кој се фокусира на: развивање на знаења за заедницата и политичкиот систем, идентификување или барање на решенија за заедницата, учество во конструктивни размислувања за заедницата, вклучително: поставување прашања, решенија и проблеми. Тоа значи влијание врз животот на заедницата без разлика дали тоа се темели врз: личен интерес, морални принципи, алтруистички грижи, политички гледишта или било каква комбинација од нив. Граѓанската партиципација може да се јави во разни форми, како што се: собирање и ширење на информации, гласање, дизајнирање, дистрибуирање или потпишување на петиции, учество во граѓански или политички здруженија, присуство на јавни состаноци, собири или приватни дискусии за заедницата и политичкиот систем. Исто така, може да вклучи колективни акции, како услуги за кои политичкиот систем нема доволно капацитет во одреден моментум.⁵¹⁵ Политичката партиципација се однесува на експлицитно политички ориентирани активности кои директно влијаат врз: политичките прашања, системи, структури или односи. На пример, учество во програма за рециклирање или во локална младинска група можеби нема да има нужно експлицитна политичка цел, иако се однесуваат на заедничка цел во заедницата и индиректни политички импликации. Од друга страна, работата во врска со донесување закон за рециклирање или добивање на владина помош за училишни области со ниски приходи, се акции кои се директна политичка партиципација.

Што се однесува до гласањето, тоа е активност која може да е граѓанска и политичка партиципација.⁵¹⁶ Надвор од политичката и граѓанската партиципација/учество, се јавуваат уште два вида на јавна партиципација/учество/ангажман, тоа се јавниот глас и начинот на кој граѓаните го изразуваат својот став за јавните прашања. Ова вклучу-

515 5. Rios Millett, A., McCartney. 2013. Teaching Civic Engagement: Debates, Definitions, Benefits, and Challenges, Teaching Civic engagement: From student to active citizen. 2. Достапно на: <https://web.apsanet.org/teachingcivicengagement/wp-content/uploads/sites/9/2016/10/TeachingCivicEngagementBW.pdf>

516 Ибид.

ва: потпишување петиции, започнување или придонесување за политички блогови, пишување писма до уредникот, вклучување во кампањи преку е-пошта. Контакттирањето со јавни службеници е еден од суштинските политички чинови според Верба и Нај. Обично се прави за да се влијае врз однесувањето на владата, воедно претставува и најдиректен тип на изразување на јавниот глас. Изразувањето на јавниот глас е карактеристично и за граѓанските и за политичките активисти.

Другата активност е когнитивен ангажман/учество/вклучување за јавните прашања. Тоа подразбира: следење вести во весници, зборување за политика со пријателите и семејството или, едноставно, интересирање за јавните работи. Когнитивното ангажирање е неопходно, иако не е доволно само по себе за развивање на активно граѓанство. Тоа може да е основа за поттик за натамошни активности кои ќе водат до партиципирање, за млади луѓе кои допрва треба да развиваат навики за граѓанска и политичка партиципација, вниманието и интересот за политиката и јавните работи претставуваат вреден показател за веројатно идно учество.⁵¹⁷

5.7 ПАРТИЦИПАТИВЕН ЈАЗ

Политичката еднаквост е основа во сите видови на демократијата. Партиципативноста е срцето на демократијата. Демократијата е немислива без слободна можност на граѓаните да учествуваат во процесите на управување (одлучување). Во ефикасно развиена демократија гласот на граѓаните мора да е јасен и гласен, јасен за одлучувачите на јавните политики да можат да ги разберат граѓанските грижи, гласен за да може да се видливи и да бидат земени во предвид. Сепак, ниту една демократија не може да постигне целосна, идеална партиципативна еднаквост. Во истражување кое е спроведено во период од 2004-2014, од Меѓународната програма за општествени науки (International Social Science Program), се идентификувани пет видови на партиципација: гласање, придонес преку фондови, контакт

517 Zukin C., Keeter S., Andolina M., Jenkins K., Michael X. Carpini, D. 2011, A New Engagement? Political Participation, Civic Life and the Changing American Citizens, (New York, 2006; online edn, Oxford Academic, 3 Oct. 2011)

со политичари, протести и online партиципација.⁵¹⁸ Овие модели се компарирани во однос на карактеристиките релевантни за нееднаквоста во партиципацијата, како и вештини и ресурси кои се потребни за да се биде активен граѓанин.

Најчестите значајни варијабли кои влијаат на политичката и граѓанската партиципативност и се заеднички за различни политички системи на индивидуално ниво, се: приходот, брачниот статус, образованието, мобилноста, социјалната нееднаквост, политичкото знаење, политичката ефикасност, довербата во јавните институции, индивидуалниот интерес, граѓанското лично образование.

Моделот на граѓански волонтаризам укажува дека индивидуалните вештини и ресурси се основа во предвидувањето кој ќе партиципира во политиката. Анализата од истражувањето на Меѓународната програма за општествени науки покажува широк јаз како резултат на социјалниот статус на граѓанинот во сите форми на политичка партиципација. Ова посебно се однесува на: степенот на образование, финансиски примања, професија. Зголемувањето на нивото на партиципативност и појавата на нови форми, директни форми за акција, произведуваат широк јаз во партиципативноста како резултат на различниот социјален статус. Различниот социјален статус е клучна детерминанта за партиципативноста. Социјалните групи кои посетувале школо за демократија се граѓани кои развиваат вештини за партиципација и учат за партиципативните норми. Оние граѓани кои имаат повисок социјален статус се поактивни во социјалните групи и тоа претставува дополнителен бонус за да можат да станат и политички активни. Социјалните групи можат да мобилизираат индивидуалци за да партиципираат, а вредностите на поединецот влијаат врз нивото на партиципација. Социјалната структура, вредностите во рамките на политичкиот систем, партискиот систем, институционалната структура и практикување на принципите за добро владеење, дополнително влијаат врз појавата на партиципативниот јаз.

На колективно ниво, варијаблите се: бројноста на населението, хетерогеноста, поларизацијата, медиумското опкружување, изборниот систем и политичката мобилизација на групно/системско ниво.⁵¹⁹ Потребно е да се види партиципативноста на: политичките партии, унии и бизнис асоцијации, синдикати, религиозни групи, граѓански

518 Dalton. J.R., 2017, The Participation Gap: Social Status and Political Inequality, Published to Oxford Scholarship, достапно на: https://www.researchgate.net/publication/326414495_The_participation_gap_Social_status_and_political_inequality

519 European Parliament, 2023, Young people's participation in European democratic processes, достапно на: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745820/IPOL_STU\(2023\)745820_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745820/IPOL_STU(2023)745820_EN.pdf)

организации, групи кои се однесуваат на слободни активности или групи за слободно време. Дебатата меѓу научниците од политички науки е дали „милениумците“ се онаа генерација која не е вклучена во политичката партиципација во модерните демократии. Истражувањето на Меѓународната програма за општествени науки покажува дека опаѓањето на партиципативноста кај новите генерации се должи на лимитираните форми на партиципативност кои се разгледуваат без да ги вклучат новите. Тоа значи дека партиципативноста се гледа само преку: учество на избори, гласање или активности во однос на политичките партии. Од друга страна, младите граѓани се многу повеќе вклучени во „негласачки“ активности, како што се: процеси на креирање на јавни политики, активности во граѓанските организации, протести и онлајн партиципативност. Соочувањето со опаѓањето на интересот за учество во изборните процеси преку гласање, е забележано во модерните демократии од 1967-2014,⁵²⁰ но вклученоста на новите генерации во неизборни активности е многу поголема. Ова ни покажува дека формите на партиципативност се изменети и треба да се работи на нивна поголема препознатливост и унапредување.

Ставот на граѓаните силно влијае врз партиципативните обрасци. Затоа, политичката социјализација и култура се од особено значење за развој или стагнација на политичката и граѓанската партиципативност. За да се промени нормата на граѓанинот како должност во граѓанин како вклучен, активен чинител, потребно е промена на политичката социјализација. Со таа промена ќе се премине од „само гласач“, во директни и спорни форми на акција и вклученост. Истражувањата во оваа област имаа различни ставови во однос на прашањето како онлајн партиципативноста ќе влијае врз промената на шаблоните за политичка партиципативност. Постои истражување во САД кое се однесува на тоа како луѓето го користат интернетот како метод за политичка партиципација, ова се однесува за периодот од 2008-2012 година. Донекаде, интернет активизмот е замена за традиционалните офлајн форми за партиципација. Оние со повисоко образование се поактивни во користење на интернет формите за партиципација. Социјалните медиуми се дополнителна промена во формите и начините преку кои граѓаните може граѓански и политички да партиципираат.

Општествените и институционалните услови поттикнуваат или обесхрабруваат политичка и граѓанска партиципативност. Исто така, тоа влијае и врз нивоата на партиципација и на тоа кој партиципира. Содржината на политичкиот систем, уставните норми, регулативите

520 Dalton. J.R. 2017, The Participation Gap: Social Status and Political Inequality, Published to Oxford Scholarship Online: достапно на: <https://www.researchgate.net/publication/326414495> The participation gap Social status and political inequality

кои се однесуваат на политичка и граѓанска партиципација, начинот на организираност на политичките партии и внатрешната демократија, граѓанските организации и интересовните групи и нивното влијание врз креирање на јавните политики, се клучни во: формите, начините и можностите за граѓанска и политичка партиципација. Институциите во рамките на политичкиот систем повеќе го мотивираат граѓанинот како гласач партиципиент, а помалку за останатите форми на граѓанска и политичка партиципација.

Во модерните демократии, личностите со повисок социјален статус имаат поголеми можности за партиципативност, повеќе развиени контакти, активности во мрежи и поголема достапност до актерите на политичката сцена. Ова директно се одразува врз нееднаквоста во политичкото и граѓанското партиципирање. Богатите индивидуи на јавни позиции имаат можност да станат побогати, додека посиромашните повеќе осиромашуваат. Партиципативноста го нагизува владеењето и се фаворизира формата на епистократија. Се фаворизираат луѓето кои имаат политичка едукација за партиципативност. Анализите во различни земји кои имаат развиена демократија покажуваат дека земјите кои ги негуваат карактеристиките на добро владеење имаат развиена партиципативност од страна на граѓаните во сите форми. Партиципативниот јаз кој е карактеристичен како последица на различните социјални слоеви во земјите со развиен механизам на добро владеење, значително се намалува.

Значајно е како е распределена моќта во рамките на политичкиот систем. Моќ е способноста да се направи информиран избор за решение при одлучување и слобода да се преземе акција.⁵²¹ Одлуките се носат од страна на луѓе со моќ и во сите општества постојат луѓе со различна моќ која е зависна од: возраста, родот, етничката припадност, политичката определба, економската и социјалната положба на поединецот. Моќта е присутна во сите нивоа на општеството, од фамилијарно ниво, до ниво на јавни институции кои управуваат со општеството. Знаењето за тоа кој има моќ да одлучува и зошто ја поседува таа моќ, е првиот чекор на сфаќање на политичката партиципација и нејзината важност.

Во поглед на родовата еднаквост за политичка партиципација значајно е да се укаже на родовиот јаз кој е истражуван специфично и за Република Северна Македонија. Во многу земји, а и во Република Северна Македонија, постои родов јаз кој, меѓу другото, се манифестира и во политичкото учество (партиципација). Во Република Северна Македонија жените и мажите најмногу се приближуваат во

521 National Library of Medicine, 2010, Political Participation, достапно на: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK310967/>

однос на гласањето на избори и во вреднувањето на политичкиот систем како несоодветен за вклучување на барањата на граѓаните во политичките процеси. Додека јасни статистички разлики помеѓу жените и мажите постојат во однос на довербата во сопствената способност за учество во политиката.⁵²²

Основни пречки/бариери за политичка партиципација:

- Сиромаштија: Сиромашните граѓани се насочени најмногу кон активности за преживување. Заради неможноста за остварување на нивните основни потреби, во најголемиот дел од времето се насочени кон активности надвор од политичката и граѓанската партиципативност.
- Образование: Без информираност и знаење, не е можна ефективна и ефикасна политичка партиципација.
- Социјална изолација: Групи на граѓани кои се лимитирани од општествени мрежи во кои се поттикнува партиципативност.
- Лични фактори: Граѓаните може да имаат лимитирана самодоверба или мотивација да партиципираат.
- Стигма и дискриминација: Повеќето од групите може да имаат: предрасуди, страв или неудобност за соработка со лица со инвалидитет и заради тоа да ги исклучуваат од партиципативност.
- Недостаток на позитивни примери (role models): Во многу општества постојат многу малку, или воопшто нема личности кои се на јавни позиции, а притоа не се личности од високите социјални слоеви. Најчесто се личности кои тоа можат да си го приуштат: временски, лично и финансиски.

522 Близнаковски Ј. и Цекиќ А. 2023. „Родовиот јаз во политичкото учество и внатрешната политичка ефикасност, ОТВОРЕНО СКРИЕНИ ОПСЕСИИ: Ставови, вредности и практики на граѓанките и граѓаните за политичко учество и хомосексуалноста“, Коалиција Маргини, Скопје, стр. 64-89, достапно на: https://coalition.org.mk/wp-content/uploads/2023/10/ISTRAZUVANJE-HOMOFOBIIJA_B5_165x235mm_V04.pdf

5.8 ПРЕГЛЕД НА РАЗВОЈОТ И СОСТОЈБАТА НА ГРАЃАНСКАТА И ПОЛИТИЧКАТА ПАРТИЦИПАЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Последната декада пред осамостојувањето на Република Северна Македонија, во периодот од 1980-1990 година, претставува период кој се однесува на политички систем различен од оној по 1991 година. Се карактеризира со силно влијание на: државата (јавните институции и јавните функционери), политичката партија (Комунистичка партија на Југославија), работничката класа, нацијата, додека граѓанинот е во втор план. Во овој период, најчест облик на граѓанска и политичка партиципација се учествата во синдикатите и штрајковите, штрајковите на работниците кои од штрајковите за транзиција се разликуваат по тоа што имаат идеолошки код и се карактеризираат со прекин на работата. Поради партократијата, синдикатите имаат улога на преносители на политика зададена од партијата. Причина за првите штрајкови кои се нарекуваат уште предупредувачки, се ниските плати и големиот пад на животниот стандард. Овие штрајкови имаат спонтан карактер, вообичаено се со траење од 1-2 часа, во кругот на фабриката каде што работниците прекинуваат со работа, но се тука. Синдикатот по налог на партијата застанува на чело на овие штрајкови. Барањата кои се однесуваат на редовна исплата и зголемување на платите како и доделување на парична помош, најчесто биле исполнувани. Во овој период, барањата кои се упатуваат преку штрајковите имаат социјален карактер.⁵²³

Во втората половина на овој период, од 1986-1989 година, освен барања за повисоки плати започнуваат и барањата поврзани со: услови за работа, носење на одлуки на самоуправните одбори во претпријатијата, губење на довербата кон раководствата, линеарна исплата, негативен однос кон одредени законски решенија, намалување на инфлацијата, неинформираност, и слично.⁵²⁴ Штрајковите од овој момент сè повеќе добиваат политичка основа и димензија. Со голем број барања работниците ја изразуваат потребата за радикални и длабоки промени кои се неопходни во рамките на политичкиот систем, за промена на нивната состојба. Барањата се однесуваат

523 Мајхосев А., 2006, „Штрајковите како социјален феномен, штрајковите во Источна Македонија во периодот од 1980-2005“, Штип, НУБ „Гоце Делчев“.

524 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2021, Jugoslavija, poglavje 1980-1990, достапно на: <https://www.yuhistorija.com/serbian/doc/Jugoslavija%20-%20poglavlje%201980-1991.pdf>

на: смена на раководствата во фабриките, брза промена и реформи во политичкиот и економскиот систем, стопирање на социјалното раслојување и збогатување кое не е резултат на трудот, преземање на политики кои ќе ја сопрат инфлацијата и друго.⁵²⁵

Главната карактеристика на штрајковите и нивното значење во овој период е тоа што тие се организираат надвор од правниот систем сè до 1989 година кога штрајкот станува човеково право и во уставни рамки во Република Македонија. Ова е интересен податок споредбено со граѓанското учество денес, според истражувањата најчест облик на граѓанско учество на граѓаните во Македонија е протестот и собирот на граѓани. Ова значи дека доста касно, но сепак најдолго време граѓаните се социјализираат дека тоа е начин за влијание врз јавните политики, иако до сега се покажува дека не е одлучувачки, но е значаен за основен развој на политичката партиципација.

Дополнително следи период во кој главна причина за штрајковите се новите законски решенија, како што е Законот за ограничување на платите. Во периодот од: 1987, 1988, 1989, штрајковите стануваат помасовни и пожестоки. Овој период се карактеризира со штрајкови кои се надвор од фабриките, многу често и пред органите на општината и државата. Работниците, исто така, своето незадоволство многу често го изразуваат на улични протести и јавни собири пред институциите кои одлучувале за нивните проблеми во рамките на политичкиот систем. Поради свесноста на работниците за поврзаноста на синдикатот и партијата, на крајот на 1988 и 1989 година започнуваат да се самоорганизираат преку свои автономни тела. Исто така, работниците почнуваат да ги заобиколуваат официјалните институции на политичкиот систем, се намалува довербата дека формалните институции можат да ги решат работничките проблеми. Времето на штрајк значително се зголемува, штрајковите почнуваат да траат 2-3 дена, а секој петти штрајк траел 2-5 работни дена.

Креирањето на јавното мислење и следењето на јавните работи, како и креирањето на јавни политики, граѓаните на Социјалистичка Република Македонија најмногу ги следат преку телевизиските канали, на почетокот на 1981 многу малку преку пишаните медиуми. Бројот на слушатели на радио од година на година се зголемува, а истото се однесува и на читателите на печатените медиуми. Голем дел од испитаниците одговараат дека многу често навечер и не го исклучу-

525 Ибид.

ваат телевизорот.⁵²⁶ Во просек, 40 % од испитаниците имаат забелешки во однос на начинот на кој се врши информирањето на јавноста. Овие забелешки особено се однесуваат на: недоволно објаснување на суштината на проблемите и настаните, недоволна критичност кон одредени појави, како и ненавремено информирање за голем број на проблеми и појави. Македонските граѓани во овој период ги следат вестите кај нас и во светот и често оние кои имаат повисоко образование разговараат за истите со своите блиски и пријатели. Ова е потврда дека и во овој период интерперсоналното комуницирање има улога на „посредник на јавното мислење“. Самоуправувањето во тогашниот општествено-политички систем се темели врз непосредно изразување на ставовите и интересите на работните луѓе и граѓани. На тој начин се овозможува артикулација на општествените интереси на јавноста. Од податоците на истражувањето се согледува дека во просек половина од испитаниците имаат одреден интерес за политиката, во просек секој седми граѓанин многу се интересира за политика. Интересни се податоците за политичката партиципација на работниот човек и граѓанин во системот на социјалистичко самоуправување.

Во просек, поголем интерес за политиката имаат: мажите, оние кои се со средно, вишо и високо образование, административните работници и учениците или студентите, потоа вработените во општествениот сектор, членовите на Сојузот на комунисти, на самоуправните органи и делегации, градското население и оние испитаници кои се со највисоки месечни примања по член на семејството. Наспроти нив, испитаниците кои не покажуваат интерес за политиката се: со пониско образование (незавршено основно), домаќинките, земјоделците и одредена категорија на работници. Според овие податоци, може да се заклучи дека во овој период постои социјално групирање на луѓето во сферата на политичкиот живот, како и пракса која ја имаат како активен однос кон проблемите во заедницата. Податоците за јавното истражување јасно ја укажуваат поврзаноста на оние кои се интересираат за политиката со користење на средствата за јавно информирање, од една страна, и со интерперсоналната комуникација, од друга страна.

Што се однесува конкретно како податок за политичка и граѓанска партиципација на работниот човек и граѓанинот во овој период, според податоците кои постојат не може да се донесе општ заклучок, но може да се каже дека 1/3 од испитаниците се делумно вклучени во

526 Спасов Ѓ. и Шопар В., 1982, „Граѓаните во СРМ за програмата на РТВ – Скопје“, издание Институт за социолошки и правно политички истражувања- Скопје, УКИМ, стр. 37

разрешување на проблемите во својата средина, додека секој 5-ти граѓанин, целосно се ангажира во процесите на одлучување и разрешување на проблемите. Голем е бројот и на оние кои вршат селекција на својата активност, односно многу малку учествуваат во општествените ангажмани, тоа се 1/5 од испитаниците, а уште поголем е бројот на оние кои не учествуваат, односно не се општествено ангажирани. Ова, секако, е како последица на поданичката политичка социјализација во рамките на политичкиот систем.

Во оваа декада се прават и првите чекори во следење на јавното мислење за општествено-политичкиот живот во Социјалистичка Република Македонија. Анализата на општите резултати според испитаниците за прашањето: „Што за нив значи добра политичка состојба?“ во просек повеќе од половина од испитаниците сметаат дека добра политичка состојба во земјата значи непостоење на: штрајкови, немири и други судири и успешно решавање на сите општествени проблеми во соодветната земја. Од друга страна, 1/3 од испитаниците сметаат дека добра политичка состојба во одредена земја може да се нарече доколку овозможува работничката класа, односно производителите да имаат добри услови да се борат за своите интереси и да не постои конфликт или непосредна опасност што би го загрозило општествениот мир и стабилност во таа земја. Од овие одговори се гледа дека многу голем дел на граѓаните на Социјалистичка Република Македонија немаат развиено политичка свест за активен граѓански ангажман и очекувања кои треба да се реализираат од страна на општествените фактори. Испитаниците со пониска образовна подготовка немаат активен интерес кон настаните во општествено-политичкиот живот, немањето соодветен интерес е директно поврзано со непостоење на конкретен став и однос на луѓето кон политичките настани.⁵²⁷

Креирањето на јавните политики пред осамостојувањето на, тогаш, Социјалистичка Република Македонија, е „работа на државата“, граѓаните се тие кои ги спроведуваат јавните политики. По осамостојувањето се менува концептот и се поттикнува ангажираноста на граѓаните кои со своите: капацитети, знаења и преференции треба да придонесуваат за благосостојба во заедницата, заедно со јавните институции и функционери на сите нивоа. По осамостојувањето се менува политичкиот систем на Република Македонија, се плурализира медиумскиот и партискиот простор, започнуваат да се јавуваат првите граѓански организации и да се прават пионерските

527 Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2021, Jugoslavija: poglavje 1980-1991, Beograd, достапно на: <https://www.yuhistorija.com/serbian/doc/Jugoslavija%20-%20poglavlje%201980-1991.pdf>, стр. 259-310

чекори за граѓанска и политичка партиципација на граѓаните во либерално-демократска насока.

Земјите со долга историја на плурална демократија имаат и истражувања за граѓанско учество, за разлика од земјите кои се помалку развиени (вклучително и Северна Македонија) и се соочени со скоро неиспитана состојба за граѓанското учество во рамки на нивниот политички систем.⁵²⁸

По осамостојувањето на Република Северна Македонија се јавуваат голем број на граѓански организации. Бројот достигнува и до 6.500 граѓански организации, но овој број не значи и развиена граѓанска свест за граѓанска и политичка партиципација кај граѓаните за застапување на јавните интереси. Случајот на Република Северна Македонија се надоврзува на проблемите кои постојат во Источна Европа и се темелат врз трансформацијата на политичкиот систем по распадот на еднопартискиот авторитарен режим и промовирање на плуралистички принципи на либерална демократија. Етаоцентристичката култура доминира во Република Северна Македонија и дваесет години по осамостојувањето. Граѓаните сè уште гледаат на „државата“ како на примарен фактор од кој се очекува да ги решава проблемите на граѓаните, со креирање на политики „од горе“. Како резултат на претходниот политички систем пред осамостојувањето, граѓаните се склони кон градење на култ на личности на одредени високи јавни функции. Голем дел од граѓаните преферираат „силна рака“, лидер кој ќе одлучува и ќе го води општеството кон развој.⁵²⁹

Во истражувањето на јавното мислење од 2011 година кое се однесува на политичката култура во Македонија од страна на Институтот за демократија „Социетас Цивилис“ – Скопје, се согледува дека најголем број од граѓаните сметаат дека политиката нема важна улога во нивниот живот. Исто така, поголем број од нив избираат недемократски начин на владеење/управување со јавните работи. Тие преферираат силен лидер и експертско владеење. Најголем број од граѓаните сметаат дека државата има обврска да се грижи за своите граѓани. Поголем број од граѓаните немаат потпишано петиција, немаат учествувало на демонстрации, не биле дел од штрајк на работното место, не поднеле приговор против државна (јавна) инсти-

528 „Reaktor“, Reaction in action, 2015, проект поддржан од УСАИД за граѓанско општество, Граѓанско учество во Македонија (2012-2014), достапно на: https://graganskoucestvo.mk/graganskoucestvo_old/static/pdf/gragjansko_uchestvo2012-1014_mkd.pdf

529 Стојановски С., 2018, Граѓанско општество, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, достапно на: <https://eprints.ugd.edu.mk/21101/1/ucebник%20gragansko%20opstestvo333.pdf>

туција, не волонтирале во некоја организација, повеќе од половина од испитаните граѓани имаат искуство во учество на јавен собир.⁵³⁰

Што се однесува на преференциите кои ги имаат граѓаните за градоначалник, односно за личност која треба да го организира управувањето/владеењето на локално ниво, според истражувањето направено од Институт за демократија „Социетас Цивилис“ и Македонскиот центар за меѓународна соработка во 2013 година, граѓаните преферираат градоначалник кој е: чесен, трудољубив и толерантен, најголем дел од граѓаните преферираат градоначалникот/градоначалничката да е професионален политичар. Укажуваат на тоа дека треба да има повеќе млади кандидати и кандидатки жени, големо мнозинство од граѓаните не биле вклучени со идеи во креирањето на изборни програми.⁵³¹

Според Извештајот за испитување на јавното мислење за граѓанско учество на „Реактор“,⁵³² голем број на граѓани мислат дека не можат да влијаат врз одлуките што се носат. На локално ниво, 62 % од испитаните граѓани сметаат дека не можат да влијаат, на ниво на град Скопје, 64 % сметаат дека не можат да влијаат, а на национално ниво, 67 % од испитаните граѓани сметаат дека не можат да влијаат.

530 Марковиќ Н., Мисев В., Трошаноски М., Поповиќ М. 2011. Политичката култура во Македонија, Извештај за национално теренско истражување, Канцеларија на Фондација „Фридрих Еберт“, Скопје, достапно на: https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2013/06/politicka%20kultura%20vo%20makedonija_izveshtaj%20od%20anketa_mk.pdf

531 Стојанова Д. 2013. Профилот на мојот градоначалник – Извештај, Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС) и Институт за демократија – Скопје (ИДЦСЦ), достапно на: <https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2013/02/profilot-na-mojot-gradonachalnik.pdf>

532 Реактор – „Истражување во акција“, 2021, Извештај за истражување на јавно мислење за граѓанско учество, „Граѓанско учество во Република Северна Македонија со посебен осврт на пандемијата со Ковид-19“, Фондација Отворено општество – Македонија, достапно на: <https://reactor.org.mk/publication-all/%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%93%d0%b0%d0%bd%d1%81%d0%ba%d0%be%d1%82%d0%be-%d1%83%d1%87%d0%b5%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%be-%d0%b2%d0%be-%d1%80%d0%b5%d0%bf%d1%83%d0%b1%d0%bb%d0%b8%d0%ba%d0%b0-%d1%81%d0%b5%d0%b2/>

Графикон 1. Колку може да влијаете врз одлуките што се носат на општинско ниво, на ниво на Град Скопје и на државно ниво?

Извор: Реактор, 2021

Според истражувањето на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања при УКИМ од 2022 година, во делот на учество на граѓаните во политиката, на прашањето:⁵³³ Во која мера сметате дека политичкиот систем во Северна Македонија им овозможува на луѓето како Вас да имаат влијание врз она што го прави Владата? од испитаните граѓани 40 % искажуваат дека политичкиот систем на Република Северна Македонија воопшто не им овозможува да имаат влијание врз она што го прави Владата.

Значајно е да се увиди и слабата доверба на граѓаните во јавните институции и политичарите во Република Северна Македонија, што е значаен индикатор кој ни покажува дека треба да постои поинаков начин на управување со јавните работи кој ќе ја зголеми довербата во јавните институции.

533 Наумовска Б., 2022. Учество на граѓаните во политиката, European Social Survey, 2022, Институт за социолошки политичко-правни истражувања – Скопје, УКИМ, достапно на: <https://isppi.ukim.edu.mk/sites/default/files/2023-03/4.-naumovska-uchestvo-na-graganite-vo-politikata.pdf>

Графикон 2. Влијание на граѓанинот врз она што го прави владата.

Извор: Реактор, 2021

Според истражувањето на Меѓународниот републикански институт во Скопје, спроведено во 2023 година, на прашањето колку им веруваат на следните институции: 19 % воопшто не веруваат во банките, 21 % од испитаните граѓани воопшто не веруваат во медиумите, 26 % воопшто не ѝ веруваат на полицијата, 39 % воопшто не веруваат на опозицијата, 47 %, или скоро половина од населението на Република Северна Македонија, воопшто не ѝ верува на Владата, 47 % од граѓаните воопшто не веруваат во Парламентот, 46 % воопшто не веруваат во политичките партии, 48 % воопшто не веруваат во Државната комисија за спречување на корупција, 55 % воопшто не веруваат во судството и 53 % воопшто не веруваат во обвинителството.⁵³⁴

Состојба на локално ниво. Учеството на граѓаните во креирање на одлуки на локално ниво е определено со: Закон за локална самоуправа, деловник за работа и статут на општините. Освен во овие документи, не се среќава уредување на граѓанската (и политичката) партиципација на локално ниво, а граѓаните делуваат во најголема мера неформално.

534 Калински В., 2023, „Паѓа довербата во институциите, власта ги користи нивните слабости“, Слободна Европа, достапно на: <https://www.slobodnaevropa.mk/a/pagja-doverbata-vo-instituciite-vlasta-gi-koristi-nivnite-slabosti-/32498675.html>

Според Центарот за управување со промени,⁵³⁵ најчесто се употребуваат следните облици на неформално влијание: неформални лични контакти, неформални средби со градоначалникот, отворен ден, средби со градоначалникот преку урбани заедници, онлајн граѓански сервис (Пријави проблем, постави прашање), бесплатна телефонска линија, општинско гласило. Сите овие механизми имаат употребна вредност, меѓутоа: не е пропишан пристапот до нив и резултатот од нивната употреба, не е во целост утврден начинот за кога, и како се одвива граѓанската партиципација, која е вредноста што ја произведува и кои резултати треба да се очекуваат. Локалните власти немаат никакви индикатори за да ја мерат успешноста на формите за граѓанска партиципација.⁵³⁶

Граѓанското општество во Република Северна Македонија досега нема постигнато ниту зрелост, ниту стабилност. Според Меѓународниот компаративен извештај на „Галуп“ за граѓанско учество, во 2011 година Република Северна Македонија се наоѓа на 106 место, од вкупно 130 земји. Состојбата до 2011 година се оценува со ниско граѓанско, а особено ниско младинско учество.

Извештајот на „Реактор“ за граѓанско учество во Македонија 2012-2014, опфаќа 4 категории на граѓанско учество: граѓански иницијативи за општо добро, граѓански активизам, учество на политички избори и волонтерство. Под граѓански иницијативи се подразбира учество во било каква акција за подобрување на заедницата, граѓанските иницијативи во овој случај не значат формално поднесување на граѓански иницијативи на локално или национално ниво. Во 2012 година само 1/5 од граѓаните учествувале во граѓански иницијативи за општо добро, во 2014 година 1/3 од граѓаните се дел од граѓански иницијативи кои најмногу се однесуваат на: еколошки акции, пошумување, чистење на јавни површини. Иако бројот на граѓански иницијативи се зголемува, опаѓа бројот на граѓани вклучени во иницијативите.

Под граѓански активизам се подразбираат сите видови на влијание во заедницата, од контактирање на јавни функционери за да се решат одредени проблеми во заедницата, до учество на јавни собири и протести за да се издејствува промена. Во Извештајот се наведува дека граѓанскиот активизам се зголемува од 2012, до 2014 година, најголем број од граѓаните го користат контактирањето на јавните

535 Веб страница: Центар за управување со промени – мислечка организација, <https://cup.org.mk/>

536 Центар за управување со промени, 2014, Документ за политики, „Поголема партиципација, помала можност за корупција“, достапно на: <https://civicamobilitas.mk/wp-content/uploads/2018/03/Dokument-za-politiki.pdf>

функционери за решавање на одреден јавен проблем, потоа помалку развиен активизам е преку учество во: јавни расправи, работни групи, претставки и предлози за решавање на одредени јавни прашања. Трет застапен, но најмалку развиен активизам, е учество на: протести, собири и потпишување на петиции. Во периодот од 2012, до 2014 година, се забележува и раст на бројот на граѓани кои волонтираат.⁵³⁷ Според истражување за социо-политичкото учество на младите, од 2024 година, на Фондацијата за демократија – Вестминистер, 3/4 од младите во Република Северна Македонија не биле вклучени или консултирани при носење на јавни одлуки ниту од локалната, ниту од националната власт.⁵³⁸

537 Reactor „Reaction in action“, 2015, Граѓанско учество во Македонија 2012-2014, Проект на УСАИД за Граѓанско општество, достапно на: https://graganskoucestvo.mk/graganskoucestvo_old/static/pdf/gragjansko_uchestvo2012-1014_mkd.pdf

538 WestMinister Foundation, 2024, Forth study of socio-political participation of youth in North Macedonia, достапно на: <https://www.wfd.org/what-we-do/resources/fourth-study-socio-political-participation-youth-north-macedonia>

ГЛАВА 6

МЕХАНИЗМИ ЗА
ДИРЕКТНА И
ПАРТИЦИПАТИВНА
ДЕМОКРАТИЈА

Јасмина Трајкоска Наумоска

Гордан Георгиев

И авторитарните и демократските политички системи се базираат на легитимитет. Прашањето е како се обезбедува тој легитимитет. На кој начин е генериран од различните практики на владеење/управување. Постои борба меѓу поттикот на демократските иновации во авторитарните режими за да се зачува опстанокот на режимот со мотивацијата за обезбедување на легитимитет и стабилност на претставничките институции. Владите ширум светот тежнеат да ја подобрат прифатливоста и квалитетот на јавните политики, за да ја постигнат легитимноста, ги прифаќаат и иновациите за партиципативно управување без разлика дали се развиени демократии, авторитарни или хибридни системи. Како инструменти за добро владеење, партиципативните практики се користат за стабилност во политичкиот систем, без разлика дали е демократски или не. Механизмите на: партиципативна, директна и делиберативната демократија имаат за цел да генерираат демократски легитимитет, недемократите имаат за цел да вклучуваат псевдопартиципативни институции или неефикасни проекти за информација и комуникациска технолошка иновација.⁵³⁹

Избирачкото право и неговото ширење, како општо право за сите граѓани кои се полнолетни и деловно способни, е основа за легитимноста на претставничките демократии ширум светот. Покрај правото на глас за избори кои постојат во рамките на демократските политички системи, граѓаните имаат и право за директно учество во донесување на одлуки во рамките на политичкиот систем. Идејата на инструментите за директна демократија е дека граѓаните не учествуваат со своја одлука само на избори, туку и преку: референдум, граѓанска иницијатива и други директни облици за учество на граѓаните во текот на мандатот при донесување на одлуки од страна на одредена влада (централно ниво) или при донесување на јавна одлука на локално ниво. Во многу современи демократии тоа е регулирано со Устав и посебен закон кој ги определува условите за организирање на референдум, граѓанска иницијатива и други облици за непосредно учество на граѓаните.

Претставничката демократија значи дека граѓаните во изборен процес избираат свои претставници кои за јавни прашања ќе одлучуваат во нивно име. Директната и партиципативната демократија обезбедуваат право на граѓаните преку: референдум, граѓанска иницијатива, петиција, народно вето, собири/протести, recall Elections,

539 Fiket I.; Đorđević B., 2022, „Promises and Challenges of Deliberative and Participatory Innovations in Hybrid Regimes: The Case of Two Citizens’ Assemblies in Serbia“, *Philosophy and Society* 33 (1): 3-25, достапно на: <https://doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2022/0353-57382201003F.pdf>

партиципативно буџетирање, активизам, партиципативно акционо истражување (Participatory action research), дигитални платформи, е-партиципација, crowdsourcing платформи, да носат одлуки директно или да влијаат директно врз одлуките кои треба да се донесат од страна на јавните институции.

6.1 РЕФЕРЕНДУМ

Референдумот е најпознат и најприменуван облик на директна демократија ширум светот. Референдумот е начин на граѓанско изјаснување преку кој доаѓа до израз непосредната волја на граѓаните по однос на поставено референдумско прашање. Референдумот се карактеризира како најзначаен инструмент на директната демократија затоа што граѓаните како суверени може да одлучуваат за суштинско прашање, заобиколувајќи ги претставничките институции, односно: законодавната и извршната власт, политичките партии и интересовните групи.⁵⁴⁰

Во литературата се среќава уште еден термин кој често се поистоветува со референдумот, плебисцит. Плебисцит е директно одлучување на граѓаните за одредено јавно прашање, но не е исто што и референдумот. Суштинската разликата е во тоа што референдумот може да е инициран и од јавните власти, и од граѓаните, а плебисцитот само од јавните власти, „плебисцит се постапки кои граѓаните не можат да ги започнат и чија употреба е исклучиво под контрола на властите“.⁵⁴¹

Референдумот може да е консултативен или задолжителен. Доколку е консултативен, тогаш одлуката на граѓаните не е обврзувачка за јавните институции, доколку е задолжителен, тоа значи дека граѓаните со учеството на референдум ја носат конечната одлука за одредено јавно прашање и таа мора да биде спроведена понатаму од страна на јавните институции. Референдумот треба да содржи јасни прашања, не би требало да содржи нејасни и двосмислени прашања,

540 Gallagher, M. and Uleri, P.V. 1996. The Referendum Experience in Europe. MACMILIAN PRESS LTD. Достапно на: https://www.tcd.ie/Political_Science/about/people/michael_gallagher/ReferendumExperience96.pdf

541 Silagadze N., Gherghina S., 2019, Bringing the policy in: a new typology of national referendums, European Political Science, достапно на: <file:///C:/Users/homep/Downloads/s41304-019-00230-4.pdf>,

граѓаните мора да бидат информирани за последиците од референдумот, граѓаните треба да одговорат на прашањата со да, не или празен глас. Во принцип, бројот на прашања во еден референдум не е ограничен. Во Република Северна Македонија референдум може да се организира за повеќе прашања на национално и локално ниво. Но, тоа не е случај секаде. Во Ерменија, на пример, не може да се организира референдум на повеќе од едно прашање, а во Португалија не повеќе од три прашања. Во Швајцарија, Парламентот може да подготви и контрапрепорака за граѓанската иницијатива за референдум, која може да се стави на гласање во исто време. Државите во светот се поделени на три категории во поглед на користење на референдумот како алатка за директна демократија: држави кои редовно го користат овој механизам, кои спорадично го користат и кои никогаш не го користат референдумот како алатка за директна демократија.

Швајцарија е единствен пример на држава која редовно го користи референдумот на локално и централно ниво за да се донесуваат јавни одлуки со директно учество на граѓаните. Државата Калифорнија во САД и Италија често се споменуваат како други држави кои, исто така, често го користат референдумот како алатка за донесување на одлуки. Во последните 20 години во многу држави во светот се прошири употребата на оваа алатка, сепак, бројни автори ја нагласуваат моќта на елитите во употреба на референдумот како алатка во нивна цел, наместо како простор за граѓанска одлука.⁵⁴²

Причина за одржување на референдум може да е уставна определба, одлука дека некои јавни прашања мора да бидат дел од референдумски процес. За ваквите прашања, јавна институција, најчесто парламентот, или одреден број на граѓани (бројот определен со закон), може да иницираат референдум за одредено јавно прашање. Референдумот како алатка за директна демократија започнува пошироко да се употребува во раните деведесетти години, со распаѓот на Советскиот сојуз и Социјалистичка Федеративна Република Југославија, од кои сојузи произлегуваат нови независни држави, кои за да се отцепат од сојузот, организираат референдум за независност. Примери во таа насока се и референдумите во: Еритреја во 1993 година, Источен Тимор 1999 година, Црна Гора 2006 година и Јужен Судан 2011 година. Референдумите многу малку се користени како алатка за да се постигне одреден амандман во Устав, но постојат примери во Ирак за ратификување на Уставот во 2005 година

542 Mendelsohn, M., Parkin, A., 2001, Introduction: Referendum Democracy. In: Mendelsohn, M., Parkin, A. (eds) Referendum Democracy. Palgrave Macmillan, London. Достапно на: https://doi.org/10.1057/9781403900968_1

и Египет за уставни реформи во 2011 година, каде што референдумот се јавува во примена на конституирање на нови уставни и како ветување во рамките на новите уставни дека ќе се применува за следни измени и дополнувања. Референдумот, исто така, се користи за воспоставување на комплексни нови модели на автономија, како што се примерите за Шпанија и Обединетото Кралство. Видовме голема промена во користење на референдумот за трансфер на суверени овластувања од европските држави на Европската Унија. Референдумот почнува да се шири како механизам на директна демократија, на пример, од првите 15 земји кои пристапија кон Европската Унија, само Данска и Ирска организираа национални референдуми за ратификација на одлуката, додека во 2004 година од сите земји кои пристапија кон Европската Унија, само Кипар не одржа референдум. Понатаму, трендот продолжи во насока на употреба на референдумот во случајот со Хрватска, во јануари 2012 година организира референдум за пристапување кон ЕУ. Авторите, како што се Менделсон и Паркин, идентификуваат дека когнитивната мобилизација и растечкиот скептицизам за политичарите од страна на граѓаните се причина за „референдумската демократија“.

Референдум во многу земји е организиран и за различни јавни прашања кои претставувале општествен предизвик, како на пример: во Република Ирска во 1908 година за да се реши јавниот проблем на голем број алкохоличари преку референдум се одлучува да се забрани увозот на алкохол. Во 1933 година, со друг референдум, граѓаните на Република Ирска одлучиле да се поништи одлуката на претходниот референдум. Исто така, во Ирска, со одлука на референдум е легализиран разводот на брак во 1995 година. Во Шведска, во 1955 година е организиран референдум на кој граѓаните одлучувале дали да возат на лева или десна лента. Во 1949 и 1967 во Нов Зеланд на референдум граѓаните одлучувале за работното време на пабовите.⁵⁴³ Различни трендови влијаеја врз зголемување на незадоволството на граѓаните од нивните претставници на јавните позиции во рамките на политичкиот систем, како на пример: монополизацијата на креирањето на јавни политики од страна на елитите, зголеменото влијание на големите бизниси во политичките процеси, препуштање на владините функции на технократски и полуприватни агенции со нејасно поставени стандарди за одговорност, опаѓање на стандардите на однесување на избраните претставници за јавни функции, на некои места и изборни резултати кои не се во согласност со изборните преференции на граѓаните. Сето ова кореспондира и со падот

543 Институт за стратешки истражувања и едукација, 2018, Водич за референдум на локално ниво, Скопје, достапно на: <https://www.referendum.mk/wp-content/uploads/2018/08/Vodic-za-referendum-na-lokalno-nivo-MK.pdf>

на членството во политичките партии и сè пониската излезност на избори од страна на граѓаните во многу политички системи.

Дополнително влијание врз ревитализацијата на директната демократија има и глобализацијата. Интересни примери се ад хок референдумите за време на креирање на новиот Устав на Европската Унија, за кој Франција и Холандија се осврнаа на референдумот како алатка за директна демократија, иако со Уставот не е така наложено. Секако, големо влијание врз враќањето и сè почестата употреба на механизми за: директна, партиципативна и делиберативна демократија има и технологијата. Граѓаните сè повеќе на: локално, национално и глобално ниво се дел од неформални онлајн анкети, преку вмрежување на социјалните медиуми директно се инволвираат во политички прашања, идејата дека граѓаните треба да се активни само на периодични избори е сè понеусогласена со реалното функционирање на политичките системи во светот денес. Од овие причини, референдумот не е краткорочен феномен, туку е форма на директна демократија која допрва ќе се усовршува преку можностите кои ги нуди технологијата. Од друга страна, референдумот може да предизвика многу значителни ризици за демократскиот конституционализам. Најочигледен ризик е оној на елитната контрола, која може да го претвори референдумот во „маска за извршна контрола“. Политичарите на извршни јавни функции може да го искористат референдумот како алатка за манипулација на електоратот и со тоа да квазилегитимираат одредена сопствена политичка цел. Таков пример се уставните референдуми организирани од страна на францускиот претседател Де Гол во 1950 и 1960 година.⁵⁴⁴

Најопштата поделба на видот на референдумот е задолжителен референдум (одлуката донесена преку референдум е задолжителна за јавните/државните институции) или консултативен референдум (одлуката не е задолжителна за јавните/државните институции).

544 Tierney S., 2013, Whose Political Constitution? Citizens and Referendums, German Law Journal, Vol. 14, No. 12, достапно на: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/163B177AA040E86E25E59F54D090F1AC/S2071832200002728a.pdf/whose-political-constitution-citizens-and-referendums.pdf>

Исто така, постојат:⁵⁴⁵

Референдум по барање на извршната и законодавната власт (вонреден референдум)

Државниот орган кој повикува на ваков референдум може да е претседателот (извршна власт) во случај да смета дека граѓаните треба да се изјаснат за одредено јавно прашање директно, или може да е инициран од страна на законодавната власт (парламент, опозиција или власт). Пример на држава во која извршната власт може да повика на референдум е Турција, во која претседателот може да ги достави до граѓаните амандманите кои ги вратил до Парламентот, а потоа биле усвоени со 2/3 мнозинство. Во Албанија, претседателот може да иницира референдум со 50.000 потписи од страна на граѓаните регистрирани во избирачкиот список. Во Азербејџан и Грузија и извршната, и законодавната власт поединечно може да повикаат на референдум. Во: Франција, Португалија и Хрватска може да се повика на референдум од страна на извршната власт (претседателите), но тоа треба да е во координација со законодавната власт. Во Латвија, претседателот може да повика на референдум за распуштање на Парламентот. Во најголем број случаи, парламентот е единствениот орган надлежен за да повикува на референдум.

Референдум инициран од страна на граѓаните-гласачи

Референдумите иницирани од страна на граѓаните-гласачи, во принцип се делат на два вида: факултативен референдум и народна иницијатива. Факултативниот референдум има содржина која е одобрена од јавна институција (најчесто парламент), додека народната иницијатива има содржина на текст кој е составен од граѓаните, без притоа да е дел од одредена постапка во јавна институција. Швајцарија е земјата која најмногу практикува референдуми иницирани од страна на граѓаните-гласачи. Референдум против конкретни законски решенија (освен за итни закони усвоени помалку од една година) може да иницираат 50.000 граѓани-гласачи. Општа народна иницијатива за промена на одреден закон или ревизија на уставот може да иницираат 100.000 граѓани-гласачи во Швајцарија, на крај Парламентот одлучува за валидноста на иницијативата. За иницирање на референдум од страна на граѓаните-гласачи има различно регулирање во различни земји. На пример: во Италија се потребни

545 Council for Democratic Election and European Commission for democracy throw Law (Venice Commission), 2005, Referendums in Europe-An Analyzes of the Legal Rules in European States, достапно на : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)034-e)

500.000 потписи за факултативен уставен референдум и задолжителен законски референдум, во Литванија е потребно да се соберат 300.000 потписи од граѓани-гласачи, во Република Северна Македонија се потребни 150.000 потписи, во Руската Федерација е потребно 2.000.000 граѓани-гласачи да обезбедат потписи, во Латвија 10 % од гласачите може за уставна или законодавна народна иницијатива доколку претседателот суспендира закон по барање на 1/3 од Парламентот, доколку законот не е повторно донесен од 3/4 мнозинство во Парламентот. Во некои земји граѓаните може да ги повикаат јавните функционери да иницираат референдум, на пример во Португалија 75.000 граѓани-гласачи може да се обратат до Парламентот да иницира референдум за одредено прашање, 100.000 граѓани во Унгарија, 300.000 граѓани-гласачи во Азербејџан. Постојат и држави кои не предвидуваат референдум за уставни прашања, таков пример се: Грција, Бугарија, Луксембург, Холандија и Португалија.

Откако ќе се организира референдумот по иницијатива на граѓаните-гласачи, во секоја земја е различно уредено како постапува законодавниот дом. Парламентите најчесто одлучуваат дали ќе се одржи одреден референдум. Доколку е задолжителен референдумот, одлуката треба да се спроведе, но доколку е факултативен, повторно парламентите одлучуваат за тоа како ќе биде прифатен крајниот резултат на референдумот. Во Швајцарија, Парламентот ја разгледува народната иницијатива и во рок од 30 месеци треба да препорача прифаќање или отфрлање на иницијативата произлезена од референдум. Задолжителен референдум најчесто е дел од уставниот и политичкиот систем на многу земји кога станува збор за уставна измена. Факултативни уставни референдуми се било на барање на некој јавен орган или на барање на електоратот. Постојат држави во кои нема задолжителен уставен референдум.

Абrogативен референдум

Абrogативниот референдум во литературата се среќава како посебен вид на референдум. На абrogативен референдум граѓаните-гласачи се изјаснуваат за укинување на одреден законодавен инструмент (закон или збир на прописи). Самиот збор *abrogate* значи да се откаже, затоа овој вид на референдум се вика абrogативен. Овој референдум е познат уште како народно вето, значи дека одлуката што е донесена преку ваков вид на референдум е задолжителна за јавните институции и претставува конечна одлука што е донесена од страна на граѓаните.

Во Република Северна Македонија, Уставот, во член 2, предвидува: „Во Република Северна Македонија суверенитетот произлегува од

граѓаните и им припаѓа на граѓаните. Граѓаните на Република Северна Македонија власта ја остваруваат преку демократски избрани претставници, по пат на референдум и други облици на непосредно изјаснување“. Во член 115 од Уставот е наведено: „Во единиците на локалната самоуправа, граѓаните непосредно или преку своите претставници учествуваат во одлучување за прашања од локално значење, а особено во областите на: урбанизмот, комуналните дејности, културата, спортот, социјалната и детската заштита, предучилишното воспитување, основното образование, основната здравствена заштита и во други области утврдени со закон“.⁵⁴⁶ По осамостојувањето, нов Предлог-закон за референдум и други облици на непосредно изјаснување на граѓаните до Собранието е поднесено за првпат во јули 2005 година, од страна на Владата, конкретно предлагач е Министерството за правда. Овој предлог е како резултат на почнатата постапка за собирање на потписи за распишување на референдум, кој е спроведен на 7 ноември 2004 година и кој покажува многу недоследности кои се содржани во постојното законско решение. Овој Предлог-закон го опфаќа: правото на граѓаните за референдум на национално и локално ниво, правото за покренување на граѓанска иницијатива на локално и национално ниво и собирање на граѓани во општината. Во правниот систем во Република Северна Македонија до 2005 година, директното учество на граѓаните на законодавен план е уредено со Закон за собирање на потписи на избирачи за предлагање и донесување на закон, за распишување на референдум и за поднесување предлог за пристап кон измена на Уставот на Република Македонија, донесен во 1996 година, и со Закон за референдум и граѓанска иницијатива, донесен во 1998 година.⁵⁴⁷

546 Устав на Република Северна Македонија, достапно на: <https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/UstavSRSM.pdf>

547 Предлог-закон за референдум и други облици на непосредно изјаснување на граѓаните, јули 2005 година, предлагач: Влада на Република Македонија, претставници: Мери Младеновска-Горѓиевска, министер за правда, Субхи Јакупи, заменик-министер, повереници: Виктор Цветковски, државен секретар, Загорка Тноковска, раководител на сектор, до претседателот на Собранието на Република Македонија, архивирано во Собранието под архивски број: 07, 2922/1 на 25.7.2005 година.

6.1.1. РЕФЕРЕНДУМ НА ДРЖАВНО/НАЦИОНАЛНО НИВО ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Според важечкиот Закон за референдум и други облици за непосредно изјаснување на граѓаните во Република Северна Македонија, референдумот претставува облик на непосредно изјаснување на граѓаните во одлучувањето за одделни: прашања од надлежност на Собранието на Република Македонија, за прашања од надлежност на општините, на градот Скопје и на општините во градот Скопје, како и за други прашања од локално значење. Референдум може да се распише на целата територија на државата – национален референдум, или на подрачјето на општината, градот Скопје или во општините во градот Скопје – локален референдум. На референдумот граѓаните гласаат тајно, право на учество во референдумот имаат граѓаните кои се дел од Избирачкиот список и никој не смее да биде повикан на одговорност заради гласање или не гласање на референдумот. За ден на одржување на референдумот се одредува денот недела, во истиот ден може да се одржат два или повеќе референдуми. На референдумот се гласа со гласачко ливче, доколку има повеќе референдумски прашања, секое прашање е на посебно гласачко ливче. Граѓанинот се изјаснува за референдумското прашање со „ЗА“ и „ПРОТИВ“.

Референдум за исто прашање не може да се повтори пред истекот на рокот од две години од денот на одржаниот референдум. Референдумот на државно/национално ниво го распишува Собранието на Република Северна Македонија, по сопствена иницијатива или по иницијатива на најмалку 150.000 граѓани-избирачи. Предлогот за распишување на референдум се доставува до претседателот на Собранието, кое е должно во рок од 30 дена да донесе одлука за распишување на референдум. Одлуката се објавува во „Службен весник на Република Северна Македонија“. Од објавувањето на одлуката, до одржувањето на референдумот треба да има не помалку од 60 и не повеќе од 90 денови.

Референдум на државно ниво задолжително се распишува од страна на Собранието за усвојување на одлука на Собранието за менување на граница на Република Северна Македонија и на одлука за стапување или истапување од сојуз или заедница со други држави. Референдум на државно ниво може да се распише и за ратификација на меѓународни договори (претходен референдум) и за одлуки донесени од Собранието или за изјаснување на граѓаните за други прашања за кои одлучувало Собранието (дополнителен референдум). Државен референдум може да се организира и за определено прашање што

треба да се уреди со закон или за определено прашање што не е уредено со закон (претходен референдум), како и за преоценување на закон кој е претходно донесен (дополнителен референдум). За претходно консултирање за прашања од пошироко значење за Република Северна Македонија може да се организира референдум на национално ниво за консултирање на граѓаните.

Референдум на национално ниво не може да се распише за прашања кои се однесуваат на: Буџетот на Република Северна Македонија, завршна сметка на Буџетот, јавни давачки, за државните резерви, за прашања за изборите, за именување и разрешување на јавни функционери, за амнестија, за прашања кои се однесуваат на одбраната, воена и вонредна состојба, за уредби со законска сила донесени во воена и вонредна состојба. Исто така, не може да се распише референдум на национално ниво за прашања кои се одлучуваат со Бадентерово мнозинство во Собранието на Република Северна Македонија. Одлуката за референдум на државно/национално ниво се смета за усвоена ако за неа гласале мнозинство од вкупниот број на граѓани-гласачи, дел од избирачкиот список. Собранието е должно во рок од 60 денови по одржувањето на референдумот да постапи согласно со одлуката. Органи за спроведување на референдум на државно ниво се: Државната изборна комисија, општинските изборни комисији и избирачките одбори.⁵⁴⁸

Првиот референдум организиран во Република Македонија е во 1991 година. Овој референдум беше задолжителен. Се однесуваше на прашањето: „Дали сте за суверена и самостојна држава Македонија, со право да стапи во иден сојуз на суверените држави на Југославија?“ На овој референдум, со непосредно и тајно гласање, се изјасниле 75,75 % од вкупниот број на граѓани-избирачи. Од нив, 72,16 % од граѓаните избирачи се изјасниле „ЗА“.⁵⁴⁹

Вториот референдум организиран на национално ниво е на 7 ноември 2004 година. Овој референдум беше задолжителен и се однесуваше на прашањето: „Дали сте за територијалната организација на локалната самоуправа (општините и Градот Скопје) утврдена со Законот за територијалната поделба на Република Македонија и определување на подрачјата на единиците на локалната самоупра-

548 Закон за референдум и други облици на изјаснување на граѓаните (консолидиран текст),

549 Републичка изборна комисија, „Извештај за спроведувањето и резултатот од претходното изјаснување на граѓаните на Република Македонија на референдумот одржан на 8 септември 1991 година“, достапно на: [https://web.archive.org/web/2021111822218/https://old.sec.mk/star/arhiva/1990 Referendum/Izvestaj za sproveden referendum 1990.pdf](https://web.archive.org/web/2021111822218/https://old.sec.mk/star/arhiva/1990%20Referendum/Izvestaj%20za%20sproveden%20referendum%201990.pdf)

ва (‘Службен весник на Република Македонија’, бр. 49/96) и Законот за Градот Скопје (‘Службен весник на Република Македонија’, бр. 49/96)?⁵⁵⁰ Иницијативата за референдумскиот процес ја покренa Светскиот македонски конгрес, и започна со собирање потписи во јануари 2004 година. Оваа активност резултираше во собирање на повеќе од 180.000 потписи, што претставува број на потписи кој го надминува законскиот минимум за покренување референдум. Така, референдумот беше објавен од страна на Собранието, на 7 ноември 2004 година.⁵⁵¹ Овој референдум не го постигна законски предвидениот праг од 50 % излезност на граѓаните активни на гласачкиот список. Од вкупниот број на граѓани-избирачи на референдумот учествувале 26,58 %. Следниот референдум на национално ниво беше во 2018 година, во меѓувреме постоеја иницијативи за референдум на национално ниво⁵⁵² кои не успеаја да соберат потребен број на потписи или беа за прашања кои се надвор од опсегот на прашања кои може да се одлучуваат со референдум.

Референдумот во 2018 година беше одржан на 30 септември. Овој референдум беше консултативен. Се однесуваше на прашањето: „Дали сте за членство во ЕУ и НАТО со прифаќање на Договорот меѓу Република Македонија и Република Грција?“⁵⁵³ Според Извештајот на Државната изборна комисија согласно конечните резултати од Референдумот 2018 година, одлуката не е усвоена бидејќи не гласале повеќе од половината од вкупниот број на гласачи запишани на Избирачкиот список.⁵⁵⁴

550 „Службен весник на Република Македонија“, број 59/2004 <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/4BD8ABBFEE47A843BABB490E688F5FC3.pdf>

551 ОБСЕ/ОДИХР Набљудувачка мисија, „Конечен извештај, Поранешна Југословенска Република Македонија, Референдум 7 ноември 2004 година“, достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/d/40864.pdf>

552 Трипковски Г., 2018, „Сите референдуми во Македонија“, Призма, достапно на: <https://prizma.mk/site-referendumi-vo-makedonija/>

553 Академик, 2018, „Изгласана Одлуката за референдум за консултирање на граѓаните“, достапно на: <https://akademik.mk/izglasana-odlukata-za-referendum-za-konsultirane-na-graganite/>

554 „Извештај за конечните резултати од гласањето на Референдумот на државно ниво, 30 септември 2018 година“, 03.10.2018, Државна изборна комисија на Република Македонија, достапно на: https://drive.google.com/file/d/1lAGxUaJI5epNrQjM_57UHyRjR56-Aqj/view

6.1.2. РЕФЕРЕНДУМ НА ЛОКАЛНО НИВО ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Според Законот за локална самоуправа, во член 2, алинеја 1, точка 5, непосредното учество на граѓаните во локалната самоуправа или градот Скопје претставува поединечно или колективно вклучување на жителите од општината во одлучување за работи од локално значење во различни нивоа на одлучување. Во член 5 од истиот Закон, е уредено дека граѓаните го остваруваат правото на локална самоуправа непосредно и преку претставници во органите на општината. Во член 25 се предвидени облиците за учество на граѓаните. Граѓаните непосредно учествуваат во одлучувањето за прашања од локално значење преку: граѓанска иницијатива, собири на граѓани и референдум, на начин и постапка утврдени со закон. Трошоците за спроведување на непосредното учество на граѓаните во одлучувањето паѓаат на товар на општинскиот (јавниот) буџет.⁵⁵⁵ Конкретно, постапката за собирање на потписи, спроведување на референдумот не е утврдена со регулативите кои го опфаќаат овој директен механизам. Статутите на општините, градот Скопје и општините во рамките на градот Скопје, се најзначаен општ подзаконски акт кој служи за прецизирање на одредбите на Законот за локална самоуправа. Она што недостасува во регулирањето е подзаконски акт со кој на: детален, прецизен и јасен начин ќе се предвидат и разработат сите процедурални аспекти околу спроведувањето на референдум на локално ниво. Тоа значи: јасно и прецизно предвидување на процедурата за распишување на референдум, таксативно набројување за надлежностите за кои може да се распише референдум, постапка за собирање на потписи, информирањето на граѓаните, рок за информирање на граѓаните, рок за распишување на референдумот од страна на советот од моментот кога му е доставен предлогот, условите и начинот на спроведување на јавна пропаганда, правната заштита на избирачкото право, последиците од одлуката донесена на референдум, и слично.⁵⁵⁶

Според позитивната законска регулатива, референдум на локално ниво во Република Северна Македонија распишува: советот на

555 Закон за локална самоуправа, „Службен весник на Република Македонија“, бр. 5 од 29 јануари 2002, достапно на: https://aa.mk/WBStorage/Files/Zakon_lokalnata_samouprava.pdf

556 Спасевски Д., Шумановска Спасовска И., Шапкова Коцевска К., Гичевска Докмановиќ С., „Референдум на локално ниво: реалност или фикција?“ Студија за проценка на состојбата, 2019, Институт за стратешки истражувања и едукација, Скопје. Достапно на: <https://www.referendum.mk/wp-content/uploads/2019/02/Referendum-studija-MK.pdf>

општината, советот на град Скопје и советите на општините во градот Скопје, по сопствена иницијатива или по предлог на најмалку 20 % од граѓаните-избирачи кои живеат во соодветната општина или градот Скопје. Советот може да распише референдум на локално ниво за прашања од негова надлежност за кои со закон е овластен да одлучува. Законот не го регулира рокот во кој советот треба да објави референдум по собирање на потписи од 20 % на граѓани кои се запишани во избирачкиот список во определена општина. Референдум на локално ниво може да се распише за: прашања во надлежност на општините, на град Скопје и на општините во рамките на градот Скопје и за други прашања од локално значење. Одлуката за распишување на референдум на локално ниво се објавува во службеното гласило на општината и преку средствата за јавно информирање на начин утврден со статутот на општината. Од денот на објавување на референдумот, до денот на одржување, не треба да има помалку од 25, ниту повеќе од 40 денови.

Претходен референдум на локално ниво може да се донесе за определено прашање што треба да се уреди со пропис и уредување на одредено прашање што не е уредено со пропис. Дополнителен референдум може да се распише за преоценување на пропис што е претходно донесен. На пример, пред да се изгласа детален урбанистички план на советот, може истиот да биде изнесен како предлог на референдум и потоа во зависност од одлуката на граѓаните да се усвои на советот или не, тоа би бил претходен референдум. Постои и можност да се изгласа урбанистичкиот план од страна на советот на општината, градот Скопје и општините кои се во рамките на градот Скопје, па потоа да се организира референдум на кој граѓаните ќе одлучат дали урбанистичкиот план влегува во сила, или не. Според член 22 од Законот за локална самоуправа, во кој детално се разработени надлежностите на општините, локален референдум во општините, градот Скопје и општините во рамките на градот Скопје може да се распише за:

- 1 Прашања коишто се однесуваат на урбано и рурално планирање: издавање на одобрение за градба на објекти од локално значење утврдени со закон, уредување на просторот и уредување на градежно земјиште.
- 2 Прашања коишто се однесуваат на заштита на животната средина и природа, и тоа мерки за заштита и спречување од загадување на: водата, воздухот, земјиштето, заштита на природата, заштита од бучава и јонизирачко зрачење.

- 3 Прашања коишто се однесуваат на комуналните дејности, кои вклучуваат: снабдување со вода за пиење; испорака на технолошка вода; одведување и пречистување на отпадните води; јавно осветлување; одведување и третман на атмосферските води; одржување на јавна чистота; собирање, транспортирање и постапување со комуналниот цврст и технолошки отпад; уредување и организирање на јавниот локален превоз на патници; снабдување со природен гас и топлинска енергија; одржување на гробовите, гробиштата, крематориумите и давањето погребални услуги; изградба, одржување, реконструкција и заштита на локалните патишта, улици и други инфраструктурни објекти; регулирање на режимот на сообраќајот; изградба и одржување на уличната сообраќајна сигнализација; изградба и одржување на јавниот простор за паркирање; отстранување на непрописно паркираните возила; отстранување на хаварисани возила од јавните површини; изградба и одржување на пазарите; чистење на оцаците; одржување и користење на парковите, зеленилото, парк-шумите и рекреативните површини; регулација, одржување и користење на речните корита во урбанизираните делови; определување на имиња на: улици, плоштади, мостови и други инфраструктурни објекти.
- 4 Прашања коишто се однесуваат на локалниот економски развој, и тоа: планирање на локалниот економски развој; утврдување на развојните и структурните приоритети; водење на локална економска политика; поддршка на развојот на малите и средните претпријатија и на претприемништвото на локално ниво, и во тој контекст: учество во воспоставувањето и развојот на локалната мрежа на институции и агенции и промовирање на партнерство.
- 5 Прашања коишто се однесуваат на културата, како што се: институционална и финансиска поддршка на културните установи и проекти; негување на фолклорот, обичаите, старите занаети и слични културни вредности; организирање културни манифестации; поттикнување на разновидни специфични форми на творештво.
- 6 Прашања коишто се однесуваат на спортот и рекреацијата, како, на пример: развој на масовниот спорт и рекреативните активности; организирање на спортски приредби и манифестации; одржување и изградба на објекти за спорт; поддршка на спортски сојузи.
- 7 Прашања коишто се однесуваат на социјалната заштита и заштита на децата, и тоа: детски градинки и домови за стари (сопственост, финансирање, инвестиции и одржување); остварување на социјална грижа за инвалидните лица; децата без родители и родителска грижа; деца со воспитно-социјални проблеми; децата со посебни

потреби; децата од еднородителски семејства; децата на улица; лицата изложени на социјален ризик; лицата засегнати со злоупотреба на дрога и алкохол; подигање на свеста на населението; домување на лица со социјален ризик; остварување на правото и воспитување на децата од предучилишна возраст. Вршењето на овие надлежности е во согласност со Националната програма за развој на социјалната заштита и е предвидено во Законот за социјална заштита.

- 8 Прашања коишто се однесуваат на образованието: основање, финансирање и администрирање на основни и средни училишта, во соработка со централната власт, во согласност со закон, организирање на превоз и исхрана на ученици и нивно сместување во ученички домови.
- 9 Прашања коишто се однесуваат на здравствената заштита, како што се: управување со мрежата на јавни здравствени организации и објекти од примарна здравствена заштита кои треба да вклучат застапеност на локалната самоуправа во сите одбори на сите здравствени организации во јавна сопственост; здравственото воспитување; унапредување на здравјето; превентивни активности; заштита на здравјето на работниците и заштита при работа; здравствен надзор над животната средина; надзор над заразните болести; помош на пациенти со специјални потреби и други области кои ќе бидат утврдени со закон.
- 10 Прашања коишто се поврзани со: спроведување на подготовки и преземање мерки за заштита и спасување на граѓаните и материјалните добра од воени разурнувања, природни непогоди и други несреќи и од последиците предизвикани од нив.
- 11 Прашања коишто се поврзани со противпожарна заштита што ја вршат територијалните противпожарни единици.⁵⁵⁷

Законот за локална самоуправа предвидува и супсидијарност на општините, во член 20. Тоа значи, во случаи кога за прашањата за коишто не е надлежна општината, градот Скопје или општините во рамките на градот Скопје, ниту централната власт, локалните самоуправи имаат право да ги вршат работите од јавен интерес, од јавно значење на нивната територија.

557 Закон за локална самоуправа, „Службен весник на Република Македонија“, бр. 5 од 29 јануари 2002 година. Достапно на: https://aa.mk/WBStorage/Files/Zakon_lokalnata_samouprava.pdf

Референдум на локално ниво не може да се распише за прашања коишто се однесуваат на буџетот и завршната сметка, за организација на општинската администрација. Исто така, референдум на локално ниво не може да се распише за прашања за коишто одлуката на советот се носи со мнозинство на гласови од присутните членови, од кои мнозинство треба да има и од присутните членови кои припаѓаат на заедниците што не се мнозинско население во општината, градот Скопје или во општините на градот Скопје. Регулирана е и содржината која треба да е опфатена во одлуката за распишување на референдум. Одлуката ги содржи: органот што го распишува референдумот, територијата или подрачјето за кое се распишува референдумот, називот на прописот, односно прашањето или прашањата за кои се распишува референдумот, референдумското прашање или прашања, односно еден или повеќе прописи за кои граѓаните одлучуваат, денот на одржување на референдумот и видот на референдумот.

Одлуката изгласана на референдум се смета за усвоена доколку за неа се изјасниле мнозинство од вкупниот број на граѓани кои гласале, доколку гласале повеќе од вкупниот број на граѓани-избирачи запишани во избирачкиот список. Советот на општината, на градот Скопје или општините во рамките на градот Скопје, се должни во рок од 60 денови да го уредат прашањето согласно одлуката донесена на референдум. Органи за спроведување на референдум на локално ниво се: општинските изборни комисии и Изборната комисија на градот Скопје за спроведување на локални избори и избирачките одбори. При спроведување на референдум на локално ниво се применуваат одредбите од Законот за локални избори, доколку со Законот за референдум и други облици на изјаснување на граѓаните не е поинаку определено.⁵⁵⁸

Референдумот може да е инициран од советот на општината, на градот Скопје или советот на општините во рамките на градот Скопје, или на иницијатива на 20 % граѓани кои живеат во соодветната општина.

Референдум на локално ниво инициран од граѓаните или од страна на граѓанска организација

Иницирањето на референдум на локално ниво може да биде со одлука на советот или на барање на 20 % од граѓаните кои се активни избирачи запишани во избирачкиот список.

558 Закон за референдум и други облици на изјаснување на граѓаните (консолидиран текст), 2005, Службен весник 81/2005, достапен на: <https://www.fiskalntransparentnost.org.mk/index.php/zakon-za-referendum-i-drugi-oblici-na-neposredno-iz%D1%98asnuva%D1%9Ae-na-gra%D1%93anite-gra%D1%93ansko-uchestvo-lokalno>.

Првата фаза е иницирање на референдум која започнува со собирање на 100 потписи за да се предложи граѓанска иницијатива за референдум на локално ниво. Предлогот се доставува до претседателот на советот од страна на овластен предлагач, каде за овластен предлагач се смета првиот потпишан за спроведување на референдумот. Претседателот на советот, во рок од три дена утврдува дали предлогот е поднесен од овластен предлагач и дали е за прашање во надлежност на општината, градот Скопје или општините во рамките на градот Скопје. Претседателот на советот, доколку утврдува дека граѓанската иницијатива за референдум е неуредна во случај ако станува збор за прашање/прашања кои не се во надлежност на општината, не се иницирани од овластен предлагач, потписите не се собрани на соодветен образец, тогаш прашањето го става на дневен ред на седница на совет не подоцна од 15 денови од утврдување на неуредноста. Претседателот на советот го известува овластениот предлагач за заклучокот на советот во рок од три дена од денот на неговото донесување.

Откако ќе се утврди уредноста на иницијативата, тогаш започнува собирањето на потписи од минимум 20 % од вкупниот број на граѓани со право на глас во соодветната општина или градот Скопје. Предлагачот е должен во рок од еден месец да ги собере потребните потписи, потписите на граѓаните се даваат пред органот на државната управа надлежен за евиденција на избирачкото право, се определуваат и посебни места за пунктови на кои ќе се собираат потписи. Ако не се запази овој рок од еден месец, тогаш се смета дека иницијативата за референдум не е поднесена. Собирањето на потписи се врши на посебен образец, на кој е јасно наведена намерата на иницијативата, реден број на секој потпишан, простор за да се напише читко и јасно име и презиме, простор за матичен број, датум на кој е остварен потписот и простор за краток потпис. Овој образец се заверува со печат и потпис на службеното лице пред кое тие се потпишуваат.

Советот на општината донесува одлука за распишување на референдум во која се наведува: прашањето/прашањата за кои граѓаните ќе треба да се изјаснат, денот, подрачјето и начинот на одржување на референдумот. Одлуката за спроведување на референдумот содржи: име на органот што ја распишува, подрачје или територија на која се распишува, назив и образложение на прописот, односно прашањето/прашањата за кои се распишува референдумот, денот на одржување (недела), како и видот на референдумот, дали е задолжителен или консултативен.

Одлуките на референдум на локално ниво се сметаат за донесени ако за нив гласале мнозинството од вкупниот број граѓани коишто

гласале, доколку гласале над половината од вкупниот број граѓани запишани во изводот од избирачкиот список за општината каде што се спроведува референдумот. Советот на општината е должен во рок од 60 денови по објавувањето на резултатите од референдумот да го уреди прашањето по коешто се гласало на референдумот, во согласност со резултатите од истиот.⁵⁵⁹

Од осамостојувањето, до денес, во Република Северна Македонија се одржале десет референдуми на локално ниво. Во општина Струмица, во 2007 година се спроведе референдум во повеќе населени места: Градско Балдовци, Добрејци, Дабиле, Просениково. Референдумот се однесувал на прашањето: „Дали сте за тоа граѓаните од населено место Просениково, заедно со Општина Струмица и тоа во однос од 50 % од населено место Просениково и 50 % Општина Струмица, да обезбедат средства за изградба на секундарна водоводна мрежа во Просениково, при што граѓаните од Просениково да обезбедат од секое семејство (куќа) износ од 12.500,00 денари, или на 12 еднакви месечни рати во износ од по 1.042,00 денари, почнувајќи од јануари 2008 година, заклучно со декември 2008 година.“ Овој референдум не го постигнува законски определениот цензус за излезност.⁵⁶⁰

На локално ниво, праксата за одржување на референдуми започнува во 2007 година во општина Ѓорче Петров, која организира референдум во населбите: Волково, Кисела Јабука и Стопански двор, за жителите да се изјаснат дали би платиле самопридонес од 500 евра за изградба на канализација. Резултатите од референдумот се со мнозинство гласови „за“ и со излезност од 63 % од граѓаните-гласачи. Потоа следи референдум во општина Центар во 2015 година за неменување на изгледот на градскиот трговски центар (ГТЦ). Овој референдум не го постигна потребниот цензус за излезност на граѓаните-гласачи. Во 2017 година имаше серија на референдуми на локално ниво во југоисточниот дел на Република Северна Македонија против отворање на рудници за злато и бакар.

Локалниот референдум во Гевгелија е одржан на 23 април 2007 година, на иницијатива на здружението „Спас за Гевгелија“. Граѓаните се изјаснија на прашањето: „Дали сте за, или против отворање на руд-

559 Поповски В., Стефаноски И., Соколовска М., Алексов Д., Алексооска Р., Билјарска Мирчески С., Борота М., Шапуриќ З. и Мирчески П., 2011, „Граѓанско учество во процесите на креирање политики и донесување одлуки во локалната самоуправа“ – Водич за граѓани, 2011, Граѓанска организација МОСТ, достапно на: file:///C:/Users/homep/Downloads/Vodic_lokalna%20samouprava_gragjani_MKD.pdf

560 Поконкретно види: „Резултати од референдумот за самопридонес одржан на 18 ноември 2007 година, во населените места: Градско Балдовци, Добрејци, Дабиле и Просениково“, „Сл. гласник на општина Струмица“, 27 ноември 2007, достапно на <http://www.strumica.gov.mk/downloads/ler/2007SluzbenGlasnik21.pdf>

ници за металични минерални сировини на територијата на општина Гевгелија? На референдумот е постигната излезност од 67,31 % од граѓаните запишани во избирачкиот список на општина Гевгелија, од нив 97,9 % се против отворање на рудници за металични минерални сировини на територијата на општина Гевгелија.⁵⁶¹

Во општина Богданци, во 2017 година е донесена одлука на Советот на општината за распишување на локален референдум за две прашања: „Дали сте за, или против да се стопира изградбата на рудникот Казандол?“ и „Дали сте за, или против отворање на рудници и рударски комплекси за металични минерални сировини на територијата на општина Богданци?“ Референдумот е инициран од страна на граѓанската организација „Спас за Богданци“. Излезноста е постигната за да се усвои одлука, 61,16 % од граѓаните-гласачи земале активно учество на референдумот, од кои 98,43 % биле „*проиив*“.⁵⁶²

Граѓаните на општина Ново Село и општина Босилово, во 2017 година учествувале на референдум на кој одговарале на две прашања: „Дали сте за или *проиив* отворање на рудникот за бакар и злато Иловица? и „Дали сте за или *проиив* отворање на рудници за металични минерални сировини во општината?“ Референдумот во двете места е инициран од страна на граѓанската иницијатива „Спас за струмичката котлина – Стоп за рудникот Иловица“. Двата референдума се неуспешни бидејќи не е постигнат цензусот за излезност на повеќе од половина граѓани кои се дел од избирачкиот список.⁵⁶³ Во општина Дојран се организираат два референдуми, едниот во 2017 година на прашањето: „Дали сте за или *проиив* отворање рудници на територијата на општина Дојран?“⁵⁶⁴ Уставниот суд на Република Северна Македонија со одлука ги поништи одлуките за одржување на локални референдуми во: Дојран, Богданци, Босилово, Ново Село, Гевгелија и Валандово, со образложение дека локален референдум може да се распише за прашања за кои е надлежна локалната самоупра-

561 „Сакам да кажам“, 2017, „Гевгеличани скоро стопроцентно изгласаа „не“ за рудниците на Кожув, достапно на: <https://sdk.mk/index.php/sakam-zeleno/gevgelichani-izglasaa-ne-za-rudnitsi-na-kozhuf/>

562 „Сакам да кажам“, 2024, „Успешен референдумот во Богданци, излезност над 50 %“, достапно на: <https://sdk.mk/index.php/sakam-zeleno/uspeshen-referendumot-vo-bogadantsi-izleznost-nad-50-otsto/>

563 „Гласник“, 2017, „Општина Босилово ќе одржи седница во врска со одржување на референдум против изградба на рудникот во Иловица“, достапно на: <https://glasnik.mk/opstina-bosilovo-ke-odrzi-sednica-vo-vrska-so-odrzuvanje-na-referndum-protiv-izgradba-na-rudnikot-ilovica/>

564 „Фактор“, 2017, „Закажан референдумот за рудници во Дојран, но Казандол изостанува од прашањето“, достапно на: <https://faktor.mk/zakazan-referendum-za-rudnici-vo-dojran-no-kazandol-izostana-od-prashanjeto>

ва, прашањето за експлоатација на минерални сировини не спаѓа во прашања за кои е надлежна општината, туку за тоа одлучуваат органите на централната власт.⁵⁶⁵

Предизвик за студентите: Дали тука може да се употреби правото на супсидијарност кое го имаат општините и кое е пропишано во Законот за локална самоуправа? Консултирајте се со правници кои работат во оваа област? Истражете примери од други земји?

Во 2020 година се одржа уште еден локален референдум во општина Дојран. Граѓаните на овој референдум одлучувале за склучување на јавно-приватно партнерство за: комунални услуги, водовод и канализација. Одлуката на граѓаните е против јавно-приватно партнерство за: комунални услуги, водовод и канализација. Општина Дојран по овој референдум ќе ја прекине постапката за формирање на ново комунално претпријатие по пат на јавно-приватно партнерство.⁵⁶⁶

Искусствата за одржување на референдуми на локално ниво покажуваат дека ретка е употребата на референдумот како алатка за директно одлучување на граѓаните за прашања на локално ниво, повеќето од општините го немаат искусено овој механизам. Во досегашната пракса главната улога за одржување на референдуми на локално ниво ја имаат невладините организации и градоначалниците. Невладините организации за поттикнување на иницијативи за референдум и собирање на потписи, градоначалниците за преиспитување на уставноста на распишаните референдуми пред Уставниот суд. Значаен број од референдумите на локално ниво се неуспешни, тоа се должи на неможноста да се обезбеди доволна излезност од страна на граѓаните-гласачи, специфична формулација на прашањето за кое се распишува референдум, како и самиот иницијатор на референдумот. Оттука, заклучуваме дека референдумите на локално ниво одржани за прашањата за „отворање на рудниците“ се успешни во обезбедување на цензус од страна на граѓаните-гласачи, но се по-

565 Озимец К. 2018, „Локалните референдуми паѓаат на Уставен“, „Дојче Веле“, достапно на: <https://www.dw.com/mk/%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%D0%B8-%D0%BF%D0%B0%D1%93%D0%B0%D0%B0%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BD-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%93%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8/a-45146187>

566 „Сакам да кажам“, 2020, „Дојран на референдум одби јавно-приватно партнерство“, достапно на: <https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/dojran-na-referendum-odbi-javno-privatno-partnerstvo-za-vodovod-i-kanalizatsija/>

ништуваат бидејќи се однесуваат на прашања кои не се во надлежност на локалните самоуправи, туку на централната власт.

6.1.3. ПРАКСА ЗА КОРИСТЕЊЕ НА РЕФЕРЕНДУМОТ КАКО АЛАТКА ЗА ДИРЕКТНА ДЕМОКРАТИЈА ВО ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Референдумот е една од најстарите алатки на директната демократија, долго време егзистира како можност во многу политички системи во Европската Унија. Сепак постои слаба примена на овој механизам и слаба политичка социјализација и кај граѓаните на Европската Унија за механизмите на директна демократија.

Во Европската Унија, од 2013 година постои анализа за користење на инструменти од директна и партиципативна демократија во земјите-членки, која се однесува за секоја земја поединечно во поглед на користење на: референдумот, граѓанските иницијативи и партиципативните методи. Во Европа, скоро сите земји со устав го имаат уредено правото на референдум, освен во: Белгија, Холандија, Норвешка и Кипар. Во Холандија, во 2005 година се одржал национален референдум за одобрување на Уставниот договор на Европската Унија, но овој референдум се одржал врз основа на *ad hoc* закон кој бил со важност од 2002-2004 година, но никогаш, освен во овој случај, не се применил. Во Норвешка се одржани два референдума: за пристапување кон Европска економска заедница и Европска Унија. Организирани се врз основа на посебен акт од страна на Парламентот, во 1972 и 1994 година. Во Кипар, институцијата референдум е регулирана со закон, оваа можност е искористена само еднаш. Уставите на земјите во Европа не ги предвидуваат сите форми на референдум, на пример, во Уставот на Малта е уреден само уставниот референдум. Задолжителните референдуми предвидени во уставите на земјите во Европа, генерално, се однесуваат на уставни ревизии. Доколку е предвидена измена на уставот, тогаш се организира референдум, кога граѓаните се уставно тело. Таков пример се: Андора, Ерменија, Азербејџан, Ирска, Швајцарија. Во Данска предуслов за уставна ревизија е одржување на општи избори. Во Австрија и Шпанија на задолжителен референдум се поднесуваат само вкупни ревизии. Задолжителен референдум може да е ограничен и на одредени одредби или правила кои се дел од Уставот, таков пример се: Естонија, Латвија и Литванија. Во Русија, задолжителен референдум може да се предвиди само со меѓународен договор. Дополнително важно за задолжителните референдуми е тоа што тие стануваат пракса во случаи за пристапување кон меѓународни организации, вклучување во сојузи со други

држави, излегување од сојузи со други држави (на пример: пристапување кон ЕУ, пристапување кон безбедносни сојузи), или промена на територијалниот интегритет. Постојат и задолжителни референдуми за специфични прашања, како, на пример во Данска, каде се организира задолжителен референдум за промена на возраста за гласање, а во Португалија, за регионализам.⁵⁶⁷

6.1.4. КАТЕГОРИИ НА РЕФЕРЕНДУМИ СПОРЕД ПОЛИТИКИТЕ НА КОИ СЕ ОДНЕСУВААТ

Авторите Нанули Силагадзе и Сергиу Гергина, во 2019 година преку анализа на 630 национални референдуми во Европа кои се одржани во периодот од 1793-2019 година, имале за цел да постават нова типологија на референдумите. Анализата не ја вклучува Швајцарија, затоа што референдумите во таа земја се доста развиена пракса, што претставува исклучок, а не правило во Европа. Авторите укажуваат на недостатоците на досегашната типологија за референдуми, која се фокусира на институционализираните карактеристики на референдумите. Дополнително укажуваат дека досегашните типологии се концентрирани примарно на процедурата, наместо на суштината на самиот механизам референдум, кој треба да се однесува на суштински прашања важни за јавната вредност, кои се причините за воведување на овој механизам, начинот на кој се одвива референдумот и последиците од референдумот. Овие автори се обидуваат да го преминат јазот и предлагаат типологија која во својата суштина ги има темите и областите на политиките кои се предложени на референдум. Типологијата подразбира 12 различни категории на политики за кои се одржале референдуми во периодот од 1793-2019 година.

- 1 Уставна категорија на национални референдуми, за првпат референдум се одржува во оваа категорија која се однесува на референдум за нов устав или за уставна/и реформа/и.
- 2 Референдуми за формирање на држава, во кои се вклучени сите: референдуми за независност, референдуми за исклучување на некоја држава од сојуз, за приклучување кон некој сојуз, референдуми за нов територијален состав (2004 за основање на обединета република Кипар) и за продолжување на постоење на иста територија (Молдавија 1991 година за продолжување на постоење во рамките на Советскиот Сојуз).

567 European Commission for democracy throw Law (Venice Commission), 2005, Referendums in Europe-An Analyzes of the Legal Rules in European States, Adopted by: Council for Democratic Election and Venice Commission, достапно на: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)034-e)

- 3 Референдуми за политичкиот систем и видовите на организирање на владеењето (управувањето) со јавните работи. На пример: Грција 1974 за задржување на монархија, за дистрибуција на моќ во Белорусија во 1995, можност претседателот да го распушти Парламентот, воведување или укинување на нови јавни институции. Во оваа категорија се вклучени и прашања за изборниот систем, на пример: во Словачка во 2010 година за воведување на електронско гласање, во Луксембург во 2015 година за намалување на старосната граница за гласање.
- 4 Референдуми за внатрешна политика кои се однесуваат на прашања за основните права на граѓаните, на пример: Лихтенштајн 1985 година за еднакви права на мажите и жените, за закони за двојно државјанство во Унгарија во 2004 година, Малта во 2015 година за пролетен лов на птици, Шведска во 1955 година за сообраќајни прописи, во Данска во 1963 година за реформа на правото за земјиште, или во Италија во 1997 година за укинување на Министерството за земјоделство и рибарство.
- 5 Референдуми за надворешна политика, тоа е категорија што ги содржи сите референдуми што се однесуваат на меѓудржавни односи. На пример: гранични територијални прашања, како што е референдумот во Данска во 1916 година за продажба на западно-индиските острови на САД, референдуми со кои се става крај на одредени конфликти, како што се Франција 1962 година за Евиан договорот со кој се става крај на Алжирската војна, Литванија 1992 година за повлекување на советските трупи, референдуми кои се однесуваат на меѓународна соработка, во Белорусија во 1995 година за економска соработка со Руската Федерација, Луксембург во 1919 година за економска унија со Франција или Белгија. Во оваа категорија влегуваат и референдумите кои се однесуваат на членство во Европската Унија и НАТО.
- 6 Референдуми кои се однесуваат на економски или финансиски мерки, на пример: во Грција во 2015 година за прифаќање на услови за спас на Европската комисија, Европската Централна Банка и ММФ, во Полска во 1997 за економски реформи, референдуми за дистрибуција на ресурси, како на пример во Литванија во 1996 година за доделување половина од државниот буџет за социјални прашања, здравство и култура. Во Исланд, во 2012 година за јавната сопственост на природните ресурси, Полска, во 1996 година за програмата за приватизација. Интересен е примерот со Сан Марино каде што се одржувал референдум во 2016 година за ограничување на платите за јавниот сектор до 100.000 евра.

- 7 Референдуми кои се однесуваат на животна средина. Примери од оваа категорија се референдуми за нуклеарни централи во 1974 година во Австрија и во 2013 година во Бугарија. За општи политики во врска со животна средина референдумите во 2016 година во Италија за дупчење нафта и природен гас, во Лихтенштајн во 2002 година за одржлива транспортна политика.
- 8 Референдуми кои се однесуваат на здравствени политики. Референдумот во Финска во 1931 година за политиката за алкохол, Лихтенштајн во 2009 година за Законот за контрола на тутун, референдуми за општи прашања за здравствениот систем, во Унгарија во 2008 година за укинување на надоместоците за амбулантски третмани.
- 9 Референдуми кои се однесуваат на образовни политики, како што се: референдумот во Унгарија за укинување на школарините за високо образование во 2008 година, во Естонија во 1923 година за доброволно враќање на веронаука во училиштата, во 2015 година во Словачка за право на децата да прескокнат настава што вклучува едукација за секс и евтаназија.
- 10 Референдуми кои се однесуваат на широка категорија на: семејни, етички и морални прашања, како што се референдумите за истополови бракови во Ирска во 2015 година, референдум за разводи во Малта во 2011 година, Португалија во 2007 година референдум за абортус, референдум за воведување/укинување на смртна казна во Белорусија во 1996 година, референдум за истражување на ембрион во Италија во 2005 година.
- 11 Референдуми кои се однесуваат на работнички и социјални прашања, како што се: референдумот во Словенија во 2011 година кој се однесува на закон за скратено работно време, Сан Марино во 2008 година за укинување на предвремените договори за вработување, во Шведска во 1957 година за пензиски реформи, во Италија во 2000 година за укинување на автоматското одбивање на плата за синдикатите и здруженијата на работници. За социјални политики, како што е примерот со Лихтенштајн за зголемување на детски бенефиции и семејни додатоци.
- 12 Референдуми кои се однесуваат на конвенционалните медиуми. На пример, за права на емитување во Италија во 1995 година за укинување на законот кој дозволува рекламни паузи за време на телевизиските програми, Словенија во 2010 година за Законот за јавниот радиодифузен сервис РТВ Словенија, Лихтенштајн 1930

година за Законот за медиуми и во 1997 во Италија за укинување на здружението на новинари.⁵⁶⁸

Според анализите кои ги имаат направено гореспоменатите автори, најголем број од референдумите кои се одржани во Европа се за политичките/изборните системи и внатрешна политика, заедно овие две области се 50 % од референдумите кои се одржале до сега, додека референдумите кои се однесуваат на: образование, здравство, медиуми, се само 5 % од вкупните области. Ова е доволна причина за да се поттикнуваат размислувања и да се прошируваат знаења за користење на овој механизам и во области кои се значајни јавни прашања, а кои се однесуваат на: здравство, образование, медиуми, социјални и работнички прашања.

6.2 ГРАЃАНСКА ИНИЦИЈАТИВА

Западните демократии се стремат граѓаните да бидат партнери на јавните институции на локално и национално ниво за да се постигне заедничко обезбедување на јавни услуги преку кои би се постигнала. урбана ревитализација, поголема благосостојба и одржливост. Граѓанските иницијативи се среќаваат со различни термини во литературата, како: социјални претпријатија, самоорганизација или grassroot иницијативи. Граѓанските иницијативи се форма на самоорганизација во која граѓаните мобилизираат енергија и ресурси за колективно да дефинираат и спроведуваат проекти насочени кон обезбедување на јавни добра или услуги за заедницата во која егзистираат. Во вакви случаи, граѓаните се оние кои иницираат одредена идеја, кои се одговорни за нејзино спроведување, но тоа е поврзано со јавните институции кои се надлежни за полето кое тие го опфаќаат и важно е да постои институционализирана процедура преку која тие заедно со јавните институции ќе можат да ја спроведат иницијативата. Граѓанските иницијативи се дополнување на активностите на јавните институции, ја пополнуваат празнината која јавните институции ја немаат опфатено, а е важна за заедницата и за јавниот интерес. Иако примарна одговорност за управување со јавните работи имаат јавните и државните институции и претставници-

568 Silagadze N., Gherghina S., 2020, Bringing the policy in: a new typology of national referendums, 2019, European Political Science, достапно на: <file:///C:/Users/homep/Downloads/s41304-019-00230-4.pdf>,

те избрани преку избори, сепак сè повеќе се мотивираат и граѓаните да преземат одговорност за одржливо управување на заедницата, на национално и, уште повеќе, на локално ниво. Постојат примери, како што се Холандија и Обединетото Кралство, кои заради економска и политичка несигурност се соочија со потреба од силата и капацитетите на заедницата за соочување со општествените/јавните проблеми. Во литературата граѓанските иницијативи се среќаваат како специфична форма на граѓанска партиципација и кокреација (партнерство меѓу граѓаните и јавните институции). Во 1969 година, Шери Арнштајн го објавува својот влијателен труд: „Скалила на граѓанско учество“,⁵⁶⁹ во кој граѓанската иницијатива е на највисоко ниво на моќ и граѓанска контрола врз одредено јавно прашање.

Граѓанските иницијативи се разликуваат од политички ориентираните, пасивни иницијативи за гласање или потврдување на одредена одлука од јавните институции, во основа граѓанската иницијатива е: предводена, уредена, организирана и остварена од страна на граѓаните, а институцијата која е надлежна за тоа прашање треба да ја прифати. Тие иницијативи стануваат алтернатива на владиниот јавен сервис за испорака на јавни услуги. Авторите: Игала, Еделембос и Ван Мееркерк во 2019 година објавуваат труд во кој анализираат научни трудови на англиски јазик кои опфаќаат истражувања за граѓанските иницијативи од 1990-2019 година. За почеток ја земаат 1990 година бидејќи во тој период се променува односот меѓу власта (јавните институции) и граѓаните, и тогаш се дозволува зголемено неинституционализирано учество на граѓаните кон јавните прашања. Според нив, петте централни карактеристики на граѓанските иницијативи се:

- Граѓанските иницијативи се локално ориентирани, позастапени на локално ниво, локалните граѓани се оние кои се најголеми иницијатори, тие мобилизираат волонтери од заедницата и се фокусирани на потребите на заедницата;
- Граѓанските иницијативи се јавуваат како алтернатива за управување со јавните работи, покрај јавните институции, за прашања што се однесуваат на: дистрибуција на вода, образование, обуки или станбена грижа;
- Граѓанските иницијативи се стремат кон: автономија, сопственост и контрола врз внатрешното одлучување;
- Граѓанските иницијативи често се поврзани со: формалните институции, локалните власти, владини агенции, НВО, особено за олеснување и јавно финансирање;

569 Arnstein, S. R., 1969. A ladder of citizen participation, Journal of the American Institute of Planners, 35(4), 216-224.

- Граѓанските иницијативи често развиваат сопствен бизнис модел за финансиска стабилност, но тој не е фокусиран на приватно профитирање. Профитот се инвестира во локалната заедница.

Најзастапени области на делување преку граѓанските иницијативи според анализата е во областите: развој на рурална заедница, образование, вработување и обука, прашања поврзани со безбедност, социјална благосостојба, здравствена заштита, одржливост (енергетска, природна, и сл.), урбан развој, управување за достапност на вода и друго.⁵⁷⁰

6.2.1. ГРАЃАНСКА ИНИЦИЈАТИВА НА НАЦИОНАЛНО НИВО ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Во Република Северна Македонија, според Законот за референдум и други облици за непосредно учество на граѓаните, граѓанска иницијатива е облик на непосредно изјаснување на граѓаните во одлучувањето преку покренување на иницијативи пред: Собранието на Република Северна Македонија, советите на општините, Советот на град Скопје и општините во градот Скопје. Праксата за покренување на граѓански иницијативи на државно/национално и локално ниво во Република Северна Македонија има потреба од унапредување. Постојат примери на граѓански иницијативи, но истите на централно ниво се многу повеќе неуредни заради слабото знаење кое го имаат граѓаните за начинот на поднесување на предлог-иницијативата и многу често не успеваат да ги соберат потребните потписи од страна на граѓаните заради партократијата која владее во рамките на политичкиот систем. За таа цел, во рамките на овој учебник детално ја разработуваме формалната процедура за граѓански иницијативи на државно и локално ниво, со реални примери од досегашната пракса.

Граѓанска иницијатива на државно/национално ниво во Република Северна Македонија е можност за граѓаните да влијаат врз јавните политики кои се однесуваат на регулирање на скоро сите сегменти од нивниот живот, а кои се регулираат најчесто преку законски решенија. Граѓанска иницијатива на државно и локално ниво се покренува со предлог на 100 граѓани. Граѓанска иницијатива на државно/

570 Igalla M., Edelenbos J., Ingmar van Meerkerk, I. 2019, Citizens in Action, What Do They Accomplish? A Systematic Literature Review of Citizen Initiatives, Their Main Characteristics, Outcomes, and Factors, International Society for the Third Sector Research, достапно на: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11266-019-00129-0.pdf>

национално ниво може да се покрене за: поднесување на предлог за пристапување кон изменување на Уставот, предлагање за донесување на закон и за распишување на референдум на државно ниво. Предлог за почеток за покренување на граѓанска иницијатива на национално ниво треба да е поднесен од овластен предлагач до претседателот на Собранието на Република Северна Македонија и да се однесува на прашања за кои е овластено Собранието. Овластен предлагач е првиот потписник на предлогот за граѓанска иницијатива. Претседателот на Собранието утврдува дали предлогот за граѓанска иницијатива е уреден, односно дали е потпишан од овластен предлагач и дали се однесува на прашања за кои е надлежно Собранието и во рок од 3 дена го известува овластениот предлагач. Ако претседателот утврди дека иницијативата е неуредна, прашањето во врска со иницијативата ќе го стави на дневен ред на првата наредна седница на Собранието, но не подоцна од 15 дена од денот на утврдувањето на неуредност. Собранието со заклучок утврдува дали предлогот е уреден или не, и за ова претседателот на Собранието го известува овластениот предлагач во рок од три дена. Доколку претседателот на Собранието утврди дека предлогот за иницијативата е уреден, тогаш го известува претседателот на Владата и преку него се известува и органот на државната управа задолжен за евиденција на избирачкото право.

Во случаите на уреден предлог за иницијатива, собирањето на потписи започнува 20 дена по давањето на иницијативата. Овластениот предлагач е должен граѓанската иницијатива на државно ниво за која е поднесен предлогот, да ја спроведе во рок од три месеци од денот на добивање на известувањето за уредност. Доколку не успее да ја спроведе (да собери доволен број на потписи) се смета дека граѓанската иницијатива не е покрената. Граѓанска иницијатива на државно/национално ниво за поднесување на предлог за пристапување кон измена на Уставот и за распишување на референдум се смета за покрената доколку најмалку 150.000 граѓани со свои потписи ја подржат иницијативата. Граѓанска иницијатива на државно/национално ниво за донесување на закон се смета за покрената доколку најмалку 10.000 граѓани со потписи ја подржат оваа иницијатива.

Потписите на граѓаните се даваат на образец пред органот на државна управа надлежен за евиденција на избирачкото право, во рамките на работното време, образецот го содржи предлогот за кој се собираат потписите на граѓаните, реден број, име и презиме, единствен матичен број на граѓанинот и место за потпис. На образецот, граѓаните лично се потпишуваат и се заверува со печат и потпис од службеното лице пред кое се потпишуваат. Овластениот предлагач собраните потписи за предлог за кој е покрената иницијативата ја доставува до

претседателот на Собранието во рок од три дена од денот на завршување на собирањето на потписи. Собранието без расправа донесува одлука за граѓанската иницијатива во рок од 30 денови, од денот на приемот на предлогот. Собранието ги информира граѓаните за одлуката преку средствата за јавно информирање.⁵⁷¹

6.2.2. ГРАЃАНСКА ИНИЦИЈАТИВА НА ЛОКАЛНО НИВО ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Граѓанската иницијатива на локално ниво е можност за граѓаните активно и свесно да влијаат врз подобрување на сегментите во локалната самоуправа кои директно би влијаеле за подобрување на квалитетот на нивниот живот во заедницата. Граѓаните на локалните заедници во Република Северна Македонија имаат право да покренат граѓанска иницијатива пред: советот на општината, градот Скопје и општините во рамките на градот Скопје, која се однесува на донесување на одреден акт или решавање на одредено прашање во согласност со надлежностите на советот. Акти кои ги донесува советот на локалната самоуправа се: статут, програми, планови, одлуки и други прописи утврдени со закон. Граѓанска иницијатива на локално ниво не може да се поднесе за финансиски и кадровски прашања.

Граѓанската иницијатива на локално ниво се покренува со собирање на 100 потписи од граѓаните активни избирачи во избирачкиот список, предлогот за покренување на иницијатива треба да има овластен предлагач (првиот потпишан на предлог иницијативата) кој ќе ја достави до претседателот на советот на општината. Претседателот на советот на општината во рок од три дена треба да ја провери уредноста на предлогот, доколку предлогот е уреден во рок од 3 дена го известува овластениот предлагач. Доколку предлогот е неуреден, најчесто тоа значи дека не е потпишан од овластен предлагач, или не е на соодветен образец или, пак, се однесува на прашања за кои не е надлежна општината, советот закажува седница, не покасно од 15 дена од доставување на предлогот и на седница се утврдува од страна на мнозинството советници за тоа дали предлогот е уреден или не, по донесување на одлуката, претседателот на советот во рок од три дена треба да го известува овластениот предлагач. По донесување на одлуката за уреден предлог за граѓанска иницијатива, започнува втората фаза на собирање на потребни потписи за да се оствари иницијативата. Овластениот предлагач е должен постапката за со-

⁵⁷¹ Закон за референдум и други облици на изјаснување на граѓаните (консолидиран текст).

бирање на потписи да ја спроведе во рок од еден месец, Граѓанската иницијатива на локално ниво се смета за покрената доколку 10 % од граѓаните запишани во изборниот список ја поддржат со потписи, доколку не се постигне потребниот број се смета дека граѓанската иницијатива на локално ниво не е покрената. Потписите се даваат пред органот на локалната самоуправа надлежен за евиденција на избирачкото право со што се определува и распределувањето на пунктовите за собирање на потписите. Собирањето на потписите е на посебен образец на кој стои: намера на иницијативата, реден број, име и презиме, простор за матичен број, датум и потпис, образецот се заверува со печат и потпис од страна на службено лице пред кое тие се потпишуваат. Откако ќе се собери потребниот број на потписи во предвидениот рок, овластениот предлагач ги доставува до претседателот на советот. Во рок од 30 дена по приемот на предлогот, советот е должен да одлучува за иницијативата и да ги извести граѓаните преку средствата за јавно информирање.

Истражување во кое студија на случај е градот Скопје, укажува на тоа дека во периодот од 2005-2022 година во град Скопје не е поднесена ниту една граѓанска иницијатива до Советот на град Скопје, ниту е свикан совет на граѓани, ниту, пак, е распишан референдум. Често користени форми за консултации со граѓаните/граѓанските организации се оние кои нудат директна комуникација, како што се: јавни собири, јавни трибини и директни средби со градоначалникот. Механизмите кои често се користат од страна на граѓаните се и претставки и предлози кои најчесто се однесуваат на поединечни барања и прашања, а притоа постапката за претставки и предлози е различна од законски пропишаната. Непостоењето на целосна база на податоци укажува на непочитување на принципите за добро управување и недоволно разбирање за важноста за вклученост на граѓаните во процесите. Анкетите се една од најзастапените форми преку која градот Скопје го испитува јавното мислење по одредени прашања. Во најголем број случаи, истото е спроведувано преку ангажирање надворешна агенција за спроведување истражувања за јавното мислење на граѓаните од страна на Секторот за поддршка на градоначалникот.⁵⁷²

572 Наумоска Трајкоска Ј. и Илијева Андоноска Ј, 2023, „Принципи на добро управување и граѓанска и политичка партиципација на локално ниво“, Студија на случај, град Скопје, KNOWLEDGE International Journal, vol. 61, no. 1, достапно на: <https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/6414/6233>

6.2.3. ПРАКСА ЗА КОРИСТЕЊЕ НА ГРАЃАНСКА ИНИЦИЈАТИВА КАКО АЛАТКА ВО ЗЕМЈИТЕ НА ЕВРОПСКАТА УНИЈА

Според Извештајот за директна и партиципативна демократија во земјите на Европската Унија од 2013 година, во Австрија граѓанските иницијативи често се користат како механизам за граѓанска и политичка партиципација. Генерално, праговите се ниски и тоа доведува до подстапно користење на овој механизам од страна на граѓаните. За граѓанска иницијатива на федерално ниво се потребни 100.000 потписи, а на ниво на покраини, во зависност од бројот на жители, од 6.000 во Бургенланд, до 57.106 потписи на граѓани во Виена. Законодавачот е должен да гласа за граѓанската иницијатива, со право да ја измени, но не е обврзан да ја прифати.

Во Белгија, во Фландрија, граѓанските иницијативи на општинско ниво се воведени во 2006 година. На општинско ниво, за да се поднесе граѓанска иницијатива, потребно е да е поддржана со потписи од страна на 2 % од населението доколку вкупното население е од 15.000-30.000 жители, или 1 % доколку вкупниот број на население е повеќе од 30.000 жители. Граѓанските иницијативи се ограничени на општинските услуги и политики. Исто така, постои можност за граѓански иницијативи на ниво на провинции и за тоа е потребно 1 % од провинциското население да го поддржи предлогот со потписи за да биде граѓанска иницијатива. Секако, овие иницијативи се однесуваат на надлежностите на провинцискиот совет.

Во Бугарија, граѓански иницијативи на национално и локално ниво може да поднесат најмалку 50 граѓани со право на глас. На национално ниво, до Националното собрание и централната власт по конститутивен состанок на 50 граѓани со право на глас кои одлучуваат за содржината на иницијативата и за формирање на иницијативен комитет. Јавните институции на централно ниво не се обврзани дека треба да ја прифатат иницијативата, но се должни да одговорат на иницијативата на иницијативниот одбор. На локално ниво, граѓанските иницијативи може да се покренат од 50 граѓани со право на глас пред: советите, градоначалниците или до гувернерите на окрузи и најчесто граѓанските иницијативи на локално ниво се инструмент за поставување на агенда, немаат обврзувачки карактер.

Кипар, Чешка, Грција, Естонија, немаат определено можност за граѓанска иницијатива на национално и локално ниво, сепак постојат можности за граѓански иницијативи бидејќи истите се условени од развојот на демократија и граѓанска и политичка партиципација во рамките на политичките системи. Во Кипар, поради ограничениот демократски капацитет на земјата, најчесто граѓаните во

директна комуникација со јавните претставници ги решаваат своите потреби. Во Чешка, секој граѓанин или група на граѓани, може да поднесе петиција. На локално ниво, петиција може да поднесат 0,5 % од граѓаните со активно право на глас и за тоа советот е должен да расправа и одлучи во рок од 60 денови. Грција, исто така, е земја која предвидува право на петиција на граѓаните. Во Естонија постои можност само со поддршка од 1 % од населението да се презентира нацрт-закон или да се оспорат одлуките на локалните власти. Естонија не практикува директни средби на граѓаните со локалните претставници, но се разликува од другите земји поради развиеноста на е-комуникација со јавните институции.

Во Финска, на локално ниво може да се поднесуваат граѓански иницијативи со поддршка на 2 % од локалното население со право на глас, граѓанските иницијативи се поднесуваат до советот, кој е должен да им одговори во рок од шест месеци. Во Франција, правото на граѓанска иницијатива е воведено на регионално ниво првично во регионот Ило Де Франс, потоа во 2011 година во регионот Алпи. Во Регионот Алпи е потребно 1 % од граѓаните со право на глас во регионот да побараат претседателот на регионалниот совет да стави одредено прашање на дневен ред.

Во Германија, граѓанските иницијативи секогаш се обврзувачки. Граѓанските иницијативи се регулирани на: федерално, подфедерално и локално ниво. Во покраините: Баварија, Хесен, Берлин и Хамбург, граѓанските иницијативи и референдумите се редовен дел од политичкиот процес и нивната употреба е многу честа. Во Унгарија, граѓанска иницијатива може да се поднесе на локално ниво, за начинот одлучува секоја општина посебно, но прагот за поддршка од страна на граѓаните не може да е помал од 5 % или поголем од 10 %, успешната граѓанска иницијатива во рок од еден месец се расправа на советот во соодветната општина. Во Италија, постои можност за граѓанска иницијатива на национално и регионално ниво. Уредено е посебно зависно од регионите. Португалија, предвидува можност за граѓанска иницијатива само на национално ниво, поддржана од 35.000 граѓани со право на глас со ограничувања на предлозите кои го исклучуваат буџетот, прашања за амнестија, и сл. Во Летонија, 1/10 од гласачите имаат право да поднесат иницијатива за измена на Уставот, или на закон, до претседателот, тој таа иницијатива ја доставува до законодавниот дом, ако законодавниот дом не ја усвои без промена на содржина, тој ја поднесува на национален референдум. Граѓаните на Литванија имаат право да поднесат предлог-закон до Парламентот, со поддршка на 50.000 потписи од страна на граѓаните со право на глас. Собранието мора да го разгледа предлог-законот. Во Малта, на локално ниво граѓаните имаат можност за јавни

консултации. Во Холандија, можноста за граѓанска иницијатива на национално ниво постои од 2006 година и за неа се потребни 40.000 потписи од граѓаните со право на глас. Граѓаните имаат право за граѓански иницијативи на регионално и локално ниво, но не го користат често овој инструмент. Во Полска, постои можност за граѓански иницијативи на национално ниво за кои е потребно 100.000 потписи од страна на граѓаните кои имаат активно право на глас, 5 % од граѓаните на војводинскиот електорат и 10 % од граѓаните со активно право на глас од областа или општината. Во Романија, постои можност за граѓанска иницијатива на национално ниво и за неа е потребно 100.000 потписи од страна на граѓаните со активно право на глас, на локално ниво иако постои можност, не е развиен овој инструмент. Во Словенија, граѓански иницијативи на локално ниво може да се поднесат до советот или друг орган на локалната самоуправа, со поддршка на 5 % од граѓаните со право на глас. Јавниот орган мора да дискутира на темата во рок не подолг од три месеци. Шпанија има регулирана процедура преку која граѓаните имаат право за граѓански иницијативи за иницирање на закон. Исто така, граѓаните на регионално ниво може да иницираат граѓански иницијативи.⁵⁷³

6.3 ПЕТИЦИИ

Според дигиталниот речник на македонски јазик, петиција е официјална колективна молба во писмена форма упатена до највисоките органи на власта. Петицијата се дефинира и како документ потпишан од повеќе граѓани со барање за некаква акција од страна на владата или друга јавна институција.⁵⁷⁴ Петиција може да се поднесе до сите јавни институции на сите нивоа, и на локално, и на централно ниво. Петиција може да се поднесе индивидуално или од поголема група на граѓани и може да се однесува на жалба или барање. Процесот на започнување на петиција почнува со добра анализа на прашањето за кое треба да се организира петицијата и согледување на која јавна институција е најсоодветно да се испрати петицијата. Петиција

573 European Union, 2011, Direct and Participatory Democracy at Grassroot level: Levers for forging EU Citizens and identity? достапно на: <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/direct-participatory-democracy.pdf>

574 Cambridge Dictionary, petition, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/petition>

може да се организира за најразлични прашања на различни нивоа, на локално ниво во: училишта, здравствени домови, социјални центри, локална самоуправа, на централно ниво за одредено прашање кое се одлучува од страна на јавните институции на централно ниво. Петицијата има за цел да е поддржана од што е можно повеќе граѓани, колку поголем број на потписи се соберат, толку е „посилна“ петицијата. Потребно е целта на петицијата да е јасна и, исто така, да е јасно поставено барањето за кое се однесува петицијата. Откако ќе се соберат потписите, петицијата се доставува до соодветната јавна институција и се известуваат медиумите, се споделува на социјалните медиуми за да постигне поголема видливост и актуелизација на посакваната цел.

Постојат и веб страници кои се за собирање на онлајн потписи, многу често во последно време се употребуваат електронските можности, за преку социјалните медиуми да се покренат одредени прашања и за нив да се организира онлајн петиција. Е-петициите се една од формите на е-партиципација и се развиени во многу земји. Станува збор за онлајн верзија на петиција која на граѓаните им дава можност директно да поднесат одреден предлог до јавните институции на сите нивоа на власт. Петициите се механизам на учество/партиципација на високо ниво бидејќи им овозможуваат на граѓаните да влијаат врз агендата на политиките на јавните институции на сите нивоа.

Во Република Северна Македонија петицијата се практикува како начин за поттикнување или решавање на јавни прашања на сите нивоа.

6.4 RECALL ELECTION (ПОТСЕТУВАЊЕ НА ИЗБОРИТЕ/ИЗБОРИ ЗА ОТПОВИКУВАЊЕ)

Карактерот на мандатот на народните (денес, граѓанските) претставници може да биде претставнички или императивен. Претставничкиот мандат е слободен и е најпрактикуван мандат од страна на демократските политички системи, додека императивниот е мандат кој ги прави претставниците постојано одговорни пред оние кои ги избираат.⁵⁷⁵

Потсетувањето на изборите е иновативен метод кој значи дека граѓаните може да го прекинат мандатот на јавниот функционер/функционерка пред да заврши официјално. Целта на овој метод е да обезбеди избраните функционери кои се на јавни позиции да дејствуваат во интерес на граѓаните од изборните единици од кои се избрани, а не за личен интерес или во интерес на политичката партија од која се предложени. Потсетување на изборите се ефектуира со писмо потпишано од страна на јавниот функционер кога го презема мандатот, и на тоа писмо може да се повикаат избирачите доколку не се задоволни од професионалноста и одговорноста која ја има јавниот функционер. Во САД, recall election е успешно спроведено за отповикување на различни типови на јавни функционери: судии, градоначалници, па дури и државни гувернери. Во пракса, отповикувањето не се користи често како инструмент, дури и онаму каде што е предвидено со Устав. Досега е искористено за гувернерите на Северна Дакота во 1921 година и гувернерот во Калифорнија во 2003 година. Државата Висконсин во САД, во 2011 година го доживува најголемиот повик за отповикување од јавни функции од досегашната историја на САД. Отповикувањата се однесуваат на сенатори, од кои 6 републиканци, тројца демократи биле соочени со отповикување, од кои двајца биле отповикани, гувернерот на Висконсин се соочил со повик за отповикување во 2012 година, но не е отповикан.

575 Климоски С., Каракамишева-Јованоска Т., Спасеноски А, 2016, „Политички партии и интересовни групи“, Импресум, Скопје, стр. 381-382. Достапно на: <file:///C:/Users/homep/Downloads/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B8%20%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B8%20%D0%B8%20%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B8%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B8.pdf>

Во 2018 година, Џон Њуман, сенатор на државата Калифорнија, се соочил со отповикување.⁵⁷⁶

Изборите за отповикување започнуваат со апликација за петиција. Секоја политичка партија може да поднесе барање за дозвола за циркулирање на петиција, но петицијата за отповикување од јавна функција мора да биде иницирана од граѓанин кој е регистриран гласач. Постојат држави во САД кои имаат определено конкретни основи за отповикување: неспособност, разни дела на малверзации, недолично однесување, осуда или кривично дело или занемарување на должноста. Откако ќе се одобри барањето за петиција, започнува собирањето на потписи. Потребниот број на потписи варира од држава до држава, минимум е 12 %, максимум цензус кој постои во државите е 40 % и обично се брои врз основа на процентот на граѓани кои учествувале на последните избори. Исто така, различно е уредено колку треба да трае процесот на собирање на потписи, во некои држави е регулирано 60 денови, во некои 180, а постојат и држави кои немаат определено рок за собирање на потписи. Откако ќе се соберат потребните потписи, петицијата се доставува до изборните службеници кои увидуваат дали се доволни и закажуваат избори за отповикување и избори за замена во исто време. Државите Калифорнија и Колорадо вклучуваат две прашања во исто време на гласачкото ливче, првото прашање се однесува на тоа дали јавниот функционер за кој се поттикнати recall elections треба да е сменет од функција, а второто бара од гласачот да избере кандидат за замена. Во повеќето држави изборите за отповикување се организираат одделно од изборите за замена, доколку се отповика јавниот функционер за кој е повикан изборот, се организираат избори за замена. Во САД, најмногу оваа пракса се користи за замена на: судии, градоначалници и членови во општинските совети.⁵⁷⁷

576 Britanica, Recall election, достапно на: <https://www.britannica.com/topic/recall-election>

577 Study.com, Recall Elections, Definitions, Occurrence & Example, достапно на: <https://study.com/academy/lesson/recall-election-overview-process.html>

6.5 ПАРТИЦИПАТИВНО АКЦИОНО ИСТРАЖУВАЊЕ

Партиципативното акциско истражување дава можност за истражувачки процес со луѓето, наместо за луѓето.⁵⁷⁸ Партиципативното акциско истражување го преиспитува знаењето и го истакнува прашањето за природата на знаењето и степенот до кој знаењето може да ги претставува интересите на моќните и да послужи за зајакнување на нивните позиции. Потврдува дека искуството може да биде основа за знаење и дека искуственото учење може да доведе до легитимна форма на знаење кое може да влијае врз практиката. Моќта е клучен потконцепт на партиципативното акциско истражување, преку ваквиот вид на истражувања целта е зајакнување на учесниците во истражувањето. Позицијата на Фуко е доста релевантна за партиципативното акциско истражување бидејќи тој ја гледа моќта како нешто што произлегува од: интеракцијата меѓу луѓето, практиките на институциите и практикувањето на различните форми на знаење.⁵⁷⁹ Фокусот на партиципативното акцино истражување е да се направи позитивна општествена промена (да се преземе акција), со вклучување на различни учесници кај кои преку едукација се подигнува свеста за одредени јавни прашања и се поттикнуваат на акција со која ќе придонесат кон подобрување. Партиципативното акцино истражување активно ги вклучува: сите релевантни страни учесници, интересовни групи, претставници на разни заедници кои се заинтересирани за да се вклучат во дефинирање на истражувачки проблеми, развивање прашања, собирање податоци и подготовка на препораки. Овој вид на истражување ги собира на едно место сите кои се засегнати од одредено јавно прашање или проблем и преку истражување за соодветното прашање се поттикнуваат да направат одредена акција која ќе придонесе за подобрување на јавното прашање. Партиципативното акцино истражување се користи за да се даде смисла на одредена општествена ситуација и да се направи општествена промена преку колективна акција помеѓу истражувачите и учесниците. Овој пристап овозможува пронаоѓање на позна-

578 McIntyre A., 2008, Participatory Action Research, Sage Publication, достапно на: https://books.google.mk/books?hl=en&lr=&id=w0xEe6I5hHUC&oi=fnd&pg=PR9&dq=participatory+action+research&ots=7fFIJnjQF8&sig=r-kWFmb3l0EthjjTBL4IuJ4V6w&redir_esc=y#v=onepage&q=participatory%20action%20research&f=false

579 Baum F, MacDougall C, Smith D., 2006, Participatory action research. J Epidemiol Community Health. Oct;60(10):854-7. doi: 10.1136/jech.2004.028662. PMID: 16973531; PMCID: PMC2566051. Достапно на: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2566051/>

чајни наоди кои се резултат од: истражувањата на истражувачите, искуствата на учесниците и заедниците кои се истражуваат. Најголем број од истражувањата за политичкото однесување анализираат: политички анкети, однесување на граѓаните како активни учесници во избирачкиот процес, резултати од изборите и други форми на политичка акција, вклучувајќи: штрајкови, демонстрации, учество на политички состаноци, „улична политика“, и сите овие истражувања се стремат да се потпираат врз квантитативни податоци за да бидат случај на одреден научен доказ.

Партиципативното акциско истражување го поттикнува извлекувањето на знаење преку локално изведени контексти со специфично значење, што му овозможува на општествениот актер да произведува авторство врз сопствени субјективистички политики, наместо да биде категоризиран од истражувачите како посебен вид на „политичко животно“, врз основа на нивните политички избори и однесувања. Тоа акциско истражување не се користи за да се истражи објективното политичко однесување на луѓето или политички значајните моменти, како што се: избори, протести или штрајкови, туку преку овој вид на истражување се доаѓа до одговор на тоа како луѓето ги доживуваат и им даваат смисла на нивните секојдневни политички дејствија. Преку овие дејствија луѓето стануваат свесни дека и тие се политички агенти и бараат сопственост врз одлуките кои ги обликуваат нивните животи во општествен контекст.

Партиципативното акциско истражување е метод кој го нагласува активното вклучување на обичните граѓани во ефективни општествени промени и е особено добро прилагоден за политичко учество на маргините. Методите кои се користат во партиципативното истражување се различни, може да станува збор за: раскажување на лична приказна, уметност, театар, фотоизвлекување и фотоглас. Ова не се ексклузивни методи на партиципативното акциско истражување, меѓутоа многу почесто се користат за таа цел. Визуелните методи имаат додадена вредност која ја преминува јазичната бариера. Стиловите на соработка во истражувањата кои ги третираат учесниците како еднакви во создавање на знаење се посебно значајни за научниците активисти. Перципирање на учесниците како „интелектуални партнери“ во овој вид на истражување ја предизвикува релацијата помеѓу универзитетски насочени истражувачи, како „произведувачи на знаење“ и општествените актери како „корисници на тоа знаење“.

Партиципативното акциско истражување како пристап кон обликувањето на социјалните движења се штити од третирањето на социјалните движења како статистички полиња. Овој вид на истражување е соодветен и за истражувања кои се однесуваат на маргинализирани

лица, за прашања кои се однесуваат на социо-економската еднаквост и поттикнување учество на заедницата и промовирање на индивидуално зајакнување. Истражувачите преку овој пристап ги согледуваат и перспективите на учесниците и тоа им помага да развиваат интервенции ориентирани кон акција која е корисна и попривратлива за сите. Методите на партиципативното акциско истражување нотираат политички акти кои поинаку не би биле забележани. Валери Франциско Менчавез која ги истражува имигрантите од Филипини, е добар пример за да се увиди како методите на партиципативното акциско истражување имаат потенцијал да направат повидливи одредени општествени проблеми. Учесниците во нејзиното истражување имаат можност да го раскажат нивното искуство и да почнат да сфаќаат дека тие поединечни приказни се дел од поголемата приказна за: присилна миграција, политика на трудољубивост и работа со ниски плати.⁵⁸⁰

На пример, постои партиципативно акциско истражување на програмите за услуги за ментално здравје. Ова истражување има за цел да ги согледа перспективите на давателите на услуги за ментално здравје и примателите на услуги за нивното разбирање за што е тоа закрепнување. Истражувачите ги документираат и споредуваат согледувањата на двете страни за да се поттикне поголема соработка и да се унапреди закрепнувањето. Истражувањето во овој случај е насочено кон поврзување на луѓето кои користат услуги за ментално здравје и истражувачите за социјална работа кои работат заедно со цел да развијат алатки за евалуација и проценка кои се релевантни за резултатите од работењето и ги поттикнуваат луѓето кои ги користат услугите да учествуваат во креирање на алатки. Во согласност со основните вредности за социјална работа за зајакнување и социјална правда, партиципативното истражување помага во надминување на здравствената нерамнотежа меѓу: луѓето корисници на услуги за ментално здравје, работниците и истражувачите. Ова е еден од начините и младите професионалци кои се обучуваат во оваа сфера преку практична работа и истражување да изнаоѓаат начини за решавање на проблемите кои се јавуваат при овозможување на ментални услуги и, секако, тие да бидат што е можно поквалитетни. Ваквиот вид на истражување се разликува од останатите бидејќи е фокусирано на заедничко одлучување и тековно преиспитување на односите на моќ.⁵⁸¹

580 Ибид.

581 Craig, R. A. 2008. Empowerment and social work research - participatory action research and the relationship between the extent of mental health consumers' involvement in research and its capacity to serve an empowering function, University of Manitoba, достапно на: <https://mspace.lib.umanitoba.ca/items/bf14a35c-ef2c-4ee7-b6e2-93ab652d04e3>

Дополнителен пример за партиципативно акциско истражување е студија за поддршка на група за самопомош во оддалечената заедница на Абуџини во Австралија. Истражувачкиот тим им даде поддршка на членовите на заедницата да ги истражат главните прашања кои влијаат врз нивните животи, да ги идентификуваат достапните ресурсите и да ги искористат за подобрување на нивните животи. Учесниците во ова истражување се активно вклучени преку: длабински интервјуа, неформални дискусии и набљудувања на учесници. Исто така, постојат примери за програми за вклучување на младите и активности за семејно ангажирање во училишта во САД, кои се добри примери за партиципативно акциско истражување. Овие програми ги собираат: истражувачите, учениците и родителите за да приберат и анализираат податоци и да дадат препораки за подобрување на политиките.⁵⁸²

Линда Туховаи Смит во *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous peoples*⁵⁸³ испитува како академските дисциплини и научните истражувања ја поддржуваат агендата на колонизација во форма на епистемички империјализам. Таа, исто така, појаснува како истражувањата од домородните заедници може да го оспорат, преиспитаат овој вид на империјализам. За ова истражување Расел Бишоп вели: „Ова е пристап кој го предизвикува локусот на моќ и контрола врз истражувачките прашања за: иницијација, придобивки, застапеност, легитимација и одговорност... во друга културна рамка од поинаков поглед на светот... истражувањето на пристапот на Каупа Маори е операционализација на самоопределувањето на Маорите“.⁵⁸⁴

582 Delve, Participatory Action Research, достапно на: <https://delvetool.com/blog/participatoryaction#:~:text=Participatory%20Action%20Research%20is%20a,step%20of%20the%20research%20process>

583 Tuhiwai Smith L, 1999, *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*, Zed Books Ltd, London & New York, достапно на: <https://nycstandwithstandingrock.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/10/linda-tuhiwai-smith-decolonizing-methodologies-research-and-indigenous-peoples.pdf>

584 *The Oxford Handbook of Political Participation*, 2022, edited by Marco Giughi and Maria Grasso, Oxford University Press, стр. 338

6.6 Е-ПАРТИЦИПАЦИЈА (ЕЛЕКТРОНСКО/ОНЛАЈН УЧЕСТВО)

Е-партиципацијата од 2005 година станува сè поактуелна алатка за учество на граѓаните во поттикнување на јавни прашања и учество во процесите на креирање одлуки на локално и централно ниво. Во Европа, на почетокот на XXI век, е-партиципацијата се гледа како можност за враќање на довербата во јавните институции, зголемување на легитимноста и подобрување на можностите за граѓанска и политичка партиципација кај граѓаните. Најголемиот број на иницијативи преку е-партиципација се на локално ниво. Во САД, од 2008 година сите нивоа на власт се дигитализираат со е-влада, моментот на е-партиципација се зголемува значајно во периодот на Директивата за отворена влада на Обама, со која се поттикнуваат федералните агенции и локални власти да воспостават механизми за е-партиципација, како што се е-консултации и употреба на социјални медиуми. Во другите земји, мотивите за е-партиципација се различни тие вклучуваат: иницијативи за добро владеење, е-влада, отворена влада, отворени податоци. Развојот на е-партиципација е различен од земја во земја, но Обединетите Нации нотираат дека во една декада е постигната голема промена, од 2012-2018 година скоро секоја земја има некој од механизмите за е-консултација. Ова важи за сите земји, со исклучок на Африка и Океанија. Целите на механизмите за е-партиципација опфаќаат: очекувања за зголемување на владината одговорност, јавните услуги да бидат посоодветни на потребите на граѓаните, да влијаат врз подобрување на квалитетот на јавните политики и законодавството, да го зајакнат легитимитетот на јавните власти, дополнително се има за цел да се усовршува дигиталното управување, како што се идеите за паметни градови и дигитални општества.

Е-партиципација е користење на информатичките и комуникациските технологии за вклучување на граѓаните во одлучувањето и испорака на јавни услуги. Е-партиципација се дефинира и како гранка на е-влада, со посебен фокус кон вклучување на граѓаните во делиберативни процеси и влијание врз одлуките на јавните власти. Обединетите Нации е-партиципација ја дефинираат како: „процес на ангажирање на граѓаните преку информациско-комуникациската технологија во: политиките, одлучувањето, дизајнирањето и испораката на јавни услуги за процесот да биде: инклузивен, партиципативен и делиберативен“. Концептот на е-партиципација е нов и постои загриженост дека технологиите не допираат одредени сегменти од

населението, дигиталните услуги не се подеднакво пријателски на-строени кон групи во популацијата. Дигиталниот јаз е изразен заради достапноста на ИТ инфраструктурата до секој граѓанин посебно и диференцијалната дигитална писменост и вештини. За да се користат ефективно и ефикасно можностите кои ги нуди информатичката технологија за јавна корист, потребно е граѓаните да имаат знаење и вештини за начинот на правилна употреба. Најкористени механизми на е-партиципација се: е-консултации за креирање на политики, креирање правила, повратни информации на граѓаните за јавни услуги и системи за поплаки, во подем се националните електронски платформи за петиции, е-петиции, исто така се јавуваат и „форуми за идеи“ каде што граѓаните може да искажуваат свои идеи и предлози. Постојат платформи кои се неструктурирани без формална врска со формалниот процес на одлучување, но се влијателни за да се постигне одредена граѓанска и политичка партиципација и влијание врз одлуки на јавните власти, како што е примерот со платформата „Vosidées“ од Луксембург која е пример на влијателна неструктурирана платформа без формално воспоставени врски со формалниот процес на одлучување. Постојат и структурирани, регулирани платформи, со јасно утврден институционален систем, како што е Вестминистер системот за електронска петиција во Обединетото Кралство. Доста застапена форма на е-учество се и граѓански иницијативи по електронски пат, crowdsourcing иницијативи, хакатони (што е израз кој ги спојува хакерите и маратоните во еден збор), како и натпревари за иновации за да се креираат нови е-услуги.⁵⁸⁵

Е-влада и конкретно работата на е-демократија и е-партиципација има за цел да ја фокусира владата кон примателите на услуги кои произлегуваат од јавните одлуки кои ги носат јавните институции (граѓаните и деловниот сектор), преку тоа да обезбеди: модели, технологии и алатки за поефикасни и поефективни системи на јавна администрација, како и развој на повеќе партиципативни процеси на одлучување.⁵⁸⁶ Е-партиципацијата има цел да постигне користење на достапни технологии за развој на активно граѓанство, овозможување на пошироко учество со правилно информирање на пошироката публика, овозможување на поинформирани граѓани за јавните прашања со достапни разбирливи информации кои може да допрат до секој преку технолошките можности на интернетот. Информатичките и комуникациските технологии првенствено се можност за

585 Le Blanc D., 2020, E-participation: a quick overview of recent qualitative trends, Department of the Economic and Social Affairs, United Nations, достапно на: https://www.un.org/esa/desa/papers/2020/wp163_2020.pdf

586 Peristeras V., Mentzas G., Abecker K & Abecker A., 2009, Transforming E-government and E-participation through IT. IEEE Computer Society 14-19

владите да ги користат како алатка за поголема: транспарентност, отчетност, инклузивност, но исто така, се и можност за граѓаните да иницираат електронски јавни прашања и да може многу побрзо и поефтино да се организираат за да постигнат видливост на одредено јавно прашање или проблем кој за нив е важен. Иницијативите кои произлегуваат од е-партиципација се резултат на заложбите за проширување и подобрување на демократијата и незапирливиот напредок на процесот на глобализација кој ги промени традиционалните правила за креирање јавни политики, а со тоа и функционирањето на администрацијата. Многу влади ширум светот почнаа да ги користат можностите на интелегентната технологија за е-партиципација преку Sematic Gov и FIT во Европа.

Sematic Gov претставува технолошка можност за иновативни решенија за управување со користење на врвни семантички технологии. Преку семантички алатки се посветени за унапредување на работата на владите и иновативни методи кои значат вклучување на граѓаните во процесите на одлучување. Sematic Gov се насочува кон подобрување на интероперабилноста на податоците, кон подобрување на процесите на донесување на одлуки и подобрување на јавните услуги. Крајната цел е владин екосистем кој ќе биде: поефикасен, транспарентен и фокусиран на граѓаните.⁵⁸⁷

FIT Europe има за цел да развие платформа која им овозможува на индустриските и академските учесници да развијат методи и практики, да ги анализираат економските и социјалните влијанија на новите технологии и преку тоа да произведат нови знаења и да дадат придонес за иновации за развој на интелегентна социо-технолошка иднина, за да може да се постигне едукација на идните информациско-технолошки лидери на мултикултурна дигитална Европа.⁵⁸⁸

Во Северна Америка се развиени, и многу често се употребува: Здружението за дигитална влада (Digital Government Society) и Семантичката интероперабилна заедница на практичари (Semantic interoperability Community of Practice).⁵⁸⁹

Digital Government Society е формирано во 2006 година со цел да биде платформа која ќе ја користат научници и менаџери заинтересирани за развој и влијание на дигитална влада. Оваа платформа е поддржана од Програмата за истражување на дигитална влада на

587 Веб страница: Sematic, About, достапно на: <https://semantic-gov.org/about/>

588 Веб страница: FIT Europe, достапно на: <https://fit-europe.eu/index.html>

589 Al-Dalou R., Abu-Shanab E., 2013, E-participation level and technologies, International Conference on Information Technologies, достапно на: https://www.researchgate.net/publication/273632293_E-participation_levels_and_technologies

Националната научна фондација на САД, која финансира истражувања и градење на заедница која ги поврзува: компјутерската и информатичката наука, социјалните и бихевиоралните науки и потребите и проблемите на владата. Членството е отворено за сите заинтересирани организации и лица. Долгорочната визија која е цел на оваа платформа е да биде водечка глобална заедница за унапредување на дигитални владини истражувања.⁵⁹⁰

Semantic interoperability Community of Practice е посебна, специјална интересовна група во рамките на Работната група на управување со знаење, финансирана од Комитетот за најдобри практики на Советот на главните информациски службеници и на Владата на САД. Првата конференција за семантичка технологија на е-влада е одржана во Конференцискиот центар на Белата куќа во 2003 година.⁵⁹¹

Како што постојат скалила за партиципативност од кои најкористена е она на Меѓународната асоцијација за јавна партиципација, која утврдува пет чекори за партиципативност: информирање, консултации, соработка, вклучување и зајакнување. Така, во е-партиципацијата постојат чекори кои се важни да се остварат за да се постигне ефикасна и ефективна е-партиципација, такви се:

- Е-информирање: Обезбедување на информации (од страна на јавните институции и од страна на граѓаните) на еднонасочни канали, како, на пример: веб страници на владата и другите јавни институции на кои ќе им бидат достапни потребните информации, или веб страници за петиции кои се информации од страна на граѓаните за нивните потреби и барања во однос на јавни прашања;
- Е-консалтинг: Овозможување на засегнатите страни да дадат свои мислења за конкретни прашања на официјалните иницијативи на двонасочен ограничен канал;
- Е-соработка: Владата и јавните институции ја носат конечната одлука, но во соработка со засегнатите страни преку постојана комуникација на двонасочниот канал;
- Е-вклучување: Работа со јавноста во текот на еден процес кој обезбедува разбирање и земање во предвид на грижите од јавноста и идентификација на преферираните решенија;

590 Веб страница: Digital Government Society, достапно на: <https://dgsociety.org/about/>

591 Niemann B. Co-Chair, 2004, Semantic Interoperability Community of Practice (SICoP) Enterprise Architecture Team, EPA Office of Environmental Information, Semantic interoperability Community of Practice (SICoP) of the Federal CIO Council, достапно на: <https://www.daml.org/meetings/2004/12/pi/SICoP.pdf>

- Е-овозможување: Да се користи технологијата за да се обезбеди учество и да се даде поддршка на оние кои ретко имаат пристап до интернет. Улогата на технологијата е да обезбеди информации во достапен и јасен формат и тие информации да бидат што е можно подостапни за сите граѓани;
- Е-ангажман: Користење на технологијата за да се обезбеди поголема вклученост на граѓаните во процесите на одлучување, преку: консултации, дебата и можности за предлози;
- Е-моќ: Користење на технологијата за да се зајакнат граѓаните, да можат да учествуваат во процесите на креирање на јавни политики, но и на поттикнување на јавни прашања кои сакаат да бидат приоритет. Преку е-партиципацијата се олеснува трансферот на влијание, контрола и креирање на јавни политики од страна на граѓаните, конечната одлука ја носат граѓаните.
- Е-овластување: Делегирање на правата за конечни одлуки на јавноста и спроведување на она што го одлучиле граѓаните.⁵⁹²

Концепти кои се поврзани со е-партиципација се: е-влада и е-демократија за кои веќе зборувавме во Глава 2.

Е-влада на почетокот се дефинира како употреба на информатички и комуникациски технологии за обезбедување на јавни услуги, електронска испорака на јавни услуги. Подоцна, дефиницијата се проширува и е-влада се однесува на размена на информации и услуги по електронски пат со: граѓаните, бизнисмените и другите гранки на власта. Дополнително, рамката на е-влада се проширува и во насока на спроведување на широк опсег на интеракции со граѓаните и бизнис заедницата, како што се: отворени владини податоци и употреба на информатичко комуникациската технологија за да се овозможи иновација во управувањето. Основен принцип на е-влада е да се подобри внатрешната работа на јавниот сектор преку намалување на финансиските трошоци и времето на трансакции за подобро да се интегрираат работните тековни процеси и да се овозможи ефективно искористување на ресурсите низ различните јавни институции на сите нивоа. Преку иновациите на е-влада, владите широм светот може да бидат поефикасни, да обезбедуваат поквалитетни јавни услуги, да одговорат на потребите на граѓаните, да се; потранспарент-

592 Al-Dalou' R., Abu-Shanab E., 2013, E-participation level and technologies, International Conference on Information Technologies, достапно на: https://www.researchgate.net/publication/273632293_E-participation_levels_and_technologies

ни, отчетни и инклузивни.⁵⁹³ Обезбедувањето на отворени владини податоци често пати се истакнува како промовирање и поттикнување на е-партиципација, конкретно преку обезбедување на податоци на граѓаните преку кои тие може да се вклучат со иницијативи, поголемо поттикнување на отчетност и создавање на нови дигитални услуги. Е-учество е дел од е-влада, но постои и друг дел на е-влада кој има за цел унапредување на јавни дигитални услуги кон граѓаните. На пример, можност за електронско доставување на документација за одредена услуга која треба да ја добие граѓанинот/граѓанската, наместо да оди со документи на шалтер, ги испраќа електронски, или информирањето преку маил како официјална комуникација со одредена јавна институција.

Република Северна Македонија има веб страница за е-влада.⁵⁹⁴

Задача за студентите: Да се разгледа веб страницата на е-влада на Република Северна Македонија и да се дискутира за услугите и можностите кои се дел од таа страница, а кои се однесуваат на подобрување на јавните услуги за граѓаните

UN E-government Knowledgebase⁵⁹⁵ претставува база на податоци за развој на е-влада на Обединетите Нации која обезбедува компаративна проценка на развојот на е-влада во земјите-членки на Обединетите Нации.

593 United Nations E-government knowledgebase, достапно на: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Overview>

594 Веб страница: Е-влада на Република Северна Македонија, достапно на: <https://e-vlada.mk/index.html>

595 UN E-government Knowledgebase, достапно на: <https://publicadministration.un.org/egovkb>

Задача за студентите: Анализа на базата на податоци на е-влада и одбирање на еден регион за подетална анализа и извлекување на добри практики и алатки кои се нудат како можност на е-влада во тој регион.

Е-демократија (електронска демократија)

Електронска демократија е употреба на информациската и комуникациската технологија за унапредување, и во некои случаи замена за претставничката демократија. Теоретичарите на е-демократија го застапуваат гледиштето дека традиционалните ограничувања на граѓанството во однос на недостаток на време кај граѓаните за размислување и делување во насока на креирање на политики во заедницата, може да се надминат со можности и алатки на е-демократијата.

Јирген Хабермас е теоретичар кој смета дека е-демократија е идеализирана автономна сфера на комуникација во која граѓаните можат слободно да се вклучат во аргументирана дебата, надвор од: влијанието на државата, големите медиумски корпорации и структурите на социјална нееднаквост. Оваа идеја, граѓаните да размислуваат во слободно формирани здруженија на граѓанското општество пред да го издигнат тоа знаење на ниво на влада, потсетува на демократијата од Античка Атина, но во случајот на е-демократија оваа форма е ажурирана со фокус на посредувањето на политичкиот дискурс. Информациско комуникациската технологија се појавува како медиум за комуникација уникатно погоден за обезбедување на повеќе арени за јавна дебата кои се релативно спонтани, флексибилни и, пред сè, самоуправни.⁵⁹⁶

Примери за е-партиципација во пракса:

Платформа „ОДЛУЧИ МАДРИД“

„Одлучи Мадрид“ е електронска платформа за граѓанска и политичка партиципација во процесот на јавно одлучување, воведена од Советот на градот Мадрид. Платформата е дизајнирана за граѓаните да можат да ги изразуваат своите грижи и да учествуваат во креирање на локалната политика преку: предлози, гласање за нови локални јавни политики, дебати, партиципативно буџетирање и консултации.

Иницијативата за оваа можност започнува со едно од најзначајните општествени движења во последните 15 години во Шпанија, кое

596 Britanica, e-democracy, достапно на: <https://www.britannica.com/topic/e-democracy>

започнува во 2011 година, организирано од шпанското движење „Indignados“ („Огорчени“) или уште познато како „15М“ кое организира протести за враќање на демократијата и политиката во земјата загрозена од банкарскиот сектор и политичари кои се занимаваат само со својот личен интерес. Соочени со: финансиска и станбена криза, високи стапки на невработеност, недостаток на перспектива за младите, корупција, недостаток на политичка легитимност кај јавните институции, ова движење се бори за подобрување на демократските процеси и институции преку барања за зголемена: транспарентност, отчетност и обезбедување на поголема граѓанска и политичка партиципација во процесите на одлучување. За да се надмине падот на довербата во јавните институции, Советот на градот Мадрид во 2015 година одлучи да ја лансира платформата „Одлучи Мадрид“ која е официјална платформа за отворено управување и нуди: едношалтерски систем за сите официјални отворени управувачки процеси на ниво на градот, вклучува прашања за транспарентност, отворени податоци и можност за граѓанска и политичка партиципација.

Преку отворена технологија на граѓански код COUNCIL овозможува: вклучување на јавноста во донесување на јавните одлуки, нуди простор за дебати, предлози на граѓаните и партиципативно буџетирање. Платформата нуди лесен пристап на граѓаните за да партиципираат на повеќе нивоа, како: поднесување, поддршка и гласање иницијативи, им овозможува на граѓаните да предлагаат нови локални политики преку едноставен прашалник. За младите над 16 години има посебна можност да даваат нивни предлози и да одлучат кои од дадените предлози се приоритет за нив за да може да се остварат предлозите кои ќе добијат 1 % поддршка од населението за предлогот да биде разгледан. Корисниците кои се најавени на оваа платформа може да дадат придонес и во: дебата за избраните иницијативи, да гласаат за или против предлози и да даваат дополнителни коментари.

За да се одржи и да биде ефикасна и ефективна оваа платформа, во позадина постои мултидисциплинарен тим (професионалци од областа на: правото, економијата, политиката, општествените науки, информациско-технолошките науки). Дополнително, постојат субјекти кои ја помагаат функционалноста на платформата, како што се: канцеларии за услуги на граѓаните, телефонска линија и локален форум, буџетот кој се определува за општинската служба која е задолжена за одржување на платформата од 2 милиони евра.⁵⁹⁷

597 Observatory of Public Sector Innovation, Decide Madrid, достапно на: <https://oecd-opsi.org/innovations/decide-madrid/>

Предлозите кои добиваат мнозинска поддршка од населението на Мадрид, на платформата поминуваат низ процес на ревизија од страна на Советот на град Мадрид. Во рок од 30 денови се прави темелна евалуација на компетентноста на предлогот, правната и економската изводливост за да се утврди дали ќе биде одобрена. Доколку одреден предлог се одобри, се изготвува акционен план. Доколку не се одобри одреден предлог, Советот на град Мадрид е должен да изготви алтернативен предлог за да се реши јавното прашање или, пак, дава јасно и оправдано објаснување што е пречка за да се започне со решавање на тој проблем.⁵⁹⁸

Ова е многу значајно за да се рационализира граѓанската и политичката партиципација како можност, која граѓаните треба да ја користат во насока на: заштита и унапредување на јавниот интерес на заедницата и носење на одлуки во насока на јавниот интерес и унапредување на квалитетот на живот на граѓаните во една заедница. Не секогаш, она што го посакуваат граѓаните/граѓанките може, и треба да е приоритет на јавните институции како одлука, но секогаш треба да бидат земени предвид приоритетите на заедницата и да се образложат одлуките кои ги носи јавната институција за да може да опстои меѓусебната доверба.

Со развојот на информатичко-технолошките можности се развива пракса за е-партиципација на локално ниво и во Република Северна Македонија. Постојат примери кои се позитивен исчекор кон унапредување на комуникацијата со граѓаните и простор на кој граѓаните можат: да пријават проблем, да постават прашање до градоначалникот или советниците или да бидат кокреатори во локалните политики.

Електронско пријавување на проблем од страна на граѓаните, најчесто за комунални јавни проблеми, е една од најчесто застапените алатки за електронска комуникација поставени на веб страниците на општините. Најчесто се наоѓа како посебен клик „Пријави проблем“ на видно поле на веб страницата на општината.

598 Le Blanc D., 2020, E-participation: a quick overview of recent qualitative trends, Department of the Economic and Social Affairs, United Nations, достапно на: https://www.un.org/esa/desa/papers/2020/wp163_2020.pdf

Преземено како визуелен пример од веб страницата на општина Прилеп.⁵⁹⁹

Граѓаните на град Скопје, за да пријават проблем, може да испратат маил на електронската пошта 24@skopje.gov.mk. По пријавувањето на проблемот, градската администрација истражува во чија надлежност е проблемот и одговара во рок од 48 часа, истовремено препраќајќи го барањето до одговорното јавно претпријатие или надлежен сектор во градот. На овој начин се подобрува комуникацијата меѓу јавните претпријатија во град Скопје со град Скопје и меѓусебно и комуникацијата на град Скопје, јавните претпријатија и граѓаните и граѓанките на град Скопје.

„Систем 48“ е активна телефонска линија и онлајн апликација⁶⁰⁰ преку кои граѓаните може да пријават локални проблеми. Најчесто оваа услуга се користи за пријавување на проблеми поврзани со: улично осветлување, потреба од инспекциски надзор, собирање на смет, проблеми со водовод и канализација, улици, патишта и тротоари, урбана опрема, паркови и зеленило, кучиња скитници и сообраќајна сигнализација. Во рок од 48 часа, пријавувачите добиваат одговор кој го категоризира статусот на барањето за решавање на проблем во една од следниве категории: 1) решено; 2) одговорено; 3) проследено до надлежните служби; 4) пријава во процес на решавање; 5) пријава во надлежност на друга институција; или 6) непрецизирана пријава. Оваа телефонска линија постои повеќе од 10 години. За евалуација на услугата, службениците изработуваат полугодишни и годишни извештаи кои ги доставуваат до градоначалникот и се објавуваат на веб страницата на општината во делот на архива. Во 2022 година, на „Систем 48“ има пристигнато 765 пријави, од кои 710 се решени,⁶⁰¹ додека во периодот јануари-јуни 2023 година има 405 пријави, од кои

⁵⁹⁹ Веб страница на општина Прилеп, „Пријави проблем“, достапно на: <https://www.prilep.gov.mk/prijaviproblem/>

⁶⁰⁰ Веб страница за „Систем 48“, достапно на: <https://sistem48.strumica.gov.mk/index.php>

⁶⁰¹ Веб страница на општина Струмица, 2023, „Решени 710 проблеми на граѓаните преку ‘Систем 48’ во минатата година“, достапно на: <https://rb.gv/ug8p3y>

се решени 341, а 64 се во процес на решавање.⁶⁰² „Систем 24“ се работува како посебен клик на веб страници и на други општини, како, на пример, општина Гази Баба на актуелната веб страница.

Онлајн апликација „мЗаедница“ претставува мобилна и веб апликација која им овозможува на граѓаните да користат локални услуги на дигитализиран начин. Оваа апликација е воведена во дел од општините, тоа се: Битола, Аеродром, Гостивар, Валандово, Кочани, Карпош, Штип, Крива Паланка и Македонска Каменица. Преку оваа апликација граѓаните може да учествуваат во решавање на локални проблеми, да бидат кокреатори на политиките за заедницата и да бидат учесници во процесите на донесување на одлуки. Општините кои ја користат оваа платформа обезбедуваат: дигитализација на јавните услуги, поефикасна јавна администрација, како и намалување на корупцијата. Корисници на апликацијата се: граѓаните, граѓанските организации, медиумите и училиштата.

Дел од опциите кои им стојат на располагање на корисниците се: пријавување на комунални проблеми, субвенции за велосипеди и електрични тротинети, парична помош, стипендија, можност за поднесување на предлози за урбан развој, простор за покренување на поголемо учество на граѓаните и онлајн комуникација со советниците во сите општини во кои е воведена оваа апликација.

Во Крива Паланка постои можност граѓаните да се пријават електронски преку веб страницата на општината за да присуствуваат на седниците на Совет; во општина Арачиново постои можност за граѓаните да ја оценуваат поединечно работата на советниците на веб страницата на општината. Но, иако овие две можности постојат, многу ретко се користат од страна на граѓаните како можности за интеракција и учество во работењето на општините.⁶⁰³

602 Веб страница на општина Струмица, 2023, „Систем 48 – Шестмесечен извештај од јануари до јуни 2023 година“, достапно на <https://strumica.gov.mk/sistem-48-sest-mesecen-izvestaj>.

603 Трајкоска Наумоска Ј., 2024, „Неопходни чекори на општините – суштински придобивки на граѓаните: Добри мерки и пристапи на локалната власт за градење на доверба кај граѓаните“, Меѓународен републикански институт.

6.7 CROWDFUNDING (ОНЛАЈН ГРУПНО ФИНАНСИРАЊЕ)

Crowdfunding претставува начин на финансирање на проекти и бизниси. Тоа овозможува собирање на финансиски средства од голем број луѓе на онлајн платформи. Овој модел на собирање на средства се користи за старт-ап компании или за растечки бизниси како начин за пристап кон алтернативни средства.⁶⁰⁴ Како што расте овој пазар и актерите на граѓанското општество, исто така, ја користат моќта на групното финансирање. Со користење на алатки за собирање на средства на социјалните медиуми, актерите на граѓанското општество може да допрат до многу поширока публика и да ја промовираат својата мисија поефективно. Постојат информации во медиумите кои покажуваат дека преку овој вид на платформи се собираат и средства за студенти за да може да студираат на странски престижни факултети. Еден од најефикасните начини за да се обезбеди образование на непривилегираните деца е собирање средства преку онлајн групно финансирање. Може да се собираат средства за деца кои сакаат да студираат, но исто така, може да се собираат и средства за граѓански организации кои имаат за цел да едуцираат деца во рурална средина, секако и за истражувања кои се од јавна вредност.⁶⁰⁵

Crowdfunding е можност за граѓанските организации: да развиваат кампањи многу побрзо, да допираат до многу широка публика, да ја споделат својата приказна преку аудио, видео, слики и текстови, што помага во зголемување на довербата и поттик на донации и заедничко ангажирање со донаторите. Овој вид на платформи значително го намалува времето и финансиските средства за граѓанските организации. Повеќето платформи не се наплаќаат, туку се одржуваат и самите од донации.⁶⁰⁶

Millap⁶⁰⁷ е првата платформа за групно финансирање во Индија, која започнува со функционирање во 2010 година. Започнува како плат-

604 European Commission, Crowded founding Explained, достапно на: <https://single-market-economy.ec.europa.eu/access-finance/guide-crowdfunding/what-crowdfunding/crowdfunding-explained-en>

605 Веб страница: Education Crowded founding Platform in India, достапно на: <https://socialforaction.com/crowdfunding-platform-for-education-in-india>

606 Why is Crowd Funding important for NGOs? достапно на: <https://www.fundsforngos.org/proposals/why-is-crowd-funding-important-for-ngos/>

607 Millap, Free Crowded founding for India, достапно на: <https://milaap.org/>

форма за финансирање на рурални проекти и микропретприемачи, но подоцна еволуира во финансирање на: здравствениот сектор, образовниот, социјалниот, помош при катастрофи или лични причини.

Во Република Северна Македонија Escrowed⁶⁰⁸ е првата *краудфандинг* платформа за граѓански организации, а целта е да се донира за добри каузи кои се однесуваат на области од: науката, економијата, уметноста, здравјето, ранливите групи и останато. Оваа платформа започна да функционира во 2021 година, сè уште не ѝ се развиени сите области, а од 2023 година го развива делот за здравје, каде што се обезбедуваат средства за да се обезбеди здравствена помош на голем број граѓани.

6.8 ДОПОЛНИТЕЛНИ МОЖНОСТИ ЗА ПАРТИЦИПАТИВНО УЧЕСТВО НА ГРАЃАНИТЕ НА ЛОКАЛНО НИВО ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Можностите за директна демократија на локално ниво, граѓаните можат да ги остваруваат преку различни механизми кои се опишани во Законот за референдум и други облици за непосредно учество на граѓаните и Законот за локална самоуправа. Под непосредно учество на граѓаните се подразбира поединечно или колективно вклучување на жителите на општината во одлучувањето на работи од локално значење во различни нивоа на одлучување.⁶⁰⁹ Сепак, со развојот на технологијата овие можности се проширени и во пракса изменети или надополнети. Овој дел ќе ги опфати сите можности за директно учество на граѓаните во донесување или поттикнување на одлуки на локално ниво кои се пропишани или кои се застапени во пракса во локалните самоуправи во Република Северна Македонија.

608 Веб страница: E-crowed, достапно на: <https://ecrowd.mk/>

609 Закон за локална самоуправа, „Службен весник на Република Македонија“, бр. 5 од 29 јануари 2022 година, достапно на: https://aa.mk/WBStorage/Files/Zakon_lokalnata_samouprava.pdf

6.8.1. СОБИР НА ГРАЃАНИ

Собир на граѓани може да биде свикан од страна на: градоначалникот, на советот или на барање на 10 % од граѓаните од соодветната општина.⁶¹⁰ Собирот на граѓани може да биде свикан на подрачјето на целата општина, или на подрачјето на урбаната или месната заедница. Без разлика кој го организира собирот, општинската администрација е одговорна за негово организирање. На собирот на граѓани право да учествуваат и носат одлуки имаат граѓаните кои се жители на подрачјето во кое се организира собирот. На собирот, граѓаните: разгледуваат прашања, изнесуваат предлози, заземаат ставови за прашања кои се од директно и секојдневно значење и квалитет на живот во општината, урбаната или месната заедница.

За успешно организирана средба со граѓани, треба граѓаните да се информираат соодветно и навремено, темата да е јасно и прецизно определена, времето и местото да се предвидени во согласност со можностите на повеќето од граѓаните, да е во неработно време и да се организира на место достапно за мнозинството од нив. Градоначалникот, советниците и вработените во општината во соодветни сектори на темата, треба да бидат активно присутни на средбата. Запознавањето на темата пред граѓаните кои се засегнати, но немаат доволно познавање, треба да ја направи вработен во општината со кратка и јасна презентација на почетокот на средбата. Потребно е да се определи време за дискусии и коментари, на секој граѓанин во просек треба да му се даде по 3 минути за да зборува на темата. По завршување на средбата задолжително треба да постои записник. Заклучоците може да се носат со гласање и да се прочитани јавно пред сите за да се објасни начинот на кој е дојдено до тие заклучоци. Органите на општината во рок од 90 денови ги разгледуваат заклучоците и ги известуваат граѓаните за одлуката донесена во врска со прашањето/прашањата кои се разгледувале на собирот на граѓани. Собир на граѓани е официјална средба, од неа треба да произлезе записник кој ќе потсетува на темата и целта на средбата.

610 Постапката за собирање на потписи за собир на граѓани иако не е никаде детално опишана, иста е како и за граѓанска иницијатива. Денес постојат многу разнообразни можности поддржани од технолошкиот развој кои дозволуваат побрза и поефикасна комуникација на граѓаните со локалната самоуправа, но важно е да знаеме како можеме овие конвенционални можности да ги употребуваме како граѓанско право што го имаме.

6.8.2. ПРЕТСТАВКИ И ПРЕДЛОЗИ

Секој граѓанин има право поединечно или заедно со други да доставува претставки и предлози за работата на органите на општината и општинската администрација. Градоначалникот, заедно со општинската администрација, се должни да обезбедат услови за доставување на претставки и предлози. Постои определен рок во кој граѓаните треба да добијат јасен и конкретен одговор на претставките и предлозите, рокот во Законот за локална самоуправа е 60 денови од приемот на претставката, но во Законот за претставки и предлози рокот за одговор е од 15-30 денови.⁶¹¹ Оние претставки кои не се однесуваат на надлежност на општината, општината е должна да ги препрати до соодветната јавна институција која е надлежна и да го извести подносителот за тоа. Ова значи дека општината треба да одговори на претставките и предлозите на граѓаните, а не да се прогласи за ненадлежна (во пракса многу присутно во Северна Македонија). Доколку општината навистина е ненадлежна, таа сепак треба да одговори на претставките и предлозите на граѓаните.

Претставките и предлозите се поднесуваат преку архива до градоначалникот. Општината, локалната самоуправа треба да е најблиска јавна организација на управување која комуницира со граѓаните за унапредување на квалитетот на нивниот животот. Граѓаните може да се задоволни или незадоволни од одредени услуги и за тоа треба да реагираат. Најчести теми на кои се однесуваат претставките и предлозите се за: услугите кои ги добиваат граѓаните од општината, нивната организација, процедури кои се јасни или нејасни, обрасци кои може да постојат или да не постојат за одредена потреба, достапност на информации, треба да се реагира кога информациите се недостапни или кога многу доцна се упатуваат кон јавноста, достапност на службениците за сите граѓани, не само оние кои им се „блиски или познати“, однесување и љубезност на службениците, професионалност на службениците, за работата на јавните претпријатија, центрите за социјална помош, градинките, училиштата, здравствените домови, и сл. Наједноставно за граѓаните да ја користат оваа можност е да има посебен образец кој може да го пополнат и да ја поднесат претставката или предлогот. Постојат општини кои имаат посебен образец и општини кои немаат. Секој граѓанин не е во можност сам да ги состави претставките и предлозите, но постои можност да се

611 Поповски В., Стефаноски И, Соколовска М., Алексов Д., Алексоска Р., Билјарска Мирчески С., Борота М., Шапуриќ З. и Мирчески П., 2011, „Граѓанско учество во процесите на креирање политики и донесување одлуки во локалната самоуправа“ – Водич за граѓани, Граѓанска организација МОСТ, достапно на: file:///C:/Users/homep/Downloads/Vodic_lokalna%20samouprava_gragiani_MKD.pdf, стр. 18

обратат до граѓански организации на локално ниво кои работат на теми поврзани со локална самоуправа кои би им помогнале со совет.

Една претставка или предлог треба да содржи: име и презиме на подносителот/подносителите, по кој пат се упатува, важно е да има информација за брзото одговарање на претставките и предлозите или пак неодговарање, контакт на подносителот/подносителите, опис на претставката или предлогот: опис на околностите кои довеле до незадоволство, со наведување на аргументи, датум и време на случување, опис на настанот, за кој оддел на општинската администрација или која јавна институција на локално ниво се однесува, предлог на граѓанинот за решавање на проблемот, доколку постои можност и опис на граѓанинот за како може да биде вклучен во решавањето, на крај потпис. Вака составената претставка се носи во архива во општината се заверува и службено се упатува до градоначалникот.

6.8.3 ЈАВНИ ТРИБИНИ, АНКЕТИ И ПРЕДЛОЗИ

При подготовка на прописите на општината, советот, односно градоначалникот може претходно да организира јавни трибини, да спроведе анкети или да побара предлози од граѓаните. Механизмите на директна демократија за непосредно учество на граѓаните во креирање и иницирање на одлуки на локално и национално ниво, не се развиени бидејќи не е развиена ни политичката партиципативна култура, не се добро уредени и регулирани, но може да бидат значајни алатки во унапредување на комуникацијата на јавните институции со нивните главни „конзументи“ – граѓаните и треба да се механизми преку кои на граѓаните ќе им се обезбеди реално влијание врз управувањето на локално ниво, пред сè, а и на национално.

Јавните трибини се можност секој поединец да се вклучи во расправа за јавно прашање и критички да се разгледаат: предлозите, ставовите и мислењата за да се изнајде заедничко решение. Додека соборот на граѓани се организира за граѓаните кои се директно засегнати од одредено јавно прашање, јавните трибини се за поширок круг на граѓани. Јавните трибини се официјална средба за која треба да постои записник и резултати од средбата. На таа средба граѓаните можат слободно да истапуваат и со свои предлози кои официјално треба да се запишани и разгледани од страна на локалната самоуправа.

Граѓаните може да учествуваат во подготовката на прописи и други акти преку јавна расправа, која за одредени надлежности на општината е утврдена со Уредба на Владата на Република Северна Македонија.

нија. Според уредбите, општината треба да им овозможи на граѓаните ефективно да учествуваат во подготовка на прописите, како и во донесување, изменување или дополнување на планските документи кои се однесуваат на: урбанизам, животна средина, и слично.

За подготовка на пропис или плански документ, општината треба да донесе одлука и да ја објави на веб страницата на општината, да обезбеди услови за учество на заинтересираната јавност и да го стави нацрт-прописот или нацрт-планот на увид достапен за јавноста на веб страницата на општината. Јавниот увид за прописи и планови за животна средина трае најмалку 30 денови. По завршување на јавниот увид, општината треба да даде одговор на сите пристигнати: забелешки, мислења или предлози. Јавната расправа се одржува најмалку 15 дена од ставање на прописот или планскиот документ на јавен увид, а најдоцна 5 дена пред истекување на јавниот увид. Општината: ја организира јавната расправа, ја информира јавноста, испраќа писмени или електронски покани до сите засегнати страни. На јавната расправа сите присутни може да дадат: забелешки, предлози и мислења, за тоа се води записник и список на присутни. Се препорачува општината да ја пренесува расправата преку електронски медиум. По одржување на јавната расправа, општината треба да подготви извештај и да го објави на својата веб страница.

Анкетите се начин преку кој општинската администрација и градоначалникот може да го испитаат мислењето на граѓаните во врска со некој проект или политика. Со развојот на технологијата, спроведувањето на онлајн анкети се употребува најчесто од страна на општините за прашања кои се однесуваат на јавни настани во рамките на општината. Анкетите може да се користат и за согледување на успешноста на одредени одлуки кои креираат политики на локално ниво и за да се направи претходна анализа на поддршката од граѓаните за политики кои се планираат.

Секогаш кога се превидува измена на урбанистичкиот план на локално ниво, општината е должна да организира јавна презентација и јавна анкета во траење од 10 работни денови. Во овој период, граѓаните на анкетен лист може да го дадат својот придонес со: мислења, ставови и предлози до комисијата која е надлежна за спроведување на измените на урбанистичкиот план. Комисијата ја составува градоначалникот, а во неа членуваат: носителот на изработката на планот, одговорното лице од општинската администрација во областа на урбанистичко планирање и истакнат стручен научен работник од областа на урбанистичкото планирање. Општината е должна на секоја иницијатива дадена од страна на граѓанин/граѓанка/граѓани да даде одговор за исходот на нивниот предлог.

Граѓаните кои живеат во општините, град Скопје и општините во рамките на град Скопје, може да учествуваат преку давање на: предлози, мислења, учество на јавни средби и трибини за сите прашања кои се во надлежност на општината, градот Скопје или општините кои се во рамките на градот Скопје, бидејќи тие прашања се однесуваат директно на квалитетот на животот на сите граѓани кои живеат во соодветната општина.

При измена и дополнување на урбанистички план, општината треба да состави партиципативно тело од областа на урбанизмот (совет, одбор). На овој начин ќе се обезбеди комуникациски мост меѓу: граѓаните, правните лица и локалната самоуправа за да се видат и земат предвид: мислењата, ставовите и предлозите од страна на граѓаните и правните лица. Во партиципативното тело може да учествуваат: претставници од советот, стручно лице од општинската администрација, истакнати стручни лица од областа на урбанистичкото планирање, претставници од здруженија на граѓани, невладини организации кои работат во областа на урбанизмот и граѓани. Исто така, граѓаните имаат право да финансираат одредена измена и дополнување на урбанистичкиот план. Ова се однесува на одредена јавна потреба што ја имаат повеќето од граѓаните, а за која не може да се издвојат средства од буџетот на општината кој, исто така, се состои од средства на граѓаните кои живеат во соодветната општина.

За прашања кои се однесуваат на заштита на животна средина, граѓаните може да поднесуваат предлози и мислења при подготовката на локален еколошки акционен план којшто секоја општина е должна да го изработи. Општината е надлежна за издавање на, т.н. Б еколошки дозволи на загадувачи со помал капацитет. За тоа, општината може да организира јавна расправа. Секој граѓанин може да пријави загадување на животната средина кај комуналниот инспектор вработен во општината. Дополнително, општината има обврска на секои 5 години да носат акционен план за бучава и за тоа може да организира јавна расправа. Непосредното учество на граѓаните на локално ниво може да биде и во креирање на заеднички план со општината за локален економски развој. Во активности поврзани со културата и уметноста, граѓаните може да организираат или иницираат одредени настани кои ќе значат збогатување на културно-уметничкиот живот во општината. Во активностите поврзани со: развојот на спортот и рекреацијата, социјалната заштита и заштитата на децата, образованието, здравствената заштита, утврдувањето приоритети при креирање на буџетот, постои посебна алатка, партиципативен буџет, која е една од најчесто применуваните алатки за граѓанска и политичка партиципација на локално ниво во Република Северна Македонија.⁶¹²

612 Ибид.

6.8.4. ПАРТИЦИПАТИВНО БУЏЕТИРАЊЕ

Граѓаните во локалните самоуправи имаат можност да учествуваат во креирање на локалниот буџет. Партиципативно буџетирање е алатка која овозможува учество на граѓаните во процесот на финансиско планирање. Учеството во заедничко креирање на буџетот со граѓаните на општината е поврзано и со креирањето на одлуки и политики кои ќе произлезат од финансиите предвидени за одредени приоритети кои се издвоени заеднички со граѓаните. Оваа алатка е регулирана во Законот за буџетите⁶¹³ во кој е предвидено дека градоначалникот е одговорен за подготовка на буџетот на општината и за негово доставување до советот на општината, притоа е должен да овозможи процесот за креирање на предлог-буџетот да е со вклучени: мислења, препораки и предлози од страна на граѓаните. Во процесот на партиципативно буџетирање се вклучени: граѓански организации кои делуваат во рамките на локалната самоуправа, бизнис заедницата и претприемачите, граѓани поединци кои се заинтересирани и имаат знаење да учествуваат во процесот, претставници од политички партии, различни интересовни групи, претставници од професионалци кои имаат знаења и можност за учество и претставници од медиуми. Општинската администрација го организира процесот за партиципативно буџетирање по иницијатива на градоначалникот и ги вклучува засегнатите страни во процесот. Постои рамка за планирање на општинскиот буџет, која е уредена со буџетски календар, кој го усвојува советот на општината. Со буџетскиот календар се утврдуваат роковите во кои градоначалникот ќе ги достави главните насоки за подготовка на финансиските планови од страна на општинските буџетски корисници, кога буџетските корисници ги доставуваат финансиските планови до градоначалникот и потоа градоначалникот го доставува предлог-буџетот до советот на општината. Советот го изгласува буџетот најдоцна до 31 декември во тековната година, на буџетски циркулар кој го издава Министерството за финансии како однапред утврдена форма на содржина. По подготовката на буџетски календар и определување на областите за граѓанска интервенција, започнуваат подготовките за процесот за создавање на партиципативниот буџет.

Процесот започнува со навремено и јасно информирање на јавноста, најмалку еден месец пред средбата која се планира со јасно утврдени: место, време и цел на состанокот. Потребно е да се дистрибуира до засегнатите страни и буџетскиот календар и буџетот од претходната година, со детални податоци и објаснувања за тоа како тоа

613 Закон за буџетите, „Службен весник на Република Северна Македонија“, бр. 151/21

влијае врз животот на граѓаните и зошто е толку важно процесот да е транспарентен и да овозможува партиципирање на граѓаните при креирање на општинскиот буџет. Сите дополнителни информации кои се релевантни за буџетот, треба да се достапни за јавноста и да се на разбирлив јазик за граѓаните.

Потребно е јавноста да биде навремено информирана и да има простор за да се организира ефикасно и ефективно вклучување на заинтересираните граѓани и засегнатите страни во процесот. Пред започнување на средбите за партиципативен буџет, се организираат едукативни средби со засегнатите страни за да се запознаат со нивната улога и начинот на кој може да влијаат преку партиципативно буџетирање. Едукатори/експерти од областа на стратешко планирање и буџетирање, се задолжени да пренесат знаења на граѓаните и засегнатите страни кои ќе бидат дел од партиципативното буџетирање. Потребно е да се вклучат и олеснувачи (фасилитатори) меѓу локалната самоуправа и граѓаните за да се олесни нивната комуникација. На крај, потребно е да се евалуира процесот на организирање на партиципативното буџетирање за да се увиди на кој начин истиот треба да се подобрува.⁶¹⁴

6.9 ДОПОЛНИТЕЛНИ МОЖНОСТИ ЗА ПАРТИЦИПАТИВНО УЧЕСТВО НА ГРАЃАНИТЕ НА ЦЕНТРАЛНО НИВО ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Креирањето на јавни политики на централно ниво и носењето на одлуки од страна на јавните функционери, има влијание врз секој сегмент на животот на граѓаните. Граѓанската и политичката партиципација овозможува граѓаните да имаат влијание врз креирањето на одлуки и јавни политики, а не само можност да избираат кој ќе одлучува во нивно име. Јавните институции на централно ниво, органите на државната управа, треба да обезбедат учество на јавноста при процесите на одлучување преку: пристап до информации, консултации и активно ангажирање преку дијалог и партнерство.

614 Косма Ј. и Јованова К., 2013, „Учество на граѓаните во носење на одлуки на локално ниво“, Водич со алатки, Мисија на ОБСЕ во Скопје, достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/3/231366.pdf>

Органите на државната управа треба да ја известат јавноста за своите планови и за регулатива на почетокот на самиот процес, потоа ги покануваат засегнатите страни да дадат свое: мислење, коментари, ставови и повратни информации за конкретен документ. Консултациите може да се на барање на органот на државна управа или на засегнатите страни, откако ја имаат информацијата за регулатива која ќе влијае директно врз нивното секојдневно функционирање и врз квалитетот на нивниот живот. Активна вклученост или учество е фазата во која се презема заедничка одговорност за решавање на јавно прашање во сите фази на донесување на одлуки. Ова значи дека претставниците избрани на избори седат заедно со засегнатите страни (граѓани со право на глас) и разговараат и разгледуваат опции за решавање на јавното прашање.

Иницијатива за донесување на законско решение до овластени предлагачи (избрани претставници од страна на граѓаните) може да даде: секој граѓанин, група граѓани, институции или здруженија и фондации. Овластени предлагачи на законско решение се: пратениците во Собранието, Владата на Република Северна Македонија и најмалку 10.000 граѓани со право на глас. До сега, во пракса, Владата е предлагач во најголем број од случаите за законски решенија.

Правната рамка преку која се утврдува учеството на граѓаните во креирањето на јавни политики и одлуки на централно ниво во Република Северна Македонија ги опфаќа: Уставот на Република Северна Македонија, Законот за Влада на Република Северна Македонија, Законот за буџетите, Законот за организација и работа на органите на државната управа, Деловникот за работа на Владата, Деловникот на работа на Собранието, Методологијата за стратешко планирање и подготвување на Годишна програма за работа на Владата, Методологијата за анализа на политики и координација и Методологијата за проценка на влијание на регулатива.

Граѓаните, граѓанските организации и останатите засегнати страни треба да се вклучени во процесите на креирање на стратешките приоритети на Владата, од каде произлегуваат главните насоки за креирање на политики (одлуки и законски решенија) во следните периоди.

За подготовка на закони со учество на јавноста, потребно е да постојат развиени капацитети кај јавните институции и кај граѓаните и граѓанските организации, како и пракса која ќе се подобрува од година во година. Во Република Северна Македонија досегашната пракса покажува: недостаток од правна рамка и јасни стандарди за вклучување на јавноста во креирањето на законски решенија, недо-

следно спроведување на стандардите, недоволно информирана и мотивирана јавност и граѓански организации, недоволна развиена свест и знаење кај политичките партии за вклучување на јавноста во донесувањето на јавни одлуки.

Генералниот секретаријат на Владата на Република Северна Македонија е органот преку кој граѓанските организации можат да комуницираат со Владата и да влијаат врз креирањето на јавни политики. Владата преку соодветното министерство ја утврдува политиката за спроведување на законски решенија донесени од страна на Собранието.

Органите на државната управа при подготовка на закони и други прописи од своја надлежност, имаат обврска да ги консултираат граѓаните во процесот на одлучување со јавно објавување на: видот, содржината и роковите за донесување на законите и други прописи, со организирање на јавни трибини и со прибирање на мислења од здруженија и други правни лица кои се засегнати страни од одлуката. Од 2008 година е воведен и механизмот за проценка на влијание на регулатива (ПВР), за чија цел сите предлози за закони надлежното министерство ги објавува на веб страницата и на единствен електронски регистар на прописи (ЕНЕР). Секоја засегната страна може на ЕНЕР да достави: мислења, забелешки и предлози во рок од 10 дена од денот на објавување. Според Деловникот за работа на Владата на Република Северна Македонија, сите министерства се должни да подготват извештај кој ќе се однесува на: мислењата, предлозите и коментарите на ЕНЕР и да дадат објаснување зошто не се прифаќаат одредени: предлози, ставови и мислења. Тие извештаи треба да се објавени на веб страницата на министерството и на ЕНЕР.⁶¹⁵

Во Методологијата за анализа на политиките и координацијата и Методологијата за ПВР се содржани фазите во кои треба да бидат вклучени засегнатите страни и граѓански организации при процесот на планирање на политики. Оваа Методологијата особено ја нагласува можноста за вклученост на граѓанските организации во процесите на подготовка на предлози за политики и предлози за инструменти

615 Деловник за работа на Владата на Република Северна Македонија, „Службен весник на Република Македонија“, бр. 38/01, 98/02, 9/03, 47/03, 64/03, 67/03, 51/06, 5/07, 15/07, 26/07, 30/07, 58/07, 105/07, 116/07, 129/07, 157/07, 29/08, 51/08, 86/08, 114/08, 42/09, 62/09, 141/09, 162/09, 40/10, 83/10, 166/10, 172/10, 95/11, 151/11, 170/11, 67/13, 145/14, 62/15, 41/16, 153/16 и 113/17 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 228/19, 72/20, 215/20, 309/20, 41/21, 56/21 и 70/22, достапно на: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/delovnik_za_rabota_na_vladata_neoficijalen_prechisten_tekst.pdf

на политики од органите на државната управа, како и во фазата на следење на спроведување на политиките.⁶¹⁶

Од друга страна, Методологијата за ПВР ја нагласува транспарентноста и консултациите во сите фази на процесот меѓу јавните институции (министерства и други засегнати јавни институции) и консултации со засегнатите страни.

ПВР е инструмент кој се применува во земјите на ОЕЦД и ЕУ за да се подигне квалитетот на регулативите (предлог-закопи, јавни политики), кои се засновани на анализа и докази. Целта на овој инструмент, исто така, е: да се согледаат социјалните и економските влијанија од регулативата, од политиката, да се минимизираат трошоците и административните давачки кои произлегуваат од регулативата или политиката за деловните субјекти и граѓаните и да се обезбеди транспарентност во процесот на управување со јавните работи и учество на јавноста во креирање на политиките.

Квалитетната регулатива/јавна политика се заснова на опсежна анализа: за да се утврдат можните начини за решавање на јавното прашање или проблем, и постигнување на очекуваните цели, како и споредување на позитивните и негативните влијанија, трошоците и користа од секое од утврдените можни решенија. Така, квалитетот на регулативата се овозможува доколку истата се подготвува на транспарентен начин и ги вклучува сите засегнати страни во политичкиот процес. Важно е регулативата: да е конзистентна и усогласена со правната рамка од областа и сродните области, да е јасна и едноставна за сите и подразбира едноставни процедури, да не создава непотребни финансиски и административни оптоварувања за деловните субјекти и за граѓаните, да ја унапредува конкурентноста на деловните субјекти на домашниот и глобалниот пазар и да обезбедува постигнување на целите за кои е усвоена. Основна цел на ПВР е да обезбеди министерствата и Владата да добијат релевантни и точни информации за ефектите од можните начини за решавање на прашањето и за предложениот начин за постигнување на целта за која се усвојува регулативата. Секоја регулатива е инструмент за политика и регулира одредена област од животот на граѓаните и има економски импликации кои може да бидат тешко видливи, но не може да не постојат.

616 Нурединоска Е. и Хаџи Мицева Еванс К., 2010, „Прирачник за учество на јавноста во процесот на донесување на закони“, ОБСЕ, достапно на: <file:///C:/Users/homep/Downloads/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%B0%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%B022.07.%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.pdf>

Прописите и законите, всушност, претставуваат операционализи-
ција на овластувањето на власта за регулирање, но регулативата не
сmee да се сфати само како овластување на власта за да ги насочува
граѓаните, туку како договор меѓу власта (јавните функционери и ин-
ституции) и граѓаните, со цел да се постигне јавна корист за целото
општество. Проценка на влијанието на регулативата се спроведува
за сите закони и за законите кои се носат по скратена постапка, а
не е предвидено да се спроведува за: законите кои се носат по итна
постапка, законите за ратификација на меѓународните договори,
законите со кои се врши термилошко усогласување со другите
закони, Буџетот на Република Северна Македонија и за Законот за
извршување на Буџетот на Република Северна Македонија.⁶¹⁷ Поли-
тичкиот процес, всушност, го опфаќа процесот на одлучување кој во
секоја од фазите е насочен кон изнаоѓање на најефикасно решение
за јавното прашање/проблем кој треба, или не треба, да се регулира.
Регулативата секогаш не е единствена опција за да се постигнат по-
сакуваните цели, постојат и нерегулаторни мерки: информативни-
те кампањи и обуки, саморегулирањето во одредени области, исто
така, се можни решенија за одредени јавни прашања. Проценката на
влијание на регулативата е одговор за тоа што е најдобро решение за
јавните прашања, дали регулатива, или нерегулаторна мерка.

Консултациите со засегнатите страни се клучен дел од процесот
на проценка на влијание на регулативата и треба да се дел од сите
негови фази. Вообичаено, засегнатите страни располагаат со повеќе
информации за емпирискиот дел од проблемот и може многу да
придонесат за утврдување на можните несакани ефекти или ризици
кои тешко се согледуваат од перспективата на јавните службеници
кои работат во министерствата.

Карактеристики на ефективни консултации се:

- Континуираност – консултациите се дел од сите фази на про-
ценка на влијание на регулатива, од самиот почеток, до крајот
на процесот;
- Благовременост – вградени уште во раните фази на процесот и
со дефинирани реални рокови за давање на мислења од засег-
натите страни;
- Сеопфатност – што значи вклучување на сите релевантни засег-
нати страни;

617 Прирачник за Проценка на влијание на регулатива, 2013, Министерство за
информатичко општество и администрација, достапно на: https://obse.mioa.gov.mk/sites/default/files/pbl_files/documents/Priracnik%20za%20PVR2_mk.pdf

- Соодветност и пристапност – начинот на консултации треба да е соодветен на информациите кои се бараат од засегнатите страни и да ги земаат предвид можностите со кои располагаат засегнатите страни за ефикасно да се вклучени во консултативниот процес;
- Транспарентност – засегнатите страни треба да бидат јасно информирани за целиот процес и за тоа на кој начин се вградени или зошто не се вградени нивните предлози;
- Јасност – видот и опсегот на прашањата кои се предмет на консултација треба да бидат јасно поставени пред засегнатите страни.⁶¹⁸

Со вклучување на засегнатите страни во процесот може да се обезбеди и широк преглед на етичките и политичките аспекти од воведување на регулативата.

Задача за студентите: Анализа на прирачникот за консултирање на засегнатите страни.

За ефикасно и ефективно спроведување на консултациите со засегнатите страни потребно е да се анализира Прирачник за консултации со засегнати страни достапен на следниот QR код:

618 Ибид.

6.10 ПАРТИЦИПАТИВНА УМЕТНОСТ

Политиката е терен кој постојано се менува и неизбежно остава неизбришлив белег на темите и перспективите кои уметниците ги пренесуваат во своите дела. Во античката доба, драмските писатели и сликари во градовите -држави црпеле инспирација од политичко-општествените предизвици. Од тогаш, до денес, моќта на уметничката креативност е користена за да ги изрази најтните грижи на заедницата или општеството во целина, притоа влијаејќи врз јавното мислење за да се менува постојниот политички пејзаж. Во современниот уметнички свет, новите моќни наративи постојано вршат влијание во обликување на топографијата на политичкиот дискурс.⁶¹⁹

Денес, современата уметност храбро се соочува, ги истражува и на свој начин ја прикажува сложената врска меѓу уметноста и политиката, со опфаќање на широк спектар на политички прашања, како што се: социјалната нееднаквост, војната, економската глобализација, миграцијата, родовите прашања, и на тој начин директно ги проширува границите на уметничката артикулација. Современата уметност е доказ за незапирливото влијание кое може да го има партиципативната (ангажираната) уметност за општествени трансформации.

Како резултат на продлабоченото сфаќање на моќта на уметноста за инспирирање на активизмот во 2024 година, од 5-8 септември за првпат беше организирана Глобална конференција, на тема: Артивизам. „Artivism“ се смета за спој меѓу уметноста и активизмот кој трансформира и инспирира. Со децении, страсните креатори на промени широм светот ја користат моќта на уметноста за да пренесат длабоки пораки, да поттикнат критички разговори и да ги преобликуваат нашите заедници. Извонредните прикази на уметноста и културата силно ги допираат срцата на луѓето и ги поттикнуваат да ги разберат проблемите, како и да инспирираат акција. Оваа Конференција се залага за: културен активизам, го истакнува динамичниот пресек на уметноста и активизмот, истакнувајќи ја клучната улога на креативното изразување во застапување на социјални и еколошки прашања.

Артивизмот е моќна алатка за општествена трансформација. Уметноста и културата се добар начин за справување со комуникациските дефицити со кои е соочен активизмот. Ја катализира глобалната

619 Bay A., 2023, The Role of Politics in Contemporary Art, Art Movement, достапно на: <https://www.composition.gallery/journal/the-role-of-politics-in-contemporary-art/>

заедница на активисти и уметници кои се фокусирани да обезбедат пораки кои ќе стигнат до луѓето кои одлучуваат јавни прашања во светот.⁶²⁰

Партиципативната уметност опфаќа уметнички форми, како: драма, музика, пишување, видео и фотографија, кои ја нагласуваат заедничката сопственост на процесот на донесување на јавни одлуки и кои се насочени кон поттикнување на: дијалог, социјален активизам, како и мобилизирање на заедницата кон заедничкото. Уметноста поттикнува граѓанска и политичка партиципација. Младите луѓе, кои имале интензивни уметнички искуства во средното образование, се со поголема веројатност да практикуваат граѓанска и политичка партиципација. Кај нив е забележано високо ниво на учество во волонтерски организации, на избори или учество во креирање на училишната и локалната политика.⁶²¹ Односот меѓу политиката и партиципативната уметност суштински се должи на демократските и егалитарните структури на партиципативната уметност, кои може да ги зајакнат целите или политичките мотивации на граѓанските движења. Важно е да нотираме дека во многу случаи самите партиципативни уметнички проекти се медиум за политичко изразување.⁶²² Таков пример е „Театар на угнетените“ на Бразилскиот драмски теоретичар и активист Аугусто Боал.⁶²³ Постои глобален проект INSIDE OUT, во кој секој може да учествува и да сподели фотографски портрети, за да изнесе нераскажани приказни и слики на луѓето од нивната заедница. Во првите 8 години, повеќе од 400.000 луѓе од 140 земји, земаат активно учество во овој проект.⁶²⁴

620 Веб страница: Embracing cultural activism for a safe and just world, Inaugural Global Conference Artivism 2024, достапно на: <https://globalartivism.com/>

621 James S. Catteral, Susan A. Dumais, Hampden - Tompson G. 2012. The Art and Achievement in At-Risk-Youth: Findings from Four Longitudinal Studies, National Endowment for the Arts, достапно на: <https://www.arts.gov/sites/default/files/Arts-At-Risk-Youth.pdf> стр. 18

622 Flinders M. and Cunningham M. Participatory Art and Political Engagement, Art & Humanity Research Council, достапно на: https://www.crickcentre.org/wp-content/uploads/2014/08/AHRC_Cultural_Value.pdf

623 Веб страница: Theater of Oppressed, достапно на: <https://imaginaction.org/media/our-methods/theatre-of-the-oppressed-2/>

624 Веб страница: INSIDE OUT The peoples' Art Project, достапно на: <https://www.insideoutproject.net/en/>

ПРИМЕРИ:

Андреа Кулунчиќ⁶²⁵Таниа Бругера⁶²⁶Томас Хиршхорн⁶²⁷Project Row Houses⁶²⁸Сузан Лејси⁶²⁹Марјетица Потрч⁶³⁰Минерва Куевас⁶³¹Шкарт⁶³²

625 Веб страница на: Andrea Kulunčić, Art for Social Change, достапно на: <https://www.andreja.info/wp-content/uploads/2023/06/Kuluncic-umjetnost-za-drustvene-promjen.pdf>

626 Веб страница на: Tania Bruguera, достапно на: <https://art21.org/artist/tania-bruguera/>

627 Веб страница на: Thomas Hirschhorn, достапно на: <https://art21.org/artist/thomas-hirschhorn/>

628 Веб страница на: Project Row houses, достапно на: <https://projectrowhouses.org/about/>

629 Веб страница на: Suzanne Lacy, <https://www.suzannelacy.com/about>

630 Веб страница на: Marjetica Potrč with Ray Woods, достапно на: <https://www.biennaleofsydney.art/participants/marjetica-potrc-ray-woods/>

631 Веб страница на: Minerva Cuevas, достапно на: <https://art21.org/artist/minerva-cuevas/>

632 Веб страница: Škart, <https://afield.org/person/skart/>

Риркрит Тираванија⁶³³

Педро Рејес⁶³⁴

Искра Димитрова,
изложба за
„Трите врби“⁶³⁵

633 Веб страница на: Rirkrit Tiravanija, достапно на: <https://www.davidzwirner.com/artists/rirkrit-tiravanija>

634 Веб страница на: Pedro Reyes, <http://www.pedroreyes.net/index.php>

635 Трајкоска Ј., 2019, „Приказната за трите врби“, Публикум, достапно на: <https://www.publikum.mk/prikaznata-za-trite-vrbi/>

ГЛАВА 7

ПРИМЕНЕТИ МЕХАНИЗМИ ЗА
ГРАЃАНСКА И ПОЛИТИЧКА
ПАРТИЦИПАЦИЈА НА
ДЕЛИБЕРАТИВНАТА
ДЕМОКРАТИЈА – ФОРМИ
НА МИНИЈАВНОСТ

Јасмина Трајкоска Наумоска

7.1 ШТО Е МИНИЈАВНОСТ?

Идејата за минијавност прв ја воведува во науката Роберт Дахл, во 1989 година. Инспириран од демократските идеали и принципи на општествената наука, Дахл замислил иновативен механизам за вклучување на граѓаните во справување со јавни прашања. Тој механизам го нарекува „*mini-publics*“, собрание на граѓани, демографски застапени, здружени да учат и да размислуваат на некоја тема, со цел да ја информираат јавноста со мислење и одлука.⁶³⁶ Минијавноста се формира преку случаен избор на граѓани со запазување на демографските карактеристики за да се постигне статистичка репрезентативност. Целта е да се искористат методите на општествените науки и да се воспостави еден микрокосмос на минијавност, при што секој граѓанин има еднакви шанси да биде избран. Клучната цел на советодавните минијавности е да се справи со добро познатиот проблем во современите демократии, тоа е нееднаквата можност за политичко партиципирање меѓу граѓаните. Како што е веќе познато, финансиски помоќните и пообразованите учествуваат многу повеќе во политичките процеси, од останатите социо-економски групи. Затоа, советодавните минијавности се дизајнирани да им овозможат на граѓаните да дадат слободни пресуди преку слободна и правична размена на причини во средина структурирана на приближно идеални услови за размислување. Ова има цел да ја зголеми широчината на инпутите во политичките институции надвор од професионалните интересовни групи и експерти преку вклучување на перспективата на граѓанинот. Дополнително важно е да се истакне дека ваквиот вид на вклучување на перспектива на граѓаните е многу посуштинско од „необработено“ јавно мислење на граѓаните, само прашани за одредено прашање на медиум преку анкета. Тоа се обезбедува преку вклучување на граѓаните кои ќе посветат време и со ажурирани информации и стручни сведоци, кои ги информираат дополнително, со користење на основни правила за дискусија и обучени олеснувачи за да се обезбеди размена на заемна почит. Тврдењето е дека „кога на граѓаните им се дава време, ресурси и поддршка да научат и да размислуваат за јавни прашања, тие можат да се вклучат во сложени дебати и колективно да донесуваат промислени пресуди“.⁶³⁷

636 Escobar O. and Elstub S., Forms of Mini-publics, 2017, достапно на: https://www.newdemocracy.com.au/docs/researchnotes/2017_May/nDF_RN_20170508_FormsOfMiniPublics.pdf

637 Dean R., Hoffmann F., Geissel B., Jung S. and Wipfler B., 2022, Citizen deliberation In Germany: Lessons from the 'Bürgerrat Demokratie' <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644008.2022.2088732#>

Минијавноста може да обезбеди единствен мост меѓу: граѓаните, експертите и креаторите на политики. Од една страна, минијавноста може да биде советодавно тело на претставничките институции, артикулирајќи ставови и препораки засновани на размислувања кои се темелат на различни: знаења, ставови и искуства. Минијавноста се обидува да одговори на едно фундаментално прашање: Како јавноста ќе се справи со одредено јавно прашање/проблем доколку има време и ресурси за да учи и дебатира со цел да се постигне информирана одлука? Како метод се спротивставува на собирањето на анкетни снимки на неинформирано мислење на членови на јавноста, анкетите се одлични за да соберат поединечни знаења и мислења, но не помагаат да се поттикне расправа информирана со докази, ниту, пак, да обезбеди увид во граѓанските вештини и да поттикне социјално учење.⁶³⁸ Помалите минијавности не се наменети да бидат статистички репрезентативни, но се внимава да се демографски разновидни. Учесниците се наградуваат, дискусиите се олеснуваат со присуство на експерти кои обезбедуваат докази и релевантни информации и позиции, а потоа вкрстено се испрашуваат од страна на лаици. Граѓаните кои се дел од некоја минијавност, прават транзиција од „како да размислуваат сами за себе“, во „како да размислуваш добро со другите“. Ова е проширување на практиката на индивидуално критичко размислување во „колаборативна истрага“ или „критички ангажман“.⁶³⁹ Минијавност се формира за специфични засебни прашања и по завршувањето на делиберативниот процес тие се распуштаат.⁶⁴⁰

Минијавноста е дел од новите демократски иновации кои според Елстаб и Ескобар во академската литература се многу малку застапени до 2000 година, 75 % од застапеноста на демократските иновации во академската литература е по 2010 година. Исто така, сè повеќе се користи иницијативата: „Отворено владино партнерство“, од страна на владите и граѓанските организации. На Самитот во Париз, во 2016 година, е истакнато дека денес „Отворено владино партнерство“ го практикуваат 70 земји и стотици граѓански организации кои промовираат: транспарентност, учество на граѓаните и демократски иновации.⁶⁴¹ Минијавноста се практикува преку различни форми:

638 Ибид.

639 Carson L., 2017 Enhancing citizens jurors' critical thinking capacity, https://www.newdemocracy.com.au/docs/researchnotes/2017_March/nDF_RN_20170317_CriticalThinking.pdf

640 Ибид.

641 Escobar O. and Elstub S., 2017, The typology of Democratic innovations, Paper for the Political Studies Association's Annual Conference, 10th-12th April 2017, Glasgow, <https://www.oidp.net/docs/repo/doc631.pdf>

граѓанско жири, конференции за консензус, ќелии за планирање, делиберативни анкети, граѓанско собрание.⁶⁴² Првите експериментални организации на минијавност се јавуваат во 1970-тите години, со Нед Крозби во САД, како граѓанско жири и преку Питер Даниел, ќелии за планирање во Германија.⁶⁴³ Овие форми на минијавност во 1990 година стануваат прифатлива тема на истражување, како форми кои влијаат врз процесот на донесување на јавни одлуки.

Бројни автори укажуваат на важноста и влијанието на минијавноста во процесот на донесување на одлуки. На пример, Ватанабе тврди дека препораките од минијавноста придонесоа за укинување на нуклеарната енергија од страна на Јапонската влада. Де Кон Бунинг укажува на тоа дека резултатите од минијавноста во Холандија довеле до трансформација на холандската здравствена политика за пренатално генетско тестирање. Меи Фанг Фан и Лори Бусаге, во своите анализи укажуваат на тоа дека со разгледувањето на механизмите на учество спроведено на ниво на Европска Унија, минијавноста се користат како симболичен инструмент за легитимирање на политиките на Европската Унија, без никаков обид за зајакнување на влијанието и капацитетите на граѓаните во процесот на одлучување. Овие авторки укажуваат дека советодавните практики се користат на ниво на Европската Унија за да се покаже дека одлучувањето е инклузивно и отворено за влијание на граѓаните, но дека во крајната одлука влијанието на минијавноста е изоставено.⁶⁴⁴

Не можеме да очекуваме дека сите препораки од било која форма на минијавност ќе бидат целосно земени предвид од страна на формалните институции и ќе бидат вметнати на крај во јавната одлука, но исто така, не смееме да го потцениме влијанието на формите на минијавност врз креирањето или поттикнувањето на донесување на јавни одлуки. Воведувањето на минијавност во Канадскиот сектор за здравје придонесе јавните службеници и креатори на јавни политики да се стекнат со нов вид на вештини. Преку оваа практика развиваат позитивен став кон размислувањето на граѓаните, бидејќи резултатот од воведувањето на граѓанско жири во овој случај придонесува за развој на нови стандардизирани процедури преку кои граѓаните

642 Dr Oliver Escobar and dr Stephen Elstub, Forms of Mini-publics, 2017, https://www.newdemocracy.com.au/docs/researchnotes/2017_May/nDF_RN_20170508_FormsOfMiniPublics.pdf

643 Gąsiorowska A., 2023, Sortition and its Principles: Evaluation of the Selection Processes of Citizens' Assemblies, Journal of Deliberative Democracy

644 Jacquet, V. and Van der Does, R. (2020) Deliberation and Policy-Making: Three Ways to Think About Minipublics' Consequences, Administration & Society, https://dial.uclouvain.be/pr/boreal/object/boreal%3A235834/datastream/PDF_01/view

се вклучуваат во процесот на одлучување. Во овој случај, граѓанско-то жири влијае врз реструктурирање на практиките за креирање на политики во јавниот сектор. Дури и ако не еволуира на краток рок, минијавноста може да предизвика подлабоки трансформации во определен домен на политика. Група научници, Фунг во 2007, Курато и Бокер во 2016, на минијавноста гледаат како можност за длабока трансформација на демократијата. Други автори, како што се: Ни-маер, Дрижек и Паркинсон, укажуваат дека минијавноста не е зами-слена за да ја замени претставничката демократија, туку од развојот на разни форми на минијавност се очекува да поттикнат јавна рас-права и учество во целиот политички систем.⁶⁴⁵ Застапниците за ми-нијавност тврдат дека алатките што произлегуваат од неа се решение за зголемената загриженост за нефункционалноста на репрезента-тивните јавни институции. Аргумент за тоа е дека со вклучување на граѓаните во обликување на јавната волја, обезбедување можности за граѓаните да можат да влијаат со своите размислувања врз важни политички прашања и нивно поврзување со законодавниот и поли-тичкиот процес, се придонесува за поодговорно креирање на јавни политики, како и за ублажување на зголемената недоверба и неза-доволство од демократијата.⁶⁴⁶ Во Германија, Владата на „Големата коалиција“ 2017-2021, вети експертска комисија која ќе ги истражи како процедурите за учество на граѓаните можат да ја надополнат претставничката демократија. Според Извештајот на ОЕЦД од 2020 година, СР Германија и Австралија се две земји на светско ниво кои се лидери во спроведување на најделиберативни минијавности од 1986-2018 година.⁶⁴⁷ Според Извештајот од 2020 година на ОЕЦД, спроведени се 282 репрезентативни советодавни процеси во земјите на ОЕЦД и 7 процеси во: Аргентина, Бразил, Кина и Монголија.⁶⁴⁸ Што се однесува на другите земји од ОЕЦД од 1986-2019 година, во: Норвешка, Италија и Естонија се организирале по 1 репрезентативен советодавен процес, Ирска 2, Полска и Белгија 4, Кореа 5, ЕУ/Глобал-

645 Jacquet, V. and Van der Does, R., 2020, Deliberation and Policy-Making: Three Ways to Think About Minipublics' Consequences, *Administration & Society*, достапно на: https://dial.uclouvain.be/pr/boreal/object/boreal%3A235834/datastream/PDF_01/view

646 Dean R., Hoffmann F., Geissel B., Jung S. and Wipfler B., 2022, Citizen deliberation in Germany: Lessons from the 'Bürgerrat Demokratie', достапно на: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644008.2022.2088732#>

647 OECD, 2020, Innovative Citizen Participation and New Democratic Institution, Catching the Deliberative Way, достапно на: <https://www.oecd.org/gov/open-government/innovative-citizen-participation-new-democratic-institutions-catching-the-deliberative-wave-highlights.pdf>

648 OECD, 2020, Database of Representative Deliberative Processes and Institutions, достапно на: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/1/3/3/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en&csp=07698b7c924c319dbb92a6500bf563da&itemIGO=oecd&itemContentType=book>

но 8, Шпанија 9, Франција 12, Холандија и Јапонија 13, Обединетото Кралство 15, Австрија 16, САД 17, Данска 25, Канада 40, Австралија и Германија 48.

Репрезентативните советодавни процеси се одвиваат на сите нивоа на владеење/управување во рамките на политичките системи. Најголемиот број од нив, 52 %, се на локално ниво, 30 % на регионално/државно ниво, 15 % на национално/федерално и 3 % на меѓународно ниво. Делиберативните методи се користат за различни политики, најлесно за: урбано планирање, здравство, животна средина, стратешки планирања и инфраструктура. Трендот укажува на тоа дека методите за граѓанските советодавни процеси се најпопуларни за прашања кои имаат директен импакт врз заедницата, за прашања кои претставуваат заеднички проблеми и за оние кои граѓаните можат да дадат свои лични искуства и мислења.⁶⁴⁹

За разлика од формализираните канали на претставничката демократија, повеќето од формите на минијавност се неинституционализирани, значат вклучување на граѓаните ад хок, се занимаваат со ограничена агенда на прашања, независни се од изборните процеси и најчесто се организирани од страна на актери на граѓанското општество.⁶⁵⁰ Постојат случаи кога се заедно во соработка со јавни институции, но има и методи коишто се организираат само од страна на актери од граѓанското општество. Клучни карактеристики на минијавностите се претставени во Табела 8.⁶⁵¹

649 OECD, 2020, Innovative Citizen Participation and New Democratic Institution, Catching the Deliberative Wave, https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/1/3/3/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en&csp_ =07698b7c924c319dbb92a6500bf563da&itemIGO=oecd&itemContentType=book

650 Normann Andersen V. & Hansen K. 2007. How deliberation makes better citizens: The Danish Deliberative Poll on the euro. European Journal of Political Research 46: 531-556, достапно на: https://kaspermhansen.eu/Work/andersen_hansen_2007.pdf

651 Elstub, S., & McLaverty, P. 2014, Introduction: Issues and Cases in Deliberative Democracy. In S. Elstub, & P. McLaverty (Eds.), Deliberative Democracy: Issues and Cases (pp. 1-16). Edinburgh University Press

Табела 8. Клучни карактеристики на минијавностите

	Граѓанско жири	Планирачки келии	Конференција консензус	Делиберативни анкети	Граѓанско собрание
Воспоставена од	Крозби САД во 1981 г.	Диенел Германија во 1970 г.	Данскиот борд за технологија во 1987 г.	Џејмс Фишкин во САД во 1994 г.	Гордон Гибсон Канада во 2002 г.
Број на граѓани	12-26	100-500	10-25	100-500	100-160
Број на средби	2-5 дена	4-5 дена	7-8 дена	2-3 дена	20-30 дена
Метод за селектирање на граѓани	Рандом избор	Рандом избор	Рандом избор + самоиницијативни пријавувања	Рандом избор	Рандом избор + самоиницијативни пријавувања
Активности	Информирање + дебатирање	Информирање + дебатирање	Информирање + дебатирање	Информирање + дебатирање	Информирање + дебатирање + консултации
Резултати	Извештај за колективна позиција за одредено јавно прашање	Извештај за колективна позиција за одредено јавно прашање + анкета	Извештај за колективна позиција за одредено јавно прашање	Анкета	Детални препораки
Каде се упатуваат резултатите?	Спонзор и медиуми	Спонзор и медиуми	Парламент и медиуми	Спонзор и медиуми	Парламент, влада, референдум

7.1.1. ГРАЃАНСКО СОБРАНИЕ

Граѓанско собрание е форма на минијавност, институција составена од случаен избор на граѓани кои се претставници на нивната популација во однос на различни демографски карактеристики (возраст, пол, етничка припадност, образование, попреченост, и сл.) и кои разговараат на одредено прашање врз основа на докази и застапување од соодветни експерти.⁶⁵² Граѓанското собрание е дефинирано од политичкиот научник Робер Дахл, како собрание на граѓани, демографски претставници на поголемата популација, собрани да учат и размислуваат на одредена тема, со цел да го информираат јавното мислење и процесот на одлучување. Ова не потсетува на Античка Грција и формите на директна демократија, овие форми на минијавност што се користат денес се користат од втората половина на XX век.⁶⁵³ Граѓанското собрание претставува најголем предизвик од сите форми на минијавност во однос на организација и капацитети за да може да биде успешно организиран.

Граѓанско собрание се организира на различни места во: Обединетото Кралство, Австралија, Канада, Ирска, Полска, Германија, на различни теми кои можат да бидат на: локално, национално или регионално ниво. Бројот на граѓани учесници во граѓанското собрание може да варира од 30-100, во зависност од бројот на жители на местото во кое се одвива и од организацискиот капацитет. Важно е да инспирира доверба и да ги земе предвид различните перспективи и животни искуства на граѓаните од соодветното место. Клучно е да се обезбеди позитивна атмосфера за длабински разговор и размислување за најдоброто решение, во исто време да се гарантира транспарентноста на процесот преку презентации на експерти и засегнати страни кои се снимени и се прикачени на интернет, за да се знае кој што предлага. Од аспект на универзалност тоа значи дека овие материјали се достапни за сите граѓани кои доколку се заинтересирани може да ги следат и да испратат коментари на граѓаните кои се дел од граѓанското собрание.

Како и референдумот, кој е позната алатка на директната демократија, граѓанското собрание може да биде консултативно, или задолжително. Тоа зависи од самите организатори и волјата на јавните функционери кои уште на почетокот, пред да се започне да се раз-

652 Escobar O. and Elstub S., 2017, Forms of Mini-publics, достапно на: https://www.newdemocracy.com.au/docs/researchnotes/2017_May/nDF_RN_20170508_FormsOfMiniPublics.pdf

653 Ferejohn J., 2008, „The Citizens’ Assembly Model“ in Designing Deliberative Democracy, ed. Warren M. and Pearce H. (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), достапно на: https://www.researchgate.net/publication/258925465_The_Citizens'_Assembly_Model.

говара на темата, најпрво се договараат со јавните функционери за-должени за решавање на проблемот, за која тема ќе се обврзат дека ќе ја спроведат одлуката која ќе ја донесат граѓаните на граѓанското собрание. На локално ниво, тоа би биле градоначалникот и советниците. Сепак, вмешаноста во процесот на претставниците од јавните институции, експерти и граѓани ќе биде поголема, доколку претходно е договорено дека одлуката ќе биде прифатена од страна на институциите под чија надлежност е прашањето. За одлуката на граѓаните да е обврзувачка не треба секогаш да се изменува законско решение, туку е доволно градоначалникот и советниците да истакнат дека одлуката на граѓанското собрание ќе се почитува. На пример, партиципативното буџетирање функционира врз таков принцип во многу земји. Постојат различни практики, во градот Гдањск – Полска е прифатено дека доколку 80 % од граѓаните-учесници на граѓанско собрание се согласат за одредено решение, тогаш тоа ќе биде обврзувачко за градоначалникот и локалната самоуправа, доколку е помал процентот, ќе се земе предвид, но нема да биде обврзувачко. Најдобро е во делот на јавни консултации локалната самоуправа да го има граѓанското собрание како усвоена форма на консултација и тоа да е една од можните форми на јавна консултација. Но, важно е да се знае дека граѓанското собрание не е исто што и јавната консултација, затоа што преку граѓанското собрание граѓаните креираат мислење и разговараат информирани на одредена тема, не станува збор само за нивен (неинформиран) став.

Темата што се определува да биде дискутирана и решавана на граѓанското собрание, во принцип треба да биде тема што го засега местото на коешто се одвива во целост. Во градот Гдањск, во којшто граѓанското собрание е посебен дел од јавните консултации, предвиден во локалната власт, потребно е да се соберат 1000 потписи за да биде решено дека ќе се одржува граѓанско собрание на одредена тема. Граѓаните кои ќе учествуваат на граѓанското собрание се избрани преку лотарија, додека за експертите и засегнатите страни има отворен повик, важно е, секако, да бидат од областа која го опфаќа прашањето кое е определено за тема.⁶⁵⁴

Bürgerrat Demokratie' (Citizens' Assembly on Democracy) е првото граѓанско собрание на национално ниво во Германија, иницирано исклучително од граѓански организации. Се издвојува од останатите советодавни иницијативи во однос на административното ниво и бројот на учесници, како и нивото на институционализација.

654 Gervin M., 2018, Citizens Assemblies, Guide to Democracy That Works, Open Plan Foundation, достапно на: https://citizensassemblies.org/wp-content/uploads/2018/10/Citizens-Assemblies_EN_web.pdf

Bürgerrat Demokratie' е прв случај на граѓанско собрание организирано на ниво на сојузна држава, што претставува пионерски чекор да се развијат поинституционализирани форми на делиберативно учество во покраината Баден Виртемберг, која започна со спроведување на граѓанските дијалози во законодавниот процес и воведо државен советник за граѓанско општество и граѓанска партиципација во 2011 година.⁶⁵⁵ Иницијативата се јавува со најавата на владата на „Големата коалиција“ дека ќе формира експертска комисија, со цел да се елаборираат сугестии за тоа дали, и како добро докажаната парламентарна претставничка демократија да се унапреди, со елементи за партиципирање на граѓаните и непосредна демократска процедура. Тоа ги поттикнува две граѓански организации (Mehr Demokratie e.V. и Schöpflin Foundation) да ја иницираат идејата за Bürgerrat Demokratie.

Две консултантски куќи се задолжени да го организираат целосниот процес, поддржани од академски и советодавен совет на граѓанско општество за да се обезбеди независност. Централен дел на процесот е граѓанското собрание кое трае четири дена (два викенда) во Лајпциг, на кое учествувале 160 граѓани избрани по принципот на рандом селекција. Секој од учесниците добива директна лична покана од страна на претседателот на Бундестагот, што значи зајакнување на легитимноста на процесот. Дополнително, секој од учесниците добива хонорар, што значи дека учеството нема да претставува дополнителен финансиски товар за учесниците. Процесот е организиран во четири фази.

Првата фаза опфаќа организирање на структуриран разговор меѓу учесниците за прашањето: „Дали, и како репрезентативниот демократски систем на Германија да се дополни со учество на граѓаните и директна демократија?“ Програмата е структурирана во седум теми: предизвици на демократијата, директна демократија, учество на граѓаните, лобирање, репрезентативност, онлајн учество и комбинирани модели на демократија. Организирани се пленарни сесии со презентации од експерти за секоја од темите, проследени со професионално олеснети дискусии во мали групи. Овие мали групи формираат препораки кои се собрани и сумирани од седум учесници поддржани од тим на уредници. Ова донесе 22 препораки кои подоцна се изгласани од сите учесници на пленарната седница, а потоа и составени во форма на граѓански извештај.

Втората фаза: „Бургерат“, се однесува на организирање на шест ре-

655 Dean R., Hoffmann F., Geissel B., Jung S. and Wipfler B., 2022, Citizen deliberation In Germany: Lessons from the 'Bürgerrat Demokratie', достапно на: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644008.2022.2088732#>

гионални конференции одржани последователно во: Ерфурт, Шверин, Кобленц, Гутерсло, Манхајм и Минхен. Овие шест настани се отворени за сите заинтересирани граѓани, а дополнително се поканети и граѓански организации и политичари од сите нивоа. На секој настан, учесниците во мали групи разговараат за потенцијални прашања и агенда, за на крајот од оваа фаза да се конкретизира потребната агенда која треба да се следи за да се унапредат процесите во однос на главното прашање и цел.

Третата фаза: „Денот за демократија“ е јавен настан за да ја подигне свеста за прашањата отворени во втората фаза и произлезените препораки. Сите учесници во регионалните конференции и граѓанското собрание се поканети во Берлин каде што препораките му се предаваат на претседателот на Бундестагот, а потоа се дискутирани до сите делегати на политичките партии во Бундестагот.

Четвртата фаза е фаза на имплементација во која се остваруваат состаноци на пратеници во Бургератот и претставници од Бундестагот и државните парламенти, како и со претседателите на парламентарните групи. На крајот се остваруваат и 22 разговори со политичари за расправата и нејзиниот исход како и онлајн конференција на која се сумираат случувањата во првите 100 дена од предавањето на препораките.⁶⁵⁶ Граѓанските парламенти започнуваат да се јавуваат во 2000 година во Канада. Денес, Канадското граѓанско собрание и Ирското уставно граѓанско собрание се најинституционализираните форми на минијавност во светот.

Задача за студентите: Да се истражат Канадското граѓанско собрание и Ирското уставно граѓанско собрание.

Канадско граѓанско собрание⁶⁵⁷ QR код до Ирско уставно граѓанско собрание.⁶⁵⁸

⁶⁵⁶ Ибид.

⁶⁵⁷ Веб страница на: DEMOCRATIC EXPRESSION DÉMOCRATIQUE, достапно на: <https://www.commissioncanada.ca/about>

⁶⁵⁸ Citizens Information. Citizens' Assembly, достапно на: <https://www.citizensinformation.ie/en/government-in-ireland/irish-constitution-1/citizens-assembly/>

Во 2019 година сите политички партии во Парламентот на Остбелгиен (Парламентот на граѓаните кои живеат во Белгија, а кои зборуваат на германски јазик) изгласаа формирање на граѓански совет и граѓанско собрание. Целта е да се воспостави системски начин за следење на потребите на граѓаните и обезбедување на начин преку кој ќе бидат сигурно слушнати. Секако, ова влијае врз зголемување на одговорноста на јавните функционери и зголемување на моќта на граѓанинот. Овој модел е познат како: „Остбелгиен модел“ и е спроведен во соработка со G1000 платформа за демократски иновации и репрезентативна делиберативна демократија.

Подетално за Остбелгиен моделот
на следниот QR код:

Пример од пракса 1: Граѓанско собрание во Ирска. Воспоставено во 2016 година, Граѓанското собрание во Република Ирска е постојано, делиберативно тело во кое учествуваат 100 рандом избрани граѓани кои: испитуваат јавно мислење, дебатираат и даваат конкретни предлози до Парламентот и Владата.⁶⁵⁹

Предизвик за студентите: Да се направи анализа на случај на граѓанско собрание организирано во Ирска, со детална анализа на извештаите кои постојат после секое организирање на граѓанското собрание.

Пример од пракса 2: Граѓанско собрание организирано во Обединетото Кралство за Брегзит, во 2017 година.⁶⁶⁰

Задача за студентите: Анализа на извештајот по одржување на овој граѓански парламент.

659 Citizen's parliament, Launch of the Report of the Citizens Assembly on Drug Use, 2024, достапно на: <https://citizensassembly.ie/launch-of-the-report-of-the-citizens-assembly-on-drugs-use/>

660 London's Global University, Citizens Assembly on Brexit, <https://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/research-areas/deliberative-democracy/citizens-assembly-brexit>

Во Република Северна Македонија до сега се организирани неколку граѓански собранија од страна на граѓански организации. Првото онлајн граѓанско собрание за Ковид-19 е организирано од страна на ЗИП Институт, the New Democracy Foundations и Демократскиот фонд на Обединети Нации, во 2020 година. Целта на ова собрание е на неделни онлајн средби граѓаните да учествуваат во предлагање на препораки за спречување (справување е подобро) на вирусот Ковид-19. Финалниот извештај со препораки од ова граѓанско собрание може да го проследите на следниот QR код:

Дополнителен пример за организирање на граѓанско собрание е Климатското собрание, организирано во 2024 година, од ЗИП Институт во соработка со Knowledge Network for Climate Assemblies и New Democracy Foundation, финансиран од: Европската фондација за клима, Европската Унија и Советот на Европа.

За една дискусија да се смета за делиберативна, граѓаните во комуникацијата треба да остваруваат определени критериуми, како што се: правично учество, недостаток на принуда и цензура и интеракција меѓу луѓето кои не се согласуваат. Застапниците на делиберативната демократија тврдат дека не треба да бидеме задоволни со тоа што поединци и интересовни групи се обидуваат да го добијат она што го сакаат. Луѓето не сакаат секогаш добри работи, нивната моќ е целосно нееднаква и нивните тактики многу често може да се неетички. Политичките потреби на граѓаните често се нејасни за нив, тие не ги знаат доколку не ги комуницираат. Често, мислењата на луѓето за работи кои се многу блиски до нивните сопствени животи, произлегуваат од индивидуално искуство, луѓето не знаат како да размислуваат за повеќето политички прашања доколку не слушнат мислења од другите (теоретичари, професори, активисти, медиуми, поединци кои се занимаваат подолго со поединечни прашања). Луѓето дури не знаат кои се во политичка смисла, додека не комуницираат со останатите. Затоа разговорот и слушањето се важни. Заради тоа, слушањето и разговор со граѓаните е претходница на сите избори.⁶⁶¹ Погрешно е да се разбере дека треба само да се разговара без, притоа, да се остварат критериуми за разговор со потребната содржина. Општите квалитети на еден ефикасен разговор вклучуваат: различност на учесниците, еднаквост во нивното влијание, слобода на говор, отвореност, транспарентност, разумност и учтивост.

661 Ибид.

Пример од Република Северна Македонија. Во 2017 година, тогашниот градоначалник на општината Прилеп иницира и формира „Граѓански парламент“⁶⁶² во рамките на локалната самоуправа. На веб страницата на општината информациите упатуваат дека во „Граѓанскиот парламент“ може да учествуваат сите заинтересирани: здруженија на граѓани, невладини организации, граѓански иницијативи, неформални групи, организации и поединци кои сакаат да учествуваат во идеите и спроведување на политиките на локално ниво.⁶⁶³ На веб страницата постојат информации за собранието и изјава на градоначалникот во која тој истакнува дека: „Цел на Граѓанскиот парламент е да ги кажеме сите своите заложби, идеи и проблеми. Секој да има можност да го оствари своето право да побара непосредно од градоначалникот на општина Прилеп да ги реши неговите проблеми“.

Во текот на целиот мандат се одржани осум средби, за кои има јавна информација достапна на веб страницата. Важен аспект во овој случај е да се препознае изостанувањето на формална одлука за формирање на „Граѓански парламент“ на локално ниво, а дополнително се покажа и немање на доволно капацитети во рамките на локалната самоуправа за реализација на иницијативата и ниски капацитети кај граѓаните за делиберативна демократија. Карактеристично за општества во кои не е развиена делиберативната демократија, секоја јавна средба се смета за делиберација, но кога станува збор за локална самоуправа – неопходно е: било каква активност која подразбира средба со граѓани или посебно формирано тело, како што е граѓански парламент, да постојат записници од тие средби и да се евалуира на крај што е постигнато од нив. Потребно е средбите да се организираат на определени поединечни теми за кои граѓаните, коишто сакаат да земат учество, би биле информирани навремено.

Во конкретниот случај со општина Прилеп, има граѓански парламент (трет по ред) на кој се информираат граѓаните дека ќе се разговара за буџетот,⁶⁶⁴ за четвртиот нема информации достапни на веб страницата, за петтиот граѓански парламент стои информација дека во фокусот ќе бидат проблемите со коишто се соочуваат здруженијата и граѓаните на општината. Ова повторно укажува на немање доволно знаење за делиберативна демократија, во ваков случај граѓаните

662 Веб страница на општина Прилеп, „Формиран Граѓански парламент“ во општина Прилеп, достапно на: <https://www.prilep.gov.mk/formiran-graganski-parlament-vo-opshтина-prilep/>

663 Ibid.

664 Веб страница на општина Прилеп, „Трет по ред Граѓански парламент во петок“, достапно на: <https://www.prilep.gov.mk/tret-po-red-graganski-parlament-vo-petok/>

одат на средби на кои разговараат за личните проблеми со кои се соочени, а не за прашања од јавен интерес на општината, за кои имаат одредени ставови и идеи за решавање. Тука, како што и Аристотел укажувал, е од клучно значење да се издвои личниот интерес од јавниот (заедничкиот).

Во Република Србија, за првпат се организирале две граѓански собранија, на 21 и 28 ноември 2021 година, од страна на Институтот за филозофија и социјална теорија (Универзитет во Белград), во Белград, на тема: проширување на пешачката зона и пренасочување на сообраќајот во центарот на градот, и во Ваљево, за загаденост на воздухот во градот. Овие граѓански собранија не беа содржани од рандом избрани учесници, туку вклучуваа: активни граѓани, претставници на локални иницијативи или организации кои јавно ги искажуваа своите ставови за прашања кои се дискутираа. Активните граѓани најпрво се вклучени како учесници во помали групи во граѓанското собрание, а подоцна како говорници во пленарната сесија. Заклучоците изведени по завршување на овие две граѓански собранија во Република Србија, организирани од академска институција, вклучуваат искуства кои ги потврдуваат искуствата за организирање на делиберативни методи од страна на граѓанското општество во хибридни режими, без разлика дали се водени од невладин сектор или академска институција, политичкиот систем ги игнорира и ги прави политички неефикасни.

Граѓанскиот парламент е одлична алатка доколку се реализира според принципите на делиберативната демократија. Но, и покрај тоа, експериментирањето со делиберативните методи на критичката јавна сфера: влијае врз зголемувањето на јавната доверба, го менува чувството и разбирањето на граѓаните за политика и претставуваат првични чекори за премостување на јазот меѓу апатичните граѓани и локалните активисти.⁶⁶⁵

665 Fiket I.; Đorđević B., 2022, „Promises and Challenges of Deliberative and Participatory Innovations in Hybrid Regimes: The Case of Two Citizens’ Assemblies in Serbia“, *Philosophy and Society* 33 (1): 3-25, достапно на: <https://doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2022/0353-57382201003F.pdf>

7.1.2. ГРАЃАНСКИ ПОРОТНИЦИ/ГРАЃАНСКО ЖИРИ

За првпат, граѓанско жири е формирано во 1971 година, во САД, од страна на политикологот Нед Крозби од Џеферсон, додека ја пишувал својата докторска дисертација за социјална етика. Неговата цел била да создаде процес кој ќе ги зајакне разумот и емпатијата меѓу граѓаните додека тие разговараат за јавни политики или ги оценуваат кандидатите. Во 1974 година, Крозби го формирал центарот „Џеферсон“, за да го усоврши граѓанското жири и да развие слични демократски процеси. Денес, граѓанското жири постои и во: Обединетото Кралство, Германија, Данска и Австралија, за прашања поврзани со: здравствени политики, транспорт и инфраструктура, екологија, прашања за планирање и локална самоуправа.⁶⁶⁶ Според ОЕЦД, Граѓанското жири е најкористениот модел на репрезентативен советодавен процес до сега. Во бројки тоа значи 114 граѓански жирија (41 %) во периодот до 2019 година во земјите-членки на ОЕЦД.⁶⁶⁷ Начинот на кој се организира граѓанското жири опфаќа собирање на 12-25 учесници, кои во 2-5 дена можат да разговараат за одредено прашање и да произведуваат колективна препорака или пресуда. Граѓанското жири може да е дизајнирано да им обезбеди на поротниците одредена контрола врз процесот, вклучително: избор на експерти, сведоци и природата на интеракција меѓу нив.⁶⁶⁸ Целиот процес вклучува: селекција на учесници (рандом избрани со соодветни демографски карактеристики), избор на сведоци, независни консултанти кои работат како професионални олеснувачи. Професионалните олеснувачи се од суштинско значење за успехот на граѓанското жири, помагајќи им да се обезбеди квалитетно размислување во кое се вклучени учесниците.⁶⁶⁹ Граѓанското жири се користи како дополнителен метод за учество во процесот на одлучување. Може да се користи во случај на конфликт или за поголема транспарентност при усогласување на спротивставени гледишта. Граѓанските поротници во себе носат внатрешна вредност во добра смисла и мудрост произлезена од нивното лично искуство и знаење. Резултатот е колективен и во него учествува секој граѓанин како поротник со своите: аргументи,

666 Bussu S., 2016, Citizens' Jury. Participation compass. Достапно на: <http://participationcompass.org/article/show/480>

667 OECD, Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Caching the Deliberative Wave, <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/1/3/3/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en&csp=07698b7c924c319dbb92a6500bf563da&itemIGO=oecd&itemContentType=book>

668 Ибид.

669 newDemocracy Foundation, 2016, What is a Citizens' Jury? Достапно на: <https://www.newdemocracy.com.au/library/what-is-a-citizens-jury>

ставови, знаења и искуства.⁶⁷⁰ Постојат случаи во кои формалните носители на одлуки може да им дадат претходна одредена обврска за тоа како би можеле да одговорат на препораките од граѓанското жири. На пример, во Јужна Австралија, државната Влада обично се обврзува да ги презентира сите препораки на жирито директно пред Парламентот. Во некои случаи, органот што одлучува однапред ќе се согласи да ги прифати и спроведе препораките од жирито. Во Јужна Австралија, првото граѓанско жири се организирано во 2013 година и во него учествувале 43 граѓани, од жирито било побарано да размислува на следново прашање: „Како можеме да се осигуваме дека имаме динамичен и безбеден ноќен живот во Аделаида?“⁶⁷¹ Во 2016 година на истото место се одржало уште едно граѓанско жири во кое учествувале 54, а во државата Викторија, исто во 2016 година, се организирано граѓанско жири во кое учествувале 100 граѓани. По 2000 година, најмасовното граѓанско жири било организирано во Германија, со 500 граѓани од целата држава. Во Германија, граѓанското жири се организира како „планирачки ќелии“ (planungszelle), развиени од професорот Петер Диенел од Универзитетот Вупертал. „Планирачките ќелии“ се состојат од група од 25 граѓани поделени во субгрупи по 5. Тие се нарачани од локалната или националната власт и се однесуваат на практични модели на планирање.

Првата фаза на процесот опфаќа информирање за прашањето. Добра пракса во случајот на граѓанско жири во Шкотска за развојот на фарми со ветерници е што имаат подготвено прирачник⁶⁷² за сите учесници. Содржината на прирачникот опфаќа: агенда за жирито, информации за истражувачкиот проект, биографии за експертите и организаторите, податоци за обрасци што ќе треба да ги пополнат учесниците, стручно објаснување на темата за која ќе се дискутира, дополнителни линкови на кои може да се најдат подетални информации.

По првата информативна фаза следува делиберацијата која е срж на настанот, практичарите и професионалните олеснувачи користат

670 Effective Engagement: building relationship with community and other stakeholders. Book 3 the engagement toolkit, 2005, Published by: The Community Engagement Network Resource and Regional Services Division Victorian Government Department of Sustainability and Environment 8 Nicholson Street EAST MELBOURNE 3002 Melbourne, достапно на: <https://www.betterevaluation.org/sites/default/files/2022-07/effective%20engagement%20book%203.pdf>

671 CASE: Citizens Jury on Creating a Safe and Vibrant Adelaide Nightlife, достапно на: <https://participedia.net/case/4364>

672 Public Conversations about Environmental Issues in Scotland: Wind Farms, Participant Handbook, достапно на: https://www.climatexchange.org.uk/wp-content/uploads/2023/09/citizens_juries_handbook.pdf

бројни техники и алатки за да го подобрат размислувањето на учесниците. Во оваа фаза може да се намалат прашањата или препораките за кои преку консензус ќе се одлучи дека не треба да се продолжи да се разговара. Некои граѓански жирија ја вклучуваат и пошироката јавност во процесот, може да бидат вклучени дополнително: заинтересирани експерти, интересовни групи, засегнати страни, но тие може само да го следат процесот, не да бидат активни учесници во него. Потоа следи ислушување на сведоците, поротниците имаат право да им постават прашања на сведоците. На последниот ден се одржува јавен форум, на кој поротниците ги кажуваат своите размислувања и препораки, од таму произлегува и првичниот извештај подготвен од самите поротници, потоа за 2-3 недели се објавува и конечниот извештај подготвен од сите кои учествувале во процесот. Во конечниот извештај, достапен за јавноста, содржана е и евалуација на процесот од страна на поротниците учесници.

Овој метод нема легална обврзувачка природа за да биде прифатен од јавните функционери или институции при донесување на одлуката, секако постојат примери (кои ги споменавме погоре во текстот) кои ги разгледуваат и прифаќаат препораките, но методот станува влијателен по 2008 година. Од тогаш, многу препораки од граѓанските пороти се прифатени како официјални одлуки од страна на јавни институции широм светот.

Придобивките од организирање на граѓански поротници/граѓанско жири се значајни бидејќи влијаат врз: зголемување на одговорноста кај јавните функционери, со вклучување на јавноста при донесување или преиспитување на одредена одлука, зголемување на отчетноста, вклучување на граѓани во партиципативен процес, кои се надвор од оние кои формално би учествувале со било какво влијание врз донесување на одлуката, обезбедување на можност за подлабоко запознавање на поротниците со одредена тема, согледување и мерење на мислења за одредена тема и остварување на обврски кои треба да се во согласност со јавниот интерес.

Во САД, граѓанските пороти привлекуваат медиумско внимание, но не влијаат многу врз процесот на одлучување од страна на јавните функционери и институции, додека во Германија, „планирачките ќелии“ се назначени од Владата или локалните управители кои се согласни дека заклучоците ќе бидат секако земени во предвид во следниот период на одлучување. Во Велика Британија, се организираат бројни граѓански пороти на локално ниво. Нивните одлуки и препораки не се обврзувачки, но кога советот на локално ниво одлучува да ги отфрли, мора да даде образложени зошто го прави тоа. Во пилот-студиите, советниците укажаа дека извештаите се квалитетни и

поротниците многу сериозно и одговорно ја сфаќаат својата улога. Но, важно прашање е како да се направи жириро порепрезентативно и ослободено од пристрасност.

На централно ниво, едно од првите граѓански жирија во Обединетото Кралство беше на Унијата на жени која нарача две граѓански жирија за да „информира за развојот на националната стратегија за грижа за децата и да ги информира министрите за нивниот потенцијален придонес преку дијалог со жените“. Двете жирија се одржаа во Нотингем, во 1998 година. На првото учествувале 15, на второто 16 жени. Во Извештајот по одржаните две жирија на централно ниво во Обединетото Кралство, е наведено дека граѓанските жирија може да дадат ефективен придонес во процесот на консултации за политиките на повеќе начини. Нивната најголема сила е во тоа што тие имаат можност да ги разгледаат прашањата суштински и да пристапат кон информираните погледи на јавноста. Тие обезбедуваат и форум за дијалог меѓу владата и јавноста. Многу важно е да се уважи и искуството на самите поротници. По двете женски жирија, учесниците искажаа дека се чувствуваат: возбудливо, стимулирано, исполнето и со поголема самоверба.

Иако постојат бројни предности на овој метод, сепак постојат и одредени недостатоци кои укажуваат на малиот број на луѓе вклучени во овој метод што не ги отсликува сеопфатно ставовите на јавноста. Иако поротниците може да се внимателно избрани, сепак задачите може да резултираат со пристрасност во изборот. Заради ова, граѓанското жири не се препорачува да се користи изолирано од другите консултативни методи, туку може да е дополнување, бидејќи ако е само овој метод, постои можност за ограничен придонес во политиките.⁶⁷³ Во многу случаи, граѓанското жири е една компонента од поширок партиципативен процес. Во Австралија се користи како дел од процесот на партиципативен буџет, при што граѓанското жири одлучува на што е најдобро локалната самоуправа или советот да го алоцира буџетот. Две граѓански жири се одржаа во Јужна Австралија, заедно со поширока јавна партиципација и консултативна програма за складирање на нуклеарно гориво. Првото жири има задача да постави агенда, а второто да утврди размислувања на јавноста.

673 Maer L., 2007, Parliament and Consultation Center, Citizens' Jury, достапно на: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN04546/SN04546.pdf>

Задача за студентите: Разгледување и анализа на Извештајот од граѓанското жири за складирање на нуклеарно гориво во Австралија. Кои се деловите од Извештајот на кралската комисија за циклусот на нуклеарно гориво за кои сите треба да разговараат? Нуклеарно граѓанско жири – конечна книга.

Граѓанското жири најчесто е иницирано од: академски истражувачки центри или од недржавни актери, think-tank организации, како што се: ClimateXChange – Центар за експертиза на Шкотска за климатски промени, кој од октомври 2013 до февруари 2014 година, организира граѓанско жири, на тема: „Развој на фарми со ветерници во Шкотска“. Организирани се три граѓански жирија, со вкупно 47 учесници. Проектот е воден од страна на: истражувачи од Универзитетот во Единбург, Универзитетот во Стратклајд, во соработка со колеги од Универзитетот во Западна Шкотска, Универзитетот „Кралица Маргарет“, Универзитетот „Роберт Гордон“ и Универзитетот во Глазгов.⁶⁷⁴

Пример за студентите: Како изгледа целосниот Извештај достапен за јавноста по одржаните три граѓански жирија во Шкотска. Достапен на следниот QR код:

7.1.3. КОНФЕРЕНЦИИ ЗА КОНСЕНЗУС

Конференции за консензус претставуваат демократски метод за добивање на квалификувани придонеси од граѓаните во процесот на донесување на одлуки. Станува збор за состаноци организирани за да ја информираат јавноста и да ги вклучат граѓаните во процес на

⁶⁷⁴ Climateexchange, Scotland's center of expertise connecting climate change research and policy, Citizens' juries on wind farm development in Scotland, достапно на: <https://www.climateexchange.org.uk/projects/citizens-juries-on-wind-farm-development-in-scotland/>

учење и искажување на своето мислење, со цел да се најде заеднички јазик за спорни прашања.⁶⁷⁵ Граѓаните добиваат информации за одредена тема, дискутираат за нивните мислења и консултираат експерти за да се постигне консензус за листа на препораки на политики. Регрутираните граѓани се со широк опсег на доживевани искуства без професионално познавање на темата, различни се во поглед на демографските карактеристики. Консензус конференцијата се организира за сложени и спорни теми. Таа е составена од граѓани кои разговараат и им поставуваат прашања на професионалци од соодветната област на јавна конференција. Методот е погоден за вклучување на граѓаните во контроверзни и сложени проблеми. Ги надополнува традиционалните процеси на одлучување преку создавање на простор во кој граѓаните ќе можат да се сретнат и да разменуваат информации и професионални ставови за општествено релевантни теми. Методот е создаден во САД, во 1960 година. Првично е користен за решавање на проблеми поврзани со биомедицински технологии. Ваков тип на конференции се организираат во САД првично и за прашања поврзани со проценка на здравствениот систем.⁶⁷⁶ Во Данска, за првпат се применува овој метод во 1987 година. Се покажува како успешен метод преку кој се дискутираат теми, како што се: генска технологија, ГМО, едукативна технологија, мобилност, третман за неплодност, животна средина и други значајни теми.⁶⁷⁷

Конференција за консензус е метод кој овозможува да се претстави гласот на просечниот член на општеството за одредено прашање, додека главната цел е да се поврзе просечниот граѓанин во заедницата со: идеите, визиите и напредокот за прашањето за кое се разговара. Подготвителната фаза е прва и најдолга, промоторот на конференцијата е потребно: да обезбеди финансирање, да ја постави темата и да состави организациски комитет кој ќе има задача да подготви резиме од постојната литература на соодветната тема. Организациониот комитет, исто така, назначува експерти и панел.⁶⁷⁸ Панелисти се обичните граѓани. Станува збор за случајно избрани граѓани кои истражуваат и се подготвуваат на одредена тема за да претстават прашања пред експертите на денот на конференцијата. Зад затворени врати, граѓаните-учесници споредуваат и разјаснуваат нивни бе-

675 Joss, S. and Durant, J. (eds), 1995, *Public Participation in Science: The role of consensus conferences in Europe*, Science Museum with the support of the European Commission Directorate General XII, London.

676 Ибид.

677 Consensus Conference – Our Ocean, достапно на: <https://tekno.dk/project/our-ocean/?lang=en>

678 Loison-Leruste M., 2008, *Building Consensus? The French Experience of a 'Consensus Conference' on Homelessness*, Equipe de Recherche sur les inégalités sociales (ERIS), Centre Maurice Halbwachs (CMH), Paris, *European Journal of Homelessness*, достапно на: <https://www.feantsaresearch.org/download/article-61841211917055290219.pdf>

лешки со цел да се решат разликите меѓу експертските ставови на темата. Претходно, на граѓаните им се испраќаат материјали како подготвителен пакет на соодветната тема за да бидат информирани пред да започне конференцијата, и имаат подготвителни настани кои, вообичаено, траат два дена во викенд. Истражувањето и студирањето на материјалот може да е индивидуално или, пак, групно. Следен чекор е презентација на прашањата кои се поттикнати од страна на граѓаните-учесници кон експертите. Можноста да се поставуваат прашања е значајна и за пошироката јавност која е вклучена во процесот. Карактеристично за овој метод е што иницијативата е кај граѓаните, тие одлучуваат: кои ќе бидат клучните точки на дебатата, изборот на прашања и изборот на сведоци, преку тоа тие доаѓаат до свои заклучоци и мислења на темата. Консензус конференциите и граѓанското жири имаат заедничка цел, да ги информираат и консултираат граѓаните. Разликата е во тоа што консензус конференциите се одвиваат на јавен простор, секој граѓанин и медиуми може да присуствуваат на главниот настан. На крај од настанот се подготвува извештај, во кој се наведени главните препораки и заклучоци кои се дистрибуираат до медиумите и главните одлучувачи од јавните институции кои се соодветни за областа. Процесот треба да е воден од организација-олеснувач, која нема да има учество во исходот, за да се ограничи пристрасноста. Во дискусијата учествуваат од 10-20 луѓе како граѓани, не како професионалци или специјалисти во одредени области, се избира демографски разноврсна група, но сепак, треба да се потенцира дека ова не е статистички репрезентативен примерок на популацијата. Самата консензус конференција трае 3 дена, додека учесниците претходно имаат подготвителни настани.⁶⁷⁹

Пример за консензус конференција во Обединетото Кралство, организирана од Едвард Андерсон во 1999 година, за погледите на јавноста за управување со радиоактивен отпад. Случаен избор на 15 учесници кои се фокусираат на прашањето: „Како до ефикасно и прифатливо долгорочно управување со нуклеарниот отпад во Обединетото Кралство, и цивилен и воен, концентрирајќи се особено на отпадот на средно и високо ниво“. Конференцијата резултираше со многу повеќе информирани граѓани на темата за радиоактивен отпад и состојбата во однос на тоа прашање во нивното општество. Примери за првично организирани консензус конференции на национално ниво се: Австрија (1999 година), на тема: „Озон“; Австралија (1999 година), на тема: „Генска технологија во исхраната“; Данска (1996 година), на тема: „Иднината на риболовот“ и „Потрошувачката и животната средина“, (1997 година), на тема: „Далечинско работење“, (1999 година), на

679 Involve, Methods Consensus Conference, достапно на: <https://www.involve.org.uk/resource/consensus-conference>

тема: „Генетски модифицирана храна“; Велика Британија (1994 година), на тема: „Растителна биотехнологија“ (1999 година), на тема: „Менаџирање на радиоактивно ѓубриво“; Јапонија (1998 година), на тема: „Употреба на генетиката во медицински третмани“, (1999 година), на тема: „Информациското општество и интернетот“; Нов Зеланд (1996 година), на тема: „Растителна биотехнологија“, (2000 година), на тема: „Нова биотехнологија за контрола на штетници“; Норвешка (1996 година), на тема: „Биотехнологија“; САД (1997 година), на тема: „Телекомуникации и иднината на демократијата“.⁶⁸⁰

Консензус конференциите ја доближуваат и науката до просечните членови на заедницата, со што се постигнува поголема информираност на јавноста за значајни прашања кои го ефектираат животот на поединецот и заедницата. Дополнително се генерира поширока и подобро информирана јавна дебата за соодветното прашање. Претставува отворен и транспарентен процес, со овој метод се постигнува поголема контрола врз стручните сведоци, отколку во случај на организирање на граѓански пороти или советодавно гласање. Најчесто овој метод се употребува за контроверзни прашања на национално ниво, сложени прашања или прашања во кои доминираат професионалци или специјалисти од одредено поле. Слабости на овој модел се: тоа што нерепрезентативниот примерок може да ги исклучи малцинствата од процесот, потребни се значајни финансиски средства за да се организира овој метод и се организира најчесто за контроверзни прашања.⁶⁸¹

Консензус конференцијата е метод сличен, но не еднаков, со: форум за консензус, граѓанска конференција, партиципативна консензус конференција и граѓанско жири. Консензус конференциите не се наменети да донесуваат одлуки, ниту од нив да произлегуваат детални технички препораки, ниту да се презентираат како претставување на целата јавност или целото општество.

Пример за консензус конференција организирана во 2006 година на Бостон Универзитет – Департамент за јавно здравје, на тема: „Човечки биомониторинг“.

680 Petts J. and Leach B., 2000, Evaluating Methods for Public Participation: Literature Review, Environment Agency, Rio House, Waterside Drive, Aztec West, Almondsbury, BRISTOL, BS32 4UD, достапно на: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a75813840f0b6360e474a39/stre135-e-e.pdf>

681 Involve, Methods Consensus Conference, достапно на: <https://www.involve.org.uk/resource/consensus-conference>

Во ноември 2007 година, во Париз, Франција, се организира консензус конференција, на тема: „Бездомништво“. Детално разработен случај достапен на:

7.1.4. ГРАЃАНСКИ СОВЕТ

Граѓанскиот совет, како форма на минијавност е: погоден, евтин и практичен метод за вклучување на граѓаните во процесот на донесување на одлуки на: локално, национално и регионално ниво. Најчесто е користен на локално ниво. Со користење на овие методи се зајакнува партиципативноста кај населението и се зајакнува личната одговорност кај граѓаните за јавните работи.

Учесниците се избираат по случаен избор, рандом, важно е, како и кај другите методи, да ја отсликува демографијата на местото на кое се одвива. Учесниците да ги претставуваат сите различни групи кои се содржани во заедницата. Првично, секој од учесниците може да предложи тема од јавен интерес за која би се разговарало на советот. Потоа, се решенијата за идентификуваните проблеми и предлагање препораки за кои се разговара со пошироката јавност во „Граѓанско кафуле“ („Citizens’ safe“). Овие препораки се предлагаат на јавните институции, пред надлежните јавни функционери, соодветни за прашањето. На мала група учесници им е доделена задача да ја следат имплементацијата на препораките од страна на соодветните јавни институции. Граѓански совет се организира во период од ден и половина, од 10 до 30 граѓани подготвуваат заедничка изјава, која не е отворена за јавноста. Доколку се повеќе од 15 учесници, се дели на две групи. Својата работа групите ја извршуваат со поддршка на двајца модератори обучени да користат динамичко олеснување. Тој метод подразбира предизвикување на „создавање избор“, посебен квалитет на размислување, каде што луѓето ги користат сите свои капацитети за да постигнат откритија за невозможни прашања. Создавањето избор е како она што често се случува во период на криза, кога секој ги напушта старите начини на размислување и се здружува за да го постигне невозможното.

„Граѓанското кафуле“ е следната фаза во која се повикуваат поголем број на граѓани, по методологијата на „Светско кафе“ (World Cafe).⁶⁸² Во оваа фаза може да се поканат дополнително од 50 до 100 граѓани.

682 The World Caffe, достапно на: <https://theworldcafe.com/key-concepts-resources/world-cafe-method/>

По краток вовед од организаторите и извештајот на самиот граѓански совет, учесниците во „Граѓанското кафе“ се поканети да се приклучат со посуштински разговор на нивните маси, пред да се приклучат кон поголема група. Се формира и тим за одговор кој го сочинуваат професионалци за соодветното прашање, кои имаат меѓународно искуство и се задолжени дополнително да ги разгледаат наодите на граѓанскиот совет и да го следат процесот на имплементација. Овој тим, вообичаено, вклучува и еден од учесниците на „Граѓанското кафе“. Документацијата која произлегува од граѓанскиот совет е составена од наодите на советот и резултатите од „Граѓанското кафе“. Овие документи се основа за натамошната комуникација меѓу членовите на заедницата и владата. Во случајот на Фоларлберг (Австрија), доколку граѓанското собрание е иницирано од Владата, тогаш Парламентот издава детален преглед за мерките кои се преземени, или треба да се преземат по граѓанскиот совет. Во 2014 година, Канцеларијата за волонтерство и партиципација: задачи и услуги⁶⁸³ на Фоларлберг, во привремениот извештај кој ги вклучува перспективите на креаторите на: политики, експерти, државна и локална администрација, за нивното искуство со граѓански совети, содржи доста позитивни искуства, но и многу скептицизам. Во 2020 година, граѓанските совети кои потекнуваат од Фоларлберг се именувани како дел од 12 иновативни механизми за граѓанска и политичка партиципација во Извештајот на ОЕЦД.⁶⁸⁴

Државата Фоларлберг во Австрија е пионер во воспоставувањето на граѓански совет, заснован врз моделот: Совет на мудроста (Wisdom Council), создаден од Џим Рау, и инволвирање на јавноста во заедничко креирање на јавни политики, посебно на локално ниво. Со амандман во Уставот во 2013 година, утврдил дека: „Државата Фоларлберг сака да се фокусира кон партиципаторна демократија“. Практикувањето на граѓански совети пред да се институционализира, во Фоларлберг започнува од 2006 година. Канцеларијата за идни работи (Office for Future Affairs) подготви конкретни насоки за тоа како да се иницира граѓански совет. Во овие насоки е и можноста граѓаните со 1000 потписи да можат да иницираат граѓански совет на одредена тема. Од тогаш граѓаните двапати иницирале граѓански совети, првиот пат на тема: користење на земјиште, 2017 година, а вториот пат на тема: иднината на земјоделството, во 2019

683 Office for Volontering Participation: Tasks and Services, Engagement, participation, social capital, sustainable development, достапно на: <https://vorarlberg.at/-/aufgaben-und-leistungen>

684 OECD, 2020, Innovative Citizens participation and New Democratic Institutions : Catching the Deliberative Wave, достапно на: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en>

година. Во однос на препораките и нивното влијание врз одлуките на јавните институции, по завршување на граѓанскиот совет еден или два месеца се дава одговор на учесниците за нивните препораки, а за шест месеци по завршување на целиот процес се дава извештај од страна на јавната институција за тоа како се земени предвид препораките дадени преку граѓанскиот совет.⁶⁸⁵

Ова е еден од поедноставните методи кои не опфаќаат фаза на учење, не бараат многу ресурси и долга подготовка, добро се прилагодени за да се користат периодично и да им се даде можност на граѓаните да потенцираат, предочат одредени прашања кои се од јавен интерес.⁶⁸⁶

Пример за граѓански совет: Граѓански совет на тема: „Каква е состојбата на барателите на азил и бегалците?“ Овој совет е оценет како многу моќен и значаен процес кој резултира со зближување на заедницата, помага да се обликува јавниот наратив на позитивен начин за ова прашање и граѓаните се согласуваат дека може да се справат со оваа ситуација преку солидарност. Како резултат на партиципативните практики, граѓаните го намалуваат стравот од барателите на азил и бегалците и стануваат активни претставници за да им помогнат во нивната интеграција во Фоларлберг.

7.1.5. ГРАЃАНСКИ ИНОВАТИВЕН ПРЕГЛЕД

Методот на граѓански иновативен преглед е изведен метод од граѓанско жири, метод кој се користи повеќе од 30 години. Нед Крозби, познат по своите пионерски чекори за развој на граѓанското жири, во 1990 година започнал да го развива методот на граѓански иновативен преглед. Во периодот од 1996 до 2007 година, Крозби и неговата сопруга се залагаат за користење на овој модел во Вашингтон и Орегон, испраќаат е-маил до многу академци и јавни функционери, со порака: „Десет работи што можете да ги направите за да ја подобрите демократијата“. Елиот Шуфорд и Тајрон Рајтман, дипломирани студенти по јавна политика на Универзитетот во Орегон, по овој маил станале коосновачи на Healthy Democracy Ореон. Ова денес претставува официјално тело за организирање на граѓански инова-

685 Leva Cesnulaityte, 2020, Citizens' Councils in Vorarlberg: Building a culture of participation Interview with Michael Lederer, Head of the Office for Future Affairs in Vorarlberg, Austria, достапно на: <https://medium.com/participo/citizens-councils-in-vorarlberg-building-a-culture-of-participation-c5b8b99b1df6>

686 OECD, 2020, Innovative Citizens participation and New Democratic Institutions : Catching the Deliberative Wave, достапно на: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en>

тивен преглед во државата Орегон. Во 2011 година, законодавниот дом во Орегон изгласа закон во кој Граѓанскиот иновативен преглед е задолжителен дел од изборниот процес. Иако граѓански иновативен преглед се користи и во други земји, Орегон е единствена држава што го има институционализирано овој метод. Граѓански иновативен преглед се спроведува за да овозможи информирана граѓанска проценка за мерките за гласање на изборниот процес што следи. Така, граѓаните подготвуваат корисен материјал за другите граѓани, не за јавните институции.

Целта за создавање на овој метод е да се создаде делиберативен процес поврзан со мерките за гласање, со што ќе се создадат поквалитетни информации за гласачите, што ќе придонесе и кон поголема доверба во изборниот процес. Се зајакнуваат граѓаните да расудуваат врз основа на експертски информации и аргументи. Исто така, овој процес влијае и врз јавните институции и одлучувачите со тоа што ќе ги слушнат перцепциите на граѓаните. Во Орегон, граѓанскиот иновативен преглед е управуван од Комисија за граѓански иновативен преглед во која членуваат 11 членови, двајца од опозиција, еден од владејачкото мнозинство именувани од гувернерот. Останатите се дел од поранешни модератори на граѓански иновативен преглед. Исто така, во Комисијата членуваат и поранешни учесници во овој метод. На овој начин се обезбедува различни перспективи и интереси да бидат земени предвид. Секоја година Комисијата избира една или две изборни мерки кои треба да бидат прегледани од граѓаните, ова може да бидат иницијативи кои се произлезени од граѓаните или, пак, еден вид на „референдуми“ произлезен од законодавниот дом.

Критериуми за избор на прашањето кое ќе треба да се прегледува од страна на граѓаните се: дали станува збор за уставно прашање, колкав ефект има врз буџетот, колку прашањето е контроверзно, дали предизвикува конфузија кај граѓаните, колку пари ќе се потрошат за кампања. Комисијата ангажира и две надворешни групи кои помагаат во спроведување на процесот, практичари и академска група која ги избира експертите кои подоцна ќе се обратат на граѓански панел. Она што до сега се има покажано како добра пракса е институционалното одделување на политичките одлуки што ги носи Комисијата и практичарите на процесот и независните оценувачи, тоа помага да се избегнат проблеми со легитимноста.⁶⁸⁷

687 Ieva Cesnulaityte, 2020, Citizens' Initiative Review: Helping citizens make better informed voting choices, Medium, An interview with Linn Davis, достапно на: <https://medium.com/participo/citizens-initiative-review-helping-citizens-make-better-informed-voting-choices-a0d2bf576da9>

Првата фаза и на овој метод е селекција на учесниците, која се прави рандом, со намера да биде отсликана демографската слика на местото на кое се одржува. Бројот на учесници е ограничен од 22 до 24, за да може процесот да е делиберативен и добро модериран. Еднаков број на „за“ и „против“ учесници се поканети да дискутираат на панел заедно со експерти за политики. Експертите се избираат врз основа на нивната стручност и непристрасност за изборната мерка. Од нив се очекува да изготват информативен материјал за панелистите. Сите учесници во граѓанскиот иновативен преглед се собираат на едно место и прават повеќедневен преглед на една иницијатива (во просек 4 дена). Панелистите поминуваат низ обука за делиберативни техники и критериуми за оценување на информации. Потоа следуваат поканетите говорници со нивни знаења за темата. Панелистите поставуваат прашања, со размислувања се едуцираат едни со други, за да можат да прават разлика меѓу спин на кампањата и веродостојни факти. Крајниот резултат од граѓанскиот иновативен преглед е граѓанска изјава која содржи причини кои се „за“ мерката, причини кои се „против“ мерката. Граѓанската изјава се става на памфлет кој се дистрибуира до сите гласачи со цел да се информираат што повеќе од нив пред изборите. Може да се организира и прес-конференција на која ќе бидат соопштени информациите од граѓанската изјава. Искуствата за граѓански иновативен панел во Финска и Швајцарија покажаа организирање на овој метод во два последователни викенди. Пред првата средба, за да се избегнат партиски притисоци, граѓаните немаат информација за кое прашање ќе се разговара. На самиот преглед се добиваат сите информации и материјали, за да се обезбедат основите за размислување и оценување кај учесниците.⁶⁸⁸

Практичен пример: Граѓански иновативен преглед одржан во Орегон во 2016 година, со 20 граѓани-учесници, кои имаат за цел во четири дена да направат граѓански иновативен преглед на изборната мерка за корпоративен данок. Откако се запознаа со аргументите „за“ и „против“, аргументите кои се издвоија како најважни и убедливи беа вклучени во водичот за гласање и доставени до секој гласач во државата.⁶⁸⁹

688 OECD, 2020, Innovative Citizen Participation and New Democratic Institution: Catching the Deliberative Wave, достапно на: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/1/3/2/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en&csp=07698b7c924c319dbb92a6500bf563da&itemIGO=oecd&itemContentType=book> (19.6.2024)

689 Gastil, J., Johnson, G. F., Han, S., & Rountree, J. 2017. Assessment of the 2016 Oregon Citizens' Initiative Review on Measure 97. State College, PA: Pennsylvania State University.

7.1.6. КЕЛИИ ЗА ПЛАНИРАЊЕ

Келиите за планирање се развиени од страна на германскиот професор Петер Диенел, на Универзитетот во Вупертал, во 1970 година. Заедно со граѓанското жири, кое се развива паралелно во САД, се првите методи на минијавност кои започнуваат да се развиваат и шират и претставуваат архетипски модел. Тие имаат за цел да го зголемат капацитетот на управување со јавните работи преку премостување на јазот меѓу граѓаните и политичко-административната сфера, со вклучување на граѓаните во формирање на заедничка волја. Келиите за планирање се покажаа популарни кај јавните власти и станаа најчесто користен тип на минијавност во Германија.⁶⁹⁰ Поттикнат од едностраниот однос меѓу јавните институции и граѓаните и согледувањето дека јавните одлуки не соодветствуваат со потребите на граѓаните, се развива овој модел кој е еден од алатките за изразување на мислењето на граѓаните и нивно влијание врз донесувањето на јавни одлуки. Келии за планирање е посебен метод бидејќи во исто време се одржуваат различни планирачки келии на повеќе места кои работат паралелно една со друга и ги разгледуваат и предочуваат различните елементи на еден ист сеопфатен проблем. Келиите за планирање се адаптирани и во Јапонија, најмногу се практикуваат на локално ниво, се нарекуваат: Состаноци за размислување на граѓаните (Shimin Tougikai). Овој модел е засебен бидејќи има само една келија којашто функционира едновремено.

Планирачките келии типично траат 2-4 дена, имаат 24 рандом избрани учесници и нивната цел е да создадат граѓански извештај – заедничка позиција на граѓаните за одредено политичко прашање. Она што го разликува овој метод од граѓанско собрание или граѓанско жири/панел, е тоа што во фазата на делиберација е пофлексибилен, граѓаните-учесници разговараат во мали групи, без олеснувачи. Тоа од една страна значи дека овој процес е поевтин, но исто така, претставува предизвик за квалитетот на размислувањето, бидејќи не може да се увери дека посигурните поединци нема да доминираат во дискусиите.⁶⁹¹ Материјалите преку кои се споделуваат информации од граѓаните се: лекции, видеа и памфлети, експертите и засегнатите страни учествуваат заедно со учесниците на планирачките

690 Dean R., Hoffmann F., Geissel B., Jung S. and Wipfler B., 2022, Citizen deliberation In Germany: Lessons from the 'Bürgerrat Demokratie', достапно на: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644008.2022.2088732#>

691 OECD, 2020, Innovative Citizen Participation and New Democratic Institution: Catching the Deliberative Wave, достапно на: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/1/3/2/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en&csp=07698b7c924c319dbb92a6500bf563da&itemIGO=oecd&itemContentType=book>

ќелии со цел да се видат перспективите од сите интересовни групи во заедницата. Потоа, во следната фаза групата се дели на помали групи и секоја од тие нив издвојува приоритизирани препораки, избира една што ќе ја сподели со поголемата група. Во последната фаза се презентираат сите најважни препораки. Конечниот извештај го подготвуваат модераторите на планирачките ќелии, се сумираат резултатите, се дава опис на постапките што следат и се идентификува проблемот што е адресиран. Првичниот извештај се дава до сите учесници кои можат да даваат одредени забелешки, и откако ќе биде прифатен од сите, се испраќа до соодветната јавна институција надлежна за прашањето за кое се организирале планирачките ќелии.

Граѓанските ќелии најчесто се однесуваат на прашања за: владино финансирање, граѓански програми или прашања поврзани со функционалноста на јавните институции.

Практични примери за планирачки ќелии: Во Германија, во 1982 година, Министерството за истражување и технологии организира планирачки ќелии за да ги идентификува интересите на граѓаните за четири различни опции за енергетска политика. Станува збор за тригодишна студија која вклучува 24 посебни ќелии за планирање во седум заедници низ Западна Германија. Целта е да се идентификуваат преференциите на граѓаните за различните модели на енергетски политики, како и основните мотивации кои се зад тие преференции. На крајот од студијата, истражувачите заклучуваат дека граѓанските ќелии ја фаворизирале одржливата политика која се фокусира на зачувување и ефикасно користење на енергијата.

Во 1992 година, во Германија, Министерството за поштенски услуги и телекомуникации нарачува серија од 22 планирачки ќелии за да разговараат и да креираат препораки во врска со „идниот телефон“. Конечниот извештај од планирачките ќели бил даден до Министерството со вкупно 66 препораки, од кои повеќето се однесуваат на заштита на податоци во телекомуникациите, од нив неколку препораки се усвоени од германската Влада.

Во 1997 година, во Шпанија, во Баскискиот регион, Регионалниот оддел за транспорт нарачал 14 планирачки ќелии за да размислуваат за главен автопат низ Баскискиот регион. Ќелиите помогнале: да се проценат постојните планови за автопат, да се разгледаат алтернативните рути и да се идентификуваат социјалните и политичките ефекти на секоја опција.

Во САД, во 1988 година, Одделот за заштита на животната средина во Њу Џерси, ги искористил планирачките ќелии за да создаде препораки за регулирање на отпадната тиња на истражувачката фар-

ма на Универзитетот во Рутгерс. Планирачката ќелија во овој случај со препораки ја отфрлила предноста на фармата за користење на земјиштето за нанесување тиња.

7.1.7. ДЕБАТНИ/ДЕЛИБЕРАТИВНИ АНКЕТИ

Почетоците на анкетирање на јавното мислење се лоцираат кај Џорџ Галуп, кој укажува на важноста на анкетирањето како сериозен инструмент за демократски реформи. Станува збор за конвенционално испитување на јавното мислење за кое Галуп го нарекува „примерок референдум“ и гледа на тоа како начин за зголемување на демократијата во градот Нова Англија⁶⁹² преку јавни форуми што влијае и врз подигнување на демократските стандарди кај целата нација. Конвенционалното испитување на јавното мислење го содржи собирањето на мислења од рандом индивидуи, но не и делиберација.⁶⁹³ Професорот Џејмс Фишкин, од Стенфорд Универзитетот, го поставува прашањето: „Што ако нивото на делиберација можеме да го подигнеме, ако не за цела јавност, тогаш за помала група на граѓани избрани по случаен избор? Што ако испитувањето на јавното мислење може да биде и делиберативно?“ Фишкин ја истражува оваа можност со изложување на рандом избрани граѓани на кои им се подготвуваат балансирани информации, кои се соочуваат со различни соговорници со спротивни аргументи и на крај се собираат сите разгледани различни размислувања. Делиберацијата која опфаќа: учење, размислување и разговарање, е она што ги прави делиберативните анкети различни од конвенционалните, прави комбинација на емпириско истражување со делиберација. Делиберативната анкета покажува што луѓето ќе мислат доколку: размислуваат, стекнуваат знаења и разговараат за одредена тема.⁶⁹⁴

Овој метод започнува со селекција на рандом учесници, многу е важно да не се користи друг метод на селекција за да се запази репрезентативноста и политичката еднаквост. На учесниците подоцна им се испраќаат внимателно балансирани информации околу прашањето за кое ќе се разговара со аргументи „за“ и „против“, извлечени од дискусиите кои се на ниво на елитите. Овој документ треба да е јавно достапен, има за цел да ги предизвика почетните поенти за диску-

692 Britannica, Town Meeting, United States Local Government, достапно на: <https://www.britannica.com/topic/town-meeting>

693 Fishkin J. and Robert C., 2005, Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion, Acta Politica, достапно на: <https://www.uvm.edu/~dguber/POLS234/articles/fishkin.pdf>

694 Fishkin J.S., 1991, Democracy and Deliberation, New Directions for Democratic Control, New Haven, CT Yale University

сија, во пракса советодавен одбор на засегнати страни го проверува заради точност и баланс. Потоа следува фазата на делиберација која обично трае еден викенд. За време на викендот, учесниците разговараат во помали групи и издвојуваат прашања кои подоцна ги поставуваат на експерти и политичари присутни на пленарната сесија. Ова може да биде снимено, но не се прикажува јавно на електронски социјален канал (пример, YouTube). Во периодот на антиципирањето, учесниците разговараат за темата со: семејството, колегите на работа, пријателите, обрнуваат поголемо внимание на релевантни теми за прашањето за кое ќе разговараат на телевизија, на социјални медиуми. Има и случаи кога одредени учесници го истражуваат прашањето во библиотека или на веб страници. Ова го покажува зголемувањето на ангажманот на учесниците со активирање да партиципираат во делиберативни методи, конкретно во делиберативните анкети. Групите се водени од модератори кои се грижат за одржување на цивилизирана атмосфера заснована врз почит за различното размислување и да осигурат вклучување на главните аргументи „за“ и „против“ во брифинг документот. Панелистите на пленарната сесија одговараат на прашањата договорени од страна на помалите групи. Одговорите не се едноставно одговарање со факти кои не се дебатни за што е правилно, а што не, туку се однесуваат на последиците и трошоците од јавните одлуки или политики. Одговорите на панелистите, исто така, поттикнуваат дебата, важно е да се обезбеди различни перспективи меѓу панелистите за да се согледаат што е можно повеќе различни перспективи кои егзистираат во рамките на заедницата. Советодавниот одбор, исто како и брифинг документот, е супервизор на панелистите кои се избираат да бидат дел од панелот. Овој дел е јавен, се снима и се поставува на електронски социјален канал на кој може да се проследи од страна на општата јавност.

Учесниците се анкетираат за нивните погледи пред да се поканат за да учествуваат и на крај по завршување на делиберативниот викенд. Некои делиберативни анкети вклучуваат и една или две групи на „квазиконтролори“ кои, исто така, рандом избрани, независни, не учествуваат во делиберацијата, само го следат процесот на промена на размислувањата кај учесниците како резултат на делиберативниот процес, а не како резултат на современите големи влијанија кои влијаат врз секого.⁶⁹⁵ Меккомбс и Рејнолд, делиберативната анкета ја нарекуваат: „Анкета со човечко лице“.⁶⁹⁶ Овој метод се користи на: локално, национално и регионално ниво.

695 Fishkin J.S, 1995, *The Voice of the People: Public Opinion and Democracy*, New Haven: Yale University Press

696 McCombs, M. and Rejnold A., 1999, *A Poll With a Human Face: The National Issues Convention Experiment in Political Communication*, Mahwah, NJ: Laurence Erlbaum

Во 2000 година, граѓаните на Данска одлучуваа дали се за единствена европска валута (евро). На референдумот одржан истата година, 53 % од граѓаните биле против единствената европска валута. Еден месец пред одржување на референдумот се организира национална делиберативна анкета за: „Единствена европска валута“ во градот Оденсе, во која учествувале 364 граѓани. Резултатите од анкетата до референдумот покажаа тесна трка.⁶⁹⁷

Во Република Северна Македонија, од 2017-2024 година: Институтот за европска политика, заедно со Центарот за делиберативна демократија и Универзитетот Станфорд од САД, организираа четири национални дебатни анкети на различни теми.

Во 2017 година се одржа првата национална дебатна анкета во Република Северна Македонија, на тема: „Дебатна анкета за можностите и предизвиците на пристапувањето на Македонија кон ЕУ?“

Материјалите за информирање може да се видат на следниот QR код:

Резиме на резултатите од дебатната анкета: „Граѓаните прашуваат како и зошто во ЕУ?“, достапно на следниот бар код:

Целосни резултати од делиберативната анкета, достапни на:

697 Normann Andersen, V. & Hansen, K.V. 2007. How deliberation makes better citizens: The Danish Deliberative Poll on the euro, European Journal of Political Research 46: 531-556, достапно на: https://kaspermhansen.eu/Work/andersen_hansen_2007.pdf

Во 2019 година се организира втората национална дебатна анкета, на тема: „Демократски институции и еднакви можности за сите“. Резиме со резултати од дебатната анкета погледнете на следниот QR код:

Третата национална дебатна анкета се одржува во 2022 година, се однесува на прашање за изборните реформи во Северна Македонија. Како изгледаа материјалите за информирање, погледнете тука:

Резиме на резултатите, погледнете тука:

Евалуација на процесот:

Четвртата национална дебатна анкета се организира во 2024 година и се однесува на прашања за државните позиции во меѓународните односи. Материјалите за информирање погледнете ги тука:

7.1.8. ДЕБАТЕН/ДЕЛИБЕРАТИВЕН ФОРУМ

Форумите за советување во заедницата се обидуваат да откријат што мислат луѓето за некое прашање откако суштински се зафатиле со повеќе, алтернативни, перспективи. Овие форуми: ги обезбедуваат ресурсите што им се потребни на граѓаните, развиваат мислење информирано од релевантни факти, стручни информации и разбирање за тоа како прашањата и политиките влијаат врз животот во заедницата.⁶⁹⁸ Делиберативен форум е креирање на простор во кој засегнатите страни ќе разговараат за одредено прашање на конструктивен начин. Начинот на регрутирање на членови е различен, за да се обезбеди репрезентативност се препорачува случаен примерок со запазување на демографските карактеристики на местото на кое се одвива форумот. Најчесто, целта на делиберативните форуми е да се разберат ставовите на одредена целна група која е најпогодена од одредена политика, затоа засегнатите страни кои се најафектирани се посоодветни да бидат учесници на форумот. Во овој случај има две можности, да се изберат рандом учесници од засегнатите страни, или да се изберат оние со најмногу знаење на темата. Доколку се изберат оние кои најмногу знаат за темата, тогаш тие дејствуваат како „делегатски претставници“, и се во честа комуникација со својата застапувачка група, или, пак, се „повереници-претставници“ во кои се има доверба дека ќе ја претставуваат групата. „Јавна агенда“, национална организација со седиште во Њујорк, која работи на истражување на јавното мислење во заедницата и ангажман во заедницата, користи намерно регрутирање кога има за цел да ја привлече заедницата во решавање на специфично прашање од јавен интерес, како, на пример: спречување на средношколците да го напуштат училиштето. „Јавна агенда“ им помага на локалните лидери да создадат работна група составена од поединци посветени на непартиско размислување од различни сектори на заедницата. Во конкретниот форум за спречување на учениците да го напуштаат училиштето, учествуваат: ученици, професори, родители, социјални работници, религиозни лидери, претставници од јавни институции кои се надлежни за ова прашање. Постојат и примери во кои е дозволено да се пријави секој кој е заинтересиран за да учествува на форумот, но во тој случај се ризикува да има повеќе учесници кои би го презентирале или фаворизирале личниот, пред јавниот ин-

698 City of Pittsburgh, A Handbook for Deliberative Community Forums, prepared for the city of Pittsburgh by The Program for Deliberative Democracy Carnegie Mellon University and The Art of Democracy. <https://www.cmu.edu/dietrich/philosophy/pdd/resources/city-handbook.pdf>

терес.⁶⁹⁹ Именувањето на темата треба да обезбеди поставување на специфично конкретно прашање, не општа тема. Врамнувањето на темата претставува „шема“ што ќе ги охрабри членовите на јавноста да размислуваат и разговараат на темата. Обликувањето на делиберативниот форум значи да се изберат и означат аспектите кои ќе се презентираат на форумот и начините на кои ќе бидат презентирани: аргументите, информациите и позициите. Обликувањето вклучува креирање на различни начини или опции за решавање на проблемот или некој метод кој служи за да започне делиберацијата.

Еден метод кој често се користи е здружување на засегнатите страни да истражат како тие го гледаат проблемот и да понудат решенија кои би требало да се разгледаат. Постојат и други методи, како, на пример: во случаи кога има повеќе форуми на различни места во земјата, практично не е можно да се донесат сите засегнати страни на едно место. Во тој случај, истражувањето на јавното мислење преку интервјуа може да помогне за да се оформи врамнувањето. Таков е случајот „Мисури“, за делиберативни форуми, кога врамнувањето е направено од преку 7000 интервјуа за здравствена заштита.⁷⁰⁰ Со одветно обликување значи појаснување и презентирање на опсегот на постојни перспективи. Обликување на прашања значи да се одлучи колку слобода ќе им се даде на учесниците за да поставуваат прашања за себе, наместо да поставуваат прашања за вклучување во дискусијата. Ова е специфична одлука затоа што треба да се процени: да не се стесни просторот за прашања, за да се остави простор за учење, но и да не се дозволи премногу прашања што би довело до заклучоци кои се неприменливи, кои не можат да се преточат во политика.

Делиберативните форуми може да траат: еден ден, викенд, повеќе викенди, а во некои случаи и една година, или повеќе. Тоа зависи од расположливите финансиски ресурси и комплексноста на темата. Целта на делиберативните форуми е учесниците да стекнат доверба и да се вклучат во размислување, не само да учествуваат во дискусија или дебата, за да се дојде до значајни заклучоци.

Форумите претставуваат место за истражување на длабоко вкоренети: социјални, економски и политички предизвици, во исто време ангажирајќи ги учесниците да предложат иновативна политика или структурни реформски идеи. Некои делиберативни форуми започ-

699 O'Doherty K, Gauvin FP, Grogan C, Friedman W. 2012. Implementing a public deliberative forum. *Hastings Cent Rep.* 2012 Mar-Apr; 42(2):20-3. doi: 10.1002/hast.28. PMID: 22733326.

700 Bone Z.*, Crockett J. and Hodge S., *Deliberation forums: a pathway for public participation*, достапно на: <https://researchoutput.csu.edu.au/ws/portalfiles/portal/9658853/PID7389.pdf>

нуваат со панели на кои експерти изнесуваат различни перспективи за одредена тема, за подоцна да ги поттикнат учесниците на делиберација во помали групи. Важно е да се обезбеди комуникација меѓу експертите и останатите учесници, во која експертите нема да доминираат, туку само ќе споделат: најнови научни сознанија, знаења и аргументи на темата. Делиберативните форуми се водени од страна на фасилитатори кои може да се: консултанти кои се специјализирани, професори кои работат на сродни предмети или членови на јавни институции. Значајно е фасилитаторот да има познавање на темата затоа што треба да прави проценка на предлозите и менаџирање на делиберацијата за да поседува високи стандарди. Резултатите од делиберативниот форум зависат од темата. Постојат теми од кои може да произлезат директни препораки за политика, но има и теми, како што се здравствените, на пример, кои не резултираат со конкретни предлози за политики. Сепак, пишувањето извештај бара одредени вештини кои учесниците може да не ги поседуваат, но фасилитаторот може да напише извештај со главни наоди. Но, главната моќ на делиберативниот форум е во содржината на расправата, не во самите резултати од неа.

„Јавна агенда“ ја дели содржината на разговорите на: „области на несогласување“, „прашања кои бараат дополнително истражување“, „акциони и чекори со висок приоритет“. Придобивки за учесниците од учество во делиберативните форуми е тоа што: учат активно да слушаат, искрено да се изразуваат и креативно да размислуваат за прашања кои изгледаат нерешливи.⁷⁰¹ За да се запази легитимноста на расправата, учесниците имаат обврска да ги стават интересите на форумот пред партиските интереси на било која група. Неопходно е практичарите да се борат делиберативните форуми да бидат извор за напредок на јавните политики кои ги засегаат граѓаните во една заедница.

Пример за делиберативни форуми: Во САД се организирани бројни форуми за теми: пиштоли во Америка; вештачка интелигенција; предизвици на демократијата; социјални медиуми; родители и училишта; економска мобилност; слобода на говор и инклузија; иднината на домаќинството: цели, потреби и решенија или делиберативен форум за врховен суд.⁷⁰²

До средината на 2024 година нема систематизирани искуства за користење на делиберативните методи во земјите од регионот.

701 Deliberative citizenship, Deliberative forums, достапно на: <https://deliberativecitizenship.org/forums/>

702 Ибид.

7.1.9. ПОГЛЕДИ ОД ЦЕЛИОТ СВЕТ

World Wide Views претставува глобална иницијатива за консултација со граѓаните. Се развива за да ја пополни постојната демократска празнина меѓу граѓаните и носителите на политички одлуки на глобално ниво. Консултациите со граѓаните преку овој метод им овозможуваат на носителите на одлуки уникатен увид во глобалното јавно мислење за сложените прашања на управување, за кои се: дебатира, преговара и одлучува на глобално ниво, на пример во Обединетите нации. Овој метод може да се користи и на национално и регионално ниво. Суштината на овој метод е граѓани на различни места, во ист ден, да дебатираат за исти прашања поврзани со политиката. До сега, стандардот е по 100 граѓани кои учествуваат на различни локации, избрани да ја отсликуваат демографската разновидност на нивната земја или регион. Пред да започне консултацијата, учесниците добиваат информативен писмен материјал во кој се презентирани факти и ставови за прашањата кои ќе се дебатираат. Како вовед, откако ќе започнат консултациите се пуштаат информативни видеа кои дополнително ги поттикнуваат учесниците на конструктивна дебата. Прашањата кои се дебатираат се селектирани по сеопфатни консултации со креаторите на политиките и засегнатите страни ширум светот, со цел да се решаваат: најрелевантните, спорните и актуелни прашања за кои се дебатира во процесот на одлучување. Информативниот материјал е дизајниран на начин што им ги укажува на граѓаните позитивните и негативните страни кои произлегуваат од различните решенија, тој се разгледува и утврдува на научен советодавен одбор, а потоа истите се разгледуваат од граѓански фокус-групи, во разни делови од светот пред да се финализираат. Видеата се резиме на пишаниот материјал.⁷⁰³

Сите прашања го следат истиот формат: денот е поделен на 4-5 сесии. Информативното видео го воведува тематското прашање, а потоа на граѓаните им се даваат 3-5 прашања, со опционални одговори. Потоа, граѓаните модерирани од стручен модератор ги разгледуваат и промислуваат прашањата. На крајот од секоја сесија, која трае од 30-90 минути, секој од граѓаните гласа за одредено прашање. Резултатот од гласовите се споделува на веб страницата на World Wide View, може да се споредат резултатите кои се прикажуваат истиот ден од Азија, до Американскиот западен брег. Се согледуваат разликите или совпаѓањата на ставови на разни континенти, развиени или неразвиени земји. Првиот ваков пример е за глобалното за-

703 The World Wide Method, достапен на: <https://wwviews.org/the-world-wide-views-method/>

топлување. Граѓаните во овој случај имаат конкретни препораки до креаторите на политики. Вториот случај на користење на овој метод е за биодиверзитетот, во кој е ставено препораките да ги предложат партнерите и да ги изготват на национално и локално ниво. Резултатите се презентираат пред: креаторите на политики, партнерите одговорни на национално ниво и од координаторите на глобално ниво кои до сега учествуваа на конференциите на Обединетите Нации за климатски промени и биолошка разновидност. Овој метод е развиен од страна на Данскиот борд за технологија⁷⁰⁴ и други партнери пред Конференцијата на Обединетите Нации за климатски промени во 2009 година. Целта е да се развие метод кој е полесно изводлив за да ги вклучи сите партнери од сите делови на светот, метод кој ќе произведе влијание врз оние кои донесуваат одлуки на глобално ниво и ќе ги информира соодветно граѓаните за глобални прашања кои се предизвик на целото човештво.

7.2 ПРИНЦИПИ НА ДОБРИ ПРАКТИКИ НА ДЕЛИБЕРАТИВНИ ПРОЦЕСИ

Принципи на добри практики на делиберативни процеси се:

- 1 ЦЕЛ: Целта треба да е јасно поставена како јавна задача за дефиниран јавен проблем. Се конципира неутрално како прашање на разбирлив и јасен начин.
- 2 ОДГОВОРНОСТ: Важно е да се влијае врз оние кои носат јавна одлука. Јавната институција која е задолжена за прашањето кое се разгледува треба да се обврзе дека ќе одговара навремено и ќе постапува по препораките од учесниците. Спроведувањето на препораките треба да се следи и да постојат редовни извештаи.
- 3 ТРАНСПАРЕНТНОСТ: Кога се организира делиберативен процес, потребно е јавноста да е известена пред започнување на процесот. Дизајнот на процесот, сите материјали (агенди, брифинг документи, доставени докази, аудио и видео снимки на оние кои презентираат докази, извештајот на учесниците, нивните препораки, методологијата) треба, исто така, да се јавно достапни. Одговорот на јавната институција и евалуацијата по процесот треба да се јавно

704 Danish Board of Technology, достапно на: <https://tekno.dk/?lang=en>

- достапни. Пожелно е да постои стратегија за комуникација, исто така, јавно достапна.
- 4 РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТ: Учесниците во делиберативниот процес треба да ја отсликуваат пошироката јавност. Тоа се постигнува преку случаен примерок од кој се прави репрезентативен избор на учесници. Демографските карактеристики на заедницата во која се организира делиберативниот процес се користи за да се обезбеди репрезентативност на сите категории на граѓани кои произлегуваат од демографската слика. Секој граѓанин треба да има еднаква можност да биде избран.
 - 5 ИНКЛУЗИВНОСТ: Секогаш треба да се размислува на тоа како да се вклучат недоволно застапените групи. Исто така, учеството може да е мотивирано и охрабрено преку наградување со намирување на трошоци или обезбедување или плаќање за грижа на деца или стари лица.
 - 6 ИНФОРМИРАННОСТ: Учесниците треба да имаат пристап до широк опсег на: точни, релевантни, достапни докази и експертиза. Треба да им се обезбеди можност за говорници кои ќе ги слушаат и испрашуваат, вклучително и експерти и застапници избрани од самите граѓани.
 - 7 ГРУПНО РАЗМИСЛУВАЊЕ: Учесниците треба да се насочат кон нивната способност за изнаоѓање на заеднички јазик, за да ги постигнат нивните колективни препораки кои ќе се однесуваат на соодветна јавна институција. Тоа подразбира: внимателно и активно слушање, мерење и разгледување на различни перспективи. Секој учесник треба да има можност да зборува. Тоа се организира во различни формати, мали групни и пленарни дискусии, активности и олеснувачи кои ќе им укажуваат за комуникациските вештини.
 - 8 ВРЕМЕ: Учесниците е потребно да научат да ги мерат доказите и да развијат информирани препораки заради сложеноста на јавните проблеми. За да се постигне тоа, учесниците треба да се сретнат најмалку четири дена лично. Се препорачува да се остави и време за индивидуално учење и размислување меѓу состаноците.
 - 9 ИНТЕГРИТЕТ: Процесот треба да е воден од координативен тим независен од јавната институција која е надлежна за решавање на соодветниот јавен проблем. Во зависност од контекстот, потребно е да има советодавен или мониторинг одбор на личности со соодветна експертиза.

- 10 ПРИВАТНОСТ: Учесниците треба да имаат гарантирана заштита на приватност за да се заштитат од: несакано медиумско внимание, од вознемирување, како и да се зачува независноста за да не станат цел за поткуп или влијание на одредени интересовни или лоби групи. Разговорите меѓу учесниците треба да бидат приватни, идентитетот на учесниците може да се објави кога процесот ќе заврши, со нивна согласност. Сите лични податоци на учесниците треба да се третираат согласно добрите меѓународни практики, како што е: Општата регулатива за заштита на податоци на Европската Унија.
- 11 ЕВАЛУАЦИЈА: Потребно е да се спроведе анонимна евалуација од страна на учесниците за да се оцени процесот врз основа на објективни критериуми. Треба да се спроведе внатрешна евалуација од страна на координативниот тим во однос на принципите на добри практики, за да се увиди што е постигнато и што е потребно да се подобрува во иднина. Се препорачува независна евалуација на процесите кои траат подолго. Процесот на разговор, исто така, треба да се оцени, како и евалуирањето на крајните резултати и влијанието на препораките кои се упатени кон јавната институција/и.

Изборот на метод или комбинација на методи преку кои граѓаните ќе учествуваат во заедницата е критичен чекор во процесот на планирање на партиципацијата. Важно е да се знае што се бара од засегнатите страни кога ќе се одлучува со кој/кои метод/и ќе се остварува партиципацијата. Потребно е да се избере методот кој одговара на целите кои се поставени за да се постигне ефикасно и ефективно влијание.

Критериумите за избор на алатката за партиципација се зависни од:⁷⁰⁵

- Контекстот на проектот (кои се поставените цели и очекувани резултати);
- Контекстот на заедницата (социјалниот и политичкиот контекст на заедницата);

705 Department of Sustainability and Environment, 2005, Effective Engagement: building relationship with community and other stakeholders. Book 3 the engagement toolkit, Published by: The Community Engagement Network Resource and Regional Services Division Victorian Government Department of Sustainability and Environment 8 Nicholson Street EAST MELBOURNE 3002 Melbourne, достапно на: <https://www.betterevaluation.org/sites/default/files/2022-07/effective%20engagement%20book%203.pdf>

- Карактеристики на проектот (големина на проектот, буџет, временска рамка, ресурси);
- Проектниот тим (вештините и капацитетите на тимот и достапноста на членовите).

- Abbott S. 2010. Social capital and health: The role of participation. *Social Theory & Health*. Стр. 51-65.
- Abramson, P. 1987. *Las actitudes politicas en Norteamérica*. Grupo Editor Latinoamericano, Buenos Aires.
- Al-Dalou R., Abu-Shanab E. 2013. E-participation level and technologies, International Conference on Information Technologies, доступно на: https://www.researchgate.net/publication/273632293_E-participation_levels_and_technologies
- Almond, G. & Verba, S. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.
- Almond, G. & Verba, S. 1980. *The Civic Culture Revisited*. Sage. London.
- Almond, G., & Verba, S. 1965. Comparative political culture. In Pye, W.L. & Verba, S. 1965 *Political Culture and Political Development*. Princeton University Press. Princeton.
- Anderson, J. 2020. Thinking about Deliberative Democracy with Rawls and Talisse. *Concordia Law Review*.
- Anhier, H. and Salomon L. 1996. „The Social Origin of Civil Society: Explaining the Non-profit Sector Cross-Nationally“, *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, Vol. 9.
- Arnstein, S. 1969. ‘A Ladder of Citizen Participation.’ *Journal of the American Institute of Planners*.
- Baccaro L., and Howell C. 2011. A Common Neoliberal Trajectory: The Transformation of Industrial Relations in Advanced Capitalism. *Politics & Society*, 39(4).
- Bachrach, P. & Baratz, M. S. 1962. Two Faces of Power. *The American Political Science Review* Vol. 56, No. 4 (Dec., 1962).
- Bader, V. 2001. Introduction. In: Hirst P and Bader V (eds) *Associative Democracy – The Real Third Way?* CRISPP.
- Bader, V. 2001. Introduction, Critical Review of International Social and Political Philosophy, 4:1, 1-14. <http://dx.doi.org/10.1080/13698230108403335>
- Bader, V. 2001. Introduction, Critical Review of International Social and Political Philosophy, 4:1, 1-14. <http://dx.doi.org/10.1080/13698230108403335> стр. 5.

- Ballart, X. 1992. *Cómo evaluar programas y servicios públicos*. MAP. Madrid.
- Barber C, Mueller C, Ogata S. 2013. Volunteerism as purpose: examining the long-term predictors of continued community engagement. *Educational Psychology*. 33(3):307–26. DOI:10.1080/01443410.2013.772775.
- Bardach, E. 1977. *The Implementation Game*, MIT Press. Cambridge.
- Battistoni, R., 2013. Preface. In Milet McCartney, A.R., Bennion, A.E. & Simpson, D. *Teaching civic engagement: From Students to Active Citizens*. APSA.
- Baum F, MacDougall C, Smith D. 2006. Participatory action research. *J Epidemiol Community Health*. Oct;60(10):854-7. doi: 10.1136/jech.2004.028662. PMID: 16973531; PMCID: PMC2566051. достапен на: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2566051/>
- Baumgartner, F.R., Breunig C., and Grossman E.(eds). 2019. *Comparative Policy Agendas: Theory, Tools, Data* (Oxford, 2019; online edn, Oxford Academic, 21 Mar. 2019), <https://doi.org/10.1093/oso/9780198835332.001.0001>
- Bay A. 2023. *The Role of Politics in Contemporary Art, Art Movement*, достапно на: <https://www.composition.gallery/journal/the-role-of-politics-in-contemporary-art/>
- Becker, T.L. 1981. „Teledemocracy: Bringing Power Back to the People“, *The Futurist*, December.
- Bettencourt A. 2024. *Associate Governance and Public Administration Officer, Grassroot organizations are just as important as seed for money for innovation*, достапно на: <https://www.unhcr.org/innovation/grassroots-organizations-are-just-as-important-as-seed-money-for-innovation/>
- Blumer, H. 1951. *Social Movements*. In A. McClung Lee (ed.), *Principles of Sociology*. New York: Barnes & Nobles
- Bohman, J. 2000. *The Division of Labor in mocratic Discourse: Media, Experts and Deliberative Democracy*. In *Deliberation, Democracy and the Media*, ed. S. Chambers and A. Costain (Lanham, MD: Rowman & Littlefield).
- Böker, M. and Elstub, S. 2015. ‘The Possibility of Critical Mini-Publics: Realpolitik and Normative Cycles in Democratic Theory.’ *Representation*.
- Bone Z.* , Crockett J.*and Hodge S.**, *Deliberation forums: a pathway for public participation*, достапно на: <https://researchoutput.csu.edu.au/ws/portalfiles/portal/9658853/PID7389.pdf>
- Bone, Z., Crockett, J., & Hodge, S. 2006. *Deliberation forums: a pathway for public participation*. In R. J. Petheram, & R. Johnson (Eds.), *Practice change for sustainable communities: Exploring footprints, pathways and possibilities*. The Regional Institute Ltd.

- Bozeman, Б. 2007. Public values and public interest – Counterbalancing economic individualism. Georgetown University Press.
- Brintnall M. 2013. Forward. In Milet McCartney, A.R., Bennion, A.E. & Simpson, D. Teaching civic engagement: From Students to Active Citizens. APSA.
- Brintnall M. 2013. Forward. In Milet McCartney, A.R., Bennion, A.E. & Simpson, D. Teaching civic engagement: From Students to Active Citizens. APSA.
- Britannica, e-democracy, достапно на: <https://www.britannica.com/topic/e-democracy>
- Britannica, Recall election, достапно на: <https://www.britannica.com/topic/recall-election>
- Britannica, History and Society, Social Gospel, American religious movement, <https://www.britannica.com/event/Social-Gospel>
- Britannica, Town Meeting, United States Local Government, достапно на: <https://www.britannica.com/topic/town-meeting>
- Britannica, Syndicalism, <https://www.britannica.com/topic/syndicalism>
- Brooks E. 2023. What is Activism: Definitions, Types, Rule, Examples, Importance, Liberties, Democracy & Justice, достапно на: <https://www.liberties.eu/en/stories/activism/44871>
- Bucher J. 2017. No earthquake can topple Mexican solidarity, UN Volunteers , достапно на: <https://www.unv.org/Success-stories/no-earthquake-can-topple-mexican-solidarity>
- Burall, S., Hughes, T., & Stilgoe, J. 2013. Experts, publics and open policy-making: Opening the windows and doors of Whitehall. Sciencewise, Didcot. <https://sciencewise.org.uk/wp-content/uploads/2018/12/Experts-publics-and-open-policy-Jul13.pdf>
- Burke, E. 1776. Edmund Burke, Speech to the Electors of Bristol. The Works of the Right Honourable Edmund Burke. 6 vols. London: Henry G. Bohn, 1854--56. The Founders' Constitution. Volume 1, Chapter 13, Document 7. The University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch13s7.html>
- Bussu S. 2016. *Citizens' Jury*. Participation compass. Достапно на: <http://participationcompass.org/article/show/480>
- Cambridge Dictionary, petition, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/petition>
- Carson L. 2017. Enhancing citizens jurors' critical thinking capacity, https://www.newdemocracy.com.au/docs/researchnotes/2017_March/nDF_RN_20170317_CriticalThinking.pdf

- Carson, L. & Elstub, S. 2019. Comparing participatory and deliberative democracy. NewDemocracy Research and Development Note, New Democracy Foundation. <https://www.newdemocracy.com.au/wp-content/uploads/2019/04/RD-Note-Comparing-Participatory-and-Deliberative-Democracy.pdf>
- Carson, L. 2017. Deliberation. NewDemocracy Research and Development Note, NewDemocracy Foundation. https://newdemocracy.com.au/wp-content/uploads/2017/03/docs_researchnotes_2017_March_nDF_RN_20170322_Deliberation.pdf
- Carson, L. and Marin, B. 1999. Random Selection in Politics (Westport, CT: Prager).
- CASE: Citizens Jury on Creating a Safe and Vibrant Adelaide Nightlife, достапно на: <https://participedia.net/case/4364>
- Chaffee, S.A. & Yang, S.M. 1990. Communication and Political Socialization. In Ichilov, O. (ed) Political Socialization, Citizenship, Education and Democracy, Teachers College Press, New York.
- Chambers, S. 2009. Rhetoric and the Public Sphere: Has Deliberative Democracy Abandoned Mass Democracy? Political Theory, 37:323-50.
- Chappell, Z. 2013. A tension between ideal and practice: re-evaluation of micro and macro models of deliberation. In Elstub, S. (Ed.). 2012. Democracy in Theory and Practice (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203718605>
- Citizen's parliament. 2024. Launch of the Report of the Citizens Assambly on Drug Use, достапно на: <https://citizensassembly.ie/launch-of-the-report-of-the-citizens-assembly-of-civil-society-organizations>, достапно на: <https://www.civicus.org/index.php/who-we-are/about-civicus>
- CIVICUS. 2024. STAE OF CIVIL SOCIETY REPORT, достапно на: https://www.civicus.org/documents/reports-and-publications/SOCS/2024/state-of-civil-society-report-2024_en.pdf
- Claridge, T. 2023. What is high and low, and positive and negative social capital? Social Capital Research. CY - Dunedin, New Zealand. <https://www.socialcapitalresearch.com/what-is-high-and-low-and-positive-and-negative-social-capital/>
- Class N.J. and Miranda R. 2019. Crimson Opinion Writers, Writing as Activism, The Harward Crimson, достапно на: <https://www.thecrimson.com/column/opining-from-the-chair/article/2019/10/17/class-miranda-writing-activism/>

- Climateexchange, Scotland's center of expertise connecting climate change research and policy, Citizens' juries on wind farm development in Scotland, достапно на: <https://www.climateexchange.org.uk/projects/citizens-juries-on-wind-farm-development-in-scotland/>
- Snaam N. and Park S. 2016. The Multifaceted Nature of Civic Participation: A Literature Review, достапно на: https://brill.com/view/journals/vrbr/1/1/article-p1_1.xml
- Cobb, R. W., and Elder, C. D. 1972. Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda-Building. Boston: Allyn & Bacon.
- Cohen, J. 2009. 'Reflections on Deliberative Democracy', in Contemporary Debates in Political Philosophy, ed. T. Christiano and J. Christman (Oxford: Wiley-Blackwell), pp. 247-263.
- Colino, C. 2017. Las administraciones públicas y los ciudadanos. In Olmeda, J. A. et. all. 2017. Las administraciones públicas en España. Tirant lo Blanch, Valencia, 2a ed.: 283
- Consensus Conference – Our Ocean, достапно на: <https://tekno.dk/project/our-ocean/?lang=en>
- Cook, T.E. and Morgan, P.M. (eds) (1971); Participatory Democracy, San Francisco, CA: Canfield Press.
- Cooper R. 2018. What is Civil Society , its role and value in 2018? on-drugs-use/
- Citizens Information. Citizens' Assembly, достапно на: <https://www.citizensinformation.ie/en/government-in-ireland/irish-constitution-1/citizens-assembly/>
- City of Pittsburgh, A Handbook for Deliberative Community Forums, prepared for the city of Pittsburgh by The Program for Deliberative Democracy Carnegie Melton University and The Art of Democracy. <https://www.cmu.edu/dietrich/philosophy/pdd/resources/city-handbook.pdf>
- Civicus global alliance, University of Birmingham, достапно на: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6c2e74e5274a72bc45240e/488_What_is_Civil_Society.pdf
- Cooper R., What is Civil Society , its role and value in 2018? достапно на: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6c2e74e5274a72bc45240e/488_What_is_Civil_Society.pdf
- Council Conclusions on the application of the EU Charter of Fundamental Rights; The role of the civic space in protecting and promoting fundamental rights in the EU, 24.02.2023, Brussels, достапно на: <https://data.consilium>

europa.eu/doc/document/ST-6675-2023-INIT/en/pdf?utm_source=dsms-auto&utm_medium=email&utm_campaign=Fundamental+rights%3a+Council+approves+conclusions+on+the+role+of+the+civic+space

Council for Democratic Election and European Commission for democracy throw Law (Venice Commission). 2005. Referendums in Europe-An Analyzes of the Legal Rules in European States, достапно на: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)034-e)

Council Of Europe. 2020. Handbook on Transparency and Citizen Participation in Armenia, достапно на: file:///C:/Users/antonio/Downloads/Handbook%20on%20Transparency%20and%20Citizen%20Participation_ENG_FINAL.pdf

Craig, R. A. 2008. Empowerment and social work research - participatory action research and the relationship between the extent of mental health consumers' involvement in research and its capacity to serve an empowering function, University of Manitoba, достапно на: <https://mspace.lib.umanitoba.ca/items/bf14a35c-ef2c-4ee7-b6e2-93ab652d04e3>

Cruz Rubio, C. N. & Ramirez-Alujas, A. V. 2012. ¿Políticas públicas abiertas? Apuntes exploratorios para el análisis y transformación de los diseños políticos bajo los principios del gobierno abierto. GIGAPP-Working papers (WP-2012-16), Instituto Universitario de Investigación Ortega y Gasset (IUIOG).

Dahl, R. A. 1971. Polyarchy: participation and opposition. Yale University Press.

Dalton, R.J., Bürklin, W. and Drummond, A. 2001. „Public Opinion and Direct Democracy“, Journal of Democracy, 12: 141-153.

Dalton, J.R. 2017. The Participation Gap: Social Status and Political Inequality, Published to Oxford Scholarship, достапно на: https://www.researchgate.net/publication/326414495_The_participation_gap_Social_status_and_political_inequality

Danish Board of Technology, достапно на: <https://tekno.dk/?lang=en>

de Tocqueville, A. 1969. Democracy in America, ed. J.P. Maier, trans. George Lawrence (Garden City, N.Y.: Anchor Books), 513-17.

Dean R., Hoffmann F., Geissel B., Jung S. and Wipfler B. 2022. Citizen deliberation In Germany: Lessons from the 'Bürgerrat Demokratie', достапно на: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09644008.2022.2088732#>

Deliberative citizenship, Deliberative forums, достапно на: <https://deliberativecitizenship.org/forums/>

- Della Porta, D. 2013. *Can Democracy Be Saved?* (Cambridge: Polity Press); Barber, B. 1984. *Strong Democracy* (California: University of California Press).
- Della Porta, D., & Diani, M. 2009. *Social Movements: An Introduction*. John Wiley & Sons, ISBN1405148217, 9781405148214.
- Delli, M. 2016. *Civic Engagement*. *APA.Org*. American Psychological Association, n.d. достапно на: <https://www.apa.org/education-career/undergrad/civic-engagement>
- Delve, Participatory Action Research, достапно на: <https://delvetool.com/blog/participatoryaction#:~:text=Participatory%20Action%20Research%20is%20a,step%20of%20the%20research%20process>
- Department for environment, land, water and planning. 2018. *State Government Victoria, Effective engagement: Building relationship with community and other stakeholders, An introduction to engagement, Book 1*, достапно на: <https://sustainingcommunity.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/05/effective-engagement-book-1.pdf>
- Department of Sustainability and Environment. 2005. *Effective Engagement: building relationship with community and other stakeholders. Book 3 the engagement toolkit*, Published by: The Community Engagement Network Resource and Regional Services Division Victorian Government Department of Sustainability and Environment 8 Nicholson Street EAST MELBOURNE 3002 Melbourne, достапно на: <https://www.betterevaluation.org/sites/default/files/2022-07/effective%20engagement%20book%203.pdf>
- Dewey J. 1966. *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. New York: Free Press
- Diani, M. 1992. *Analysing Social Movement Networks*. In M. Diani and R. Eyerman (eds.), *Studying Collective Action*. Newbury Park/London: Sage
- Diderot, D. & d'Alembert J.R. 2023. *Encyclopédie, Ou Dictionnaire Raisonné Des Sciences, Des Arts Et Des Métiers, Volume 15*. ISBN-10:1022648144
- Douglass, B. 1980. „The Common Good and the Public Interest“. *Political Theory* 8:
- Downey K. 2023. *Civil Society, Organization, definition and importance*, достапно на: <https://study.com/academy/lesson/what-is-a-civil-society-definition-examples.html#:~:text=Civil%20society%20is%20the%20aggregate,citizens%20and%20enforce%20social%20norms>.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper. ISBN 978-0-06-041750-5.

- Druckman, J.N., Klar, S., Krupnikov, Y. et al. 2021. Affective polarization, local contexts and public opinion in America. *Nat Hum Behav* 5, 28–38. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-01012-5>.
- Dunn, W.N. 1994. *Public Policy Analysis. An Introduction*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Dye, T.R. 1992. *Understanding Public Policy*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Easton, D. 1965. *A Systems Analysis of Political Life*. Wiley. New York.
- Eckstein, H. 1988. A Cultural Theory of Political Change. *American Political Science Review*, vol. 82, no. 3.
- Eckstein, H. 2000. A Culturalist Theory of Political Change. In: Crothers, L., Lockhart, C. (eds) *Culture and Politics*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6_17
- Effective Engagement: building relationship with community and other stakeholders. Book 3 the engagement toolkit. 2005. Published by: The Community Engagement Network Resource and Regional Services Division Victorian Government Department of Sustainability and Environment 8 Nicholson Street EAST MELBOURNE 3002 Melbourne, достапно на: <https://www.betterevaluation.org/sites/default/files/2022-07/effective%20engagement%20book%203.pdf>
- Elstub, S. 2018. Deliberative and Participatory Democracy, in Andre Bächtiger, and others (eds), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, Oxford Handbooks.
- Elstub, S., & McLaverty, P. 2014. Introduction: Issues and Cases in Deliberative Democracy. In S. Elstub, & P. McLaverty (Eds.), *Deliberative Democracy: Issues and Cases* (pp. 1-16). Edinburgh University Press.
- Embracing cultural activism for a safe and just world, Inaugural Global Conference Artivism. 2024. достапно на: <https://globalartivism.com/>
- Epstein, R. A. 1982. „Not Deference but Doctrine: The Eminent Domain Clause“. *Supreme Court Review*.
- Erikson, R.S., Luttbeg, N. R. y Tedin, K.L. 1988. *American Public Opinion: Its Origins, Content, and Impact*. Macmillan. 3rd. ed.
- Erler, E. J. 1981. „The Problem of the Public Good in The Federalist.“ *Polity* 4.
- Escobar O. and Elstub S. 2017. Forms of Mini-publics, https://www.newdemocracy.com.au/docs/researchnotes/2017_May/nDF_RN_20170508_FormsOfMiniPublics.pdf

- Escobar O. and Elstub S. 2017. The typology of Democratic innovations, Paper for the Political Studies Association's Annual Conference, 10th -12th April 2017, Glasgow, <https://www.oidp.net/docs/repo/doc631.pdf>
- European Commission for democracy throw Law (Venice Commission), 2005, Referendums in Europe-An Analyzes of the Legal Rules in European States, Adopted by: Council for Democratic Election and Venice Commission, достапно на: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)034-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)034-e)
- European Commission, Crowed founding Explained, достапно на: https://single-market-economy.ec.europa.eu/access-finance/guide-crowdfunding/what-crowdfunding/crowdfunding-explained_en
- European Parliament Resolution on Civic Space in the EU. 2022. достапно на: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0056_EN.html
- European Parliament. 2023. Young people's participation in European democratic processes, достапно на: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745820/IPOL_STU\(2023\)745820_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/745820/IPOL_STU(2023)745820_EN.pdf)
- European Union Agency for Fundamental Rights. 2017. Challenges facing civil society organisations working on human rights in the EU, достапно на: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-challenges-facing-civil-society_en.pdf
- European Union. 2011. Direct and Participatory Democracy at Grassroot level: Levers for forging EU Citizens and identity? достапно на: <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/direct-participatory-democracy.pdf>
- Faulkner, N. and Kaufman, S. 2018. Avoiding Theoretical Stagnation: A Systematic Review and Framework for Measuring Public Value. Australian Journal of Public Administration, 77: 69-86. <https://doi.org/10.1111/1467-8500.12251>
- Fenster, M. 2006. The opacity of transparency, 91, Iowa. L.Rev. 885. <http://scholarship.law.ufl.edu/facultypub/46>
- Ferejohn J., 2008. „The Citizens' Assembly Model“, in *Designing Deliberative Democracy*, ed. Warren M.and Pearce H. (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), достапно на: https://www.researchgate.net/publication/258925465_The_Citizens'_Assembly_Model.
- Fernandez, A. 2021. Análisis de políticas públicas. En. Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1.

- Fiket I.; Đorđević B. 2022. „Promises and Challenges of Deliberative and Participatory Innovations in Hybrid Regimes: The Case of Two Citizens’ Assemblies in Serbia“, *Philosophy and Society* 33 (1): 3–25 достапно на: <https://doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2022/0353-57382201003F.pdf>
- Fillet, S. 2023. What’s the difference between deliberation and participation? GO VOCAL. <https://www.citizenlab.co/blog/civic-engagement/whats-the-difference-between-deliberative-and-participatory-democracy/#:~:text=In%20short%2C%20we%20can%20state,process%20that%20precedes%20policy%2Dmaking>.
- Fishkin J. and Robert C. 2005. Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion, *Acta Politica*, достапно на : <https://www.uvm.edu/~dguber/POLS234/articles/fishkin.pdf>
- Fishkin J.S, 1995. *The Voice of the People: Public Opinion and Democracy*, New Haven: Yale University Press.
- Fishkin J.S. 1991. *Democracy and Deliberation, New Directions for Democratic Control*, New Haven, CT Yale University.
- Fishkin, J. 2018. Deliberative Polling. In Bächtiger, A. and others (eds), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, Oxford Handbooks.
- Fishkin, J. S. 2003. Consulting the Public through Deliberative Polling. *Journal of Policy Analysis and Management*, 22(1), 128-133. <http://www.jstor.org/stable/3325851>.
- Fishkin, J.S. 2009. *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation* (Oxford: Oxford University Press).
- Flinders, M. 2013. The Tyranny of Relevance and the Art of Translation. *Political Studies Review* 11(2): 149-167.
- Foley, M. & Edwards, B. 1998. Beyond Tocqueville : Civil Society and Social Capital in Comparative Perspective, *American Behavioral Scientist*, 42 (1), pp. 5-20.
- Freedom House, 2023. *Freedom in the World*, достапно на https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigitalPDF.pdf
- Fuchs, D. 2006. Participatory, liberal and electronic democracy. In Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. *Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In?* United Kingdom: Taylor & Francis.
- Fukuyama, F. 1995. *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.

- Gabriel, O. 1990. Cambio social y cultura política, Gedisa, Madrid.
- Gallagher, M. and Uleri, P.V. 1996. The Referendum Experience in Europe. MACMILIAN PRESS LTD, доступно на: https://www.tcd.ie/Political_Science/about/people/michael_gallagher/ReferendumExperience96.pdf
- G siorowska A. 2023. Sortition and its Principles: Evaluation of the Selection Processes of Citizens' Assemblies, Journal of Deliberative Democracy
- Gervin M.2018. Citizens Assemblies, Guide to Democracy That Works, Open Plan Foundation, доступно на: https://citizensassemblies.org/wp-content/uploads/2018/10/Citizens-Assemblies_EN_web.pdf
- Giugni M. and Grasso M. 2022.The Studies of political participation across research tradition, Chapter I, The Oxford Handbook of political participation edited by Giugni M. and Grasso M., Oxford University Press.
- Gonzalo, E. & Requejo, F. 2021. Teoría de la democracia. En Caminal Badía, M. & Torrens X. Manual de ciencia política. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1.
- Goodsell, C. T. 1990. „Public Administration and the Public Interest.“ In Refounding Public Administration, edited by Gary L. Wamsley, Robert N. Bacher, Charles T. Goodsell, Philip S. Kronenberg, John A. Rohr, Camilla M. Stivers, Orion F. White, and James F. Wolf, pp. 96–113. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Government of UK. Department for Environment, Food & Rural Affairs. 2016. Defining Open Policy Making. [An introduction to Open Policy Making and design - Guidance - GOV.UK](#)
- Green, Richard T. 1992. „Constitutional Jurisprudence: Reviving Praxis in Public Administration“. Administration & Society 24: 3–21.
- Gutmann, Amy & Thompson, Dennis F. 2004. Why Deliberative Democracy? Princeton University Press.
- Habermas, J. 1962. Escritos políticos. Tecnos, Madrid.
- Hague R., Harrop M., McCormik J. 2019. Comparative government and politics, Red Globe Press.
- Hall, W. 2024. Universities can be civic actors and agents of social justice. Wonkhe. Доступно на: <https://wonkhe.com/wonk-corner/universities-can-be-civic-actors-and-agents-of-social-justice/>
- Halpern, D. 2005. Social Capital. Polity Press. Cambridge
- Held V. 1970. The Public Interest and Individual Interests. New York: Basic Books.

- Helsinki odbor za ljudska prava u Srbiji. 2021. Jugoslavija: poglavje 1980-1991, Beograd, достапно на: <https://www.yuhistorija.com/serbian/doc/Jugoslavija%20-%20poglavlje%201980-1991.pdf>
- Hirst, P. 1994. Associative Democracy. London: Polity Press.
- Hirst, P. 2002. Renewing Democracy through Associations. *Political Quarterly*, 73(4), 409-21.
- Hirst, P., and Bader, V. (eds) (2001) *Associative Democracy. The Real Third Way*. London: Frank Cass.
- History, Civil Right Movement, 14.May 2024, достапно на: <https://www.history.com/topics/black-history/civil-rights-movement>
- Hobbes, T. 1651. *Leviathan*. London: Penguin Books.
- Hogwood, B.W., & Gunn, L. 1986. *Policy Analysis for the Real World*, Oxford University Press, Oxford.
- Human Rights Careers , Activism 101: Types, Examples and Learning Opportunities, достапно на: <https://www.humanrightscareers.com/issues/activism-101-types-examples-and-learning-opportunities/>
- Ieva Cesnulaityte. 2020. Citizens' Initiative Review: Helping citizens make better informed voting choices, Medium, An interview with Linn Davis, достапно на: <https://medium.com/participo/citizens-initiative-review-helping-citizens-make-better-informed-voting-choices-a0d2bf576da9>
- Igalla M., Edelenbos J., Van Meerkerk. I. 2019. Citizens in Action, What Do They Accomplish? A Systematic Literature Review of Citizen Initiatives, Their Main Characteristics, Outcomes, and Factors, *International Society for the Third Sector Research*, достапно на: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11266-019-00129-0.pdf>
- Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. United Kingdom: Princeton University Press.
- Inglehart, R.F. 1988. The Renaissance of Political Culture. *American Political Science Review*, 82, 1203-1230.
- International Trade Union Confederation. 2023. Global Rights Index достапно на: <https://www.ituc-csi.org/global-rights-index>
- Involve, Methods Consensus Conference, достапно на: <https://www.involve.org.uk/resource/consensus-conference>
- Iowa State University, Archives of Woman Political Communication, достапно на: <https://awpc.cattcenter.iastate.edu/directory/emma-gonzalez/>

- Jacquet, V. and Van der Does, R. 2020. 'Deliberation and Policy-Making: Three Ways to Think About Minipublics' Consequences', *Administration & Society*, доступно на: https://dial.uclouvain.be/pr/boreal/object/boreal%3A235834/datastream/PDF_01/view
- James S. Catteral, Susan A. Dumais, Hampden -Tompson G. 2012. *The Art and Achievement in At-Risk-Youth: Findings from Four Longitudinal Studies*, National Endowment for the Arts, доступно на: <https://www.arts.gov/sites/default/files/Arts-At-Risk-Youth.pdf>
- Jezard A. 2018. Who and what is civil society? доступно на: <https://www.weforum.org/agenda/2018/04/what-is-civil-society/>
- Jezierska K.2020. Three Types of Denial: Think Tanks as a Reluctant Civil Society Elite, *Politics and Governance* (ISSN: 2183–2463) Volume 8, Issue 3, Pages 152–161, доступно на: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1472538/FULLTEXT01.pdf>
- John, G. and Levine, P. eds. 2005. *The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the Twenty-first Century*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Jones, B. D. 1994. *Reconceiving Decision-Making in Democratic Politics: Attention, Choice, and Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jones, C.O. 1984. *An introduction to the study of public policy*. Brooks/Cole Publishing, Monterrey.
- Joss, S. and Durant, J. (eds). 1995. *Public Participation in Science: The role of consensus conferences in Europe*, Science Museum with the support of the European Commission Directorate General XII, London
- Kingdon, J. 1984. *Problem Stream. Agendas, Alternatives, and Public Policies*. New York: Harper Collins.
- Lakhani N.2017. Civilian volunteers rise to the challenge of deadly Mexico earthquake, *The Guardian* доступно на: <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/22/mexico-earthquake-civilian-volunteers>
- Lane, R. 1992. *Political Culture, Residual Category of General Theory? Comparative Political Studies*, Vol 25. Sage, London.
- Lasswell, H. D. 1951. *The Policy Orientation*. In D. Lerner, & H.D. Lasswell (Eds.), *The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method* (pp. 3-15). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Le Blanc D. 2020. *E-participation: a quick overview of recent qualitative trends*, Department of the Economic and Social Affairs, United Nations, доступно на: https://www.un.org/esa/desa/papers/2020/wp163_2020.pdf

- Lenhman Scholozman, K. and Hanry, B.E. 2022. Political Science and political participation, Chapter 2 in *The Oxford Handbook of political participation* edited by Marco Giugni and Maria Grasso , Oxford University Press.
- Leva Cesnulaityte. 2020. Citizens' Councils in Vorarlberg: Building a culture of participation Interview with Michael Lederer, Head of the Office for Future Affairs in Vorarlberg, Austria, достапно на: <https://medium.com/participo/citizens-councils-in-vorarlberg-building-a-culture-of-participation-c5b8b99b1df6>
- Lijphart, A. 1989. The Structure of Inference. In Almond, G. & Verba, S. *The Civic Culture Revisited* (1980), Sage. London: 37-38, 47-49.
- Lin, N. 2001. *Social capital: a theory of social structure and action*. Cambridge University Press.
- Lindblom, C. E. 1991. *El proceso de elaboración de políticas públicas*. INAP, Madrid.
- Lipset, S. M. & Rokkan, S. 1967. *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*. Free Press.
- Locke, J. 1884. *Two Treatises on Civil Government: Preceded by Sir Robert Filmer*. United Kingdom: George Routledge and Sons.
- Lóia, L. 2020. Associative democracy and political representation. UCP/FCh/CeFh <https://orcid.org/0000-0003-4328-7251>
- Loison-Leruste M. 2008. Building Consensus ? The French Experience of a 'Consensus Conference' on Homelessness, Equipe de Recherche sur les inégalités sociales (ERIS), Centre Maurice Halbwachs (CMH), Paris, *European Journal of Homelessness*, достапно на: <https://www.feantsaresearch.org/download/article-61841211917055290219.pdf>
- London's Global University, Citizens Assembly on Brexit, <https://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/research-areas/deliberative-democracy/citizens-assembly-brexite>
- Longley, R. 2024 (Updated on July 26, 2024) What is Political Socialization? Definition and Examples. Thought. Co. <https://www.thoughtco.com/political-socialization-5104843>
- Lumen, *Introduction to Sociology* , Module 18: Social movement and social change, Types and Changes of Social Movements, достапно на: <https://courses.lumenlearning.com/wm-introductiontosociology/chapter/types-and-stages-of-social-movements/>
- Lynd, S. 1965. *The New Radicals and Participatory Democracy*. Chicago: Students for a Democratic Society.

- Macpherson, C.B. 1977. *The Life and Times of Liberal Democracy* (London: Oxford University Press).
- Maer L. 2007. Parliament and Consultation Center, Citizens' Jury, достапно на: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN04546/SN04546.pdf>
- Magre Ferran, J.& Martinez Herrera, E. 2021. *Cultura politica*. In Caminal Badia, M. & Torrens X. *Manual de ciencia politica*. 6 edición. Tecnos. ISBN: 978-84-309-8227-1: 448
- Maia, Rousiley. 2018. *Deliberative Media*. In Andre Bächtiger, and others (eds), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, Oxford Handbooks.
- Mansbridge, J.J. 1980. *Beyond Adversary Democracy*, New York: Basic Books.
- Markovikj, N. & Damjanovski, I. 2022. The revolution that ate its own children: The colourful revolution from consensus to discord. *Filozofija i drustvo*. Volume 33, Issue 1, Pages: 162-186 , достапно на: <https://doi.org/10.2298/FID2201162M>
- Martin K, Mullan Z. 2020. The role of academia in an era of political turmoil. *Lancet Glob Health*. Apr;8Suppl1:S1-S2. doi:10.1016/S2214-109X(20)30138-8. PMID: 32311338; PMCID: PMC7164905.
- McCombs, M. and Rejnold A. 1999. *A Poll With a Human Face: The National Issues Convention Experiment in Political Communication*, Mahwah, NJ: Laurence Erlbaum.
- McCrary, B. S., & Miller, W. R. 1993. *Research on Alcoholics Anonymous: opportunities and alternatives*. Rutgers Center of Alcohol Studies. достапно на: <https://www.robinroom.net/alcoanon.htm>
- McGann, James G. 2021. 2020 Global Go To Think Tank Index Report. TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 18. Достапно на: <https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp-content/uploads/2021/03/2020-Global-Go-To-Think-Tank-Index-Report-Bruegel.pdf>
- McIntyre A., 2008. *Participatory Action Research*, Sage Publication, достапно на: https://books.google.mk/books?hl=en&lr=&id=w0xEe6I5hHUC&oi=fnd&pg=PR9&dq=participatory+action+research&ots=7fFIInjQF8&sig=r-kWFmb3l0EthjjTBL4IuJ4V6w&redir_esc=y#v=onepage&q=participatory%20action%20research&f=false
- McLaverty, P. & Morris, S. 2006. *The Scottish Parliament. A new era for participatory democracy?* In Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. *Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In?* United Kingdom: Taylor & Francis.

- Meijer, A.J., Curtin, D. & Hillebrant, M. 2012. Open Government. Connecting vision and voice. *International Review of Administrative Sciences*. 78(I), 10-29. DOI: 10.1177/0020852311429533.
- Mendelsohn, M., Parkin, A. 2001. Introduction: Referendum Democracy. In: Mendelsohn, M., Parkin, A. (eds) *Referendum Democracy*. Palgrave Macmillan, London, достапно на: https://doi.org/10.1057/9781403900968_1
- Meny, Y., & Thoenig, J. C. 1992. *Las Políticas Públicas*, Ariel, Barcelona. , decisiones y soluciones, FCE, México.
- Mesa, A., Alvarez, G., Novo, A., Mara, L.C., Lujan, E., de la Peña, A. 2021. Políticas públicas sectoriales. En Caminal Badia, M. y Torrens, X. (eds). *Manual de ciencia politica*. 6 edicion. Tecnos. Madrid.
- Meynhardt, T. *et al.* 2017. Public Value Performance: What Does It Mean to Create Value in the Public Sector? In: Andeßner, R., Greiling, D., Vogel, R. (eds) *Public Sector Management in a Globalized World*. NPO-Management. Springer Gabler, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-16112-5_8
- Michels, R. 2017. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. United Kingdom: Taylor & Francis.
- Mill, J. S. 2002. *On Liberty*. Dover Publications.
- Millap, Free Crowed founding for India, достапно на: <https://milaap.org/>
- Moore, M. 1995. *Creating Public Value – Strategic Management in Government*. Cambridge: Harvard University Press.
- Morgan, Douglas F. 2001. „The Public Interest“. In *Handbook of Administrative Ethics*, 2d ed., edited by Terry L. Cooper New York: Marcel Dekker
- Nabatchi, T. & Leighninger, M. 2015. *Public participation for 21st century democracy*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- National Library of Medicine. 2010. *Political Participation*, достапно на: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK310967/>
- New York Times, The Definition of Civic Engagement, достапно на: https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/ref/college/collegespecial2/coll_aascu_defi.html
- newDemocracy Foundation. 2016. What is a Citizens’ Jury? Достапно на: <https://www.newdemocracy.com.au/library/what-is-a-citizens-jury>
- Niemann B. Co-Chair. 2004. *Semantic Interoperability Community of Practice (SICoP) Enterprise Architecture Team, EPA Office of Environmental Information, Semantic interoperability Community of Practice (SICoP) of the Federal CIO Council*, достапна на: <https://www.daml.org/meetings/2004/12/pi/SICoP.pdf>

- Nineham C. 2015. Ten Demonstrations that Changed the World, Counterfire, достапно на: <https://www.counterfire.org/article/ten-demonstrations-that-changed-the-world/>
- Normann Andersen V. & Hansen K. 2007. How deliberation makes better citizens: The Danish Deliberative Poll on the euro, European Journal of Political Research 46: 531–556, достапно на: https://kaspermhansen.eu/Work/andersen_hansen_2007.pdf
- Nthoki Mutua, J- and Kiruhi.T. 2021. Volunteer public leaders' values driven leadership: The case of village elders in Kenya https://www.researchgate.net/publication/349918468_Volunteer_public_leaders'_values-driven_leadership_the_case_of_village_elders_in_Kenya
- Observatory of Public Sector Innovation, Decide Madrid, достапно на: <https://oecd-opsi.org/innovations/decide-madrid/>
- O'Doherty K, Gauvin FP, Grogan C, Friedman W. 2012. Implementing a public deliberative forum. Hastings Cent Rep. 2012 Mar-Apr;42(2):20-3. doi: 10.1002/hast.28. PMID: 22733326.
- OECD. 2003. The e-Government Imperative, OECD e-Government Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264101197-en>
- OECD. 2020. Database of Representative Deliberative Processes and New Democratic Institutions, достапно на: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/1/3/3/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en&csp_ =07698b7c924c319dbb92a6500bf563da&itemIGO=oecd&itemContentType=book
- OECD. 2020. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institution: Catching the Deliberative Wave, достапно на: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/1/3/2/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en&csp_ =07698b7c924c319dbb92a6500bf563da&itemIGO=oecd&itemContentType=book
- OECD. 2020. *Taxation and Philanthropy*, OECD Tax Policy Studies, No. 27, OECD Publishing, Paris, достапно на: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/df434a77-en/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication/df434a77-en&csp_ =5110e1aff1e78c9321ac5759cebc19c5&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-d1e118
- Office for Volontering Participation: Tasks and Services, Engagement, participation, social capital, sustainable development, достапно на: <https://vorarlberg.at/-/feb-aufgaben-und-leistungen>
- Olejarski, A. M. 2011. Public Good as Public Interest? Piblic Integrity, 13:4, 333-352, DOI: 10.2753/PIN1099-9922130403.

- Ostrogorski, M., 1902. Democracy and the Organization of Political Parties, London.
- Ostrom, E. 2000. Social capital: A fad or a fundamental concept? In P. Dasgupta & I. Serageldin (Eds.), Social Capital: A multifaceted perspective (pp. 172–215). World Bank: 176.
- Pallarés Porta, F. 1995. Curso sobre Teorías del comportamiento político. Universitat Pompeu Fabra.
- Parida, A. & Huluka Amenu, G. 2016. An Interpretative Analysis of Civil Society. International Journal of Novel Research in Humanity and Social Sciences Vol. 3, Issue 2, pp: (1-3).
- Parkinson, J. R. 2012. Democratizing Deliberative Systems. In Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale, ed. J. Parkinson and J. Mansbridge. Cambridge University Press. Cambridge: 151-72.
- Pateman, C. 2012. 'Participatory Democracy Revisited.' Perspectives on Politics 10(1): 719.
- Pateman, C. 1970. Participation and Democratic Theory (Cambridge: Cambridge University Press).
- Pateman, C. 2012. 'Participatory Democracy Revisited.' Perspectives on Politics 10(1) <https://www.cambridge.org/core/journals/perspectives-on-politics/article/participatory-democracyrevisited/A6D459BB654AD3AA9152FDDC682AC364>
- Percheron, A. 1985. La socialisation politique. Grawitz, M & Leca, J. Traité de Science Politique, vol.3. Presse Universitaire de France, Paris.
- Peristeras V., Mentzas G., Abecker K& Abecker A.2009. Transforming E-government and E-participation through IT. IEEE Computer Society.
- Petro, N. 1999. Creating Social Capital in Russia. The Novgorod Model. NCEER. Washington DC.
- Petts J. and Leach B. 2000. Evaluating Methods for Public Participation: Literature Review , Environment Agency, Rio House, Waterside Drive, Aztec West, Almondsbury, BRISTOL, BS32 4UD, достапно на: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a75813840f0b6360e474a39/stre135-e-e.pdf>
- Philanthropy Europe Association, About Philanthropy: What is Philanthropy and how it works? <https://philea.eu/philanthropy-in-europe/about-philanthropy/>

- Plummer R., Smith A., Witkovski S., MgGlynn B., Armitage D., Kari Muhal E., Johnson J., 2022, History of community engagement, Open library, достапно на: <https://ecampusontario.pressbooks.pub/bscmodule1/chapter/what-is-community-engagement/>
- Plural Policy , Issue and Advocacy & Nonprofit, What is a Grassroot Organizations? достапно на: <https://pluralpolicy.com/blog/what-is-a-grassroots-organization/>
- Pressman, J. L., Wiildavsky, A, Quade, E. S. 1989. Análisis de formación de decisiones políticas, Instituto del Estudios Fiscales. Implementación, FCE, México.
- Pritoni, A., and G. Vicentini. 2021. Down from the “Ivory Tower”? Not so much. Italian Political Scientists and the Constitutional Referendum Campaign. European Political Science. Published online 30 June 2021, достапно на: <https://doi.org/10.1057/s41304-021-00339-5>
- Public Conversations about Environmental Issues in Scotland: Wind Farms, Participant Handbook, достапно на: https://www.climateexchange.org.uk/wp-content/uploads/2023/09/citizens_juries_handbook.pdf
- Putnam, R. D. 1993. Making Democracy Work. Princeton. N .J. : Princeton University Press
- Putnam, R. D. 1995. Bowling Alone: America’s Declining Social Capital. Journal of Democracy 6(1), 65-78. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.1995.0002>.
- Putnam, R. D. 2000. Bowling alone: The collapse and revival of American community. Simon and Schuster. Woolcock, M., & Sweetser, A. T. (2002). Bright ideas: social capital—the bonds that connect. ADB Review, 34(2), 26-27.
- Pye, L. 1977. Cultura politica. En D.L. Shils. Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales (1968), Vol 3. Aguilar, Madrid.
- Pye, W.L. 1965. „Cultura politica“. D.L.Shils, Enciclopedia Internacional de las Ciencias sociales (1968) Vol.3. Aguilar, Madrid
- Raikar, S. Pai. 2024. Representative democracy. Encyclopedia Britannica. Достапно на: <https://www.britannica.com/topic/representative-democracy>
- Rawls, J., 1997. The Idea of Public Reason Revisited, 64 U. OF CHI. L. REV. 765; Joshua Anderson. 2021.Thinking About Deliberative Democracy with Rawls and Talisse, 5 Idaho L. REV. <https://digitalcommons.law.uidaho.edu/idaho-law-review/vol5/iss1/4>
- Rawls, J. 1992. Political Liberalism, Columbia University Press. стр. 36

- Reactor Reaction in action. 2015. Граѓанско учество во Македонија, 2012-2014, Проект на УСАИД за Граѓанско општество, достапно на: https://graganskoucestvo.mk/graganskoucestvo_old/static/pdf/gragjansko_uchestvo2012-1014_mkd.pdf
- Real-Dato, J., Verzichelli, L. 2022. In search of relevance: European political scientists and the public sphere in critical times. *Eur Polit Sci* 21, 1-16 <https://doi.org/10.1057/s41304-021-00335-9>
- Report FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS, 2022, A thriving civic space for upholding fundamental rights in the EU 2022 Annual Report on the Application of the EU Charter of Fundamental Rights, European Commission, Brussels, достапно на: достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0716>
- Respublica. 2021. Universities in Macedonia and their role in creating sustainable civil society, достапно на: <https://respublica.edu.mk/blog-en/education/universities-in-macedonia-and-their-role-in-creating-a-sustainable-civil-society/?lang=en>
- Riesman, D., Glazer, N., Denney, R. 2020. *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character*. United Kingdom: Yale University Press.
- Rios Millett, A., McCartney. 2013. *Teaching Civic Engagement: Debates, Definitions, Benefits, and Challenges*, Teaching Civic engagement: From student to active citizen. 2. достапно на: <https://web.apsanet.org/teachingcivicengagement/wp-content/uploads/sites/9/2016/10/TeachingCivicEngagementBW.pdf>
- Rizankoska, J. and Trajkoska, J. 2019. A Social Movement in First Person Singular: The Colours of the 'Colourful Revolution' in North Macedonia. *Southeastern Europe Journal*, BRILL, Issue 43 – 1, pp. 1-27. DOI: достапно на: <https://doi.org/10.1163/18763332-04301001>
- Robinson M. and White G.1997. *The Role of Civic Organizations in the Provison of Social Services* United Nations University, World Institute for Develoupmnt Economic Research, достапно на: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/RFA37.pdf>
- Rousseau, J.J. 1994. *Vom Gesellschaftsvertrag oder Grundsätze des Staatsrechts*, Stuttgart: Reclam.
- Rutzen D. 2015. Civil Society Under Assault, Authoritarian Goes Global, *Journal of Democracy* Volume 26, Number 4, National Endowment for Democracy and Johns Hopkins University Press достапно на <https://www.icnl.org/wp-content/uploads/Rutzen-Journal-of-Democracy-2015.pdf>

- Sabatier, J., y Jenkins-Smith, H. C. 1993. Policy change and learning: An advocacy coalition approach, Westview Prress, Boulder.
- Sabzalieva, E., & Quinteiro, J.A. 2022. Public goods, common goods and global common goods. A brief explanation. UNESCO IESALC. <https://www.iesalc.unesco.org/en/2022/04/10/public-goods-common-goods-and-global-common-goods-a-brief-explanation/>
- Salisbury, R.H. 1975. "Research on Political Participation," American Journal of Political Science, 19: 323-341.
- Sani, G., & Sartori, G. 1992. Polarización, fragmentación y competición en las democracias occidentales. En Sartori, G. Partidos y sistemas de partidos, Alianza. Madrid.
- Sartori, G. 1987. Qué es la democracia? Nueva edición revisada y ampliada. 6 reimpression 2022. Taurus. Penguin Random House Grupo Editorial, S.A.U.
- Sartori, G. 2004. Where Is Political Science Going? PS: Political Science and Politics, 37(4), 785-787. <http://www.jstor.org/stable/4488908>
- Scholozman L.K. and E. Brady H. 2022. Political Science and political participation, Chapter 2 in The Oxford Handbook of political participation edited by Marco Giugni and Maria Grasso, Oxford University Press
- Schumpeter, J. A. 2012. Capitalism, Socialism and Democracy. United Kingdom: Taylor & Francis.
- Silagadze N., Gherghina S. 2019. Bringing the policy in: a new typology of national referendums, European Political Science, достапно на: <file:///C:/Users/homep/Downloads/s41304-019-00230-4.pdf>,
- Simm, K. 2011. The Concepts of Common Good and Public Interest: From Plato to Biobanking, Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics, 20(4), pp. 554-562. doi:10.1017/S0963180111000296.
- Smith, G., & Teasdale, S. 2012. Associative democracy and the social economy: exploring the regulatory challenge. Economy and Society, 41(2), 151-176. <https://doi.org/10.1080/03085147.2012.661627>
- State of the World's Volunteerism Report. 2022. Building Equal and Inclusive Societies, United Nations Volunteers programme, достапно на: https://swvr2022.unv.org/wp-content/uploads/2022/04/UNV_SWVR_2022.pdf
- State of the Worlds voluntarism, достапно на: <https://www.unv.org/swvr>,
- Study.com, Recall Elections, Definitions, Occurrence & Example, достапно на: <https://study.com/academy/lesson/recall-election-overview-process.html>

- Tarrow, S. 2011. Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics, Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, V. and Van dyke, N. 2004. Get up, Stand up: Tactical Repertoires of Social Movements. In The Blackwell Companion to Social Movements (eds D.A. Snow, S.A. Soule and H. Kriesi).
- The Center for Legislative Archives. 1961. Peace Corps, достапно на: <https://www.archives.gov/legislative/features/peace-corps#:~:text=The%20concept%20of%20volunteers%20serving,through%20legislation%20later%20that%20year.>
- The Oxford Handbook of Deliberative Democracy Oxford Handbooks Editors André Bächtiger, John S. Dryzek, Jane Mansbridge, Mark E. Warren Publishep Oxford University Press, 2018 ISBN 0 19 1 0 6 4 5 7 2 , 9780191064579, 816 pages
- The Oxford Handbook of Political Participation. 2022. edited by Marco Giughi and Maria Grasso, Oxford University Press, стр. 338
- The World Caffe, достапно на: <https://theworldcafe.com/key-concepts-resources/world-cafe-method/>
- The World Wide Method, достапен на: <https://wwviews.org/the-world-wide-views-method/>
- Thompson, D. 2008. 'Deliberative Democratic Theory and Empirical Political Science.' Annual Review of Political Science 11
- Tierney S. 2013. Whose Political Constitution? Citizens and Referendums, German Law Journal, Vol. 14 No. 12, достапно на: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/163B177AA040E86E25E59F54D090F1AC/S2071832200002728a.pdf/whose-political-constitution-citizens-and-referendums.pdf>
- Tilly, C. & Tarrow, S. 2015. Contentious politics. 2 nd. edition. Oxford University Press.
- Tilly, C. 1978. From Mobilization to Revolution. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Tilly, C. and Wood, L. J. 2013. Social Movements 1768–2012, 3rded. (London, New York: Routledge).
- Triangle L. 2024. Social Europe, Europe: world leader in eroding workers' rights, 12th June 2024, достапно на: <https://www.socialeurope.eu/europe-world-leader-in-eroding-workers-rights>
- Tuhiwai Smith L. 1999. Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples, Zed Books Ltd, London & New York, достапно

- на: <https://nycstandswithstandingrock.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/10/linda-tuhiwai-smith-decolonizing-methodologies-research-and-indigenous-peoples.pdf>
- UK Research and Innovation. 2024. The story behind the Oxford-AstraZeneca COVID-19 vaccine success, достапно на: <https://www.ukri.org/who-we-are/how-we-are-doing/research-outcomes-and-impact/mrc/the-story-behind-the-oxford-astrazeneca-covid-19-vaccine-success/>
- UKEssays. 2018. The Functions of a 'Civil Society'. Retrieved from <https://www.ukessays.com/essays/politics/the-functions-of-civil-society-politics-essay.php?vref=1>
- UN E-government Knowledgebase, достапно на: <https://publicadministration.un.org/egovkb>
- UN General Assamble, Ressionation 2659 on: Establiment of United Nations Volunteers, достапно на: <https://www.unv.org/publications/unga-resolution-2659-establishment-united-nations-volunteers#:~:text=The%20Resolution%20called%20for%20the,as%20United%20Nations%20Volunteers...>
- UN Resolution Table, достапно на: https://www.un.org/depts/dhl/resguide/r31_resolutions_table_eng.htm
- UN Volunteers A short history of the United Nation Volunteers, достапно на: <https://www.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html?appid=ed74eaf4650341cdad6a0f7df2b5bd10>
- United Nations E-government knowledgebase, достапно на: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Overview>
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, OHCHR and protecting and expanding civic space, достапно на: <https://www.ohchr.org/en/civic-space>
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. 2014. A Practical Guide for Civil Society , Civil Society Space and the United Nations Human Right System, достапно на: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/AboutUs/CivilSociety/CS_space_UNHRSytem_Guide.pdf,
- United Nations Permanent Forum on Indigenous people, Who are Indigenous people? достапно на: https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/5session_factsheet1.pdf
- United Nations Volunteers programme. 2022. State of the World's Volunteerism Report, Building Equal and Inclusive Societies, достапно на: https://swvr2022.unv.org/wp-content/uploads/2022/04/UNV_SWVR_2022.pdf

- Universities UK. 2020. How universities are helping fight Covid-19. London. Достапно на: <https://www.universitiesuk.ac.uk/sites/default/files/uploads/Reports/we-are-together-case-studies-covid-19.pdf>
- Verba C., Lehman Scholozman, K. and Brady, K.E. 1995. Voice and Equality: Civic voluntarism in America, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Verba, S. 1989. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. London: Sage.
- Verba, S. 2003. Family Ties: Understanding the Intergenerational Transmission of Political Participation. Russell Sage Foundation.
- Verba, S. 2015. The 50th Anniversary of The Civic Culture. German Politics. 24 (3): 238. doi:10.1080/09644008.2015.1021794.
- Verba, S. and Nie, N. 1972. Participation in America: Political Democracy and Social Equality, New York: Harper Row; Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In? United Kingdom: Taylor & Francis.
- Vitale, D. 2006. 'Between Deliberative and Participatory Democracy: A Contribution on Habermas'. Philosophy and Social Criticism 32(6).
- Wallack L, Dorfman L.1996. Media advocacy: a strategy for advancing policy and promoting health. Health Educ Behav. стр. 293-317.
- Warren, M. 1996. What Should We Expect from More Democracy? Radically Democratic Responses to Politics. Political Theory, 24(3)
- Weaver, R. K. 1989. The Changing World of Think Tanks. PS. Political Science and Politics, достапно на: http://www.medientheorie.com/doc/weaver_changing_worlds_of_think_tanks.pdf
- Weber, M. 1994. Weber: Political Writings. (R. Speirs, Trans., P. Lassman, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Weir, S. & Beetham, D. 1999. Political Power and Democratic Control in Britain: The Democratic Audit of the United Kingdom. Democratic audit of the United Kingdom. Psychology Press.
- Weisskircher, M. 2020. Civil Society, in the Routledge Encyclopedia of Citizen Media edited by Baker M, Blaagaard B., Jones H. and Pérez-González L., Routledge, достапно на: https://www.researchgate.net/publication/337137467_Civil_Society
- WestMinister Foundation. 2024. Forth study of socio-political participation of youth in North Macedonia, достапно на: <https://www.wfd.org/what-we-do/resources/fourth-study-socio-political-participation-youth-north-macedonia>

- What is ethical branding and why is it important? достапно на: <https://www.frontify.com/en/blog/what-is-ethical-branding-and-why-is-it-important/#:~:text=Ethical%20branding%20is%20the%20process,%2C%20animals%2C%20or%20the%20environment.>
- Why is Crowd Funding important for NGOs? достапно на: <https://www.fundsforngos.org/proposals/why-is-crowd-funding-important-for-ngos/>
- Winkler, J. R. 2024. (August 1). Political Culture. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/political-culture>
- Winkler, J. R. and Roskin, . Michael G. 2023. (April 21). The Civic Culture. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/The-Civic-Culture>
- World Economic Forum. 2013. The Future Role of Civil Soceity, достапно на: достапно на: https://www3.weforum.org/docs/WEF_FutureRoleCivilSociety_Report_2013.pdf
- World Giving Index 2022, A Global View of Giving Trends, достапно на: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/caf_world_giving_index_2022_210922-final.pdf
- Wyldawsky, A. 1979. The Politics of Budgetary Process, Little Brown, Boston.
- Yankelovitch, Daniel. 2001. The Magic of Dialogue: Transforming Conflict into Cooperation, New York: Touchstone. Oecd Library page. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/e133cc3c-en/index.html?itemId=/content/component/e133cc3c-en>
- Zensity, What is Civic participation? достапно на: <https://zensity.io/glossary/what-is-civic-participation/>
- Zittel, T. 2001. Elektronische Demokratie. Planskizze für eine Demokratie des 21. Jahrhunderts? Neue Politische Literatur, 46: 433-470.
- Zittel, T. 2006. Participatory democracy and political participation. In Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In? United Kingdom: Taylor & Francis.
- Zittel, T. and Fuchs, D. 2006. Participatory Democracy and Political Participation: Can Participatory Engineering Bring Citizens Back In? United Kingdom: Taylor & Francis.
- Zukin C., Keeter S., Andolina M., Jenkins K., Michael X. Carpini. D. 2011. A New Engagement? Political Participation, Civic Life and the Changing American Citizens, (New York, 2006; online edn, Oxford Academic, 3 Oct. 2011).

- Академик. 2018. „Изгласана Одлуката за референдум за консултирање на граѓаните“, достапно на: <https://akademik.mk/izglasana-odlukata-za-referendum-za-konsultirane-na-graganite/>
- Веб страница на: Freedom House. Freedom in the World Index, достапно на: <https://freedomhouse.org/explore-the-map>
- Веб страница на: The Economist Democracy Index, достапно на: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>
- Веб страница на базата на: Variety of Democracy V-Dem, достапно на: <https://www.v-dem.net/>
- Веб страница на Обединетите Нации, достапна на: <https://www.un.org/en/global-issues/democracy>
- Веб страница за поткасти: People, Power and Planet, достапна на: <https://podcast.powerpeopleplanet.org/>
- Веб страница на : DEMOCRATIC EXPRESSION DÉMOCRATIQUE, достапно на: <https://www.commissioncanada.ca/about>
- Веб страница на општина Прилеп, „Пријави проблем“, достапно на: <https://www.prilep.gov.mk/prijaviproblem/>
- Веб страница на општина Прилеп, Трет по ред Граѓански парламент во петок, достапно на: <https://www.prilep.gov.mk/tret-po-red-graganski-parlament-vo-petok/>
- Веб страница на Општина Прилеп, Формиран „Граѓански парламент во општина Прилеп“, достапно на: <https://www.prilep.gov.mk/formiran-graganski-parlament-vo-opshtina-prilep/>
- Веб страница на општина Струмица, 2023, „Систем 48 – Шестмесечен извештај од јануари, до јуни 2023 година“, достапно на <https://strumica.gov.mk/sistem-48-sest-mesecen-izvestaj>.
- Веб страница на општина Струмица, 2023, „Решени 710 проблеми на граѓаните преку ‘Систем 48’ во минатата година“, достапно на <https://rb.gy/ug8p3y>.
- Веб страница на Општина Центар во град Скопје, „Нула глад“ во општина Центар, достапно на: https://www.centar.gov.mk/?page_id=7005
- Веб страница на: Rirkrit Tiravanija, достапно на: <https://www.davidzwirner.com/artists/rirkrit-tiravanija>
- Веб страница на: Tania Bruguera, достапно на: <https://art21.org/artist/tania-bruguera/>

- Веб страница на: Andrea Kulinčić , Art for Social Change, достапно на: <https://www.andreja.info/wp-content/uploads/2023/06/Kuluncic-umjetnost-za-drustvene-promjen.pdf>
- Веб страница на: Marjetica Potrč with Ray Woods, достапно на <https://www.biennaleofsydney.art/participants/marjetica-potrc-ray-woods/>
- Веб страница на: Minerva Cuevas, достапно на: <https://art21.org/artist/minerva-cuevas/>
- Веб страница на: Pedro Reyes, <http://www.pedroreyes.net/index.php>
- Веб страница на: Project Row houses, достапно на: <https://projectrowhouses.org/about/>
- Веб страница на: Suzanne Lacy, <https://www.suzannelacy.com/about>
- Веб страница на: Thomas Hirschhorn, достапно на: <https://art21.org/artist/thomas-hirschhorn/>
- Веб страница: International Justice Resource Center, достапен на: <https://ijrcenter.org/research-aids/civil-society/>
- Веб страница: Radio Študent, достапно на: <https://radiostudent.si/>
- Веб страница: „Лице в лице”, достапно на: <https://licevlice.mk/za-nas-lvl/>
- Веб страница: Ashoka, достапно на: <https://www.ashoka.org/en-us/about-ashoka>
- Веб страница: Australian council of Trade Unions, <https://www.actu.org.au/>
- Веб страница: Biography Greta Thunberg, достапно на: <https://www.britannica.com/biography/Greta-Thunberg>
- Веб страница: Black Lives Metter, достапно на: <https://blacklivesmatter.com/>
- Веб страница: Canadian University Servis Overseas, достапно на: <https://cusointernational.org/about-us/#our-story>
- Веб страница: Center for Research and Policy Making, достапно на: <https://crpm.org.mk/>
- Веб страница: Centre for European Policy Studies, достапно на: <https://www.ceps.eu/about-ceps/>
- Веб страница: COSATU – CONGRESS OF South African Trade Union, <https://www.cosatu.org.za>
- Веб страница: Deutscher Gewerkschaftsbund, <https://www.dgb.de/>

- Веб страница: Digital Government Society, достапно на: <https://dgsociety.org/about/>
- Веб страница: Education Crowed founding Platform in India, достапно на: <https://socialforaction.com/crowdfunding-platform-for-education-in-india>
- Веб страница: Embracing cultural activism for a safe and just world, Inaugural Global Conference Artivism 2024, достапно на: <https://globalartivism.com/>
- Веб страница: Engage, Дејан Јанкуловски, Космонаутко, достапно на: <https://engage.mk/sara-mardini/>
- Веб страница: Escrowed, достапно на: <https://ecrowd.mk/>
- Веб страница: FIT Europe, достапно на: <https://fit-europe.eu/index.html>
- Веб страница: Gina Martin, достапно на: <https://ginamartin.online/>
- Веб страница: Grameen Banka, достапно на: <https://grameenbank.org.bd/>
- Веб страница: Herstory, достапно на: <https://blacklivesmatter.com/herstory/>
- Веб страница: Human Right Watch, Film Festival, достапно на: <https://ff.hrw.org/past-films>
- Веб страница: Humans of New York, достапно на: <https://www.humansofnewyork.com/about>
- Веб страница: In Media Res, достапно на: <https://vezjak.com/>
- Веб страница: INSIDE OUT The peoples' Art Project, достапно на: <https://www.insideoutproject.net/en/>
- Веб страница: International Volontering Service, достапно на: <https://ivsgb.org/history/>
- Веб страница: Japoneese Oversees Cooperation Volunteers, достапно на: <https://www.jica.go.jp/english/about/basic/history/index.html>
- Веб страница: JTUC RENGO, Japanese Trade Union Confederation, <http://www.jtuc-rengo.org/>
- Веб страница: Kosovo 2.0, достапно на: <https://kosovotwopointzero.com/en/>
- Веб страница: Malala Fund, достапно на: <https://malala.org/>
- Веб страница: Nadia initiative, достапно на: <https://www.nadiasinitiative.org/nadia-murad>

- Веб страница: Philanthropy Australia, <https://www.philanthropy.org.au/learn-about-philanthropy/structured-giving-in-australia/#:~:text=Philanthropy%20Australia%20defines%20philanthropy%20as,of%20humanity%20and%20the%20community.>
- Веб страница: Planned Parenthood, Our History, достапно на: <https://www.plannedparenthood.org/about-us/who-we-are/our-history>
- Веб страница: Sbunker, достапно на: <https://sbunker.org/en/organizata/>
- Веб страница: Sematic, About, достапно на: <https://semantic-gov.org/about/>
- Веб страница: Škart, <https://afield.org/person/skart/>
- Веб страница: Terry Bryant, Accidents and Injury Law, The History Of Mothers Against Drunk Driving, достапно на: <https://www.terrybryant.com/houston-car-accident-lawyer/drunk-driver-accident-lawyer/history-mothers-against-drunk-driving>
- Веб страница: The intercept, Shaun King, достапно на: <https://theintercept.com/staff/shaunking/>
- Веб страница: Theater of Oppressed, достапно на: <https://imagination.org/media/our-methods/theatre-of-the-oppressed-2/>
- Веб страница: UNDP. 2024. Home Non-governmental organizations, достапно на: [https://popr.undp.org/taxonomy/term/6216#:~:text=A%20non%2Dgovernmental%20organization%20\(NGO,has%20humanitarian%20or%20development%20objectives](https://popr.undp.org/taxonomy/term/6216#:~:text=A%20non%2Dgovernmental%20organization%20(NGO,has%20humanitarian%20or%20development%20objectives)
- Веб страница: UNISON, The Public Service Union, <https://www.unison.org.uk/>
- Веб страница: United Auto Workers, <https://uaw.org/>
- Веб страница: University of Oxford, Social Eating connects community, достапно на: <https://www.ox.ac.uk/news/2017-03-16-social-eating-connects-communities>
- Веб страница: Zero Hour, достапно на: <https://thisiszerohour.org/>
- Веб страница: Волонтерски центар Скопје, <https://vcs.org.mk/local-activities/>
- Веб страница: Е-влада на Република Северна Македонија, достапно на: <https://e-vlada.mk/index.html>
- Веб страница: Еднаква шанса за сите. Израдувај некој денес. Донирај компјутер, достапно на: <https://donirajkompiuter.mk/>
- Веб страница: Институт за европски политики, Скопје, достапно на: <https://epi.org.mk/>

Веб страница: Институтот за демократија „Социетас Цивилис“, Скопје, достапно на: <https://idscs.org.mk/mk/>

Веб страница: Кариерниот сервис на Универзитетот во Оксфорд. Достапно на: <https://www.careers.ox.ac.uk/think-tanks#collapse1529566>

Веб страница: Магазин Voices, <https://vcs.org.mk/voices-magazine/>

Веб страница: „Реактор“ – Истражување за акција, достапно на: <https://reactor.org.mk/>

Веб страница: Форум за разумни политики, достапно на: <https://frp.mk/mk/>

Веб страница: Центар за управување со промени - мислечка организација, <https://cup.org.mk/>

Веб страница: International Work Group for Indigenous Affairs, достапно на: <https://www.iwgia.org/en/>

Веб страница за „Систем 48“, достапно на: <https://sistem48.strumica.gov.mk/index.php>

Вестовер Т., Образована. 2020. Издавачки центар „Три“.

Гласник. 2017. „Општина Босилово ќе одржи седница во врска со одржување на референдум против изградба на рудникот во Иловица“, достапно на: <https://glasnik.mk/opstina-bosilovo-ke-odrzy-sednica-vo-vrska-so-odrzuvanje-na-referndum-protiv-izgradba-na-rudnikot-ilovica/>

Граѓански ресурсен центар. 2020. „Граѓанските организации одговорија на Ковид-19“, достапно на: <https://rcgo.mk/vesti/graganskite-organizacii-odgovorija-na-covid-19/>

Деловник за работа на Владата на Република Северна Македонија, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 38/01, 98/02, 9/03, 47/03, 64/03, 67/03, 51/06, 5/07, 15/07, 26/07, 30/07, 58/07, 105/07, 116/07, 129/07, 157/07, 29/08, 51/08, 86/08, 114/08, 42/09, 62/09, 141/09, 162/09, 40/10, 83/10, 166/10, 172/10, 95/11, 151/11, 170/11, 67/13, 145/14, 62/15, 41/16, 153/16 и 113/17 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.228/19, 72/20, 215/20, 309/20, 41/21, 56/21 и 70/22, достапно на: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/delovnik_za_rabota_na_vladata_neoficijalen_prechisten_tekst.pdf

Димова, Н. 2022. „Толеранција и вредности на граѓаните“. МЦМС, Скопје. <https://mcms.mk/images/docs/2022/tolerancija-i-vrednosti-na-graganite.pdf>

Закон за буџетите, „Службен весник на Република Северна Македонија“, бр. 151/21.

- Закон за волонтерство, „Службен весник на Република Македонија“, бр. 85/2007, 161/2008, 147/2005, 124/2019, 103/2021.
- Закон за локална самоуправа, „Службен весник на Република Северна Македонија“, бр. 5 од 29 јануари 2022 година, достапно на: https://aa.mk/WBStorage/Files/Zakon_lokalnata_samouprava.pdf
- Закон за референдум и други облици на изјаснување на граѓаните (консолидиран текст).
- Ивановска, Ф. 2021. „Општа доверба и доверба во институциите“. МЦМС, Скопје, достапно на: https://mcms.mk/images/docs/2022/Opshta_doverba_i_doverba_vo_instituciite_2021.pdf
- Извештај за конечните резултати од гласањето на Референдумот на државно ниво, 30 септември 2018 година, 03.10.2018, Државна изборна комисија на Република Македонија, достапно на: https://drive.google.com/file/d/1IAGxUaJI5epNrQJjM_57UHyrRjR56-Aqj/view
- Институт за демократија „Социетас Цивилис“, 2022, Прирачник за граѓани, Подготвеност 72, Основи за подготвеноста на граѓаните, достапно на: https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2022/03/Priracnik-za-gragjani_Digital_MK.pdf
- Институт за стратешки истражувања и едукација. 2018. Водич за референдум на локално ниво, Скопје, достапно на: <https://www.referendum.mk/wp-content/uploads/2018/08/Vodic-za-referendum-na-lokalno-nivo-MK.pdf>
- Калински В., 2023, „Паѓа довербата во институциите, власта ги користи нивните слабости“, Слободна Европа, достапно на: <https://www.slobodnaevropa.mk/a/pagja-doverbata-vo-instituciite-vlasta-gi-koristinivnite-slabosti-/32498675.html>
- Кариерниот сервис на Универзитетот во Оксфорд, достапно на: <https://www.careers.ox.ac.uk/think-tanks#collapse1529566>
- Климовски С., Каракамишева Т., Дескоска Р., 2009. „Политички систем“, „Просветно дело“ АД, Скопје.
- Климоски С., Каракамишева-Јованоска Т., Спасеноски А, 2016. „Политички партии и интересовни групи“, Импресум, Скопје, достапно на: <file:///C:/Users/homep/Downloads/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B8%20%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B8%20%D0%B8%20%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80-%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B8%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B8.pdf>

[84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC%D0%B8-D0%BF%D0%B0%D1%93%D0%B0%D0%B0%D1%82-D0%BD%D0%B0-D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BD-D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%93%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8/a-45146187](#) ,

Поповски В., Стефаноски И., Соколовска М., Алексов Д., Алексоска Р., Билјарска Мирчески С., Борота М., Шапуриќ З. и Мирчески П., 2011. „Граѓанско учество во процесите на креирање политики и донесување одлуки во локалната самоуправа“ – Водич за граѓани, 2011, Граѓанска организација МОСТ, достапно на: file:///C:/Users/homep/Downloads/Vodic_lokalna%20samouprava_gragjani_MKD.pdf

Поткаст: Stanford University, Freeman Spogly Institute for International Studies, Kumi Naidoo, достапно на: <https://fsi.stanford.edu/people/kumi-naidoo>

Прирачник за „Проценка на влијание на регулатива“, 2013. Министерство за информатичко општество и администрација, достапно на: https://obse.mioa.gov.mk/sites/default/files/pbl_files/documents/Priracnik%20za%20PVR2_mk.pdf

Проект на УСАИД за граѓанско општество. 2015. Граѓанско учество во Македонија 2012-2014, достапно на: https://graganskoucestvo.mk/graganskoucestvo_old/static/pdf/gragjansko_uchestvo2012-1014_mkd.pdf

Реактор-истражување во акција. 2021. Извештај за истражување на јавно мислење за граѓанско учество, „Граѓанско учество во Република Северна Македонија со посебен осврт на пандемијата со Ковид-19“, Фондација „Отворено општество – Македонија“, достапно на: <https://reactor.org.mk/publication-all/%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%93%d0%b0%d0%bd%d1%81%d0%ba%d0%be%d1%82%d0%be-%d1%83%d1%87%d0%b5%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%be-%d0%b2%d0%be-%d1%80%d0%b5%d0%bf%d1%83%d0%b1%d0%bb%d0%b8%d0%ba%d0%b0-%d1%81%d0%b5%d0%b2/>

Републичка изборна комисија, „Извештај за спроведувањето и резултатот од претходното изјаснување на граѓаните на Република Македонија на референдумот одржан на 8 септември 1991 година“, достапно на: https://web.archive.org/web/20211118222218/https://old.sec.mk/star/arhiva/1990_Referendum/Izvestaj_za_sproveden_referendum_1990.pdf

Ризанкоска, Ј., Димова, Н., Спасеска, А., Ризанкоска-Антеска, Н. 2021. Млади и Ковид-19. Потребни, предизвици, последици. ДИЈАЛОГ, Центар за делиберативна демократија, Прилеп. Достапно на: <https://cddd.org.mk/wp-content/uploads/2021/12/Youth-and-Covid-19-Macedonian-30.06.2021-CIP.pdf>

- Ристеска, М. 2017. „Јавна политика, анализа на јавни политики и јавна вредност“, Марија Ристеска, Скопје: Фондација „Конрад Аденауер“.
- „Сакам да кажам“. 2020. „Дојран на референдум одби јавно-приватно партнерство“, достапно на: <https://sdk.mk/index.php/dopisna-mrezha/dojran-na-referendum-odbi-javno-privatno-partnerstvo-za-vodovod-i-kanalizatsija/>
- Салати, С. . 2016. „Делиберативна демократија и форуми за учење и развој делиберативних врлина“. „Политичка ревија“, година (XXVIII) XV, Vol. 48, p. 2/2016.
- „Северна Македонија донира“, Извештај за состојбата на филантропија.
- „Службен весник на Република Македонија“, бр. 52/2010. Закон за здруженија и фондации, достапно на: <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/623772ADC92FEE42A1DB496E1E190648.pdf>
- „Службен весник на Република Македонија“, бр. 59/2004 <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/4BD8ABBFE47A843BABB490E688F5FC3.pdf>
- Совет на Европа, CM(2017)83, Guidelines for civil participation in political decision making, достапно на: <https://rm.coe.int/guidelines-for-civil-participation-in-political-decision-making-en/16807626cf>
- Спасевски Д., Шумановска Спасовска И., Шапкова Коцевска К., Гичевска Докмановиќ С. 2019. Референдум на локално ниво: реалност или фикција? Студија за проценка на состојбата, Институт за стратешки истражувања и едукација, Скопје, достапно на: <https://www.referendum.mk/wp-content/uploads/2019/02/Referendum-studija-MK.pdf>
- Спасов Ѓ. и Шопар В., 1982. „Граѓаните во СРМ за програмата на РТВ – Скопје“, издание ИСППИ.
- Стефаноски Г. 2024. Издавачки центар „Три“
- Стојанова Д. 2013. „Профилот на мојот градоначалник“ – Извештај, Македонски центар за меѓународна соработка (МЦМС) и Институт за демократија, Скопје (ИДСЦС), достапно на: <https://idscs.org.mk/wp-content/uploads/2013/02/profilot-na-mojot-gradonachalnik.pdf>
- Стојановски С. 2018. „Граѓанско општество“, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, достапно на: <https://eprints.ugd.edu.mk/21101/1/ucebник%20gragansko%20opstestvo333.pdf>
- Трајкоска Ј. 2019. „Приказната за трите врби“, Публикум, достапно на: <https://www.publikum.mk/prikaznata-za-trite-vrbi/>

- Трајкоска Наумоска Ј., 2024. „Неопходни чекори на општините – суштински придобивки на граѓаните: добри мерки и пристапи на локална власт за градење на доверба кај граѓаните“, Меѓународен републикански институт.
- Тренеска Дескоска, Р., Трајковска-Христовска, Ј. Кртолица, М. 2023. „Политички систем“. Фондација „Фридрих Еберт“, Канцеларија Скопје.
- Трипковски Г. 2018. „Сите референдуми во Македонија“, „Призма“, достапно на: <https://prizma.mk/site-referendumi-vo-makedonija/>
- УСАИД. 2020. „Концепт за граѓанско образование и насоки за имплементација“ (United States European Command), Европска команда на САД и Меѓународниот центар за граѓанска едукација, достапно на: <https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2020/09/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%93%D1%80%D0%B0%D1%93%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-MK.pdf>
- Устав на Република Северна Македонија, достапно на: <https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/UstavSRSM.pdf>
- Фактор. 2017. „Закажан референдумот за рудници во Дојран, но Казандол изостанува од прашањето“, достапно на: <https://faktor.mk/zakazan-referendum-za-rudnici-vo-dojran-no-kazandol-izostana-od-prashanjeto>
- Хоџик С. 2024. „Мобилизација за заштита на јавниот интерес во медиумите, мапирање добри практики за медиумскиот активизам“, Фондација „Медијацентар“, Сараево и Мировен институт Љубљана, достапно на: file:///C:/Users/homep/Downloads/GEMA_MK_24-01-08.pdf
- Центар за управување со промени, 2014. Документ за политики, „Поголема партиципација, помала можност за корупција“, достапно на: <https://civicamobilitas.mk/wp-content/uploads/2018/03/Dokument-za-politiki.pdf>
- „Цивика мобилитас“, Достапно на: <https://civicamobilitas.mk/covid-19>
- Чаушоска, Ј. 2022. „Општествена одговорност на граѓаните“, 2021. МЦМС. Скопје. https://mcms.mk/images/2022/Opstestvenata_odgovornost_na_gragjanite_2021.pdf стр. 11

Јасмина Трајкоска Наумоска е родена во 1985 година во Прилеп. Вонреден професор д-р е на Факултетот за правни и политички науки при АУЕ-ФОН Универзитет. Магистрирала на Факултетот за Европска и меѓународна политика и дипломатија при ФОН Универзитет – Скопје, во 2010 година. Докторирала на Правниот факултет „Јустинијан Први“ – Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, во 2016 година, на тема: „Меѓуетничките конфликти во Европската Унија денес и економските последици од нив“. Од 2016 година е една од основачките на Здружението „Дијалог“ – Центар за делиберативна демократија, Прилеп.

Јосипа Ризанкоска е родена во 1984 година, во Прилеп. Д-р е по Компаративна и европска политика при Универзитетот во Сиена, Италија. Магистрирала на програмата МИРЕЕС, при Универзитетот во Болоња, во 2010 година. Докторирала во 2017 година, на тема: „Радикализација на етно-регионалните партии во Централно-Источна Европа“. Како докторанд, била во посета на Автономниот Универзитет во Барселона (2013-2014). Од 2007 до 2012 година работела како истражувач и проектен менаџер во Институтот за демократија „Социетас Цивилис“ – Скопје. Од 2016 година е претседателка на Здружението „Дијалог“ – Центар за делиберативна демократија, Прилеп.

Гордан Георгиев е роден во 1978 година, во Скопје. Професор д-р е на Институтот за општествени и хуманистички науки – Скопје. Дипломирал на Институтот за политички науки во Париз (*Institut d'Etudes Politiques de Paris*), во областа на политички науки и меѓународни односи, потоа магистрирал на Европски студии на Кралскиот Колеџ во Лондон (King's College London). Во 2016 година докторирал на Правниот факултет „Јустинијан Први“ – Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, на тема: „Позицијата на клиентот во однос на структурите на моќ во бирократските системи“. Има дваесетгодишно работно искуство во граѓанскиот сектор и е основач и директор на Форумот за разумни политики.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

321.7(075.8)

329:35.077(075.8)

061.2:35.077(075.8)

ТРАЈКОСКА Наумоска, Јасмина

Граѓанска и политичка партиципација / автори Јасмина Трајкоска Наумоска, Јосипа Ризанкоска, Гордан Георгиев. - Скопје : Фондација „Фридрих Еберт“, 2024. - 383 стр. : илустр. ; 25 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 386-420

ISBN 978-608-270-011-3

1. Ризанкоска, Јосипа [автор] 2. Георгиев, Гордан [автор]

а) Демократија -- Модели -- Високошколски учебници б) Политичка партиципација -- Јавни политики -- Креирање -- Високошколски учебници в) Граѓанска партиципација -- Јавни политики -- Креирање -- Високошколски учебници

COBISS.MK-ID 64977157

„Книгата им овозможува на студентите да се стекнат со соодветни знаења, умеења и способности од областа на делиберативната и партиципативната демократија. Со изучување на оваа материја студентите ќе бидат подготвени за поголем граѓански и политички ангажман во процесите на креирање на јавни политики на локално, национално и глобално ниво. Материјалот е подготвен на завидно ниво, јазикот е јасен за целната група, а графиконите, сликите, QR кодовите и табелите придонесуваат за илустрирање на наставната содржина.

Поради тоа веруваме дека учебникот значајно ќе го поттикне интересот кај студентите за изучување на предметната материја и ќе резултира со примена на стекнатите знаења во демократската пракса во земјава и воопшто.“

Рецензентки
Проф. д-р Анета Цекиќ
Проф. д-р Ана Чупеска